T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2895
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1852

TÜRKİYE EKONOMİSİ

Yazarlar
Yrd.Doç.Dr. Nazım ÇATALBAŞ (Ünite 1, 8)
Doç.Dr. Özgür TONUS (Ünite 2)
Prof.Dr. Selami SEZGİN (Ünite 3)
Yrd.Doç.Dr. Can Tansel TUĞCU (Ünite 4)
Prof.Dr. Ekrem ERDEM (Ünite 4, 7)
Prof.Dr. Sadık Rıdvan KARLUK (Ünite 5, 6)
Prof.Dr. Murat DOĞANLAR (Ünite 8)
Prof.Dr. Metin TOPRAK (Ünite 8)

Editörler
Prof.Dr. Metin TOPRAK
Yrd.Doç.Dr. Nazım ÇATALBAŞ

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2013 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör
Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı
Arş.Gör.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcıları
Prof.Dr. Cengiz Hakan Aydın
Yrd.Doç.Dr. Evrim Genç Kumtepe

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız
Öğr.Gör. Nilgün Salur

Dil Yazım Danışmanı
Funda Gürbüz

Grafiker
Hilal Küçükdağaşan

Kitap Koordinasyon Birimi
Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Türkiye Ekonomisi

ISBN
978-975-06-1562-7

2. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 145.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Nisan 2013

İçindekiler

Önsöz ..... **ix**

I. ÜNİTE

Türkiye Ekonomisinin Temel Özellikleri ve Dünya Ekonomisindeki Yeri **2**
GİRİŞ 3
TÜRKİYE'NİN COĞRAFİ KONUMU VE DOĞAL KAYNAKLARI 3
Türkiye'nin Yüzölçümü ve Coğrafi Konumu 3
Coğrafi Bölgeler ve Ekonomik Faaliyetler Arasında İlişki 4
Madenler 5
Stratejik Bir Maden: Bor 6
Su Kaynakları 6
TÜRKİYE'NİN NÜFUSU VE DEMOGRAFİK GÖSTERGELERİ 7
Nüfusun Ülke Ekonomisi Açısından Önemi 7
Nüfus Sayımı, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Toplam Nüfus 7
Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus Sayımı ve Amaçları 8
Türkiye Cumhuriyeti'nde Nüfus Sayımları 8
Nüfus Artışı 9
Nüfusun Eğitim Özellikleri 10
TÜRKİYE'DE İNSANİ GELİŞMİŞLİK 11
İnsani Gelişme Endeksi: Kalkınmada İnsani Boyutun Ölçülmesi 12
İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye 12
2011 İnsani Gelişme Raporu ve Türkiye 14
TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ PİYASASINA İLİŞKİN TEMEL GÖSTERGELER 14
İşgücü Maliyetlerinde Gelişmeler 16
TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK 16
Tanım ve Kapsam 16
Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi 17
Osmanlı'da Sosyal Güvenlik 17
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sosyal Güvenlik 17
Sosyal Güvenlik Kuruluşları 18
Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Birleştirilmesi ve Genel Sağlık Sigortası 18
Sosyal Güvenlikle ile İlgili Sorunlar ve Genel Değerlendirme 19
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMADA GELİŞMELER 21
Türkiye'de Kalkınma Politikaları 21
Bölgesel Kalkınma Politikalarında AB Müktesebatına Uyum Süreci 22
Türkiye'de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları 23
TÜRKİYE'DE TASARRUF EĞİLİMİNDE GELİŞMELER 25
Gelir Gruplarına Göre Tasarruf Eğilimi 25
DÜNYA EKONOMİSİNDE TÜRKİYE'NİN YERİ 26
Özet 27
Kendimizi Sınayalım 29
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 30
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 31
Yararlanılan Kaynaklar 32
Yararlanılan İnternet Adresleri 32

2. ÜNİTE

Türkiye'de Milli Gelir, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk **34**
GİRİŞ 35
MİLLİ GELİR VE BÜYÜME 35

Tanım ve Kapsam 35
Milli Gelir, Gayri Safi Milli Hasıla ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 35
Kişi Başına Milli Gelir (Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)..... 37
Satınalma Gücü Paritesi'ne Göre Milli Gelir ve Kişi Başına Milli Gelir 38
Büyüme..... 40
Türkiye'de Dönemler İtibarıyla GSYH ve Büyüme..... 41
Cumhuriyetin Kuruluşundan Planlı Kalkınma Dönemine Kadar 41
Planlı Kalkınma Dönemi..... 42
Dışa Açılma ve İhracata Dayalı Sanayileşme Dönemi 44
GSYH'nın Sektörel Dağılımı 47
TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI 48
Türkiye'de Gelir Dağılımı Araştırmaları ve Sonuçları 50
Kişisel Gelir Dağılımı 50
Fonksiyonel Gelir Dağılımı 52
Bölgesel Gelir Dağılımı..... 54
TÜRKİYE'DE YOKSULLUK 54
Özet..... 60
Kendimizi Sınayalım..... 62
Yaşamın İçinden..... 63
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 64
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 64
Yararlanılan Kaynaklar..... 65
Yararlanılan İnternet Adresleri 65

3. ÜNİTE **Kamu Ekonomisinde Gelişmeler 66**
GİRİŞ 67
KAMU EKONOMİSİ VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ 67
Kamu Kesiminin Büyüklüğü..... 67
TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARI 69
Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması ve Türkiye'deki Durum..... 70
TÜRKİYE'DE KAMU GELİRLERİ..... 73
Türkiye'de Vergi Yükü..... 75
TÜRKİYE'DE İÇ BORÇLANMA VE BORÇ YÖNETİMİ 77
Kamu İç Borçlanmasında Vade ve Maliyet..... 79
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği..... 79
TÜRKİYE BÜTÇESİNİN GELİŞİMİ 81
Mali Yapıdaki Değişiklikler 81
Bütçe Büyüklüklerinde Gelişmeler 82
TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME 83
TÜRKİYE'DE MAHALLİ İDARELERİN BÜTÇELERİ..... 87
Özet 89
Kendimizi Sınayalım 91
Yaşamın İçinden 92
Okuma Parçası 92
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 94
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 94
Yararlanılan Kaynaklar..... 95

4. ÜNİTE **Temel Sektörlerde Gelişmeler I: Tarım Sektörü 96**
GİRİŞ 97
TARIMSAL FAALİYETİN İŞLEVLERİ VE ÖZELLİKLERİ..... 98
Tarımın Sektörünün İşlevleri 98

Tarım Sektörünün Genel Özellikleri 99
TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN ÜRETİM YAPISI VE ÜRÜN PROFİLİ..... 100
Tarımsal Arazi Yapısı ve Tarım İşletmelerinin Durumu 100
Tarım Sektörünün GSYH İçerisindeki Payı ve Tarımsal Üretim Değeri 102
Bitkisel Tarım Sektörü ve Bitkisel Üretim 103
Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler 103
Sebzeler..... 106
Meyveler 107
Bitkisel Tarım Sektöründe Tohumluk Üretimi 109
Hayvancılık Sektörü ve Hayvansal Üretim 110
Canlı Hayvan Üretimi..... 110
Hayvansal Ürünler Üretimi 112
Su Ürünleri Üretimi 117
Tarımsal İstihdam 118
Tarımsal Dış Ticaret 119
TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI 120
TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN AB ORTAK TARIM POLİTİKASINA UYUMU..... 122
Özet 123
Kendimizi Sınayalım 124
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 125
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 125
Yararlanılan Kaynaklar..... 127
Yararlanılan İnternet Adresleri 127

Temel Sektörlerde Gelişmeler II: Sanayi Sektörü ..... 128 — **5. ÜNİTE**

GİRİŞ 129
TÜRKİYE'DE SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ 129
Osmanlı Devletin'de Sanayi Sektörünün Gelişimi 130
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayileşmeye Yönelik Politikalar..... 132
Devletçi Sanayileşme Yılları 134
Liberal Döneme Geçiş 138
Planlı Dönem: 1963-1977..... 140
1980 Sonrası Dönem..... 141
SANAYİDE YAPISAL DEĞİŞİM..... 144
SANAYİ SEKTÖRÜNÜN KATMA DEĞER İÇİNDEKİ YERİ 147
İmalat Sanayi 147
Madencilik 148
Enerji 148
SANAYİ SEKTÖRÜNDE SORUNLAR, SANAYİLEŞME POLİTİKALARI VE SANAYİ STRATEJİSİ 148
Sanayi Sektöründe Sorunlar..... 148
Sanayileşme Politikalarında Değişim..... 150
Türkiye Sanayi Stratejisi 151
Özet..... 152
Kendimizi Sınayalım..... 153
Yaşamın İçinden..... 154
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 155
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 155
Yararlanılan Kaynaklar..... 156
Yararlanılan İnternet Adresleri 157

6. ÜNİTE
Temel Sektörlerde Gelişmeler III: Hizmetler Sektörü..... 158
GİRİŞ 159
HİZMETLER SEKTÖRÜNÜN KAPSAMI VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMU 159
Hizmetler Sektörünün Mal Piyasalarından Farkı 160
Türkiye Ekonomisinde Hizmetler Sektörü 161
TİCARET SEKTÖRÜ 163
ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ 164
Karayolları ve Ulaştırma 165
Demiryolları ve Ulaştırma 166
Denizyolları ve Ulaştırma 167
Havayolları ve Ulaştırma 169
Boru Hatları Taşımacılığı 169
HABERLEŞME SEKTÖRÜ 172
İNŞAAT VE MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİ 173
TURİZM SEKTÖRÜ 175
Özet 182
Kendimizi Sınayalım 184
Yaşamın İçinden 185
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 185
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 186
Yararlanılan Kaynaklar 187

7. ÜNİTE
Türkiye'de Finansal Yapı, Krizler ve Ekonomik İstikrar Kararları 188
GİRİŞ 189
TÜRKİYE'DE FİNANSAL YAPI, BANKACILIK SEKTÖRÜ VE PARA POLİTİKASI 189
Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 190
Mevduat Bankaları 192
Katılım Bankaları 193
Kalkınma ve Yatırım Bankaları 193
Bankacılık Sektörü ile İlgili Son Gelişmeler 193
EKONOMİK KRİZLER VE İSTİKRAR POLİTİKALARI 196
Ekonomik Krizlerin Türleri ve Sebepleri 197
Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Politikaları 198
TÜRKİYE'DE EKONOMİK İSTİKRAR PROGRAMLARI 199
4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları 199
10 Ağustos 1970 İstikrar Programı ve 1970'li Yıllar 200
24 Ocak 1980 Kararları 202
5 Nisan 1994 Kararları 204
Krizin Ortaya Çıkış Süreci 204
5 Nisan 1994 Kararlarının Kapsamı 205
1995-1999 Döneminde Ekonomik Gelişmeler ve İstikrar Tedbirleri 206
Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri ile Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 208
2008 ve Sonrasında Devam Eden Küresel Ekonomik Kriz: Sebepleri ve Sonuçları 210
Mortgage Krizi'nin Küresel Krize Dönüşmesi 211
Krizin Temel Dinamikleri 211
Küresel Krizin Avrupa'da Borç Krizine Dönüşmesi ve Türkiye'nin Durumu 212

Küresel Krizin Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Alınan Tedbirler..... 214
Küresel Krizin Türk Ekonomisine Etkileri..... 214
Küresel Kriz Karşısında Türkiye'de Alınan Tedbirler..... 215
Özet..... 217
Kendimizi Sınayalım..... 219
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı..... 220
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı..... 220
Yararlanılan Kaynaklar..... 221

Ödemeler Dengesi, Dış Borçlar ve Döviz Piyasası..... .... 222 **8. ÜNİTE**
GİRİŞ..... 223
ÖDEMELER DENGESİ..... 223
CARİ İŞLEMLER HESABI VE DIŞ TİCARET AÇIĞI..... 227
Ulusal Ekonomi İçinde Cari İşlemler Açığının Yeri..... 227
Tarihsel Süreç İçinde Dış Ticaret Açığı..... 228
Osmanlı Son Dönemi Dış Ticaret Açığı (1880-1913)..... 228
1923-32 Dönemi Dış Ticaret Açığı..... 229
1933-45 Dönemi Dış Ticaret Açığı..... 229
1946-62 Dönemi Dış Ticaret Açığı..... 230
1963-79 Dönemi Dış Ticaret Açığı..... 231
1980-2011 Dönemi Dış Ticaretinin Yapısı..... 231
Dış Ticaret Açığı ve İhracatın İthalatı Karşılama Düzeyi..... 231
Dış Ticarette Yatırım, Ara ve Tüketim Mallarının Payı..... 232
Coğrafi Bölgeler ve Ülkeler İtibarıyla Dış Ticaret..... 233
Dış Ticarette Başlıca Kalemler..... 234
SERMAYE HESABI..... 236
Doğrudan Yabancı Yatırımlar..... 237
Yabancıların Portföy Yatırımları..... 238
DIŞ BORÇLAR..... 238
Türkiye Dış Borçlarının Tarihi Seyri..... 239
Osmanlı'da Dış Borçlanma ve Cumhuriyete Devreden Dış Borçlar..... 239
Cumhuriyetin İlk Yıllarından İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Olan Dönemde Dış Borçlar..... 240
Demokrat Parti Döneminde Dış Borçlanma..... 241
Planlı Dönemde Dış Borçlanma..... 242
12 Eylül 1980 Sonrası Deregülasyon Döneminde Dış Borçlar..... 242
Dış Borçlarda Güncel Durum..... 242
Kamu Kesimi Dış Borçları..... 243
Türkiye'nin Uluslararası Kredi Notundaki Gelişim..... 245
DÖVİZ PİYASASI..... 245
Türkiye'de Döviz Kuru Rejimi ve Döviz Kurunda Gelişmeler..... 247
Döviz Piyasası ve Bankacılık Sistemi..... 249
Bankacılık Sisteminde Döviz Kullanım Yaygınlığı..... 249
Türkiye'nin Uluslararası Rezervleri..... 249
Yabancı Para Genel Pozisyonu..... 250
Firmalar Kesiminin Döviz Yükümlülükleri..... 250
Özet..... 252
Kendimizi Sınayalım..... 254
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı..... 255
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı..... 255
Yararlanılan Kaynaklar..... 256

Önsöz

Türkiye Ekonomisi dersi teorik iktisat bilgilerinin günlük hayata diğer bir ifadeyle uygulamaya nasıl yansıdığının görülmesi bakımından önemlidir. Bu derste karşılaşacağınız pek çok kavram ve konu, önceki derslerde işlediğiniz daha ziyade teorik ağırlıklı konular olduğu için sizlere çok yabancı gelmeyecektir. Türkiye ekonomisi dersi kapsamında ekonomik ve sosyal değişkenlere ait pek çok günlük, haftalık, aylık ve yıllık verilerle karşılaşacaksınız. Bilmelisiniz ki bu veriler devamlı değişmekte ve güncellenmektedir. Burada dikkat etmeniz gereken nokta, Türkiye ekonomisinin temel makro ekonomik değişkenlerine ilişkin verileri ve bunların genel eğilimlerini ana hatlarıyla kavrayarak ve yorumlayabilme, geçmişten günümüze ve geleceğe yönelik ekonomi politikalarını değerlendirebilme becerisini kazanmanızdır. Anadolu Üniversitesi İktisat ve İşletme Fakültelerinin çeşitli programlarında yer alan "Türkiye Ekonomisi" dersi için hazırlanan bu kitap en güncel gelişmeleri kapsamaktadır.

Anadolu Üniversitesi tarafından yeniden yapılandırılan açıköğretim sisteminde tüm dersler dönemlik hale getirilmiştir. Yeni sisteme uyum sağlamak için kitaplar hem ünite hem de sayfa olarak sınırlandırılmıştır. Kitabımızın bir önceki baskısında 14 ünitede ele alınan konular, bu baskıda 8 ünitede ele alınmaya çalışılmıştır. Bu durum, hem biz editörleri hem de yazarları içerik konusunda zorlamıştır. Kitapta Türkiye ekonomisi sektörel bir yaklaşımla ele alınmış, bazı konular detaylı bazıları ise özet şeklinde işlenmiştir.

Kitabımızın birinci ünitesinde, Türkiye ekonomisi bazı temel coğrafi, ekonomik ve sosyal göstergeler açısından ele alınmış ve Türkiye ekonomisinin dünyadaki yerine değinilmiştir. İkinci ünitede, Türkiye'de milli gelir, gelir dağılımı ve yoksullukla ilgili gelişmelere yer verilmiştir. Üçüncü ünitede, ulusal ekonomide kamu kesiminin yeri, kamu harcamaları ve gelirlerindeki gelişmeler, iç borçlar, özelleştirme ve bütçe sistemindeki gelişmeler yer almıştır. Dördüncü ünitede, tarım sektöründeki gelişmeler tanım, kapsam, fonksiyon ve üretim yapısı itibariyle açıklanmış ve sektörün milli gelir ve istihdamdaki payları ile tarımsal ürünler ve tarımsal destekleme politikaları analiz edilmiştir. Beşinci ünitede, sanayi sektöründeki gelişmeler tanım, kapsam, sanayileşme politikaları, yapısal değişim, sektörün katma değeri ve istihdamdaki payı, sektörün sorunları ve sanayi stratejisi açısından ele alınmıştır. Altıncı ünitede, hizmetler sektöründeki gelişmeler tanım ve kapsam, ticaret, ulaştırma, haberleşme, inşaat ve müteahhitlik hizmetleri ile turizm açısından değerlendirilmiştir. Yedinci ünitede, önce finansal yapı içinde yer alan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve bankacılık sektörü ele alınmış, ardından krizler ve ekonomik istikrar tedbirleri incelenmiştir. Sekizinci ünitede, Türkiye'nin ödemeler dengesi, dış borçlar ve döviz piyasası üzerinde durulmuştur. Bu ünitede ayrıca cari işlemler dengesi içinde dış ticaret dengesi, ithalat ve ihracattaki gelişmelere de yer verilmiştir.

Türkiye ekonomisi hakkında genel bilgi sahibi olmada, istatistikî bilgilerin önemli yeri vardır. Bu kitapta kullanılan veriler çoğunlukla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Kalkınma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Hazine Müsteşarlığı, dış ticaretten sorumlu Ekonomi Bakanlığı gibi pek çok yurtiçi kurumun yanı sıra Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ve Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gibi uluslararası kuruluşlardan elde edilmiştir.

Türkiye Ekonomisi kitabının ünite yazarlarına ve kitabın yayımlanmasında emeği geçen herkese teşekkür eder, hazırlamış olduğumuz kitabın öğrenciler başta olmak üzere tüm okuyuculara katkı sağlamasını dileriz.

Editörler
Prof.Dr. Metin TOPRAK
Yrd.Doç.Dr. Nazım ÇATALBAŞ

TÜRKİYE EKONOMİSİ

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Türkiye'nin coğrafi konumunu ve doğal kaynaklarını ekonomik açıdan değerlendirebilecek,
- Türkiye'de nüfusun ülke ekonomisi açısından önemini analiz edebilecek,
- Türkiye'de sosyal güvenlik sistemini, bölgesel gelişme farklılıklarını ve tasarruf eğilimini açıklayabilecek,
- Türkiye ekonomisin ilişkin bazı göstergeleri diğer ülkeler ile karşılaştırabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Coğrafi Konum
- Doğal Kaynaklar
- Beşerî (İnsani) Sermaye
- Demografik Yatırımlar
- İstihdam
- Bölgesel Gelişme
- İnsani Gelişme İndeksi
- İşgücü Maliyeti
- Optimal Nüfus
- İşgücüne Katılma Oranı
- Bağımlılık Oranı
- İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)

İçindekiler

Türkiye Ekonomisi → Türkiye Ekonomisinin Temel Özellikleri ve Dünya Ekonomisindeki Yeri

- GİRİŞ
- TÜRKİYE'NİN COĞRAFİ KONUMU VE DOĞAL KAYNAKLARI
- TÜRKİYE'NİN NÜFUSU VE DEMOGRAFİK GÖSTERGELERİ
- TÜRKİYE'DE İNSANİ GELİŞMİŞLİK
- TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ PİYASASINA İLİŞKİN TEMEL GÖSTERGELER
- TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK
- TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMADA GELİŞMELER
- TÜRKİYE'DE TASARRUF EĞİLİMİNDE GELİŞMELER
- DÜNYA EKONOMİSİNDE TÜRKİYE'NİN YERİ

Türkiye Ekonomisinin Temel Özellikleri ve Dünya Ekonomisindeki Yeri

GİRİŞ

Ekonomi (iktisat) sosyal bir bilimdir. Sosyal bilimlerde fen (doğa) bilimlerinden farklı olarak aynı konuda birden fazla doğru olabilmektedir. Örneğin, benzer tedbirlerin yer aldığı bir ekonomi politikası iki farklı ülkede veya farklı zamanlarda uygulandığında farklı sonuçlar yaratmaktadır. Aynı şekilde bir olaya (bu olay ekonomik veya sosyal konularla ilgili olabilir) dünyanın değişik yerlerindeki farklı toplumlar aynı tepkileri verebildiği gibi bazı durumlarda da çok farklı tepkiler de verebilmektedir. Bu tepkilerde ülkenin içinde bulunduğu coğrafya kadar o ülkenin gelişmişlik düzeyi ve toplumsal yapı gibi pek çok faktör etkili olmaktadır. Bu gerçeklerden hareketle, bir ülke ekonomisini değerlendirirken söz konusu ülkenin sahip olduğu tüm kaynakları dikkate almak gerekir.

Türkiye Ekonomisi kitabının ilk bölümünde ülkenin yüzölçümü, coğrafi konumu, yeraltı ve su kaynakları ülke ekonomisi açısından ele alınmıştır. Daha sonra nüfus ve demografik göstergeler, eğitim, beşeri kalkınma düzeyi değerlendirilmiştir. Ardından işgücü piyasası ve sosyal güvenlik alanındaki gelişmeler ile ele bölgesel gelişmişlik (kalkınmışlık) farklılıkları ve tasarruf eğilimi üzerinde durulmuştur. Son olarak ise bazı ekonomik ve sosyal göstergeler açısından Türkiye'nin dünya ekonomisindeki yerine kısaca değinilmiştir.

TÜRKİYE'NİN COĞRAFİ KONUMU VE DOĞAL KAYNAKLARI

Türkiye'nin Yüzölçümü ve Coğrafi Konumu

Kuzey yarımkürede yer alan Türkiye'nin yüzölçümü 783.577 km^2, izdüşüm alanı ise 779.452 km^2'dir. Göller ve adalar da dahil edildiğinde, toplam yüzölçümü 814.578 km^2'ye, izdüşüm alanı ise 783,562 km^2'ye yükselmektedir. Yüzölçümü büyüklüğüne göre yapılan sıralamada Türkiye dünyanın 37'nci büyük ülkesidir. Ülke topraklarının yarıdan fazlası dağlarla ve engebeli arazilerle kaplı olduğu için ortalama yükselti oldukça yüksektir (1.132 m). Bu nedenle gerçek yüzölçümü ile izdüşüm alanı arasında önemli bir farklılık mevcuttur.

Türkiye coğrafi olarak üç kıtanın (Asya, Avrupa ve Afrika) birbirine en çok yaklaştığı yerde; Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayıran iki önemli deniz boğazının (Çanakkale ve İstanbul) üzerindedir. Ülke topraklarının yaklaşık %97'si Asya, %3'ü ise Avrupa kıtasındadır. Ülke yaklaşık olarak 35° - 42° kuzey paralelleri (enlemleri) ile

25° - 44° doğu meridyenleri (boylamları) arasında yer alır (Tablo 1.1). Türkiye'nin en doğusu ile en batısı arasındaki uzaklık 1.660 km iken, kuzey ile güney arasındaki mesafe 650 km'dir. Türkiye doğuda Gürcistan (276 km), Ermenistan (328 km), Nahçıvan (Azerbaycan) (18 km) ve İran (560 km), batıda Yunanistan (203 km) ve Bulgaristan (269 km), güneyde Irak (384 km) ve Suriye (911 km) ile komşudur. Ülkenin toplam sınır uzunluğu 10.765 km'dir. Bunun 2.949 km'si kara, 7.816 km'si ise deniz sınırıdır.

Tablo 1.1
Türkiye'nin Uç Noktalarının Enlem ve Boylamları

Kaynak: *TÜİK (2012), İstatistiklerle Türkiye 2011, s. 2.*

Yönler	Uç Noktalar	Enlem (Paralel)	Kuzey	Boylam (Meridyen)	Doğu
Doğu	Türkiye-İran-Nahçıvan Sınırının kavşak noktası	39°	37'	**44°**	49'
Batı	Gökçeada- İnceburun	40°	08'	**25°**	40'
Kuzey	Sinop-İnceburun	**42°**	06'	34°	57'
Güney	Hatay- Yayladağ- Beysun Köyü	**35°**	48'	36°	09'

Coğrafi konum Türkiye'ye başta jeopolitik ve ekonomik olmak üzere pek çok açıdan fırsatların yanı sıra tehditler de yaratmaktadır. Günümüze kadar olan sürece bakıldığında Türkiye'nin mevcut fırsatları yeterince değerlendiremediği söyleyebiliriz. Örneğin üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'de denizcilik sektörü, yüksek potansiyeline rağmen çok fazla gelişmemiş ve su ürünleri üretiminin ülke ekonomisine katkısı oldukça sınırlı kalmıştır.

Coğrafi konumun doğurduğu tehditlere Soğuk Savaş döneminin getirdiği olumsuzlukları, Ortadoğu'da yaşanmış/yaşanmakta çatışmaları ve savaş ortamını örnek verebiliriz. Hem Doğu ve Batı Bloku arasındaki Soğuk Savaş, hem de bölgesel nitelikli İran-Irak Savaşı, 1 ve 2. Körfez Savaşları Türkiye için başta askeri ve ekonomik olmak üzere pek çok açıdan ciddi tehditler yaratmıştır. Ayrıca komşu ülkelerde yaşanan iç karışıklıklar da Türkiye için tehdit olabilecek niteliktedir.

Coğrafi Bölgeler ve Ekonomik Faaliyetler Arasında İlişki

Türkiye'de idari açıdan 81 il, bu illere bağlı toplam 892 ilçe, 1.997 belde ve 34.425 köy bulunmaktadır.

Türkiye coğrafi olarak 7 bölgeye (Marmara, Ege, Akdeniz, İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu) ve idari açıdan 81 ile (vilayete) ayrılmıştır. Coğrafi bölgeler tespit edilirken bölge içinde yer alacak illerin hem doğa şartlarının hem de beşerî ve ekonomik özelliklerinin nispeten benzerlik göstermesi önemli kriterlerdir. Fakat coğrafi bölgelerin her yerinde benzer coğrafi, doğal, beşeri ve ekonomik yapının var olduğunu söylemek olanaksızdır.

Coğrafi Bölge: Doğal, beşerî ve ekonomik özellikleriyle diğer yerlerden ayrılan ve kendi içinde nispeten benzerlik gösteren alanlardır. Coğrafi bölgelerin boyutlarına bağlı olarak bölgedeki coğrafi görünümün yanı sıra doğal, beşerî ve ekonomik özelliklerde de farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bölge içinde bazı özellikleriyle ayrılan bu gibi daha küçük alanlar, o bölgenin alt bölümlerini oluşturur.

Coğrafi yapı bölgedeki tüm üretim faaliyetlerini etkilemektedir. Yüksek, engebeli, ısı farkının yüksek olduğu ve kış şartlarının uzun sürdüğü bölgelerde tarım (bitkisel üretim) ve sanayi faaliyetleri sınırlı kalmaktadır. Bu bölgelerde hayvancılık faaliyetleri yoğunlaşmaktadır.

Türkiye yarı kurak bir iklim özelliğine sahiptir. Kuzeyde her mevsim yağışlı olan *Karadeniz iklimi*, güneyde yazları kurak ve çok sıcak, kışlar ise ılık ve yağışlı olan *Akdeniz iklimi* görülür. İç bölgelerde (İç Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmında) *karasal iklim* görülür. Az yağış alan bu bölgelerde yıllık ve günlük sıcaklık farkları çok olup özellikle İç ve Doğu Anadolu'da kışlar uzun ve soğuktur.

İklim ve doğa koşulları bölgelerin beşerî ve ekonomik yapılarını etkilemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi söz konusu olumsuzlukların olduğu bölgelerde üreti-

min ve istihdamın sınırlı olması, bu bölgeler dışarıya göçleri artırmaktadır. Türkiye'de en çok göç veren bölgelere bakıldığında Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde coğrafi ve iklimsel şartlara bağlı olarak üretimin özellikle sanayileşmenin yetersiz olması, göçü tetikleyen önemli unsurlardandır.

Bölgelerin ekonomik kalkınmasının başarılmasında bölgedeki mevcut yapıların iyi etüt edilmesi büyük önem arz etmektedir. Çıkan sonuçlara bağlı olarak politikaların oluşturulması gerekir. Aynı coğrafi bölge içinde farklı yapıların olduğu alt bölgelere aynı ekonomik ve sosyal tedbirlerin uygulanması, kalkınmanın başarılması açısından çok akılcı değildir. Türkiye'de daha homojen ve bölgesel kalkınmaya daha fazla katkı sağlayacak bölge sisteminin oluşturulmasına yönelik çalışmalara bu ünitenin bölgesel gelişme başlığında değinilmiştir.

Madenler

Türkiye toprakları, sahip olduğu jeolojik yapı nedeniyle bünyesinde pek çok madeni bulundurmaktadır. Dünya genelinde ticareti yapılan 90 çeşit madenden bugüne kadar sadece 13'ünün varlığı Türkiye'de belirlenememiştir. Türkiye dünyada kendi hammadde gereksiniminin önemli bir bölümünü karşılayabilen maden çeşitliliğine sahip sayılı ülkelerden biri olsa da özellikle petrol, doğalgaz ve taşkömürü gibi yakıt madenleri açısından büyük ölçüde dışa bağımlıdır. Genel olarak bakıldığında Türkiye dünyada toplam maden üretiminde 28'inci, üretilen maden çeşitliliği açısından da 10'uncu sırada yer almaktadır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı).

Türkiye'de çıkarılan madenleri *"yakıt madenleri"*, *"hammadde madenleri"* ve *"çeşitli madenler"* olmak üzere üç temel grupta toplamak mümkündür (Karluk, 2007, s. 6). Başlıca yakıt madenleri kömür (taş kömürü), linyit, petrol ve doğalgazdır. Hammadde madenleri ise demir, bakır, krom ve manganez ve bor şeklinde sıralanabilir. Fakat günümüzde enerji ihtiyacının önemli bir kısmının karşılandığı yakıt madenlerinde özellikle petrol, doğal gaz ve taş kömüründe yurtiçi üretim istenilen ölçüde artırılamadığı (Tablo 1.2'de görüldüğü gibi) için dışa bağımlılık devam etmektedir. Türkiye'de 2010 yılında enerji arzının petrolde %93, doğalgazda %98, taş kömüründe %90'lık kısmı toplamda ise ortalama %72,9'luk bölümü ithalat ile karşılanmıştır. Türkiye dünya linyit rezervlerinin yaklaşık %1,6'sına sahiptir. Fakat söz konusu rezervin büyük kısmının ısıl değeri düşük olması nedeniyle bu maden daha çok termik santrallerde kullanılmaktadır. Türkiye'deki linyit rezervinin yaklaşık %46'sı Afşin-Elbistan havzasında bulunmaktadır.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ham petrol üretimi (milyon ton)	2,4	2,4	2,3	2,3	2,2	2,1	2,2	2,4	2,5	2,4
Doğal Gaz Üretimi (milyon m^3)	378,0	561,0	707,0	896,0	907,0	893,0	1.014,0	729,0	726,0	793,0

Tablo 1.2
Türkiye'de Petrol ve Doğalgaz Üretimi (2002-2011)

Kaynak: *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (2012). 2011 Yılı Hampetrol ve Doğalgaz Sektör Raporu, s. 13.*

Türkiye, maden rezervleri yönünden başta bor olmak üzere trona, bentonit, mermer, feldspat, manyezit, alçıtaşı, pomza, perlit, stronsiyum ve kalsit gibi madenlerde dünyanın sayılı ülkeleri arasındadır. Dünya bor rezervinin %72'si; doğal taş rezervinin yaklaşık %40'ı; feldispat rezervinin %23'ü; bentonit rezervinin %20'si ve trona rezervlerinin %2,5'i (üretimde dünya ikincisi) Türkiye'de bulunmaktadır.

Türkiye'de bilinen 3.500'e yakın metalik ve 2.000 civarında endüstriyel hammadde yatak ve zuhurları bulunmaktadır. Ayrıca, 600'ün üzerinde sıcak su kaynağı ve 140'ın üzerinde belirlenmiş jeotermal enerji alanı bulunmaktadır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı).

Madencilik sektörünün (ham petrol ve doğal gaz dâhil) toplam ithalatı 2000'de 7,1 milyar dolar iken, bu rakam 2007'de 25,3 milyar dolara, 2008'de 35,7 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. 2009'daki *Küresel Mali Kriz* nedeniyle azalma gösteren madencilik ithalatı 20,6 milyar dolara inmiştir. Ekim 2010 itibarıyla ithalat 20.522 milyar dolardır.

Stratejik Bir Maden: Bor

Türkiye, dünyanın en büyük ve en iyi kalitede bor rezervlerine sahip olup, dünya bor talebinin önemli bir kısmını karşılamaktadır. Dünyada 8 ülkede bor rezervi bulunmakla birlikte önemli bor yatakları Türkiye, ABD ve Rusya'da yer almaktadır. Türkiye toplam 3 milyar ton rezerv miktarı ile dünya toplam bor rezervi sıralamasında %72'lik pay ile ilk sıradadır.

Kimyasal bor bileşiklerinin yaklaşık %85'lik kısmı genel olarak cam, cam yünü, cam elyafı, seramik, tarım ve deterjan sektörlerinde kullanılmaktadır. Geri kalan %15'lik kısmı ise nükleer uygulamalar, askerî araçlar, yakıtlar, polimerik malzemeler, nanoteknolojiler, otomotiv ve enerji sektörü, metalürji ve inşaat gibi 500'e yakın alanda kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi bor çok geniş bir alanda kullanılan stratejik bir üründür. Bu ürünlerin yurtiçinde işlenerek ihracatı hem yurtiçi katma değere hem de ihracat gelirlerinin artmasına önemli katkı sağlayacaktır. Bor madenlerinin yaklaşık %97'si ihraç edilmektedir. 2010 yılında 629 milyon dolar ihracat geliri sağlanmıştır.

SIRA SİZDE 1

Türkiye'nin maden kaynakları hakkında bilgi veriniz.

Su Kaynakları

Türkiye'nin kara sularını akarsular, durgun sular ve yeraltı suları olmak üzere üç grupta inceleyebiliriz. Türkiye *akarsular* açısından zengin bir ülke olmasına karşılık, bu su kaynaklarının düzensiz akışları ve eğimleri nedeniyle akarsularda nehir taşımacılığı yapılamamaktadır. Akarsular kuvvetli eğimleri ve gömük yataklarıyla büyük hidroelektrik potansiyeline sahiptirler. Karadeniz'e dökülen akarsular Sakarya, Filyos, Kızılırmak, Yeşilırmak, Çoruh ırmakları; Akdeniz'e dökülen akarsular Asi, Seyhan, Ceyhan, Tarsus, Dalaman ırmakları; Ege Denizi'ne dökülen akarsular Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz ve Meriç nehirleri; Marmara Denizi'ne dökülen akarsular ise Susurluk/Simav Çayı, Biga Çayı ve Gönen Çayı şeklindedir. Fırat ve Dicle nehirleri Türkiye'den doğup Basra Körfezi'ne, Aras ve Kura nehirleri ise Hazar Denizi'ne dökülür. Yurt içinden denize dökülen en uzun nehir Kızılırmak'tır (1.355 km).

Ülkede yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 1.000 m^3'ten daha az ise söz konusu ülke su fakiridir. Eğer kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 2.000 m^3'ten daha az ise ülkede su azdır. Yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 8.000-10.000 m^3'ten daha fazla olan ülkeler su açısından zengindir.

Türkiye *durgun sular* (göller) açısından da zengindir. Ülkemizde küçük göllerle birlikte 120'den fazla doğal göl bulunmaktadır. Türkiye'nin en büyük gölü 3.712 km^2 alan ile Van Gölü'dür. Diğer göller Tuz Gölü, Eğirdir, Burdur, Beyşehir ve Acıgöl, Sapanca, İznik, Ulubat ve Manyas şeklinde sıralanabilir. Köyceğiz Gölü ise denizle bağlantısı olan az tuzlu bir göldür. Türkiye'de doğal göller dışında 706 adet baraj gölü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Atatürk Barajı (817 km^2), Keban Barajı (675 km^2) Karakaya Barajı (268 km^2), Hirfanlı Barajı (263 $km^{2)}$ ve Altınkaya Barajı (118 km^2) şeklinde sıralanabilir.

Türkiye'nin önemli yeraltı su rezervlerine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Su kaynaklarının önemli bir kısmı buharlaşma ve yeraltı su kaynaklarını besledikleri için kullanılamamaktadır. Diğer yandan göllerin bir kısmının tuzlu ve sodalı olması dikkate alındığında, Türkiye'nin kullanılabilir su açısından zengin bir ülke olmadığı söylenebilir. Kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarı 1.519 m^3 civarındadır. Türkiye su azlığı yaşayan bir ülke konumundadır (http://www.dsi.gov.tr/toprak-ve-su-kaynaklari 31.08.2012).

TÜRKİYE'NİN NÜFUSU VE DEMOGRAFİK GÖSTERGELERİ

Nüfusun Ülke Ekonomisi Açısından Önemi

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yerleşik olan nüfus, ülke nüfusunu oluşturmaktadır. Ülke nüfusu ekonomideki temel üretim faktörlerinden emeğin (işgücünü) kaynağını oluşturmakta, ayrıca toplam tüketimi belirlemektedir. Nüfus büyüklüğü kadar nüfusun yaş gruplarına ve yerleşim yerlerine göre dağılımı, eğitim düzeyi, nüfusa yeterli eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunulup sunulmadığının yanı sıra nüfusun ne kadarının sosyal güvenlik sistemi kapsamında olduğu gibi göstergeler de ülkenin sosyo ekonomik kalkınması açısından önemlidir. Nüfus, ülkenin savunma ve askerî gücü açısından da belirleyici role sahiptir.

Nüfus artış hızı, ülke ekonomisinin yıllık net büyümesini de etkilemektedir. Bu nedenle ülke ekonomisinin yıllık büyüme hızının nüfus artış hızının çok üstünde olması arzulanır. Bu durum özellikle yüksek nüfus artış hızına sahip az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi ve kalkınması açısından nüfus artışının kontrolü önemlidir. Nüfus artışı, ülkenin sermaye birikimi, işgücü ve istihdam düzeyi, doğal kaynaklar, teknolojik gelişme (ilerleme), milli gelir, kamu harcamaları, konut talebi, beslenme, iç göç ve kentleşme (şehirleşme) gibi ekonomik ve sosyal pek çok değişkeni etkilemektedir. Artan nüfusa bağlı olarak eğitim ve sağlık harcamalarına daha fazla ihtiyaç duyulur. Bu noktada nüfusun ihtiyacı olan temel hizmetlerin sağlanması gerekir. Bu ise Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sınırlı kaynakların, hızlı nüfus artışı nedeniyle **demografik yatırımlar** için harcanması demektir. Hızlı nüfus artışı ülkenin daha verimli yatırımlara gidecek kaynaklarını emer, dolayısıyla hızlı ekonomik kalkınma açısından olumsuzluk yaratır.

Demografik Yatırımlar: Eğitim, sağlık, beslenme, barınma (konut) gibi alanlar için yapılan harcamalardır. Bu yatırımlar özellikle hızlı nüfus artışı ile birlikte ekonomideki sınırlı kaynakları emer. Böylece daha hızlı kalkınma için gerekli yatırımlara ayrılan kaynaklar azalır.

Nüfus Sayımı, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Toplam Nüfus

Nüfus sayımı ülke içinde yaşayan nüfusu doğru bir şekilde tespit edebilmek için yapılmaktadır. Bu sayımlarda, nüfusun idari birimlere göre dağılımının yanı sıra toplumun başlıca demografik, sosyal ve ekonomik niteliklerini tam ve doğru bir şekilde ortaya çıkaran veriler de elde edilir. Bir ülkede toplumu oluşturan fertlerin (bireylerin) sayısı, cinsiyeti, yaşı, mesleği ve öğrenim durumları, o ekonominin üretim gücünü ortaya koymaktadır. Nüfus ülkenin emek (işgücü) arzının belirleyicisidir. Nüfusun yetersiz olması ekonomik kaynakların atıl kalmasına, ülkenin üretim gücünün potansiyelinin altında olmasına ve birçok başka olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Diğer yandan nüfusun ülkenin ekonomik kaynaklarına göre fazla olması işsizliğe, elde edilen gelirin daha çok kişi tarafından tüketilmesine, refah kaybına ve buna bağlı olarak pek çok ekonomik ve sosyal soruna neden olabilmektedir (Karluk, 2007, s. 8). Bu nokta da ülke nüfusunun ekonomik kaynaklarıyla dengeli olmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Optimal Nüfus: Ülkenin doğal kaynaklarının mevcut sermaye ile en iyi şekilde kullanılabileceği nüfus miktarıdır.

Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus Sayımı ve Amaçları

Türkiye Cumhuriyeti'nden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımı II. Mahmut döneminde 1830-1831 arasında yapılmıştır. Bu nüfus sayımında amaç, devletin asker potansiyelini ve vergi kaynaklarını (özellikle gayrimüslimlerden alınacak cizye için mükellefleri belirlemek) tespit etmektir. Bir diğer amaç, ülkede yaşayan Müslüman ve Müslüman olmayan (gayrimüslim) nüfusu ortaya çıkarmaktır. Bu sayımda sadece erkek nüfus sayılmıştır.

Osmanlıda modern anlamda ilk nüfus sayımı 1882-1890 döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu sayımda ülkedeki kadın nüfusu da tespit edilmiştir. Osmanlı'da son nüfus sayımı 1903-1907 yılları arasında yapılmıştır. Son sayımında İmparatorluğun toplam nüfusu 20,8 milyon kişidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Nüfus Sayımları

Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan nüfusun tespitine yönelik ilk sayım 1927 yılında yapılmıştır. 1927 sayımında toplam Türkiye nüfusu Tablo 1.3'te görüldüğü gibi yaklaşık 13,7 milyon kişidir. İlk nüfus sayımında kadın nüfusu erkeklerden yaklaşık 400 bin kişi fazladır. Balkan Savaşları'nın yanı sıra I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda verilen kayıplar toplam nüfus içinde erkek nüfusu azaltmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde ikinci nüfus sayımı 1935 yılında yapılmış, bu sayımı takiben 1990 yılında kadar her beş yılda bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Söz konusu sayımlar belli bir günde sokağa çıkma yasağı uygulanarak yapılmakta idi. Sayım anında ülkede bulunan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile yabancılar sayılmakta buna karşılık ülkede ikamet eden fakat sayım anında ülke dışında bulunan kişiler ise sayım dışı kalmakta idi. Nüfus sayımı 1990 yılından sonra on yılda bir yapılmaya başlanmıştır. Sokağa çıkma yasağı uygulanarak yapılan sayımlarda kişiler sayım günü bulundukları yerlerde sayıldığından (*de facto* yöntemine göre), bu yöntem yerleşim yerlerinin daimi ikametgâhları hakkında net bilgi vermemekte idi.

25 Nisan 2006'da çıkarılan *5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu* ile **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi**'ne (ADNKS) geçilmiştir. ADNKS'ye dayalı ilk nüfus sayım sonuçları 2007 yılına ilişkindir. Bu sonuçlar 21 Ocak 2008'de açıklanmıştır. Yeni sistemde (ADNKS) yerleşim yerlerinin nüfus büyüklüğü, yaş ve cinsiyet yapısı bilgileri derlenmekte, sonuçlar TÜİK tarafından her yılın Ocak ayında açıklanmaktadır. Nüfus istatistikleri her yıl bu sisteme dayalı olarak üretilmektedir. ADNKS'de Türkiye'de 6 aydan fazla kalacak yabancı uyruklu kişiler de ayrı bir form ile bu sisteme dahil edilirken, yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının yaşadıkları ülke ve şehir düzeyinde yerleşim yeri bilgileri ile nüfus bilgileri de ayrı bir veritabanında yer almaktadır. Buna ek olarak yüz yüze görüşme yolu ile hanehalkları ve hanehalklarının oturduğu konutlara ilişkin bilgiler ile sayımı yapılan kişilerin başlıca demografik, sosyal ve ekonomik nitelikteki bilgileri derlenmektedir.

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS): Kişilerin yerleşim yerlerine göre nüfus bilgilerinin güncel olarak tutulduğu, nüfus hareketlerinin her an izlenebildiği, MERNİS (Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi) kayıtlarındaki T.C. Kimlik Numarasına göre kişiler ile ikamet adreslerinin eşleştirildiği TÜİK tarafından yapılan bir kayıt sistemidir. Bu sistemde, TÜİK ile İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri (NVİ) Genel Müdürlüğü ortaklaşa çalışmaktadır. Ayrıca ADNKS, Ulusal Adres Veri Tabanı (UAVT) ve nüfus idaresinde yapılan işlemlerle devamlı olarak güncellenmektedir.

	Nüfus[1] (bin kişi)	Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı (%)		Nüfusun Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı (%)		Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (%)			Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde) [2]	Nüfus Yoğunluğu [3] [4]
		Erkek	Kadın	Şehir	Köy	0-14	15-64	65+		
1927	13.648	48,1	51,9	24,2	75,8	-	-	-	-	18
1935	16.158	49,1	50,9	23,5	76,5	41,2	54,4	3,9	21,10	21
1940	17.821[5]	49,9	50,1	24,4	75,6	42,1	54,3	3,5	17,03	23
1945	18.790	50,3	49,7	24,9	75,1	39,5	57,0	3,3	10.59	24
1950	20.947	50,3	49,7	25,0	75,0	38,3	58,3	3,3	21,73	27
1955	24.065	50,8	49,2	28,8	71,2	39,4	57,1	3,4	27,75	31
1960	27.755	51,0	49,0	31,9	68,1	41,2	55,1	3,5	28,53	36
1965	31.391	51,0	49,0	34,4	65,6	41,9	54,0	4,0	24,62	41
1970	35.605	50,6	49,4	38,6	61,4	41,8	53,8	4,4	25,19	46
1975	40.348	51,4	48,6	41,8	58,2	40,5	54,7	4,6	25,00	52
1980	44.737	50,7	49,3	49,2	50,8	39,0	55,9	4,7	20,65	58
1985	50.665	50,7	49,3	53,0	47,0	37,5	58,1	4,2	24,88	65
1990	56.473	50,7	49,3	59,0	41,0	35,0	60,7	4,3	21,71	73
2000	67.804	50,7	49,3	64,9	35,1	29,8	64,5	5,7	18,28	88
2008	71.517	50,2	49,8	75,0	25,0	26,3	66,9	6,8	13,10	93
2009	72.561	50,3	49,7	75,5	24,5	26,0	67,0	7,0	14,50	94
2010	73.723	50,2	49,8	76,2	23,8	25,6	67,2	7,2	15,88	96
2011	74.724	50,2	49,8	76,8	23,2	25,3	67,4	7,3	13,49	97

(1) 2008 yılı ve sonrasına ilişkin değerler ADNKS'ye göredir.
(2) Nüfus artışı iki sayım arasındaki yıllık ortalamayı göstermektedir.
(3) Türkiye'nin yüzölçümü 769.604 km² 'dir.
(4) Yüzölçümüne barajlar ve göller dahil değildir.
(5) Hatay ilinin nüfusu dahil edilerek hesaplanmıştır.

Tablo 1.3
Türkiye'de Toplam Nüfus ve Nüfus İle Bazı Göstergelerdeki Gelişmeler

Kaynak: *TÜİK.*

Nüfus Artışı

Cumhuriyet ilanından sonra nüfus artışı teşvik edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemindeki savaşlar, ülke nüfusunu özellikle de erkek nüfusu azaltmış idi. Diğer yandan yetersiz sağlık hizmetleri ve beslenmenin yanı sıra diğer faktörlerin de etkisiyle ölüm oranları gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksek idi. Nüfus artışı özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanmıştır. Nüfus artışında, teşviklerin (en az 5 çocuğu olandan Yol Vergisi alınmaması gibi) yanı sıra eğitim düzeyinin düşüklüğü de önemli bir belirleyici olmuştur. Yetişkin her bireyin potansiyel bir işgücü olması aileleri sosyo ekonomik güdülerle daha fazla çocuğa yöneltmiştir. Tablo 1.3'te görüldüğü gibi 1950-1960 döneminde nüfus artışı rekor düzeye ulaşmıştır. Hızla artan ülke nüfusu, istihdam sorununu beraberinde getirdiği ve sınırlı kaynakları demografik yatırımlara yönelttiği için, 1960'lı yıllardan itibaren aile planlaması ön plana çıkmıştır. Ülkenin nüfusu 1975 sonrasında da olsa azalma eğilimindedir. Nüfus artış hızı 1985'ten sonra ciddi bir düşüş göstermiş, nüfus artış hızı yıllık binde 24,88'den binde 21,71'e gerilemiştir.

Nüfus, ülke için her açıdan önemli bir kaynaktır. Ülke eğer nüfusa katılan her yeni bireye yeterli ölçüde temel sağlık, eğitim ve kültür hizmetlerini sunabiliyorsa

ilk yaş gruplarında pek fazla sıkıntı olmayacaktır. Nüfusa katılan her yeni bireyin 15 yaşından sonra işgücü piyasasına çıktığını kabul edersek, bu noktada yeterli istihdam olanaklarının yaratılması önem kazanmaktadır.

Nüfusun Eğitim Özellikleri

Eğitim, işgücünün niteliği açısından önemli bir göstergedir. Eğitim, işgücünün daha nitelikli hâle gelmesini sağlayarak beşerî (insan) sermayenin gelişmesini sağlar. Günümüzde beşerî sermaye en az fiziki sermaye kadar önemli bir faktördür. İşgücünün niteliği genelde eğitim düzeyi (diploma) ile ölçülmektedir. Fakat işgücünün niteliğini sadece alınan diploma ile ölçmek yanıltıcı olabilir. İş başında alınan eğitim, kullanılan teknoloji ve edinilen deneyim ve tecrübeler de nitelik açısından önemlidir (Kepenek ve Yentürk, 2010, s. 420). Fakat bunların sayılara aktarılmasında sorun olduğu için işgücünün niteliği eğitim düzeyi ile ölçülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda nüfusun büyük bir kısmı eğitimden yoksun idi. 1927 nüfus sayımına göre nüfusun sadece %10,6'sı okuryazar idi. Bir ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasında beşerî sermayenin geliştirilmesi sürekli ve istikrarlı bir eğitim ile mümkün olmaktadır. Yapılandırılmış (formel) eğitimin yanı sıra yarı yapılandırılmış (nanformel), yapılandırılmamış (informel) eğitimi de kapsayan yaşam boyu eğitim, bireylerin kendilerini geliştirmesini sağlar. Bu noktada yapılandırılmış eğitimin yanısıra diğer eğitim sistemlerinin de geliştirilmesi gerektiği vurgulanmalıdır. İş ve çalışma hayatında hizmet içi eğitimin daha nitelikli ve işlevsel hâle getirilmesi, tecrübelerin aktarıldığı konferans etkinliklerinin çoğaltılması vb. etkinlikler işgücünün niteliğine önemli katkı sağlayacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti 1924'teki *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* (Öğretim Birliği Yasası) ile eğitim sistemini, ardından *Harf Devrimi* (1928) ile de kullandığı alfabeyi değiştirmiştir. Özellikle Harf Devrimi ile pek çok kişi yeni sisteme göre okuryazar olmayan nüfusa dahil edilmiştir. 1927'de %10'lar düzeyinde olan okuryazarlık oranı 1928'de yüzde sıfır düzeyine inmiştir. Bu tarihten sonra eğitim düzeyi ve dolayısıyla okuryazarlık oranını artırmaya yönelik politikalarda önemli ilerleme sağlansa da eğitim tüm bireylere ulaştırılamamıştır. 1935'te yaklaşık %19 olan okuryazar oranı 1965'te yaklaşık %49'a 1990'da %80,5'e ve 2010'da %94'e yükselse de toplam nüfusun hâlâ %6'lık kısmı okuryazar değildir. Bu oran kadınlarda yaklaşık %10'dur (Kalkınma Bakanlığı, 2011).

Türkiye'de eğitim ve öğretim anlamında Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze önemli ilerleme sağlanmış olsa da gelişmiş ülkeler düzeyi henüz yakalanamamıştır. 1997'de *4036 sayılı Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Temel Eğitim Yasası* ile birlikte 5 yıllık olan zorunlu eğitim ve öğretim 8 yıla çıkarılmıştır. Yasa, eğitim süresi açısından olumlu sonuçlar yaratırken, endüstri ve meslek liselerine yönelik talebi ciddi ölçüde düşürmüştür. Bu da sanayinin nitelikli ara elemanı ihtiyacını karşılamasında olumsuzluklar yaratmıştır. Türkiye'de eğitim politikasının belli bir stratejiye göre oluşturulamaması, eğitimde önceliklerin ve sistemlerin sürekli değişmesi, eğitim çıktılarına olumsuz yansımaktadır.

2011 yılı verilerine göre Türkiye'de yaklaşık 17 milyon kişi hiç okula gitmemiş ve/veya zorunlu eğitim süresini tamamlayamamıştır. 3,1 milyonu ise okuma yazma bilmemekte ve bu nüfusun büyük bir bölümünü kadınlar oluşturmaktadır (Tablo 1.4). Türkiye'de yükseköğretim yaygınlaştırılamamıştır. OECD'nin 2009 yılı verilerine göre Türkiye'de yetişkin nüfusun sadece %13'ü yükseköğretim mezunudur. Burada mevcut talebi karşılayacak üniversite sayısı kadar, öğretim elemanı sayısı-

nın yetersizliği ve teknik altyapının eksikliği de önemlidir. Bu anlamda yeni kurulan üniversiteler, altyapıların oluşturulamaması nedeniyle kısa vadede sadece üniversite sayısını artırmaktadır.

Bitirilen Eğitim Düzeyi [1]	Toplam (bin)	Erkek (bin)	Kadın (bin)
Okuma Yazma Bilmeyen	3.171.270	553.704	2.617.566
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	13.810.315	6.467.434	7.342.881
İlkokul Mezunu	15.333.800	6.706.059	8.627.741
İlköğretim Mezunu	11.986.436	6.729.630	5.256.806
Ortaokul Veya Dengi Okul Mezunu	2.856.407	1.740.795	1.115.612
Lise Veya Dengi Okul Mezunu	11.883.336	6.859.021	5.024.315
Yüksekokul Veya Fakülte Mezunu	5.495.749	3.196.262	2.299.487
Yüksek Lisans Mezunu	401.773	238.359	163.414
Doktora Mezunu	121.923	75.473	46.450
Bilinmeyen	1.984.626	1.035.890	948.736
Toplam	67.045.635	33.602.627	33.443.008

[1] *6 yaş ve üstünü kapsamaktadır.*

Tablo 1.4
Bitirilen Eğitim Düzeyi ve Cinsiyete Göre Nüfus (2011)

Kaynak: *TÜİK.*

Türkiye'nin, hızla artan nüfusun eğitim ihtiyacını karşılaması için eğitim harcamalarını artırması gerekir. Hızlı nüfus artışı eğitim açısından yeni bina ve derslik ihtiyacını artırmaktadır. Bununla birlikte öğretmen açığı da söz konusudur. Türkiye'de eğitim ile bu sektörün çıktılarını kullanacak sektörler ve bakanlıklar arasında tam bir eşgüdüm olmaması, eğitimli işsizler ordusu yaratmaktadır. Buna karşılık bazı sektörlerde nitelikli işgücü sıkıntısı mevcuttur. Ülkenin yeterli ölçüde teknik personeli yetiştirmesi verimliliği artırırken, araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetleri yoluyla teknolojide dışa bağımlılığı azaltcaktır. Bu sektörlerin ve bakanlıkların nitelikli personel ihtiyacını karşılama için uzun vadeli işbirliği ve stratejik planlar yapmaları gerekir.

Türkiye'de nüfusu eğitim özellikleri açısından değerlendiriniz.

SIRA SİZDE 2

TÜRKİYE'DE İNSANİ GELİŞMİŞLİK

1970'lerden önce "kalkınma" diğer bir ifadeyle "gelişme" büyük ölçüde, milli gelirdeki artışlarla eşit görülmekteydi (DPT, 2006, s. 1). Genelde ülkenin kalkınma düzeyini (seviyesini) ölçmek için kişibaşına milli gelir kullanılmıştır. Kalkınmayı ekonomik büyüme ile özdeşleştiren bu yaklaşım, ekonomik büyümenin yoksulluk gerçeğini ortadan kaldırmadığı ve ortaya çıkan çeşitli toplumsal sorunlara çözüm getirmediği için eleştirilmiştir (Gürses, 2009, s. 341). Kişibaşına milli gelir önemli bir refah göstergesi olmasına karşılık, iyi okunmadığı vakit yanıltıcı olabilmektedir. Bir ülkede milli gelir artışının diğer bir ifadeyle ekonomik büyümenin yüksek oluşu o ülkenin gelişmiş bir ülke olarak adlandırılabilmesi için yeterli değildir.

Kalkınmanın pek çok değişkeni kapsaması, söz konusu verilerin elde edilmesini zorlaştırmıştır. Ülkelerin kalkınma düzeylerini ölçmek ve uluslararası karşılaştırma yapabilmek için değişkenlere ait verilerin güvenilir ve sağlıklı olmasının yanı sıra düzenli bir şekilde toplanması da büyük önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkelerin dışındaki pek çok ülkede doğru ve güvenilir istatistiki verilerin elde edilmesinde sıkıntılar olduğunu belirtmek gerekir.

İnsani Gelişme Endeksi: Kalkınmada İnsani Boyutun Ölçülmesi

Ülkelerin kalkınma düzeylerini belirlemede kullanılan en yaygın ölçümlerden biri de Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından kullanılan *"İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE)"* diğer adıyla *"Beşeri Kalkınma Endeksi"*dir. UNDP 1990 yılından bu yana yıllık İnsani Gelişme Raporu (Beşeri Kalkınma Raporu) yayımlamaktadır. Rapor'da ülkelerin ekonomik göstergelerinin yanı sıra ekonomik olmayan göstergelerine ilişkin veriler de ele alınarak İGE değerleri hesaplanmaktadır. Bunun yanında ülkelerin kalkınma politikaları ele alınmakta ve kalkınmada insani gelişme üzerinde özellikle durulmaktadır. 2011'de UNDP, İGE değerlerine göre ülkeleri 4 gruba ayırmaktadır. Bunlar; ***çok yüksek insani gelişme, yüksek insani gelişme, orta insani gelişme ve düşük insani gelişme*** şeklindedir.

UNDP, 1990-2011 dönemindeki İGE hesaplama yöntemlerinde revizyona gitmiştir. Farklı hesaplama yöntemlerine göre elde edilen verilerin karşılaştırılması zorlaştığından, hesaplama yöntemlerinin değiştiği yıllarda İGE değerleri geçmişe dönük olarak tekrar hesaplanmaktadır. 2011 yılı İnsani Gelişmişlik Raporu'nda ülkelerin 1980-2011 dönemi İGE değerleri tekrar hesaplanmıştır. Böylece söz konusu dönemde ülkelerin genel eğilime daha net ortaya çıkmaktadır.

İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye

UNDP'nin 2011 yılı İnsani Gelişme Raporu'nda Türkiye 187 ülke arasında 92'nci sıradadır. Türkiye, bir önceki yıla göre iyileşme sağlayarak üç basamak yukarı çıkmıştır. Bu gelişmede Türkiye'nin milli gelir seviyesinin küresel ekonomik krizden görece az etkilenmesi ve doğumda beklenen yaşam süresinin 72,2 yıldan 74 yıla çıkması önemli rol oynamıştır. Türkiye yüksek insani gelişmişliğe sahip ülkeler arasında yer almasına karşılık, içinde bulunduğu grubun İGE ortalamasından (0,741) daha düşük bir değere sahiptir (Tablo 1.5). Geçmişe yönelik yapılan hesaplamalarda ise Türkiye 1965 yılında düşük insani gelişme düzeyinde iken, 1972 yılında orta insani gelişmişlik düzeyine yükselmiştir (Karluk, 2007, s. 19).

Türkiye'nin 1970'li yıllarda yaşadığı ekonomik, siyasi ve sosyal kargaşa ve çatışma ortamı ülkenin kalkınma hızını önemli ölçüde düşürmüştür. 1970'lerden 2000'li yıllara kadar olan süreçte ülke ekonomisindeki istikrarsızlıklar insani gelişme açısından istenilen ivmenin yakalanmasını engellemiştir. Söz konusu dönemde Türkiye İGE değerini artırsa da diğer ülkelerin gerisinde kalmıştır. Bu dönemde yüksek enflasyonist ortam ülkede gelir dağılımındaki adaletsizliği artırmış, artan faiz harcamaları ise yapılması gereken eğitim, sağlık ve çeşitli altyapı hizmetlerinin aksamasına veya yapılamamasına yol açmıştır. Yapılan devalüasyonlar ise dolar cinsinden milli geliri düşürmüştür. Hızlı nüfus artışı, okullaşma oranlarının düşük olması, ciddi orandaki okuryazar olmayan nüfus, artan işsizlik vb. nedenler Türkiye'nin İGE değerine olumsuz yansımıştır.

İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index): UNDP tarafından yayımlanan İnsani Gelişme Raporu'nda kullanılan endekstir. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) Pakistanlı iktisatçı ve maliye bakanı Mahbub ul Haq ve Nobel ödüllü Hintli iktisatçı Amartya Sen liderliğindeki ekip tarafından geliştirilmiştir. Endeksin en düşük değeri 0 iken, en yüksek değeri 1'dir.

UNDP, İnsani Gelişme Endeksi'nde insani gelişmeyi, ekonomik göstergelerin (gelir) yanı sıra ekonomik olmayan göstergeleri de dikkate alarak ölçmektedir. Zaman içinde endekste değişkenlerin yanısıra değişkenlerin ağırlıkları da değişebilmektedir. 2010 yılına kadarki İGE'lerde ekonomik olmayan temel göstergeler sağlık ve eğitim şeklinde iken, 2010 yılı ile birlikte bu göstergeler bilgi ve sağlık şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca 2010 yılından önceki ekonomik göstergelerde satın alma paritesine göre kişi başına GSMH yer almakta iken, 2010 yılından sonra satın alma paritesine göre kişi başına GSYH esas alınmaktadır.

İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report: HDR): Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılından bu yana yayınlamaktadır. İlk rapor Pakistanlı iktisatçı ve maliye bakanı Mahbub ul Haq liderliğindeki bir ekip tarafından hazırlanmıştır. Raporda ülkelerin gelişmişlik (kalkınma) düzeyleri karşılaştırılırken, insani kalkınma açısından önemli olan eğitim, sağlık gibi pek çok ekonomik olmayan gösterge de dikkate alınmakta ve bu alanlara yönelik politikalar değerlendirilmektedir.

Tablo 1.5
1980-2011 Döneminde Türkiye İGE Değerleri ve Diğer Ülkelerle Karşılaştırılması

	Ülkeler	İnsani Gelişme İndeksi (İGE)							İGE'de Yıllık Ortalama Büyüme (%)		
Sıra No		1980	1990	2000	2005	2009	2010	2011	1980–2011	1990–2011	2000–2011
	Çok Yüksek İnsani Gelişme	**0,766**	**0,810**	**0,858**	**0,876**	**0,885**	**0,888**	**0,889**	**0,48**	**0,44**	**0,33**
1	Norveç	0,796	0,844	0,913	0,938	0,941	0,941	0,943	0,55	0,53	0,29
2	Avustralya	0,850	0,873	0,906	0,918	0,926	0,927	0,929	0,29	0,30	0,23
3	Hollanda	0,792	0,835	0,882	0,890	0,905	0,909	0,910	0,45	0,41	0,29
46	Hırvatistan	..	..	0,748	0,780	0,793	0,794	0,796	..	..	0,57
47	Barbados	..	..	..	0,787	0,790	0,791	0,793	..	..	..
	Yüksek İnsani Gelişme	**0,614**	**0,648**	**0,687**	**0,716**	**0,734**	**0,739**	**0,741**	**0,61**	**0,64**	**0,70**
48	Uruguay	0,658	0,686	0,736	0,748	0,773	0,780	0,783	0,56	0,63	0,56
49	Palau	..	..	0,774	0,788	0,777	0,779	0,782	..	..	0,09
50	Romanya	..	0,700	0,704	0,748	0,778	0,779	0,781	..	0,52	0,95
92	**TÜRKİYE**	**0,463**	**0,558**	**0,634**	**0,671**	**0,690**	**0,696**	**0,699**	**1,34**	**1,08**	**0,90**
93	Belize	0,619	0,651	0,668	0,689	0,696	0,698	0,699	0,39	0,34	0,42
94	Tunus	0,450	0,542	0,630	0,667	0,692	0,698	0,698	1,43	1,21	0,94
	Orta İnsani Gelişme	**0,420**	**0,480**	**0,548**	**0,587**	**0,618**	**0,625**	**0,630**	**1,31**	**1,30**	**1,28**
95	Ürdün	0,541	0,591	0,646	0,673	0,694	0,697	0,698	0,83	0,80	0,70
96	Cezayir	0,454	0,551	0,624	0,667	0,691	0,696	0,698	1,40	1,13	1,03
140	Svaziland	..	0,526	0,492	0,493	0,515	0,520	0,522	..	-0,03	0,54
141	Butan	..	..	..	..	..	0,518	0,522	..	..	..
	Düşük İnsani Gelişme	**0,316**	**0,347**	**0,383**	**0,422**	**0,448**	**0,453**	**0,456**	**1,19**	**1,31**	**1,59**
142	Solomon Adaları	..	..	0,479	0,502	0,504	0,507	0,510	..	..	0,58
143	Kenya	0,420	0,456	0,443	0,467	0,499	0,505	0,509	0,62	0,52	1,27
186	Nijer	0,177	0,193	0,229	0,265	0,285	0,293	0,295	1,67	2,05	2,33
187	Kongo	0,282	0,289	0,224	0,260	0,277	0,282	0,286	0,05	-0,04	2,25

Kaynak: *UNDP (2012), Human Development Report 2011.*

İnsani Gelişmişlik Raporu'nun diğer adıyla Beşerî Kalkınma Raporu'nun hazırlandığı 1990 yılından günümüze Türkiye'nin İGE değerinde yıllık ortalama artış, %1,08'dir. Bu artış dünya ortalamasından (%0,66) yüksek olmasına karşılık, Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri ile Güney Asya ülkelerindeki ortalama orandan düşük kalmıştır. Diğer taraftan düşük ve orta insani gelişmeye sahip ülkelerdeki ortalama artışlar (sırasıyla %1,31 ve %1,30) da Türkiye'deki artıştan yüksektir. Bu nedenle Türkiye'nin sıralamadaki yerinde ciddi oranda bir yükseliş gerçekleşmemiştir.

1990-2011 ve 2000-2011 dönemleri dikkate alındığında Türkiye'nin İGE endeks değerindeki yıllık ortalama büyüme hızı giderek yavaşlamıştır (%1,08'den %0,90'a düşmüştür).

2011 İnsani Gelişme Raporu ve Türkiye

2011 yılı İnsani Gelişme Raporu'nda Türkiye İGE değeri 0,699'dur. Bu değer ile Türkiye 187 ülke arasında 92'nci sırada yer almaktadır. Türkiye'nin komşularından Yunanistan (0,861) 26'ncı, Bulgaristan (0,771) 55'inci, Rusya (0,748) 66'ncı, Ermenistan (0,716) 86'ncı ve Azerbaycan (0,700) 91'inci sıralarda yer almaktadır. Komşu ülkelerden sadece Suriye (0,632-119'uncu sırada) ve Irak (0,573-132'nci sırada) Türkiye'nin gerisinde kalmıştır.

2011 yılı İnsani Gelişme Raporu'nda İGE değerleri açısından ilk beşte yer alan ülkeler, Norveç (0,943), Avustralya (0,929), Hollanda (0,910), ABD (0,910) ve Yeni Zelanda'dır (0,908).

Türkiye özellikle eğitim, sağlık, gelir dağılımı gibi ekonomik ve sosyal alanda gelişmiş ülkelerin yanı sıra pek çok gelişme yolundaki ülkenin gerisinde kalmıştır. İGE değerlerine göre yapılan sıralamada Türkiye'nin gerilerde kalmasında ekonomik olmayan göstergeler oldukça fazla etkili olmuştur. Eğitim, bilim, sağlık ve diğer çevresel faktörlere ilişkin endekslerdeki düşük performanslar Türkiye'nin sıralamadaki yerini aşağıya çekmiştir. Kişi başına milli gelir sıralamasında 65'inci olan Türkiye, gelir dışı insani gelişmişlik endeksi sıralamasında 116'ncı sırada yer almaktadır. Diğer yandan, Türkiye doğumda beklenen ortalama yaşam süresinde (73,9 yıl) 187 ülke arasında 76'ncı, ortalama okullaşma süresinde (6,5 yıl) 122'nci, beklenen okullaşma süresinde (11,8 yıl) 119'ncu ve kişibaşına milli gelirde (12.246 dolar- sabit fiyatlarla satınalma gücü paritesine göre) 66'ncı sırada yer almıştır.

2011 yılı İnsani Gelişmişlik (Beşerî Kalkınma) Raporu'*nda geriye dönük yapılan hesaplamalarda, 1980-2011 döneminde Türkiye'nin İGE değerleri yıllık ortalama %1,34 oranında artığı görülmektedir. Bu artış, dünya ortalamasının üstünde olmasına karşılık, Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri, Güney Asya ve En Az Gelişmiş Ülkelerdeki (EAGÜ) artıştan düşüktür. Bu nedenle Türkiye'nin sıralamadaki yerinde ciddi bir yükseliş gerçekleşmemiştir. 1980-2011 döneminde Türkiye'de doğumda beklenen yaşam süresi 17,4 yıl, ortalama okullaşma süresi 3,6 yıl ve beklenen okullaşma süresi de 4,9 yıl uzamıştır. Bu dönemde Türkiye'de kişi başına GSMH da %119 oranında artmıştır.*

SIRA SİZDE 3

İnsani Gelişme Endeksi'ni (İGE) tanımlayarak Türkiye'nin İGE değerini yorumlayınız.

TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ PİYASASINA İLİŞKİN TEMEL GÖSTERGELER

Aktif Nüfus: Ülke nüfusunun üretici konumunda olan kesimi, 15-64 yaş arası bireylerden oluşmaktadır. Hastalar, yaşlılar, sakatlar, askerler ve mahkumların yanı sıra üniversite yurtları ve yetiştirme yurtlarında kalanlar, üretim sürecine katılma imkânı olmadıkları için aktif nüfus içinde yer almazlar.

İşgücüne Katılma Oranı (İKO): Nüfusun işgücü olan kısmının kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa (15 ve üstü yaş grubuna) oranıdır. Ülkede işgücüne katılım oranı artıkça, bağımlılık oranı azalmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yaşlı bağımlılık oranı ciddi bir sorun iken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde genç bağımlılık oranı önemli sorun teşkil etmektedir.

Türkiye işgücü piyasasındaki gelişmeler aktif nüfus, işgücüne katılma oranı, bağımlılık oranı, istihdam oranı, işsizlik ve işgücü maliyetleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bir ülkede, ülke nüfusunun tamamı üretim sürecine katılamamaktadır. Hastalar, yaşlılar, sakatlar, askerler ve mahkumların yanı sıra üniversite yurtları ve yetiştirme yurtlarında kalanlar çalışamamaktadır. Bunların dışında kalan 15 ve daha üstü yaş gruplarındaki bireyler *kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusu* oluşturmaktadır. ***Aktif nüfus*** ise ülke nüfusunun üretici konumunda olan 15-64 yaş arasındaki bireylerden oluşmaktadır. Aktif nüfus (daha geniş tanımla *kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus)*, ülkenin işgücü arzını oluşturur. Aktif nüfusun tamamı istihdam edilmeyebilir.

İstihdam, çalışmak istek ve yeteneğinde bulunan bireylerin (kişilerin) üretim sürecinde kullanılmasıdır. ***İşsiz*** ise çalışma istek ve yeteneğinde olduğu hâlde geçerli (cari) ücret ve çalışma şartlarında iş bulamayan bireylere denir. ***İşgücüne Katılma Oranı*** (İKO), nüfusun işgücü olan kısmının kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa (15 ve üstü yaş grubuna) oranıdır. İKO, nüfusun yaş gruplarına göre dağılımının yanı sıra okullaşma oranı, emeklilik yaşı, kişi başına gelir düzeyi gibi pek çok ekonomik ve sosyal değişkene bağlıdır. Ülkede işgücüne katılım oranı düştükçe, bağımlılık oranının yanı sıra işsizlik de artmaktadır. ***Bağımlılık oranı*** ise ülkede çalışan (15-64 yaş arası) her 100 kişinin, bakmakla yükümlü olduğu

çalışmayan (0-14 ile 65+) kişi sayısı ile ölçülmektedir. Bu oran gençler ve yaşlılar için ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yaşlı bağımlılık oranı gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksektir. Buna karşılık Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise genç bağımlılık oranı (0-14) daha fazladır. Aktif çağdaki nüfus ne kadar çok üretim sürecine katılırsa, bağımlılık oranı o derece düşer.

Tablo 1.6
İstihdama İlişkin Bazı Göstergeler (1)

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı; TÜİK.*

	15 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus (bin kişi)	İşgücü (bin kişi)	İşgücüne Katılma Oranı (Yüzde)	İstihdam (bin kişi)	İşsiz (bin kişi)	İşsizlik Oranı (Yüzde)
1980	25.612	15.609	60,9	14.267	1.342	8,6
1985	29.694	16.427	55,3	15.173	1.254	7,6
1990	33.821	18.417	54,5	16.845	1.573	8,5
1995	39.116	20.347	52,0	18.704	1.643	8,1
2000	43.900	21.093	48,0	19.608	1.485	7,0
2005	48.359	22.455	46,4	20.067	2.388	10,6
2010	52.541	25.641	48,8	22.594	3.046	11,9
2011	53.593	26.725	49,9	24.110	2.615	9,8
2012 (2)	54.599	27.554	50,5	2.5282	2.272	8,2

(1) Reel hesaplamalarda 1994-2004 yılları arasında TEFE (1994=100), 2005 yılından sonra ise ÜFE (2003=100). TÜİK tarafından Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) kapsamında açıklanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine (ADNKS) göre işgücü istatistiklerinin, geçmiş HİA serileri kullanılarak Kalkınma Bakanlığı tarafından geriye çekilmiş halidir.

(2) Mayıs 2012 verileridir.

2011 yılı verilerine göre, Türkiye'de yaklaşık 53,6 milyon kişi kurumsal olmayan çalışma çağındaki toplam nüfus içinde 26,7 milyon kişi, işgücünü oluşturmaktadır. İşgücünün 24,1 milyon kişisi istihdam edilirken, 2,6 milyon kişi işsizdir. İşsizlik Türkiye ekonomisinin karşılaştığı en önemli sorunlardandır. 1980-2012 döneminde Türkiye'de işsizlik oranları %7'nin altına indirilememiştir. 2002'den sonraki dönemde hızlı ekonomik büyümeye rağmen işsizlik oranları çift haneli oranlara ulaşmıştır. Üretim artışı için yeni işgücü alımı yerine mevcut işgücünün vardiyasının artırılmasının yanısıra daha yoğun teknoloji ve makine kullanımı, işsizliğe olumsuz yansımıştır.

2009'da Küresel Mali Krizin de olumsuz etkisiyle üretimde yaşanan daralma, işsizlik oranını %14'lük rekor düzeye çıkarmıştır. Krizin olumsuz etkilerinin azalması ve istihdama getirilen teşviklerle beraber işsizlik oranı Mayıs 2012'de %8,2 seviyesine düşmüştür. Kentlerdeki işsizlik oranı (Mayıs 2012'de %10,1) kırsal kesimdeki işsizlik oranından (Mayıs 2012'de %4,5) daha yüksektir. Eğitim düzeylerine göre işsizliğin dağılımına bakıldığında, sırasıyla, lise mezunlarında %11,4, mesleki ve teknik lise mezunlarında %9,1, yükseköğretim mezunlarında %8,3 ve lise altı eğitimlilerde %7,9'dur.

2000-2012 döneminde istihdamda tarımın payı hızla azalarak %36'dan %25,2'ye inmiştir. Buna karşılık Türkiye'de tarımın istihdamdaki payı gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksektir. Tarımın istihdamdaki payının azalışına karşılık hizmetler sektörünün istihdamdaki payı %46,3'ten %56'ya yükselmiştir. Tarımdan ayrılan işgücü

daha çok hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. Türkiye'de istihdam olanaklarının çoğaltılmasında yatırımların artırılması önemlidir. Bu noktada kamu hem yeni yatırımlarla istihdam olanakları yaratmalı hem de yatırımlar ve istihdam konusunda özel sektörü teşvik etmelidir.

SIRA SİZDE 4

Türkiye'de işgücüne katılma, işsizlik ve bağımlılık oranları arasındaki ilişkiyi belirterek, bu değişkenlerdeki gelişmeleri kısaca açıklayınız.

İşgücü Maliyetlerinde Gelişmeler

Türkiye'de istihdamın artırılmasında yüksek olan işgücü maliyetlerinin aşağıya çekilmesi önemlidir. Bu maliyetlerin aşağıya çekilmesi hem kayıtdışı istihdamı hem de işsizliği azaltacaktır. 1998-2010 döneminde işgücü maliyetlerinde reel anlamda bir artış söz konusudur. Şubat 2001 Krizi nedeniyle işçi ücretlerine düşük zam yapılması hatta indirime gidilmesi işçi kesiminde maliyetleri azaltmıştır.

Türkiye, özellikle tekstil gibi belirli ürünlerin üretiminde düşük işgücü maliyetleri nedeniyle önemli bir rekabet üstünlüğüne sahip idi. Son dönemde Türkiye'de işgücü maliyetlerinde reel anlamda (dolar bazında) ciddi bir artış söz konusudur. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın (OECD) verileri, Türkiye'de işgücü maliyetlerinin OECD ortalamasından daha hızlı arttığını göstermektedir. Bu gelişmede TL/dolar kurunun enflasyon oranından daha düşük oranda artması (TL'nin aşırı değerlenmesi) etkili olmuştur. 2005 yılı baz (temel) alındığında (2005=100) 1994-2006 döneminde Türkiye'de işgücü maliyetleri diğer OECD üyelerine göre daha hızlı yükselmiştir.

TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK

Tanım ve Kapsam

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 1944 tarihli Philedelphia Deklerasyonu'nda **Sosyal Güvenlik** "Halkın hastalık, işsizlik, yaşlılık, ölüm sebebiyle geçici veya sürekli olarak kazançtan mahrum kalması durumunda düşeceği fakirliğe karşı tıbbî bakımdan dolayı, çocuk sayısının artması ve analık halinde korunmasına yönelik genel tedbirler sistemidir" şeklinde tanımlanmıştır.

Sosyal güvenlik, sosyal refah devleti anlayışının en önemli uygulamalarından biridir. Sosyal güvenliğin temeli, bireylerin yaşamlarında karşılaşabilecekleri olası (muhtemel) risklere karşı önceden tedbir almalarına dayanır. Çünkü bireyler yaşamları boyunca kendi iradeleriyle *(analık ve aile sahibi olma)* ya da iradeleri dışında çeşitli mesleki *(iş kazası, meslek hastalığı ve malullük),* fizyolojik *(hastalık, yaşlılık, ölüm gibi)* ve sosyo-ekonomik *(işsizlik, yoksulluk)* risklerle karşı karşıyadırlar. Bireylerin ve bireylerin aileleri için bu risklerin ortadan kaldırılması, etkilerinin azaltılması veya sonuçlarının onarılması sosyal refah devletinin temel yükümlülükleri arasındadır. Ayrıca devlet, sosyal güvenlik hizmetlerini toplumu oluşturan tüm bireylere hiçbir ayrım ve ayrıcalık gözetmeden götürmek zorundadır.

Sosyal güvenlik sistemi bireylerin bugünü ve geleceği için bir sigorta niteliği taşımaktadır. **Sosyal güvenlik sistemi** kişilere, belirli sosyal risklerin (bu riskler yukarıda da belirtildiği gibi kişilerin iradelerine bağlı olabilir ve/veya iradeleri dışında olabilir) gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan muhtelif zararların, ilave maliyetlerin veya gelir kayıplarının kısmen veya bütünüyle telafisine yönelik ekonomik güvence sistemidir. Bu fonksiyonu yerine getiren kurum ve kuruluşların yanı sıra bunların faaliyetlerini düzenleyen kanun, tüzük, yönetmelik gibi çeşitli idari ve hukuki düzenlemeler de sosyal güvenlik sistemini oluşturmaktadır.

Uluslararası standartlar bakımından sosyal güvenliğin kapsamında kısa ve uzun vadeli ekonomik ve sosyal risklere karşı sigorta oluşturulması ve belirlenen hak sa-

hiplerine aylık bağlanması ya da diğer ödemelerin yapılması yer almaktadır. Geniş anlamda sosyal güvenlik kapsamına sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar girmektedir. Sosyal hizmetler daha çok bakıma muhtaç durumdaki bireylere yönelik verilen ve onların onurlu bir yaşam için gerekli tüm ihtiyaçlarının karşılanmasını kapsamaktadır. Sosyal yardımlar ise yoksulluğu ortadan kaldırmaya yönelik yardımlardır. Geniş açıdan bakıldığında sosyal güvenlik, toplumun refahının artırılması ve yaşam standartlarının yükseltilmesi için sosyal ve ekonomik politikaların hayata geçirilmesini kapsamaktadır.

Sosyal güvenlik kavramı her ne kadar sosyal yardım ve sosyal hizmetleri de içeren geniş bir anlama sahip olsa da sosyal güvenlik sistemleri ağırlıklı olarak sosyal sigortalar temelinde oluşmuştur. Ancak günümüzde sosyal yardım ve sosyal hizmetlere duyulan gereksinim giderek artmaktadır. Artık sosyal güvenlik ihtiyacının yalnızca sosyal sigortalarla karşılanması olanaklı değildir (DPT, 2007a, s. 2). Günümüzde aile bağları başta olmak üzere geleneksel dayanışmanın giderek zayıflaması, özellikle sosyal dışlanmayla mücadele açısından sosyal hizmetlere duyulan gereksinimi artırmaktadır (DPT, 2007a, s. 3). Dolayısıyla sosyal güvenliğin kapsamı da genişlemektedir.

Sosyal güvenlik ihtiyacı çağdaş toplum için bir zorunluluk hâline gelmiştir. Bireylerin giderek artan güvenlik ihtiyaçlarına cevap verecek ve onlara insan onuruna yaraşır huzurlu ve mutlu bir yaşam sunacak bir yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkeler kalkınma düzeyleri ile paralel olarak sosyal güvenlik sistemlerini etkinleştirirlerse, kalkınmanın yarattığı refahı tüm toplum kesimlerine yayabilirler. Bunun olabilmesi için sosyal güvenlik ağının toplumun tüm kesimlerini kapsamı gerekir. Bir ülkedeki sosyal güvenlik sisteminin yapısı, o ülkenin ekonomik ve sosyal koşulları ile doğrudan ilişkilidir (Egeli ve Özen (2009).

"Sosyal Güvenlik" kavramı 20.yy'de ilk olarak 1935'te Amerikan Sosyal Güvenlik Kanunu'nda (Social Security Act) yer almıştır. Kavram, daha sonra Atlantik Paktı Sözleşmesi (14 Ağustos 1941) ardından Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Philedelphia Deklerasyonu'nda (10 Mayıs 1944) kullanılmıştır. Ayrıca İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin (18 Aralık 1948) 22'nci ve 25'inci maddelerinde sosyal güvenlik, temel insan hakları arasında sayılmaktadır. ILO tarafından hazırlanan Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Hakkındaki 102 Sayılı Sözleşme'de sosyal güvenlik kavramına geniş şekilde yer verilmiş ve bu alandaki temel düzenlemelerle ilgili olarak ulusal hükümetlere yol gösterilmiştir.

Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi

Osmanlı'da Sosyal Güvenlik

Türk toplum geleneğinin bir parçası olan güçlü aile bağları ve yardımlaşmanın yanı sıra vakıf kültürü toplumdaki sosyal dayanışmayı artırmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik daha kurumsal bir yapı kazanmış ve ilk kez bu yüzyılda sosyal yardım amaçlı vergi toplanmaya başlanmıştır (http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/tarihce (30.07.2012). 19. yüzyılda ise Darülaceze (düşkünler yurdu), Darüşşafaka (yoksul, öksüz ve yetimler için okul) gibi kurumların yanı sıra emeklilik (1866'da kurulan *Askeri Tekaüt Sandığı* ve 1881'deki *Sivil Memurlar Emekli Sandığı*) ve yardımlaşma sandıkları kurulmuştur. Tanzimat sonrasında çalışma hayatı ve işçilerle ilgili yapılan kanuni düzenlemeler ise dar kapsamlıdır. Bu düzenlemeler *Maden Nizamnamesi* (1863), *Dilaver Paşa Nizamnamesi* (1865) ve *Maadin Nizamnamesi*'dir (1869) (Dilik, 1985, s. 93). Modern anlamda sosyal güvenlik Osmanlı Devleti'nde Avrupa'ya oranla oldukça geç gelişme göstermiştir.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik anlamında Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki düzenlemelerin yanı sıra Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki düzenlemeler de dar kapsamlı ve yetersiz kalmıştır. 1921'deki 151 sayılı E*reğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun* (4. Madde) ile kurulan *Amele Birliği,* Türkiye'nin

kanun ile kurulan ve üyeliği zorunlu olan ilk sosyal güvenlik kuruluşudur. Bunun dışında Cumhuriyet'in ilk yıllarında, sosyal sigortalara benzeyen çok sayıda emeklilik ve yardımlaşma sandıkları için kanun çıkarılmıştır.

Sosyal Güvenlik Kuruluşları

Türkiye Cumhuriyeti'nde modern anlamda sosyal güvenlik sistemi II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmuştur. Savaştan sonra sosyal sigorta kolları ile ilgili ilk kanun, 4772 sayılı *İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu*'dur (1945). 4772 sayılı Kanun'a paralel olarak 4792 sayılı *İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu* (1945) çıkarılmıştır. 4792 sayılı Kanun'un 1 Ocak 1946'da yürürlüğe girmesiyle birlikte o tarihe kadar kurulan çok sayıda işçi sandığı ***İşçi Sigortaları Kurumu*** çatısı altında birleştirilmiştir (http://www.sgk.gov.tr (30.07.2012)).

8 Haziran 1949'da kabul edilen ve 1 Ocak 1950'de yürürlüğe giren 5434 sayılı Kanun ile Türk sosyal güvenlik sisteminin önemli kurumlarından olan **Emekli Sandığı** kurulmuştur. Böylece sayıları 11'i bulan mevcut emeklilik sandıkları ortadan kaldırılmış, çalışanlardan ve işverenlerden prim alınması ilkesine dayalı, modern anlamda bütüncül bir sosyal güvenlik yapısı oluşturulmuştur. Bütün devlet görevlilerinin emeklilik işlemleri de bir çatı altında toplanmıştır. 1945-1957 döneminde yapılan diğer kanuni düzenlemelerle sosyal güvenlik sistemi iyileştirilmiştir.

Türk Sosyal Güvenlik Sistemi'nin ilk kurumu 1946'da oluşturulan İşçi Sigortaları Kurumu'dur. Bu kurum 1965'te Sosyal Sigortalar Kurumu'na (SSK'ya) dönüştürülmüştür. 1950'de 11 farklı emekli sandığı birleştirilerek Emekli Sandığı kurulmuştur. Bağ-Kur ise 1972 yılında kurulmuştur. Üç sosyal güvenlik kurumu arasında sosyal sigortalar alanında birçok konuda norm ve standart birliği olmadığından 2006 yılında yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. 5502 sayılı Kanun ile Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) çatısı altında toplanmıştır.

Sosyal güvenlik alanında 1961 Anayasası önemli bir dönüm noktasıdır. Anayasa'nın (1961) 60. maddesi'nde *"Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar"* hükmü ile sosyal refah devletinde kamunun üstleneceği role vurgu yapılmıştır. Anayasa'nın yanı sıra beş yıllık kalkınma planlarında sosyal güvenliğin genişletilmesi ve etkinleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında birleştirilmesi fikrine ilk kez Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967) yer verilmiştir.

1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından işçi statüsünde çalışanlara ilişkin sigorta kollarına ait çeşitli kanunlara dağılmış bulunan düzenlemeler yeniden gözden geçirilmiştir. 506 sayılı *Sosyal Sigortalar Kanunu* (1964) ile söz konusu düzenlemelerde birlik sağlanmıştır. Bu Kanun'a bağlı olarak **1965'te İşçi Sigortaları Kurumu, Sosyal Sigortalar Kurumu'na (SSK'ya) dönüştürülmüş, işçilerin sosyal güvenlik ile ilgili hakları genişletilmiştir.**

1479 sayılı Kanun (1971) ile 1972 yılında *Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu* ***(Bağ-Kur)*** kurulmuştur. Bağ-Kur kapsamındaki sigortalılara sağlık sigortası yardımları verilmesi ancak 1986 yılında mümkün olabilmiştir. Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminde üç farklı örgütlenmenin yanı sıra bireyler farklı kanunlara tabi şekilde sosyal güvenlik sisteminde yer almakta idi. Farklı yasal düzenlemeler, sosyal güvenlik kapsamındaki bireylerin hak ve yükümlülükleri arasındaki norm ve standart birliğini ortadan kaldırmıştır. Bu farklılıkların giderilmesi, norm birliğinin sağlanması ve sürdürülebilir bir sosyal güvenlik sistemi oluşturulması amacıyla sosyal güvenlik reformu yapılması gereği ortaya çıkmıştır.

Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Birleştirilmesi ve Genel Sağlık Sigortası

Mayıs 2006'da kabul edilen *5502 sayılı* ***Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu*** ile Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), Emekli Sandığı ve Bağ-Kur, tek çatı altında toplanarak **Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)** oluşturulmuştur. Böylece farklı kurum ve

kanunlara tabi sigortalıların sigorta hak ve yükümlülüklerinin eşitlenmesi, mali olarak sürdürülebilir tek bir emeklilik ve sağlık sigortası sisteminin kurulması öngörülmüştür.

Reform ile aynı zamanda nüfusun tamamına eşit, kolay ulaşılabilir ve kaliteli sağlık hizmeti sunumunu amaçlayan **genel sağlık sigortası** sisteminin oluşturulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda 31 Mayıs 2006 tarihinde *5510 sayılı* ***Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu*** kabul edilmiştir. 1 Ocak 2007'de yürürlüğe girmesi öngörülen Kanun'un bazı maddelerinin Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi nedeniyle tüm hükümleri ile yürürlüğe girmesi gecikmiştir. Kanun'un tüm hükümleri ile yürürlüğe girebilmesi 1 Ekim 2008'de mümkün olabilmiştir. 5510 sayılı Kanun ile sosyal sigortalar alanında birçok konuda norm ve standart birliği sağlanmış ve uygulamaya geçirilmiştir. Bu kapsamda genel sağlık sigortası ile toplum kesimlerinin önemli bir kısmı sosyal güvence altına alınmıştır. Bağ-Kur, SSK ve Emekli Sandığı'nın SGK çatısı altında toplanmasının yanı sıra farklı uygulamalar yerine devletin tüm vatandaşlarına aynı sosyal güvencenin sağlanması için sunulan hizmetlerde norm ve standart birliği getirilmiştir.

Türkiye'deki sosyal güvenlikle ilgili kurumlar hakkında bilgi veriniz.

SIRA SİZDE 5

Sosyal Güvenlikle ile İlgili Sorunlar ve Genel Değerlendirme

Türkiye'deki sosyal güvenlik sisteminin yaşadığı sorunlar, gelişmiş ülkelerin aksine nüfusun yaşlanması ve hayatta kalma beklentisinin yükselmesi gibi demografik nedenlerden çok sisteme dışarıdan yapılan siyasi müdahalelerden kaynaklanmıştır. Geçmişte devletin açık net ve istikrarlı bir sosyal güvenlik politikasının olmaması, sisteme dışarıdan müdahaleyi mümkün kılmıştır.

Türk sosyal sigorta sisteminin sorunları, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan temel sorunlarla büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir. *Yapısal sorunlar;* kurumlar arası norm ve standart farklılıkları, emeklilik yaşı ve erken emeklilik sorunu, af uygulamaları ve borçlanma yasaları, kayıtdışı istihdam ve kaçak sorunu, idari ve mali özerklik sorunu, mevcut sistemin yoksulluğa karsı etkin koruma sağlayamaması ve nüfusun tamamının sosyal güvenlik kapsamına alınamaması şeklinde ifade edebiliriz. *Finansal sorunlar*ı ise aktüeryal dengedeki bozukluk (aktif/pasif sigortalı oranının düşüklüğü), finansman sorunları, sağlık harcamalarındaki hızlı artışlar, prim tahsilat oranlarındaki düşüklük ile prim oranlarındaki yükseklik, prim karşılığı olmayan ödemeler ve devlet katkısının olmayışı şeklinde sıralayabiliriz. Bu sorunların önemli bir kısmı 5502 ve 5510 sayılı kanunlarla aşılmaya çalışılsa da kısa vadede ciddi bir başarı beklenmemektedir. Günümüze kadar olan süreçte anayasa ve kalkınma planlarında yer alan hedeflere çok fazla yaklaşılamadığı da bir gerçektir. Hazırlanan tüm kalkınma planlarında aynı hedeflere yer verilmesi, bu hedeflerin yaklaşık kırk yıldır gerçekleştirilemediğini göstermektedir (Alagöz ve Yapar, 2003, s. 449).

Sosyal güvenliğin kapsadığı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı, 2000'li yıllara kadar sosyal devlet gerçeklerini yansıtmamaktadır. Yapılan düzenlemelerle sosyal güvenliğin kapsadığı nüfusun oranı artmıştır. Bu artışın yeterli olduğunu söylemek doğru bir ifade olmayacaktır. Türkiye'de sigortalı nüfus oranı 1960 yılında toplam nüfusun %5,7'sine, 1965 yılında %20'sine, 1980 yılında %47'sine ve 2005 yılında %92'sine ulaşmıştır. Bu oran Mart 2012 itibarıyla %86'dır. Mart 2012 itibarıyla 63.762.642 kişi SGK kapsamındadır. 2011 yılı verilerine göre Türkiye nüfusunun yaklaşık %12'si yeşil kartlıdır.

Tablo 1.7
Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Nüfus (2005-2012)

Kaynak: *SGK (2012), 2012 Mart Ayı Aylık İstatistik Bülteni.*

SGK Kapsamı	2005	2011	Mart 2012
4/a (SSK)	29.345.239	38.348.858	37.748.707
4/b (Bağkur)	14.290.187	15.390.199	15.598.387
4/c (Emekli Sandığı)	8.448.727	9.998.872	10.062.216
Özel Sandıklar	307.161	350.890	353.332
Toplam	**52.391.314**	**64.088.819**	**63.762.642**
Yeşil Kartlı Sayısı	**7.256.000**	**8.865.470**	**..**

Türkiye'de emeklilere ve diğer hak sahiplerine ödenen aylıkları pek çok kişi için yeterli seviyede değildir. Farklı mevzuatlara tabi emekli ve hak sahiplerine birbirinden çok farklı tutarlarda ödeme yapılmaktadır. Uzun bir dönem yüksek enflasyon ortamında bulunan ülkede emekli maaşı dışında başka geliri olmayan önemli sayıdaki birey ve aile, TÜİK ve TÜRK-İŞ'in araştırmalarındaki yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.

Sosyal güvenlik sistemin gelirleri ve giderleri arasında uygun bir dengenin oluşturulması ve bu dengenin sürdürülebilir olması noktasında henüz istenilen bir görünüm mevcut değildir. Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin finansmanındaki sıkıntılar 1990'lı yıllarla başlamıştır. Erken emeklilik uygulamaları, kayıt dışı istihdam ve işsizlik, sistemin sigortacılık ilkelerine göre işletilmemesi sonucu fayda-maliyet bağlarının zayıflaması, prim tahsilat oranının düşüklüğü, prim borçlarına ilişkin aflar ve prim borçlarının düşük faizlerle yeniden yapılandırılması ve mevcut fonların iyi değerlendirilmemesi sonucu sosyal güvenlik sisteminin aktüeryal dengeleri (aktif/pasif sigortalı oranı) tamamen bozulmuştur. 1985'te aktif/pasif dengesi SSK'da 2,5, Bağ-Kur'da 6,5 ve Emekli Sandığı'nda 2 iken bu oran 2005'te SSK'da 1,7'ye, Bağ-Kur'da 2,1'e ve Emekli Sandığı'nda 1,5'e düşmüştür. 2006'da SGK'da aktif/pasif dengesi 1,95 iken bu oran Mart 2012'de 1,89'a düşmüştür.

Ortalama yaşam süresinin artışı da aylık ödemeleri ve sağlık yardımlarındaki artışlarda sistemin giderlerinin artmasına yol açmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin finansman açığının kapatılması; aktif/pasif sigortalı oranı kadar kayıtlı istihdamın ve reel ücretlerin artışına da ihtiyaç duymaktadır (Alagöz ve Yapar, 2003, s. 448).

Sosyal güvenlik hizmetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi için ilk olarak finansman sıkıntılarının giderilmesi ve mevcut kaynakların etkin ve verimli kullanılması gerekir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de sosyal güvenlik hizmetlerinin etkin bir şekilde yürütülebilmesi noktasında ilk olarak aktif sigortalı sayısının artırılması gerekir. Bu noktada kayıtdışı istihdamın azaltılarak ortadan kaldırılması önemli bir adım olacaktır. TÜİK'in 2005 yılındaki bir çalışmasında 22 milyon çalışanın yarıdan fazlası sosyal güvenlik sisteminin dışında yer almaktadır. Kayıtdışı istihdamın azaltılmasında işçi ve işveren primlerinin daha makul seviyelere çekilmesi ve etkin denetim ağının kurulması gerekir.

Sistemin idari (yönetim) açıdan şeffaf olması noktasında eksiklikler mevcuttur. 1945 yılından bu yana sosyal güvenlikle ilgili kanunlar sıklıkla değiştirilmiştir. 2006 yılına kadar olan dönemde sosyal güvenlik sistemi içinde faaliyette bulunan kurumların farklı bakanlıklara bağlı olması, üç temel kurum (SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı) arasında norm ve standart birliğinin yanı sıra eşgüdümün sağlanamaması idari açıdan farklı uygulamaları getirmiştir. 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun idari açıdan yaşanan olumsuzlukları gidermesi beklenmektedir.

Prim oranlarının ödenebilir seviyede olması noktasında, OECD standartlarıyla karşılaştırıldığında Türkiye'de prim oranları oldukça yüksektir. 2005 verilerine göre Türkiye işverenin yasal yükümlülüklerinin işgücü maliyetindeki payı %26 iken bu oran OECD'de %18,7 ve AB (15)'de %23,6'dır. Türkiye'deki %26'lık orana işçi adına ödenen primler de eklendiğinde maliyetlerin artması, hem prim tahsilat oranlarını düşürmekte hem de kayıtdışı istihdamı artırmaktadır.

Sağlık hizmetlerine erişimin kolay ve sağlanan hizmetlerin nitelikli olması için yapılan düzenlemelerden, 2000'li yıllara kadar istenilen ölçüde başarı sağlanamamıştır. Hasta kuyruklarının yanı sıra toplumun önemli bir kesiminin sağlık hizmetlerinden faydalanamaması önemli bir eksiklik idi. Diğer yandan Bağ-Kur'a tabi olan sigortalıların sağlık yardımlarından faydalanması 1986 yılından sonra mümkün olabilmiştir. 5502 ve 5510 sayılı Kanunlarla birlikte sağlık hizmetlerine kolay erişim ve hizmetlerin niteliği konusunda önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Günümüzde giderek artan sosyal güvenlik açığı nedeniyle sağlık hizmetleri ve muayene ücretlerine getirilen katılım payları özellikle gelir düzeyi düşük ve yoksul kesimleri olumsuz etkilemektedir.

Yoksullukla mücadele etme noktasında sosyal güvenlik sistemi önemli role sahiptir. 1942 İngiltere'de hazırlanan ***Beveridge Raporu*** "yoksulluğu" ***"çağdaş toplumun yüz karası"*** olarak nitelemekte, yoksullukla mücadele için etkin bir sosyal güvenlik sistemine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Son dönemde yapılan yasal düzenlemelerle sosyal hizmetler ve sosyal yardımların artırılması, yoksulluğun neden olduğu olumsuzlukların azaltılmasına katkı sağlamıştır. 2002-2009 döneminde yoksul hanehalkı oranı yaklaşık %22'den %15'e, yoksul fert oranı ise %27'den %18'e düşmüştür (TÜİK).

Yoksulluğun azaltılması ile ilgili veri ve bilgileri kitabınızın 2. Ünitesi'nde bulabilirsiniz. DİKKAT

Beveridge Raporu'nun İngilizce metnine "http://www.sochealth.co.uk/public-health-and-wellbeing/beveridge-report/ http://www.sochealth.co.uk/public-health-and-wellbeing/beveridge-report/" adresinden ulaşabilirsiniz. İNTERNET

Sosyal güvenlik sisteminin aktüeryal dengelerinin bozulmasında siyasi müdahalelerin önemli yeri vardır. Özellikle 1992'den sonra sosyal güvenlik kurumlarının gelir-gider dengesi bozulmuştur. Giderek mali yapıları bozulan sosyal güvenlik kuruluşlarına bütçeden yapılan transferler artmıştır. 2000-2011 döneminde sosyal güvenlikteki mali açık genelde artma trendinde olsa da 2011 yılında bir önceki yıla göre bir düşüş söz konusudur. Sosyal Güvenlik Kurumu'na yapılan transferlerin bütçe giderleri içindeki payı 2010'da %18,7 iken bu oranın 2011'de %16,8 olacağı tahmin edilmektedir (Maliye Bakanlığı, 2011, s.11).

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMADA GELİŞMELER

Türkiye'de Kalkınma Politikaları

1923-1950 döneminde Türkiye'de ülke çapında kalkınmaya ağırlık verildiği görülmektedir. Bunun sebebi ise ülkenin tamamının kalkınma açısından yetersiz, diğer bir ifadeyle az gelişmiş olmasıdır. Bununla birlikte zaman içinde nüfusun ve yatırımların ülke içinde yayılması ve belli merkezlerde toplanması politikaları denenmiştir (sanayinin, İstanbul ve Marmara dışındaki İç Ege ve İç Anadolu'ya kaydırılması). 1950-1960 döneminde özel sektör yatırımları daha çok İstanbul ve Marma-

ra Bölgesi'nde yoğunlaşmıştır. Devlet, kamu yatırımlarını her ne kadar ülke geneline yaymak istemişse de dağıtımda ülkenin doğu kesimi yeterli payı alamamıştır (DPT, 2000, s. 24).

1960 sonrasındaki bölgesel kalkınma politikasının amacı bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik (kalkınmışlık veya kalkınma da diyebiliriz) farklarını azaltarak ekonomik kalkınmayı hızlandırma şeklinde ifade edilebilir. Bölgesel kalkınmada Devlet Planlama Teşkilatı'na (DPT) önemli görevler verilmiştir. DPT, bölgesel politikanın oluşturulması, koordinasyonu, değerlendirme ve izlenmesinin yanı sıra kaynak tahsisini yürütmektedir. Dolayısıyla bu dönemde yerel aktörler bölgesel kalkınma planlamasının dışında kalmıştır.

DPT'nin hazırladığı kalkınma planlarında bölgesel kalkınma için ilk önce altyapı geliştirilmesine ağırlık verilmiştir. Daha sonra gelişme merkezleri belirlenmesi, öncelikli gelişme alanlarının saptanması, yerel kaynakların ve potansiyellerin ortaya çıkarılması, fonksiyonel bölgeler oluşturulması, AB'nin bölgesel kalkınma deneyimlerinden yararlanarak yeni politikaların belirlenmesi, bölgelerde öne çıkacak sektörlerin saptanması, sanayide rekabetçiliği artırma ve istikrarlı bir bilgi toplumu için bölgesel düzeyde yapılması gerekenler olarak öne çıkarılmıştır.

GAP dışındaki bölge planlarını Zonguldak-Bartın-Karabük (ZBK), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP) ve Yeşilırmak Havzası Projesi (YHGP) şeklinde sıralayabiliriz.

Bölgesel gelişmeyi sağlamak için bölge planlamaları, kalkınmada öncelikli yöreler (KÖY), il gelişme planları ve kalkınma planlarının bölgesel önlemleri birer araç olarak kullanılmıştır. Türkiye'deki en önemli bölge planı Güneydoğu Anadolu Projesi'dir (GAP). 2000'li yıllara kadar dalgalı bir seyir izleyen bölgesel planlama, kavramsal ve özellikle uygulama olarak ülkemizde yeterince gelişememiştir. Mevcut stratejilerin eksik tarafları AB deneyimlerden faydalanılarak giderilmeye çalışılmaktadır.

Bölgesel Kalkınma Politikalarında AB Müktesebatına Uyum Süreci

İBBS (NUTS) sistemin en geniş kapsamlı bölgeleri Düzey 1'e (NUTS 1) göre tanımlanmıştır. Düzey 1 bölgeleri Türkiye'deki mevcut coğrafi bölgelere göre daha homojendir. Diğer bir ifadeyle aynı grup içinde yer alan iller arasında farklılıklar coğrafi bölgelere göre daha azdır.

Düzey 2'ye (NUTS 2'ye) göre belirlenen bölgeler, Düzey 1'e göre daha homojen komşu illerin gruplandırılmasıyla oluşturulmuştur.

Düzey 3'e (NUTS 3'e) göre belirlenen bölgeler ise Türkiye'nin 81 ilinden meydana gelmektedir.

Bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasında Avrupa Birliği (AB) önemli başarı sağlamıştır. Birlik, kendi içindeki az gelişmiş bölgelere yönelik olarak uyguladığı politikalarla bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasını sağlamıştır.

Türkiye AB Müktesebatı'na uyum kapsamında Birliğin (AB'nin) bölgesel politikasının önemli bir unsuru olan yeni bölge tanımlamasına geçmiştir. Bu bölge sisteminin adı ***İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'***dır *(İBBS: NUTS- Nomenclature of Territorial Units for Statistics).*

Türkiye'de Düzey 1'e (NUTS 1) göre 12, Düzey 2'ye (NUTS 2) göre 26 ve Düzey 3'e (NUTS 3) göre 81 bölge oluşturulmuştur. Düzey 3 bölgeleri illerden oluşmaktadır. Düzey 1'e göre oluşturulan 12 bölge; İstanbul (TR1), Batı Marmara (TR2), Ege (TR3), Doğu Marmara (TR4), Batı Anadolu (TR5), Akdeniz (TR6), Orta Anadolu (TR7), Batı Karadeniz (TR8), Doğu Karadeniz (TR9), Kuzeydoğu Anadolu (TRA), Ortadoğu Anadolu (TRB) ve Güneydoğu Anadolu (TRC) şeklindedir. Düzey 1 bölgeleri kendi içlerinde Düzey 2 ve Düzey 3 alt bölgelerine ayrılmıştır.

İstanbul (TR1) Bölgesi, sadece İstanbul ilini kapsamaktadır. ***Batı Marmara (TR2) Bölgesi,*** Tekirdağ ve Balıkesir alt bölgeleri (Düzey 2) ve 5 ilden (Düzey 3 bölgesi) oluşur. ***Ege (TR3) Bölgesi,*** İzmir, Aydın ve Manisa alt bölgeleri ile bunlara bağlı 8 ili kapsar. ***Doğu Marmara (TR4) Bölgesi,*** Bursa ve Kocaeli olmak üzere iki Düzey 2 bölgesi ve 8 ilden (Düzey 3 bölgesi) oluşur. ***Batı Anadolu (TR5) Bölgesi*** Ankara ve Konya olmak üzere alt iki bölge (Düzey 2) ve üç ili (Düzey 3 bölgesini) kapsar. ***Akdeniz (TR6) Bölgesi,*** Antalya, Adana ve Antakya olmak üzere üç Düzey 2 bölgesi ve 8 ilden oluşur. ***Orta Anadolu (TR7) Bölge-***

si'nde Kırıkkale ve Kayseri alt bölgeleri (Düzey 2) ile bunlara bağlı 8 il (Düzey 3 bölgesi) bulunur. ***Batı Karadeniz (TR8) Bölgesi,*** Zonguldak ve Kastamonu alt bölgeleri (Düzey 2) ile bunlara bağlı 6 ilden oluşur. ***Doğu Karadeniz (TR9) Bölgesi,*** Trabzon alt bölgesine (Düzey 2) bağlı 6 ili (Düzey 3 bölgesini) kapsar. ***Kuzeydoğu Anadolu (TRA) Bölgesi,*** Erzurum ve Ağrı alt bölgelerine (Düzey 2) bağlı 7 ilden (Düzey 3 bölgesi) oluşur. ***Ortadoğu Anadolu (TRB) Bölgesi***nde, Malatya ve Van alt bölgelerine (Düzey 2) bağlı 8 il bulunur. ***Güneydoğu Anadolu (TRC) Bölgesi'***nde ise Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin alt bölgeleri (Düzey 2) ve bunlara bağlı 9 il (Düzey 3 bölgesi) yer alır.

Türkiye Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın da önerilen "kalkınma ajansı" şeklindeki yerel kurumsal yapı tesis edilemediğinden bu güne kadar hazırlanan dokuz bölge kalkınma planı içinde GAP dışında hiçbir bölge planında istenilen düzeye ulaşılamamıştır (DPT, 2007b, s. 18). Türkiye AB'ye adaylık süreci ile birlikte yeni bölgesel kalkınma politikalarına yönelmiştir. Yeni bölgesel kalkınma politikalarında yerel aktörler giderek daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda Düzey 2'ye göre belirlenmiş 26 bölge merkezinde bölgesel kalkınma ajansları oluşturulmuştur.

Kalkınma Ajansları (KA'lar), bölgesel kalkınma için projeleri destekleyerek ve finansman sağlamanın yanı sıra bölgesel kalkınmada merkezi ve yerel otorite arasında uyumlaştırıcı ve işbirliğini sağlayıcı işlev de görmektedir.

Türkiye'de bölgesel gelişmede uzun süre yerel paydaşların ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) rolü göz ardı edilmiştir. Yeni süreçte bu kuruluşların bölgesel çalışmalara katkıları artmaya başlamış, günümüzde hem iş dünyası temelli hem de toplumsal amaçlı STK'lar artan oranda bölgesel gelişmede rol almaktadırlar (DPT, 2007a, s. 52).

Türkiye'de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları

Türkiye'de sosyo ekonomik göstergelerin yanı sıra gelir dağılımı açısından da bakıldığında bölgeler arasında ciddi oranda gelişmişlik farklılıkları söz konusudur. Kişi başına gelir açısından bakıldığında 12 bölge (Düzey 1'e göre) arasında en yüksek ortalama gelir 14.873 TL ile İstanbul (TR 1) bölgesinde, en düşük ise 5.418 TL ile Güneydoğu Anadolu (TRC) bölgesindedir. İstanbul'da en zengin %20'lik kesimin ortalama geliri 33.549 TL iken, Güneydoğu Anadolu'da 12.545 Türk Lirası'dır. İstanbul'daki en yoksul %20'lik kesimin ortalama geliri 5.348 TL iken, Güneydoğu Anadolu'da 1.676 TL'dir (Kitabınızın 2. Ünitesi'nde Tablo 2.12'ye bakabilirsiniz).

Gayri Safi Katma Değer (GSKD): Temel fiyatlar üzerinden çıktı ile alış fiyatı üzerinden ara tüketim (ham madde ve diğer ara girdiler) arasındaki farktır. Üretimdeki diğer vergiler, çalışanların ücretleri, iş yeri karı, sabit sermaye harcamaları ve bilanço kalemi işletme fazlası (balancing item operating surplus) gibi unsurlar, temel fiyatlarla katma değer içinde yer alır.

Türkiye'de bölgelerin gayri safi katma değere (GSKD) katkılarına bakıldığında (2010 verilerine göre) en yüksek paya %27,7 ile İstanbul, en düşük paya %1,5 ile Kuzeydoğu Anadolu bölgesi sahiptir (Tablo 1.8). Kuzey Anadolu ile birlikte Ortadoğu Anadolu (%2,3), Doğu Karadeniz (%2,6), Orta Anadolu (%3,8), Güneydoğu Anadolu (%4,4), Batı Karadeniz (%4,8) ve Batı Marmara'dan (%4,9) oluşan yedi bölgenin gayri safi katma değere katkısı, İstanbul bölgesinin katkısından daha azdır.

Tablo 1.8
Düzey 2 Bölgelerine İlişkin Bazı Kalkınma (Gelişmişlik) Göstergeleri

Düzey 2 Alt Bölgeleri	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2003)	Nüfusun Payı (2010-%)	2009-2010 Nüfus Artış Hızı	Şehirleşme Oranı (2010-%)	Bölgelerin GSKD'ye Katkısı (2008-%)	Kişi başına GSKD(2008) Endeks TR=100	İşsizlik Oranı (2010-%)	Üniversite Sayısı (2011)	İstihdamın Sektörel Dağılımı (2010-%)			Bölgesel GSKD'de Sektörlerin Payı (2008-%)		
									Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
TR10 İstanbul	1	18	2,6	99,0	27,7	155	14,3	42	0,4	39,9	59,6	0,2	26,7	73,1
TR51 Ankara	2	6,5	2,6	97,3	8,5	134	12,1	16	3,8	23,6	72,7	2,6	24,9	72,5
TR31 İzmir	3	5,4	2,1	91,3	6,5	123	15,1	9	11,8	30,4	57,8	4,8	26,7	68,4
TR41 Bursa	4	4,9	2,5	88,0	6,6	138	10,1	6	11,0	44,0	45,0	5,5	42,1	52,4
TR42 Kocaeli	5	4,4	1,6	80,4	6,2	141	13	7	19,9	34,1	46,1	6,1	38,3	55,6
TR21 Tekirdağ	6	2,1	0,6	67,5	2,7	130	9,8	3	21,7	38,1	40,3	11,5	35,6	52,9
TR62 Adana	7	5,1	0,8	83,5	4,0	78	16,7	5	30,2	19,6	50,2	15,4	23,6	61,0
TR32 Aydın	8	3,7	1,1	57,7	3,6	97	11,9	3	32,8	21,8	45,5	14,4	21,8	63,8
TR61 Antalya	9	3,6	3,5	69,4	3,9	110	10,7	5	33,5	13,3	53,2	14,4	14,7	70,9
TR22 Balıkesir	10	2,2	1,5	58,7	2,2	96	7,7	2	39,8	19,6	40,5	20,1	22,6	57,4
TR81 Zonguldak	11	1,4	0,8	51,1	1,3	93	10,8	3	40,7	23,2	36,2	5,5	38,2	56,3
TR33 Manisa	12	4,1	2,2	63,2	3,6	88	7,6	4	39,9	25,6	34,4	19,8	32,3	47,9
TR52 Konya	13	3,0	1,0	73,3	2,4	77	8,4	5	35,1	24,6	40,3	20,0	22,3	57,7
TRC1 Gaziantep	14	3,3	2,1	80,1	1,6	49	12,1	5	24,4	32,3	43,2	10,4	30,5	59,1
TR63 Hatay	15	4,1	1,6	57,5	2,6	63	13,6	3	35,5	24,8	39,7	15,5	27,3	57,2
TR72 Kayseri	16	3,2	1,1	75,1	2,3	73	13,7	6	29,5	26,7	43,9	12,5	30,0	57,5
TR71 Kırıkkale	17	2	-0,6	62,5	1,5	72	10,1	5	39,3	15,1	45,5	19,6	25,1	55,4
TR83 Samsun	18	3,7	0,0	64,0	2,8	74	7,2	5	45,6	15,1	39,2	18,6	21,6	59,8
TR90 Trabzon	19	3,4	-0,4	56,2	2,6	75	6,1	6	54,7	12,7	32,6	14,4	20,9	64,7
TRB1 Malatya	20	2,2	-0,1	65,6	1,3	59	11,9	4	42,9	15,7	41,2	13,7	19,5	66,8
TR82 Kastamonu	21	1	-0,4	55,5	0,7	71	8,3	3	48,8	15,2	36,2	21,8	19,3	58,9
TRA1 Erzurum	22	1,4	0,6	61,9	0,9	59	6,2	4	56,3	8,0	35,6	16,8	16,9	66,4
TRC2 Şanlıurfa	23	4,3	2,0	63,0	1,7	40	13,1	2	28,0	17,2	54,7	21,5	16,6	61,9
TRC3 Mardin	24	2,7	0,8	63,0	1,1	41	11,8	4	28,2	19,3	52,4	13,0	31,2	55,8
TRA2 Ağrı	25	1,5	-0,2	46,6	0,6	38	10,3	4	58,4	9,2	32,6	24,6	12,6	62,8
TRB2 Van	26	2,7	0,5	48,9	1,0	36	17,0	4	38,4	13,6	48,0	21,3	15,8	62,9
TR Türkiye		**100**	**1,6**	**76,3**	**100**	**100**	**11,9**	**165**	**25,2**	**26,2**	**48,6**	**8,5**	**27,2**	**64,3**

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı; TÜİK.*

Bölgesel düzeyde temel sektörlerin gayri safi katma değere katkısında ciddi farklılıklar mevcuttur. TÜİK'in 2008 yılı verilerine göre, Düzey 2 bölgeleri arasında sanayinin bölge içinde GSKD'ye katkısının en yüksek olduğu bölge Bursa, Bilecik ve Eskişehir'den oluşan Bursa (TR41) bölgesi iken, en düşük katkı ise Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan'dan oluşan Ağrı (TRA2) bölgesindedir.

Tarımın bölgesel GSKD'ye katkısına bakıldığında en fazla katkı Ağrı (TRA2'de) (%24,6), en düşük katkı %0,2 ile TR10 (İstanbul) bölgesindedir. Hizmetler sektörünün bölgesel GSKD'ye katkısı bakımından, en fazla katkıyı %73,1 ile TR10 (İstanbul), en az katkıyı %47,9 ile TR33 Manisa *(Manisa, Afyon, Kütahya ve Uşak)* sağlamaktadır (Tablo 1.8).

Ekonomik olmayan göstergelere bakıldığında da bölgeler arasında farklılıklar mevcuttur. Şehirleşme, nüfus artış hızı, bebek ölüm oranları, doğumda anne ölüm oranları, üniversite sayıları, kişi başına düşen uzman hekim ve hemşire sayılarında bölgeler arasında ciddi farklılıklar mevcuttur.

TÜRKİYE'DE TASARRUF EĞİLİMİNDE GELİŞMELER

Hızlı ekonomik büyüme (geniş anlamda kalkınma) için ülkenin daha fazla yatırıma dolayısıyla tasarrufa ihtiyacı vardır. Ekonominin mantığında ise yatırımlar tasarruflara eşit olması gerekir. Eğer yatırımları finanse edecek yurtiçi tasarruf yetersiz ise, yurtdışı (yabancı) tasarruflar ödünç alınır. Yetersiz yurtiçi tasarruflar Türkiye'nin cari işlemler dengesindeki yüksek açığın temel sebebidir. Örneğin hızlı büyümek isteyen bir ülkede (Türkiye'de) GSYH'sının %22'si kadar yatırım yapılırken, ekonominin yurtiçi tasarrufları %12 düzeylerinde ise GSYH'sının %10'u oranında yurtdışı tasarrufları ödünç almaktadır.

Türkiye'de ekonomik büyümeyi hızlandırabilmek için gerekli olan yatırımların artırılmasında en önemli sıkıntı tasarrufların (burada bahsedilen yurtiçi tasarruflar) artırılamamasıdır. Türkiye'de yurtiçi tasarruflara bakıldığında 1975-1988 döneminde tasarrufların GSYİH içindeki payı dalgalı bir seyir izlemekle birlikte genelde artmıştır. 1988-2011 döneminde ise yurtiçi tasarruflar/GSYH oranı istikrarlı bir şekilde azalmıştır. Toplam yurtiçi tasarruflar/GSYH oranı en yüksek düzeye (%29,1) 1989'da çıkmıştır. 1990-2011 döneminde yurtiçi tasarruflar/GSYH oranında genel bir düşüş trendi söz konusudur. Buna karşılık tasarruf oranları 2004-2006 döneminin yanısıra 2008 ve 2010 yıllarında bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Yurtiçi tasarruf oranları 1990'da %24,7, 2000'de %18,4, 2010'da %13,9'dur. 2011'deki tasarruf oranı (yaklaşık %12) 1980'deki düzeylere inmiştir.

1988-2001 döneminde tasarruf oranının azalmasında kamu tasarruflarındaki düşüş önemli rol oynamıştır. Bu dönemde artan sosyal güvenlik açıkları, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) zararları ve bütçe açıkları, kamu tasarruf eğilimini düşürmüştür. Kamu tasarrufları/GSYH oranı eksiye (-) inmiştir. 2001-2011 dönemindeki tasarruf oranlarının azalmasında ise özel sektördeki tasarruf eğilimindeki düşüş belirleyici olmuştur. Bu dönemde kamu tasarrufları/GSYH oranındaki artış, özel sektör tasarruflarındaki düşüşü karşılayamamıştır.

Gelir Gruplarına Göre Tasarruf Eğilimi

Genel olarak bakıldığında Türkiye'deki üst gelir gruplarında tasarruf eğiliminin yüksek olduğu buna karşılık düşük gelir gruplarında tasarruf eğiliminin nispeten düşük olduğu görülmektedir. En düşük gelir grubunda ise negatif tasarruf söz konusudur. Bu gelir grubunda bireyler borçlanma yoluyla gelecekteki tasarruflarını

bugünden tüketmektedirler. TÜİK yaptığı araştırmada Türkiye'de bireylerin eğitim düzeyleri artıkça tasarruf eğilimlerinin yükseldiğini tespit etmiştir. Sonuç olarak Türkiye'de gelir ve eğitim düzeyleri ile tasarruf oranları arasında yakın bir korelasyon (pozitif yönlü) olduğu görülmektedir (Dünya Bankası ve Kalkınma Bakanlığı, 2012, s. 7).

Türkiye'deki tasarruf eğiliminin düşük çıkmasının, ülkemizdeki tasarruf anlayışının da önemli etkisi vardır. Ülkedeki tasarrufların kayda değer bir kısmı "yastık altı" şeklinde değerlendirilmekte ve finansal sistemde değerlendirilmediği için de yatırımların finansmanında kullanılamamaktadır. Mevcut yapının oluşmasında bireylerin ve toplumun tasarruf anlayışı kadar tasarrufları değerlendiren finansal sistemin özelikle bankacılık sisteminin de önemli rolü olduğunu belirtmek gerekir.

DÜNYA EKONOMİSİNDE TÜRKİYE'NİN YERİ

Türkiye ekonomisi Şubat 2001 Krizi'nden sonra hızlı bir büyüme sürecine girmiş, ülke 2002-2011 döneminde ortalama %6,5 oranında büyümüştür. 2011 yılında Türkiye, G-20 ülkeleri arasında Çin (%9,3) ve Arjantin'in (%8,9) ardından %8,5 büyüme oranı ile en hızlı büyüyen üçüncü ekonomi olmuştur.

Türkiye 2010 yılı verilerine göre, cari fiyatlarla 734,4 milyar dolar GSYH büyüklüğü ile dünyanın 17'nci büyük ekonomisidir. Satınalma Gücü Paritesi'ne (SGP) göre GSYH tutarı 1.116 milyar dolar olan Türkiye, SGP'ye göre yapılan GSYH sıralamasında dünyanın 15'inci büyük ekonomisi konumundadır.

2011 verilerine Türkiye nüfus bakımından dünyanın en kalabalık 19'uncu ülkesidir. GSYH büyüklüğü bakımından dünyanın ilk 20 ülkesi arasında yer alan Türkiye, nispeten kalabalık ve artan nüfusu nedeniyle kişibaşına milli gelirde GSYH sıralamasına göre daha gerilerde kalmaktadır. 2010 yılında Türkiye'de cari fiyatlarla kişibaşına milli gelir 10.106 dolar (dünya sıralamasında 47'nci) iken, SGP'ye göre kişibaşına milli gelir yaklaşık 15.340 dolardır (dünya sıralamasında 42'nci ülke).

Türkiye, beşeri kalkınma diğer bir ifadeyle insani gelişme açısından dünya ülkeleri arasında ekonomik gelişmişlik düzeyiyle paralel bir noktada değildir. Dünyanın ilk 20 ekonomisi arasında yer alan Türkiye, beşeri kalkınma endeksi (insani gelişme endeksi) sıralamasında 187 ülke arasında 92'nci sıradadır.

Türkiye'de yurtiçi tasarruflar/GSYH oranı giderek düşmektedir. Türkiye'deki tasarruf eğilimi oranı genel olarak bakıldığında orta gelir grubundaki ülkelerle benzer niteliktedir. Tasarruf oranı Türkiye gibi yüksek büyüme hızına sahip ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin tasarruf oranı bu ülkelere göre düşük düzeyde kalmaktadır. 2000-2008 döneminde Çin'de ortalama tasarruf oranı yaklaşık %46 iken, bu Türkiye'de yaklaşık %17'dir (Dünya Bankası ve Kalkınma Bakanlığı, 2012, s. 3-5). Nispeten yüksek büyüme oranlarının olduğu dönemde yurtiçi tasarrufların düşmesi, yatırımların finansmanında yabancı tasarruflara olan talebi daha da artırmaktadır.

Özet

Türkiye'nin coğrafi konumunu ve doğal kaynaklarını ekonomik açıdan değerlendirmek

Türkiye coğrafi olarak üç kıtanın (Asya, Avrupa ve Afrika) birbirine en çok yaklaştığı noktalardan birbirindedir. Türkiye, yüzölçümü 783.577 km^2'lik alan ile dünyanın 37'nci ülkesidir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'de deniz potansiyellerinden yeterince faydalanılamamaktadır. Ülke sahip olduğu jeolojik yapı nedeniyle önemli yer altı ve üstü kaynaklarına sahiptir. Türkiye dünyanın önemli petrol ve doğalgaz yataklarına yakın olmasına rağmen, yurtiçi üretimin yetersiz olması nedeniyle petrol, doğalgaz ve taş kömürü gibi yakıt madenlerde önemli ölçüde dışa bağımlıdır. Bununla birlikte Türkiye bor, trona, bentonit, mermer, feldspat, manyezit, alçıtaşı, pomza, perlit, stronsiyum ve kalsit gibi madenlerde dünyanın önemli ülkeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Türkiye'de 3.500'e yakın metalik ve 2.000 civarında endüstriyel hammadde yatak ve zuhurları bulunmaktadır. Türkiye önemli sıcak su kaynakları ve jeotermal enerji alanlarına sahiptir. Türkiye'de çıkartılan madenler içinde en önemlilerden biri olan bor, 500'e yakın alanda kullanılmaktadır. Bu ürünlerin yurtiçinde işlenerek ihraç edilmesi, hem yurtiçi katma değere hem de ihracat gelirlerinin artmasına önemli katkı sağlayacaktır. Bor madenlerinin yaklaşık %97'si ihraç edilmektedir.

Türkiye'de nüfusun ülke ekonomisi açısından önemini analiz etmek

Ülke nüfusu ekonomideki temel üretim faktörlerin emeğin (işgücünü) kaynağını oluşturmaktadır. Nüfus büyüklüğü kadar nüfusun yaş gruplarına ve yerleşim yerlerine göre dağılımı, eğitim düzeyi, nüfusa yeterli eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunulup sunulmadığının yanı sıra nüfusun ne kadarının sosyal güvenlik sistemi kapsamında olduğu gibi göstergeler, ülkenin sosyo ekonomik kalkınması açısından önemlidir. Bir başka açıdan bakıldığında nüfus, ülkenin toplam tüketim düzeyini belirlemektedir.Özellikle Türkiye gibi genç nüfusa sahip ülkelerde tüketim eğilimi yüksektir. Nüfus artış hızı ülkenin net ekonomik büyümesini etkilemektedir.

Ülkedeki nüfus artışı ülkenin sermaye birikimini, işgücü ve istihdam düzeyini, doğal kaynakları, teknolojik gelişmesini (ilerlemesini), milli gelirini, kamu harcamalarını, konut talebini, beslenmeyi, iç göç ve kentleşme (şehirleşme) gibi ekonomik ve sosyal pek çok değişkeni etkilemektedir. Artan nüfusa bağlı olarak eğitim ve sağlık harcamalarına daha fazla ihtiyaç duyulur. Bunun yanı sıra konut talebi genişler ve şehirleşme hızlanır. Bu noktada nüfusun ihtiyacı olan temel hizmetlerin sağlanması gerekir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ülkenin elindeki sınırlı kaynaklar, hızlı nüfus artışı nedeniyle demografik yatırımlar için harcanır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra az gelişmiş ülkelerin yüksek nüfus artış hızının beraberinde getirdiği olumsuzlukları azaltmaları için yüksek oranda ekonomik büyüme sergilemeleri gerekir.

Türkiye'de sosyal güvenlik sistemini, bölgesel gelişme farklılıklarını ve tasarruf eğilimini açıklamak

Türkiye'de modern anlamda sosyal güvenlik, II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiştir. İlk önce işçilerle *İşçi Sigortaları Kurumu* kurulmuş ve bununla işçilerin çalışma şartları ve hakları ile ilgili düzenleme yapılmıştır. Daha sonra E*mekli Sandığı* kurularak devlet memurları ile ilgili düzenleme yapılmıştır. 1965'te İşçi Sigortaları Kurumu, *Sosyal Sigortalar Kurumu*'na (SSK) dönüştürülmüştür. 1972'de *Bağ-Kur* oluşturulmuş, pek çok sektörde bağımsız çalışanlara bu kuruluş aracılığıyla sosyal güvenlik hizmetleri verilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin sosyal güvenlik politikası 2006'ya kadar farklı kurumlar ve yasal düzenlemelerle yürütülmüştür. 1961 ve 1982 Anayasaları sosyal devleti ön plana çıkarmalarına karşılık, sosyal güvenlik sistemi uzun bir süre tüm toplum kesimlerini kapsayamamıştır. 2006'da yapılan düzenlemeler ile SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı, *Sosyal Güvenlik Kurumu* çatışı altında birleştirilmiştir. Genel Sağlık Sigortası ile sosyal güvenlik hizmetlerinde ortak normların yakalanması ve aktüeryal dengenin iyileştirilmesi hedeflenmektedir.

Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farklılıkları Avrupa Birliği (AB) ülkelerine göre oldukça yüksektir. Ülkede bölgesel kalkınmaya yönelik politikalar planlı kalkınma dönemi ile daha ciddi şekilde ele alınsa da bölgesel gelişmişlik farklılıkları azaltılamamıştır. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik süreci ile Birliğin bölgesel politikası benimsenmiş, ülke homojen (benzer yapıda) bölgelere ayrılarak her bölgenin ihtiyacına yönelik ayrı teşvik ve kalkınma politikalarının yürürlüğe konması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda Düzey 1, 2 ve 3 bölgeleri belirlenmiş ve kalkınma ajansları kurulmuştur. Yeni uygulamada eskiye göre yerel aktörler daha fazla ön plandadır.

Türkiye'de tasarruf eğilimi (yurtiçi tasarruflar/GSYH) olması gereken seviyenin oldukça altındadır. 2011'de tasarruf oranı yaklaşık %12'dır. Türkiye gibi yüksek büyüme hızının gerekli olduğu bir ekonomide mevcut yurtiçi tasarruflar yetersizdir. Yurtiçi tasarruflar/GSYH oranı 1988-2011 döneminde %29'dan %12'ye inmiştir. Tasarruf oranının azalmasında 2003 yılına kadar tasarruf oranının azalmasında kamu tasarruflarındaki olumsuz seyir etkili olurken, 2003 yılından sonra ise özel tasarruflardaki ciddi orandaki düşüş etkili olmuştur.

AMAÇ 4

Türkiye ekonomisinin bazı göstergelerini diğer ülkeler ile karşılaştırmak

Türkiye 2011 yılında G-20 ekonomileri arasında Çin ve Arjantin'in ardından %8,5 ile en hızlı büyüyen üçüncü ekonomi olmuştur. Cari fiyatlarla GSYH sıralamasında Türkiye 2010 yılında 17'nci büyük ekonomi, kişibaşına milli gelir sıralamasında ise 47'nci ekonomidir. GSYH ve kişibaşına milli gelire ekonomik olmayan sosyal, kültürel ve diğer değişkenler eklendiğinde Türkiye'nin kalkınma düzeyi oldukça gerilemektedir. 2011 yılı İnsani Gelişme (Beşerî Kalkınma) Endeksi değerlerine göre yapılan sıralamada Türkiye 187 ülke arasında 92'nci sıradadır. Türkiye'de yatırımların finansmanı için daha fazla yurtiçi tasarrufa ihtiyaç duyulmakta iken, ülkemiz yüksek ekonomik büyüme oranlarının gerçekleştiği yıllarda yabancı tasarrufları ödünç almıştır.

2011 verilerine göre Türkiye nüfus bakımından dünyanın en kalabalık 19'uncu ülkesidir. GSYH büyüklüğü bakımından dünyanın ilk 20 ülkesi arasında yer alan Türkiye, nispeten kalabalık ve artan nüfusu nedeniyle kişibaşına milli gelirde GSYH sıralamasına göre daha gerilerde kalmaktadır. 2010 yılında Türkiye'de cari fiyatlarla kişi başına milli gelir 10.106 dolardır (dünya sıralamasında 47'nci).

Kendimizi Sınayalım

1. Türkiye ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. Türkiye'nin dört tarafı denizlerle çevrilidir.
b. Türkiye dünyanın en kalabalık 10'uncu ülkesidir.
c. Türkiye'de cari fiyatlarla kişi başına milli gelir 25.000 dolardır.
d. Türkiye yüzölçümü bakımından dünyanın 34'ncü ülkesidir.
e. Türkiye'nin en kısa kara sınırına sahip olduğu ülke Bulgaristan'dır.

2. Türkiye'deki madenler ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. Dünyada ticareti yapılan madenlerin yaklaşık yarısının rezervi Türkiye topraklarında bulunmamaktadır.
b. Türkiye dünyada ticareti madenlerin yaklaşık üçte biri açısından yetersiz kaynaklara sahiptir.
c. Dünyada toplam maden üretiminde Türkiye 50 ncidir.
d. Türkiye dünya bor üretiminde ikinci ülkedir.
e. Türkiye'de linyit genelde termik santrallerde kullanılmaktadır.

3. Aşağıdaki illerden hangisinde bor rezervi bulunmaktadır?

a. Artvin
b. Nevşehir
c. Eskişehir
d. Zonguldak
e. Kastamonu

4. Aşağıdaki ifadelerden hangisi **mutlak doğru değildir?**

a. Ülke nüfusu ekonominin emek (işgücü) kaynağı oluşturur.
b. Nüfus, ordudaki asker sayısını belirler.
c. Nüfus artışının yüksek olması net ekonomik büyümeyi olumlu etkiler.
d. Türkiye'de nüfus artış hızının yüksek olması demografik yatırımların artmasına neden olmuştur.
e. Genç nüfusun yüksek paya sahip olduğu Türkiye'de tüketim eğilimi yüksektir.

5. Ülkenin doğal kaynaklarının mevcut sermaye ile en iyi şekilde kullanılabileceği nüfus miktarına ne ad verilir?

a. Genç Nüfus
b. Aktif nüfus
c. Kurumsal olmayan nüfus
d. Optimal Nüfus
e. İstihdam

6. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımının temel amaçları arasında yer alır?

a. Asker sayısını tespit etmek
b. Nüfusun eğitim düzeyini tespit etmek
c. Ticarethanelerin sayısını belirlemek
d. Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımını belirlemek
e. Nüfusun işgücüne katılım oranını ölçmek

7. Türkiye'deki eğitim ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. 1927 nüfus sayımına göre nüfusun %30'u okuryazar idi.
b. Türkiye'de işgücü niteliğinin artırılması için iş ve çalışma hayatında hizmet içi eğitimin daha nitelikli ve işlevsel hale getirilmesi gerekir.
c. Günümüzde en yüksek okuryazarlık oranı kadınlardadır.
d. Türkiye'de yaklaşık 10 milyon kişi okuma-yazma bilmemektedir.
e. Türkiye'de yaklaşık 10 milyon yüksekokul veya fakülte mezunudur

8. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ve Türkiye ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangi **doğru değildir?**

a. İGE, 0 ile 1 arasında değer alır.
b. Türkiye'nin İGE değeri, dünya ortalamasından daha yüksek artmaktadır.
c. 2011 yılı itibariyle Türkiye yüksek insani gelişmeye sahip bir ülkedir.
d. İGE sıralamasında Türkiye milli geliri ile doğru orantılı bir yerde değildir.
e. Ekonomik olmayan değişkenler Türkiye'nin İGE değerini olumsuz etkilemektedir.

9. Türkiye'de istihdam ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangileri doğrudur?

I. Mayıs 2012'de işsizlik oranı %8,2'dir.
II. 2011'de Türkiye'de işgücüne katılım oranı yaklaşık %50'dir.
III. Küresel Mali Kriz Türkiye'de işsizlik oranını olumlu etkilemiştir.
IV. 2002-2010 döneminde ortalama ekonomik büyüme yüksek olmasına rağmen işsizlik oranları çift haneli düzeylerde kalmıştır.
V. Türkiye'de işgücüne katılım oranı arttıkça, bağımlılık oranı azalmaktadır.
VI. Türkiye'de tarımın istihdamdaki payı yaklaşık %30'dur.

a. I, II, III
b. I, II, IV, V
c. II, IV, V,
d. II, IV, V, VI
e. III, IV, V, VI

10. Türkiye'nin dünya ekonomisindeki yeri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. 2010 yılında GSYH'ya göre Türkiye dünyanın 20'nci büyük ekonomisidir.
b. İGE değerine göre yapılan sıralamada Türkiye'nin yeri, GSYH sıralaması ile doğru orantılıdır.
c. 2011 yılında Türkiye G-20 ülkeleri arasında en hızlı büyüyen üçüncü ülkedir.
d. Türkiye'nin tasarruf eğilimi gelişmiş ülkeleri ile aynı düzeydedir.
e. 2003'ten Türkiye sonra özel kesim tasarruf eğilimi artmaktadır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Madenler" konusunu gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Madenler" konusunu gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise "Nüfusun Ülke Ekonomisi Açısından Önemi" konusunu gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de İşgücü Piyasasına İlişkin Bazı Göstergeler" ve "Nüfus Sayımı, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Toplam Nüfus" konularını gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus Sayımı ve Amaçları" konusunu gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise "Nüfusun Eğitim Özellikleri" konusunu gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye" konusunu gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de İşgücü Piyasasına İlişkin Bazı Göstergeler" konusunu gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise "Dünya Ekonomisinde Türkiye'nin Yeri" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Türkiye dünyada toplam maden üretiminde 28'inci, üretilen maden çeşitliliği açısından da 10'uncu sırada yer almaktadır. Ülkemiz her ne kadar maden çeşitliliği açısından zengin gibi görünse de özellikle yakıt madenlerinde (ham petrol, doğal gaz ve taş kömürü) dışa bağımlıdır. Türkiye başta bor olmak üzere trona, bentonit, mermer, feldspat, manyezit, alçıtaşı, pomza, perlit, stronsiyum ve kalsit gibi madenlerde dünyanın önemli ülkeleri arasındadır. Türkiye'de 3.500'e yakın metalik ve 2.000 civarında endüstriyel hammadde yatak ve zuhurları bulunmaktadır.

Sıra Sizde 2

Eğitim, nüfusa (üretim faktörü olarak işgücüne) çeşitli nitelikler kazandıran bir süreçtir. Günümüzde beşeri sermaye en az fiziki sermaye kadar önemli bir faktördür. İşgücünün daha nitelikli hale gelmesi ve beşeri (insan) sermayesi ancak eğitim ile gerçekleşmektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda nüfusun (1927 sayımına göre) ancak %10,6'lık kısmı okuryazar idi. Türkiye Cumhuriyeti ilk kurulduğunda nüfusun büyük bir kısmı eğitim yoksun idi. 1927 nüfus sayımına göre nüfusun sadece %10,6'sı okuryazar idi. Bu tarihten sonra eğitim düzeyini ve dolayısıyla okuryazarlık oranını artırmaya yönelik politikalarda önemli ilerleme sağlansa da eğitim hizmetleri tüm bireylere etkin olarak ulaştırılamamıştır. Buna bağlı olarak kadınların yaklaşık %10'u okuryazar değildir.

2011 yılı verilerine göre Türkiye'de yaklaşık 17 milyon kişi hiç okula gitmemiş ve/veya zorunlu eğitim süresini tamamlayamamıştır. 3,1 milyon kişi ise okuma yazma bilmemekte ve bu nüfusun büyük bir bölümünü kadınlar oluşturmaktadır. Türkiye'de yükseköğretim yaygınlaştırılamamıştır. OECD'nin 2009 yılı verilerine göre Türkiye'de yetişkin nüfusun sadece %13'ü yükseköğretim mezunudur. Burada mevcut talebi karşılayacak üniversite sayısı kadar öğretim elemanı sayısının yetersizliği ve teknik altyapının eksikliği de önemlidir.

Sıra Sizde 3

İnsani Gelişme Endeksi (İGE) kalkınmanın sosyal boyutunu ele almaktadır. Bu endekste ekonominin büyümenin yanı sıra yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı, yaşam kalitesi, ortalama yaşama süresi, ölüm oranları, okullaşma oranları, yaşam tatmin düzeyleri, temiz su, kirlilik oranları gibi pek çok değişken kalkınma düzeyinin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Endeks değerleri 0 ile 1 arasındadır. Endeks değeri 1'e yaklaştıkça ülkenin insani gelişmişlik düzeyi artmaktadır. İGE değerlerine göre ülkeler 4 gruba ayrılmaktadır. Bunlar; *çok yüksek insani gelişme, yüksek insani gelişme, orta insani gelişme* ve *düşük insani gelişmedir.*

2011 yılı İnsani Gelişme Raporu'nda Türkiye 187 ülke arasında 92'nci sıradadır. Türkiye yüksek insani gelişmişliğe sahip ülkeler arasında yer almasına karşılık, bu grup ortalamasından daha düşük İGE değerine sahiptir. Geçmişe yönelik hesaplamalarda Türkiye 1965 yılında düşük insani gelişme düzeyinde iken 1972 yılında orta insani gelişmişlik düzeyine yükselmiştir.

1990-2011 döneminde Türkiye'nin İGE değeri yıllık ortalama %1,08 oranında artmıştır. Bu artış dünya ortalamasından (%0,66) yüksek olmasına karşılık Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri ile Güney Asya ülkelerindeki ortalama orandan düşük kalmıştır. Diğer taraftan düşük ve orta insani gelişmeye sahip ülkelerdeki ortalama artışlar (sırasıyla %1,31 ve %1,30) da Türkiye'deki artıştan yüksektir. Bu nedenle Türkiye'nin sıralamadaki yerinde ciddi oranda bir yükseliş gerçekleşmemiştir.

Sıra Sizde 4

İşgücüne Katılma Oranı (İKO), ülkedeki toplam işgücünün kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa (15 ve üstü yaş grubuna) diğer bir ifadeyle aktif nüfusa oranıdır. İKO, nüfusun yaş gruplarına göre dağılımının yanı sıra okullaşma oranı, emeklilik yaşı, kişi başına gelir düzeyi gibi pek çok ekonomik ve sosyal değişkene bağlıdır. Ülkede işgücüne katılım oranı ile bağımlılık oranı arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Gelişmiş ülkelerde yaşlı bağımlılık oranı, gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksektir. Buna karşılık Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise genç bağımlılık oranı (0-14) daha fazladır.

Sıra Sizde 5

Türkiye Cumhuriyeti'nde modern anlamda sosyal güvenlik sistemi II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmuştur. 4792 sayılı Kanun'un 1 Ocak 1946'da yürürlüğe girmesiyle birlikte o tarihe kadar kurulan çok sayıda işçi sandığı *İşçi Sigortaları Kurumu* çatısı altında birleştirilmiştir. 8 Haziran 1949'da kabul edilen ve 1 Ocak

1950'de yürürlüğe giren 5434 sayılı Kanun ile Türk sosyal güvenlik sisteminin önemli kurumlarından olan *Emekli Sandığı* kurulmuştur. Böylece sayıları 11'i bulan mevcut emeklilik sandıkları ortadan kaldırılmış, çalışanlardan ve işverenlerden prim alınması ilkesine dayalı, modern anlamda bütüncül bir sosyal güvenlik yapısı oluşturulmuştur. Bütün devlet görevlilerinin emeklilik işlemleri de bir çatı altında toplanmıştır.

1961 Anayasası gereği sosyal güvenlik kanunları gözden geçirilmiş, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu (1964) ile İşçi Sigortaları Kurumu, *Sosyal Sigortalar Kurumu*'na (SSK'ya) dönüştürülmüştür. 1972'de 1479 sayılı Kanun'a (1971) *Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (Bağ-Kur)* kurulmuştur. Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminde üç farklı örgütlenmenin yanı sıra bireyler farklı kanunlara tabi şekilde sosyal güvenlik sisteminde yer almakta idi. Sigortalılar ile ilgili olarak beş farklı sosyal güvenlik yasası düzenlenmişti. Mayıs 2006 tarihinde kabul edilen 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), Emekli Sandığı ve Bağ-Kur, tek çatı altında toplanarak *Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)* başkanlığı oluşturulmuştur. Böylece farklı kurum ve kanunlara tabi sigortalıların sigorta hak ve yükümlülüklerinin eşitlenmesi, mali olarak sürdürülebilir tek bir emeklilik ve sağlık sigortası sisteminin kurulması öngörülmüştür.

Yararlanılan Kaynaklar

Alagöz, Mehmet ve Sinem Yapar. (2003). "Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sorunu" **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 10, 439-450.

Dilik, Sait. (1985). "Atatürk Döneminde Sosyal Politika", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Sayı: 1, Cilt: 40, s. 93-102).

DPT. (2007a). **9. Kalkınma Planı Sosyal Güvenlik ÖİK Raporu.**

DPT. (2007b). **Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları.**

DPT. (2006). **Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi Ve Türkiye Açısından Değerlendirme.**

DPT. (2000). **8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu.**

Dünya Bankası ve Kalkınma Bakanlığı. (2012). **Uluslararası Karşılaştırmalar Temelinde Türkiye'deki Tasarruf Eğilimleri,** Rapor No: 66301-TR.

Egeli, Haluk ve Ahmet Özen. (2009). "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Reform Sürecinin Değerlendirilmesi", **Mevzuat Dergisi,** sayı: 142 (http://www.mevzuatdergisi.com/2009/10a/01.htm)

Gürses, Didem. (2009). "İnsani Gelişme Ve Türkiye" **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 12 /21, s. 339-350.

Kalkınma Bakanlığı. (2011), **Ekonomi ve Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010**

Karluk, S. Rıdvan. (2010). "Türkiye Ekonomisinin Özellikleri ve Dünya Ekonomisindeki Yeri" **Türkiye Ekonomisi,** Ed. Metin Toprak ve Nüvit Oktay, Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2167.

Karluk, S. Rıdvan. (2007). **Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm,** Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Beta: İstanbul. s

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk. (2010). **Türkiye Ekonomisi,** İstanbul : Remzi Kitabevi.

Maliye Bakanlığı. (2011). **2012 Yılı ütçe Gerekçesi.**

Sayan, Sayan. (1998). Nüfus, İşgücü Piyasaları Ve Sosyal Güvenlik Politikaları" **Türkiye Ekonomisi-Sektörel Analiz,** Editör: Erdinç Tokgöz, Turhan Kitapevi: Ankara.

Şahin, Hüseyin. (2000). **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu,** Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Ezgi Kitabevi: Bursa.

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO). (2012). **2011 Yılı Hampetrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu.**

Özkaplan, Nurcan. (2008). "Türkiye İşgücü Piyasasının Dönüşümü (1980-2007)", **Türkiye Ekonomisi,** Editör: Gülen Elmas Arslan. Gazi Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No: 4, Ankara.

UNDP. (2012). **Human Development Report 2011.**

Yararlanılan İnternet Adresleri

SGK (http://www.sgk.gov.tr)

SGK (2012), 2012 Mart Ayı Aylık İstatistik Bülteni http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/tarihce (30.07.2012).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (http://www.enerji.gov.tr)

Devlet Su İşleri (DSİ) (http://www.dsi.gov.tr).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (http://www.tuik.gov.tr)

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Türkiye'de yaratılan milli gelirin gelişimini değerlendirebilecek,
- Dönemler itibarıyla büyüme hızının seyrini yorumlayabilecek,
- Türkiye'de kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımının temel özelliklerini sıralayabilecek,
- Türkiye'de yoksulluk göstergelerini yorumlayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Reel Gelir
- Büyüme
- Yoksulluk
- Gelir Eşitsizliği
- Gini Katsayısı
- Lorenz Eğrisi
- P80/P20 Göstergesi
- Açlık Sınırı
- Hanehalkı Geliri

İçindekiler

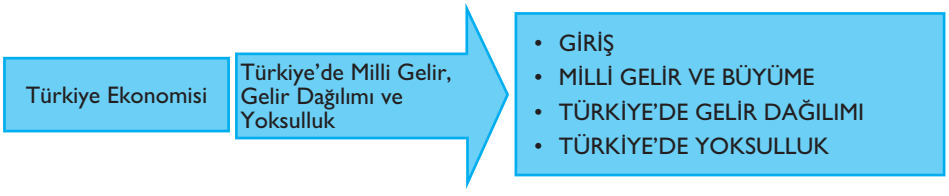

Türkiye'de Milli Gelir, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

GİRİŞ

Ülke ekonomileri karşılaştırılırken o ülkenin yarattığı hasılayı ölçmeye yarayan makro ekonomik göstergelere sıkça başvurulmaktadır. Bu göstergeler hepinizin bildiği Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), Kişi Başına GSYH'dır. Bu göstergeler, "Ülkenin mevcut üretim faktörü stokuyla belirli bir dönemde ne kadar mal ve hizmet üretebilmektedir?" sorusuna cevap vermemizi sağlar. Ülke ekonomilerinin performanslarını ölçmekte kullanılan bir diğer makro gösterge de büyüme hızıdır.

Günümüzde bu göstergeler açısından bakıldığında Türkiye ekonomisi sıralamalarda hep üst basamaklarda yer almaktadır. Dünya Bankası tarafından kişi başı gelir esas alınarak yapılan sınıflandırmada Türkiye üst-orta gelir grubunda yer alan ülkelerden birisidir. Ancak, yakın tarihe dönüp baktığımızda örneğin 30 yıl önce de Türkiye'nin aynı kategoride yer aldığını görmekteyiz. Elbette 30 yıl öncesine göre Türkiye daha fazla mal ve hizmet üretebilmektedir. Ancak diğer taraftan bu süreçte Türkiye'nin nüfusu da artmıştır. O hâlde sadece üretilen mal ve hizmetlerin miktarının artmış olması, bir başka ifadeyle büyüme, tek başına gelişmiş bir ekonomi, refah toplumu olmak için yeterli koşul değildir.

Bir ekonomi her yıl örneğin %3 seviyesinde büyürse 25 yıl sonra GSYH'sı iki katına ulaşacaktır. Ancak bu durum o ülkede yaşayanların tamamının refahının iki kat artacağı anlamına gelmez. Yaratılan gelirin veya üretilen mal ve hizmet miktarının büyüklüğü kadar onun bölüşüm biçimi de önem taşımaktadır. Toplumda gelir eşitsizliklerinin fazla olması ve yoksulluğun yaygın olması, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu ünite kapsamında öncelikle Türkiye'de dönemler itibarıyla yaratılan milli gelir ve büyüme hızları değerlendirilmiştir. Ardından yaratılan gelirin bölüşüm biçimi analiz edilmiş ve Türkiye'de yoksulluk konusu açıklanmıştır.

MİLLİ GELİR VE BÜYÜME

Tanım ve Kapsam

Milli Gelir, Gayri Safi Milli Hasıla ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Bir ülke ekonomisi hakkında fikir veren temel ekonomik gösterge o ülkenin mal ve hizmet üretimini gösteren milli (ulusal) gelir hesaplarıdır. Bunun için de kulla-

nılan temel göstergeler Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), kişi başına GSYH'dır. Ulusal (milli) gelir istatistikleri **üretim, harcama** veya **gelir yöntemleriyle** hesaplanabilmektedir. Genelde kayıt dışı ekonomik faaliyetler nedeniyle üretim yönünden yapılan ulusal gelir hesaplamalarına daha çok güvenilmektedir. Bildiğiniz gibi GSMH ile GSYH kavramlarının içeriği birbirlerinden farklıdır.

Ulusal hesaplar sistemi bir ekonomideki üretim, gelir ve harcama faaliyetleri arasındaki ilişkiyi yansıtır. Bu üç yöntemde de aynı sonuç elde edilir fakat değişik veri kaynaklarına bağlı olarak farklılıklar olabilir. Milli gelir hesaplarının gerçekçi olabilmesi, ülkedeki kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin düzeyine bağlıdır.

Ulusal hesaplar sadece yasal ve kayıtlı faaliyetlerle sınırlandırılmamış, kayıt dışı ekonomi de ulusal hesaplar kapsamında yer almaktadır. Kayıtdışı ekonomi üç temel başlık altında incelenmektedir:

a) Yasadışı üretim,
b) Yeraltı ekonomisi (saklı ekonomi),
c) Enformel sektör ve hanehalkının kendi nihai kullanımı için gerçekleştirdiği üretim.

Üretim yöntemine göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), bir ekonomide yerleşik olan üretici birimlerin belli bir dönemde, yurtiçi faaliyetleri sonucu yaratmış oldukları tüm mal ve hizmetlerin değerleri toplamından bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdiler toplamının düşülmesi sonucu elde edilen değerdir.

Net Dış Alem Faktör Gelirleri= Dış Ülkelerden Elde Edilen Faktör Gelirleri-Dış Ülkelere Yapılan Faktör Geliri Ödemeleri (kâr, faiz, ödemeleri)

GSMH bir ülke vatandaşlarının yurtiçinde ve yurtdışındaki toplam mal ve hizmet üretimini ifade ettiği için hesaplamada üretim faaliyetinin nerede gerçekleştirildiği dikkate alınmaz. Örneğin Türkiye'deki bir Türk firmasının yurtdışında gerçekleştirdiği üretim Türkiye'nin GSMH'sı içinde yer alır. Ülkede yaratılan katma değerin bir kısmı kâr transferleri, faiz ödemeleri olarak yurtdışına aktarılmakta, yurtiçi yerleşikler de dış âlemden gelir elde edebilmektedir. O hâlde GSMH, yabancıların ülkemizde yaptıkları üretimden yerleşiklerin yurtdışı faktör gelirlerini çıkartarak elde edilen *net üretim faktörü gelirlerini* de içermektedir.

Üretim yöntemiyle GSYH ise bir ekonomide yerleşik olan yerli ve yabancı üretici birimlerin belli bir dönemde, yurtiçi faaliyetleri sonucu yaratmış oldukları tamamlanmış mal ve hizmetlerin değerleri toplamından, bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdiler toplamının düşülmesi sonucu elde edilen değerdir (Çolak ve Aktaş, 2010, s. 8). Dolayısıyla GSMH ile GSYH arasındaki fark bize *Net Dış Alem Faktör Gelirlerini* verecektir.

Piyasa fiyatlarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) yerleşik üretici birimlerin üretim faaliyetlerinin nihai sonucu olup üç şekilde tanımlanmaktadır:
Üretim Yönünden GSYH; faaliyetlere göre gayri safi katma değer toplamına ürünler üzerindeki vergilerin ilave edilmesi ve sübvansiyonların çıkartılmasıyla elde edilen büyüklük olarak ifade edilir.

GSYH= Üretim - Girdi + Ürünler Üzerindeki Vergiler - Sübvansiyonlar (1)

GSYH= Gayri Safi Katma Değer + Ürünler Üzerindeki Vergiler - Sübvansiyonlar (2)

Harcama Yönünden GSYH; yerleşik kurumsal birimlerin nihai mal ve hizmet kullanımları (fiili nihai tüketim ve gayri safi sermaye oluşumu) ve ihracat - ithalat değeri toplamına eşittir.
Gelir Yönünden GSYH; toplam ekonomide gelirin yaratılması hesabının kullanımları (çalışanlara yapılan ödemeler, üretim üzerindeki vergiler eksi(-) sübvansiyon, gayri safi işletme artığı ve karma gelir) toplamına eşittir.

Kişi Başına Milli Gelir (Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)

Uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan bir diğer gösterge kişi başına GSYH'dır. Türkiye'nin GSYH'sı yıl ortası nüfusa bölünerek **kişi başına GSYH** bulunur. Ülkeler arası karşılaştırmalarda genelde ABD doları cinsinden kişi başına gelir rakamları kullanılır. Dolar cinsinden kişi başına düşen GSYH'yı bulmak için cari fiyatlarla (nominal) GSYH'nın ortalama döviz kuruna bölünmesi gerekir. Tek başına kişi başına gelir rakamları kalkınmanın veya refahın bir göstergesi olarak değerlendirmek zordur. Bu gösterge Türkiye ekonomisi hakkında sadece fikir verebilir. Ancak yine de bir ülkede nüfus artış hızından daha fazla oranda kişi başına gelirin artması beklenir.

Şekil 2.1

Türkiye'de Reel ve Cari Fiyatlarla GSYH'nın Gelişimi

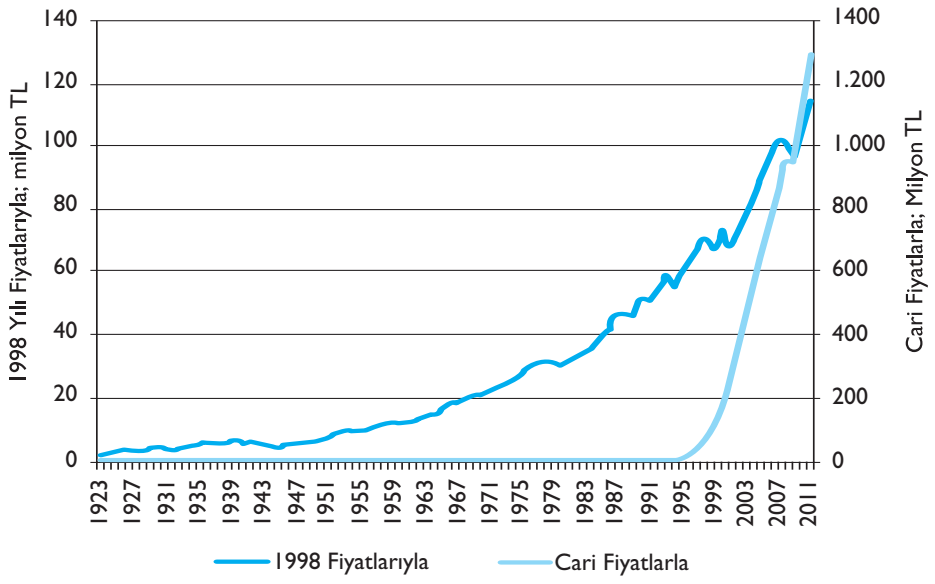

Türkiye'de yaratılan milli geliri değerlendirmeden önce yönteme ilişkin kısa bir hatırlatma yapmakta yarar vardır. Milli (ulusal) gelirin tanımı yaparken *"belirli bir dönemde üretilen tüm mal ve hizmetlerin piyasa değerlerinin toplamı"* ele alınır demiştik. Burada dikkat edilirse ülkenin ulusal parası cinsinden ve üretim faaliyetinin gerçekleştiği dönemdeki piyasa fiyatları üzerinden bir ifade söz konusudur. Bu nedenle uluslararası karşılaştırmalar yaparken büyüklüğü fiyat artışlarından arındırmak, bir başka ifadeyle "reel" hâle getirmek gerekmektedir. Şekil 2.1'i incelediğinizde Türkiye'nin reel ve cari GSYH'sı arasındaki farkı açıkça görebilirsiniz. Örneğin 2011 yılında cari fiyatlarla GSYH 1.295 milyar TL iken, 1998 fiyatlarıyla GSYH 115 milyar TL olarak ifade edilmektedir.

Fiyatlar genel düzeyinin (enflasyonun) yüksek olduğu ülkelerde cari (nominal) fiyatlarla GSYH rakamları ile reel veya belirli bir yılı baz alarak hesaplanan GSYH rakamları arasında önemli farklılıklar görülür.

Bunun için sıkça başvurulan yöntemler şunlardır:

i. *Belirli bir yılı baz almak:* Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), 2008 yılında GSYH için 1998 yılını baz alarak hesaplamaya başlamıştır. Bu kapsamda milli gelir verileri güncelleştirilmiştir.

ii. *Deflatör yöntemi:* Deflatör, bir enflasyon göstergesi olarak kullanılır. GSYH'nın deflate edilmesi fiyat artışlarından arındırılması anlamına gelmektedir.

iii. *Ortalama döviz kuru yöntemi:* Genelde GSYH dolara çevrilerek ifade edilir. Bunun için de GSYH yıl ortası döviz kuruna bölünür. Ancak, bu yöntemde döviz kurlarının hangi seviyede oluştuğu oldukça büyük önem taşımaktadır. Bir ülkenin parası aşırı değerlenmiş (doların fiyatı düşük) ise GSYH ve kişi başına GSYH rakamları nispeten büyük, tersi durumda da nispeten küçük görünür.

GSYH Deflatörü, nominal (cari) GSYH'nın reel (sabit fiyatlarla) GSYH'ya oranı olduğu için ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetlerin o dönemdeki fiyat değişimlerini gösterir. GSYH Deflatörü= (Cari fiyatlarla GSMH / Sabit fiyatlarla GSMH) X 100

Tablo 2.1
Reel ve Cari GSYH

Kaynak: *DPT.*

Yıllar	Yıl Ortası Nüfus (bin)	GSYİH (Cari Fiyatlarla)	Cari Fiyatlarla				Sabit Fiyatlarla	
			Kişi Başı GSYH (₺)	Artış hızı (%)	Kişi Başı GSYH (ABD Doları)	Artış hızı (%)	Kişi Başı GSYH (ABD Doları)	Artış hızı (%)
1998	62.464	70.203.147	1.124	-	4.338	-	1.124	-
1999	63.364	104.595.916	1.651	46,9	3.907	-9,9	1.071	-4,7
2000	64.252	166.658.020	2.594	57,1	4.130	5,7	1.127	5,3
2001	65.133	240.224.083	3.688	42,2	3.021	-26,9	1.049	-7,0
2002	66.008	350.476.089	5.310	44,0	3.492	15,6	1.099	4,8
2003	66.873	454.780.659	6.801	28,1	4.559	30,6	1.142	3,9
2004	67.723	559.033.026	8.255	21,4	5.764	26,4	1.233	8,0
2005	68.566	648.931.712	9.464	14,7	7.022	21,8	1.320	7,1
2006	69.395	758.390.785	10.929	15,5	7.586	8,0	1.394	5,6
2007	70.215	843.178.421	12.009	9,9	9.240	21,8	1.442	3,4
2008	71.095	950.534.251	13.370	11,3	10.438	13,0	1.434	-0,6
2009	72.050	952.558.579	13.221	-1,1	8.559	-18,0	1.346	-6,1
2010	73.003	1.105.101.110	15.138	14,5	10.079	17,8	1.448	7,5
2011	73.950	1.294.892.893	17.510	16,3	10.444	4,2	1.553	7,1

Satınalma Gücü Paritesi (SGP), belirli bir mal ve hizmet sepetinin satın alınması için gereken ulusal para tutarlarının birbirine oranı şeklinde hesaplanmaktadır. Bu oran kullanılarak harcamalar ortak bir değer üzerinden ifade edilmekte, böylece ülkeler arasında karşılaştırma yapmak mümkün olmaktadır.

Satınalma Gücü Paritesi'ne Göre Milli Gelir ve Kişi Başına Milli Gelir

Ülkeler arası iç fiyat farklılıkları nedeniyle kişi başına gelir karşılaştırmalarında Satınalma Gücü Paritesi'ne göre hesaplanan gelir rakamlarının kullanılması da yaygın bir yöntemdir. **Satınalma Gücü Paritesi'ne** (SGP) göre belirlenen döviz kurunda ülkeler arasındaki iç fiyat farklılıkları ortadan kaldırılır. Türkiye'nin satınalma gücü paritesine göre hesaplanan GSYH değeri, diğer yöntemlerle hesaplanan GSYH rakamlarından yüksektir. SGP'ye göre kişi başına GSYH değeri de diğer yöntemlerle (üretim, harcamalar ve gelir) hesaplanan kişi başına GSYH rakamlarından daha yüksek olduğunu Şekil 2.2'den izleyebilirsiniz.

Şekil 2.2

Satınalma Gücü Paritesine Göre ve Kişi Başına GSYH

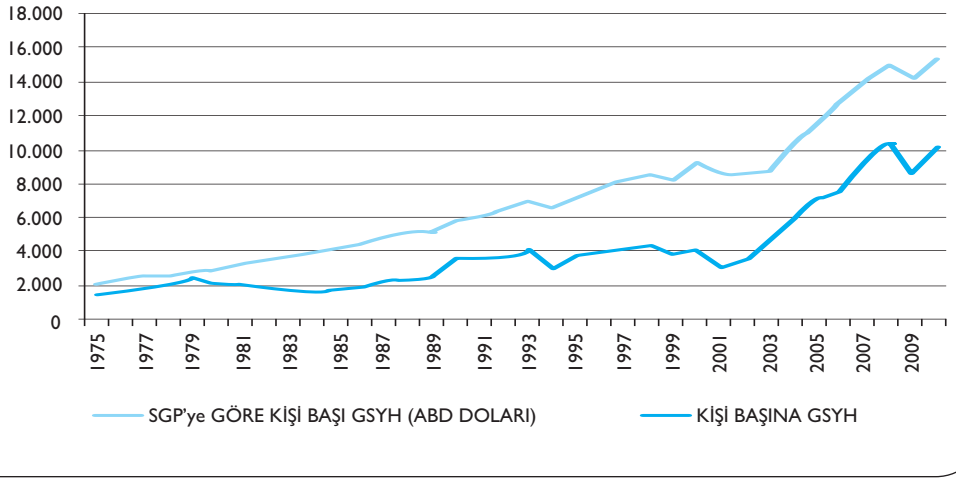

Ülkeler arasında kişibaşına GSYH karşılaştırması yaparken, farklı göstergelerden de yararlanılmaktadır. Örneğin Tablo 2.2'de EUROSTAT ve OECD işbirliğiyle yürütülen Satınalma Gücü Paritesi çalışmalarına yönelik olarak 2011 yılı geçici tahminlerine göre GSYH ve Gerçek Kişisel Tüketim'e (GKT) ilişkin kişi başına hacim endeksleri verilmektedir. Buna göre 37 ülke arasında yapılan karşılaştırmalarda kişi başına GSYH hacim endeksi en yüksek ülke 274 ile Lüksemburg, en düşük ülke ise 29 ile Bosna Hersek'tir. Türkiye'nin 2011 yılı için kişi başına GSYH hacim endeksi 52'dir. **Gerçek kişisel tüketim** göstergeleri ise tüketicilerin göreli refah düzeylerini karşılaştırmakta kullanılan bir göstergedir. Avrupa Birliği için 100 kabul edilen gösterge 2010 yılında Türkiye için 58'dir.

Gerçek kişisel tüketim, tüketicilerin satın aldığı mal ve hizmetlerin yanında devlet tarafından veya kâr amacı gütmeyen kuruluşlarca sağlanan eğitim, sağlık, vb. hizmetleri de kapsamaktadır.

Tablo 2.2
Satınalma Gücü Paritesiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Gerçek Kişisel Tüketime İlişkin Kişi Başına Hacim Endeksleri

Kaynak: *EUROSTAT.*

Ülkeler	Kişi Başına Hacim Endeksi (AB27=100)	
	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	Gerçek Kişisel Tüketim
AB (27)	100	100
Euro Bölgesi	108	107
Lüksemburg	274	150
Hollanda	131	113
Avusturya	129	117
İrlanda	127	100
İsveç	126	115
Danimarka	125	113
Almanya	120	119
Belçika	118	111
Finlandiya	116	112
İngiltere	108	118
Fransa	107	112
İtalya	101	102
İspanya	99	94
Güney Kıbrıs Rum Yön.	92	95
Slovenya	84	81
Malta	83	83
Yunanistan	82	94
Çek Cumhuriyeti	80	70
Portekiz	77	82
Slovakya	73	70
Estonya	67	57
Macaristan	66	61
Polonya	65	70
Litvanya	62	66
Letonya	58	56
Romanya	49	47
Bulgaristan	45	44
Norveç	189	138
İsviçre	151	125
İzlanda	110	107
Hırvatistan	61	56
Türkiye	52	58
Karadağ	43	53
Makedonya	36	41
Sırbistan	35	44
Arnavutluk	31	34
Bosna-Hersek	29	35

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nın yayımladığı İnsani Gelişme Endeksi ülkeler arasında refahın karşılaştırılması için kullanılan bir diğer göstergedir. Bu endeks gelir dışında insanların refahını gösterebilmek için insani gelişmişliği *uzun ve sağlıklı yaşama* (yaşam ömrü ile ölçülür), *eğitilmiş olma* (yetişkin okur-yazarlığı ile ilk, orta ve liseye kayıt) ve *saygın/iyi şekilde yaşam standardına sahip olma* (satın alma gücü paritesi ve kişi başına düşen gelirle ölçülür) kriterleri açısından değerlendirir.

SIRA SİZDE 1

Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi'ndeki konumunu araştırınız.

Büyüme

Yukarıda GSYH değerlerinin fiyat artışlarından arındırılarak reel hâle nasıl getirildiğini görmüş bulunmaktayız. Genel olarak bir ülkenin üretim kapasitesinin artışı "**büyüme**" olarak adlandırılır. Büyüme hızı basit bir formülle hesaplanır. Örneğin 2012 yılında büyüme, 2011 yılına göre aşağıdaki formülle hesaplanabilir:

$$G_{2012} = \frac{GSYH_{2012} - GSYH_{2011}}{GSYH_{2011}} \times 100$$

TÜİK, 1998 yılı fiyatlarıyla ve cari GSYH verilerini üçer aylık dönemler (çeyrek) itibarıyla yayımlamaktadır.

Sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve istihdam artışı ekonomik büyümenin temel belirleyicileridir. Ekonomik büyüme ile bir ülkede yaşayan insanların yaşam standardının yükselebilmesi, daha fazla istihdam yaratılması beklenmektedir. Ancak ekonomik büyümenin hangi yoldan sağlandığı, hangi sektörlerin üretim kapasitesinin arttığı, iç ve dış pazarlardaki gelişmeler, verimlilik artışı gibi faktörler büyüme-istihdam ilişkisini belirlemektedir.

8 Mart 2008 tarihinde, TÜİK tarafından Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme hızının hesaplanma yönteminin değiştiği açıklanmıştır. Bu doğrultuda, 1998 yılı baz yıl olmuştur. Bir başka önemli değişiklik ise artık *Türkiye'de reel büyüme hızı GSMH üzerinden değil, GSYH üzerinden hesaplanmakta ve ifade edilmektedir.* GSYH verilerinde, birbirini takip eden iki yılın çeyrek dönem GSYH değerleri veya yıllık GSYH değerleri karşılaştırılarak ekonomik büyüme hızı hesaplanır. Ekonominin reel üretim düzeyinde gözlemlenen iniş ve çıkışlar **konjonktür** olarak adlandırılır. Reel GSYH'daki azalmalar daralma ve dip; artışlar da genişleme ve tepe dönemleri olarak adlandırılır.

- **BÜYÜME:** Pozitif (+) büyüme. Nüfus artış hızından fazla olması istenir.
- **DURGUNLUK:** Büyümenin yatay seyretmesidir. Büyüme hızı birkaç çeyrek dönem veya birkaç yıl üst üste % 1 ile 3 arası gerçekleşmişse ekonomide durgunluk söz konusudur.
- **RESESYON:** Sıfır (0) veya negatif (-) büyümedir.
- **STAGFLASYON:** Durgunluk + Enflasyon + İşsizlik oranlarında yükselme
- **KRİZ:** Büyüme hızında ani düşüştür.

Milli gelir (GSMH ve GSYH) ve kişi başına milli gelirin (kişi başına GSYH) bir ekonomi için önemli kavramlar olduğunu fakat bu kavramların ülke ekonomisinin refah düzeyleri bakımından tek başına yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Şimdi yukarıda değindiğimiz kavramların Türkiye ekonomisindeki gelişimine bakabiliriz.

Türkiye'de Dönemler İtibarıyla GSYH ve Büyüme

Cumhuriyetin Kuruluşundan Planlı Kalkınma Dönemine Kadar

Lozan Antlaşması hükümlerine göre, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti tam anlamıyla ekonomik bağımsızlığını kazanamamış, Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar ve Türkiye'nin dış ticarette uygulayacağı önlemlerin sınırlandırılması Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında sıkıntılı dönemler yaşanmasına neden olmuştur. 1923 yılındaki GSYH, 1998 yılı fiyatlarıyla 2,5 milyar TL seviyesindedir. 1923-1929 döneminde ekonomide temel sektör tarım olmuştur. Bu dönemde vatan savunması = iktisadi bağımsızlık = sanayileşme anlayışı hakimdir.

Kuruluş yıllarında özel sektör eliyle piyasa koşullarında sanayileşme hamleleri yapılmıştır. Devlet, özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda yatırım yapmıştır. 1923-1929 döneminde iki büyük yasal düzenlemeden ilki tarıma yönelik olarak 1925 yılında Aşar Vergisi'nin kaldırılması, ikinci ise sanayi sektörüne yönelik olarak 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu yeniden düzenlenerek yürürlüğe konulmuştur. Geçimini tarımdan sağlayanların reel gelirlerini artırılarak yurtiçi talep yaratılmaya çalışılmıştır. Dönemin ortalama büyüme hızı, Tablo 2.4'te görüldüğü gibi yaklaşık %11 seviyesindedir.

Cumhuriyet'in ilk 10 yılında kurumsal düzenlemelerin yanı sıra altyapı yatırımları özellikle demiryolu yatırımları yapılmıştır. Lozan Antlaşması'nın öngördüğü kısıtlamalar 1928 yılında sona ermiş, ardından dünya ekonomisi "1929 Bunalımı (Büyük Buhran)" denilen ekonomik krize sürüklenmiştir. 1932'den itibaren Düyun-u Umumiye'nin el koyduğu alanlarda kamu tekelleri oluşmaya başlamıştır.

Şekil 2.3

1923-1960 Dönemi Reel GSYH ve Büyüme Hızı

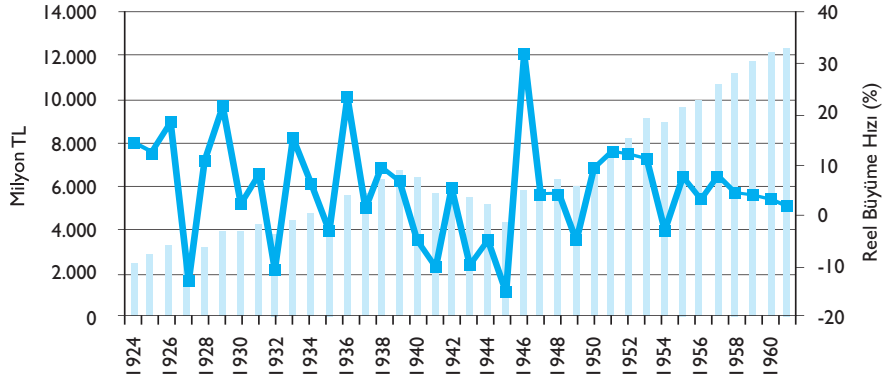

1930-1939 dönemini Türkiye'nin ilk sanayileşme dönemi olarak nitelemek mümkündür (Sanayinin toplam ulusal gelir içindeki payı 1929 yılında % 9,9 iken 1939 yılında % 18,3'e çıkmıştır). 1930 yılındaki GSYH, 1998 yılı fiyatlarıyla 4 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Dünya ekonomisinin krizin (Büyük Buhran'ın) yıkıcı etkileriyle uğraştığı bu dönemde Türkiye dışa kapanarak, devlet eliyle ulusal sanayileşme hamlesini gerçekleştirmiştir. Bu olumsuz ortamda Türkiye **devletçilik** yoluyla sanayileşme politikasına geçmiştir. Kitabınızın 5. Bölümünde de göreceğiniz üzere, 1934 yılında Türkiye'de *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı* uygulamaya konulmuştur. Hükümetlerin yatırım harcamalarının düzene sokulmasına yönelik planlar yapılmıştır. Böylece devlet yatırımcı işletmeci ve denetleyici olarak ekonomik hayatın şekillenmesinde ve gelişmesinde büyük ölçüde egemen olmuştur.

Bu dönemde sanayinin yakaladığı %11,6'lık büyüme hızı Cumhuriyet tarihimizde rekordur. Tarım sektörü de sanayi kadar olmasa da (%5,8) büyümüştür. Bu dönemde devletin ekonomide ağırlığı giderek artarken özel sermaye sahipleri de devlet ihaleleri, ticaret ve sınaî faaliyetler aracılığıyla güçlenmeye başlamışlardır. 1930-39 dönemi ortalama büyüme hızı, Tablo 2.4'te görüldüğü gibi %6 seviyesindedir. 1940-1945 döneminde II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri nedeniyle sanayileşme süreci yavaşlamış, ekonomi yıllık ortalama %6,6 küçülmüştür. Bu dönemde gerçekleştirilen *Varlık Vergisi (1942), Toprak Mahsulleri Vergisi (1943), Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945)* gibi uygulamalara duyulan tepkiler, mevcut "devletçilik" anlayışına alternatif bir siyasi görüşün de oluşmasına katkıda bulunmuştur.

1946-1953 döneminde izlenen politikalarla dışa kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük ekonomi politikaları gevşetilmiştir (Boratav, 2011). Bu dönemdeki yeni devletçilik anlayışına göre devletin özel girişimciliği açıkça desteklemesi, yönetim, güvenlik ve kamu hizmetlerinden başka ekonominin planlı kalkınması için önlemler alması ve yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi söz konusu olmuştur. Altyapı yatırımları hızla artmış, KİT'lerin faaliyet alanları genişlemiştir. İç talebin canlandığı bu dönemde sanayi sektörü de hızlı büyümüştür. 1946-1953 döneminde tarım sektörüne dayalı hızlı bir büyüme yaşanmış; tarımın yıllık ortalama büyüme oranı %14,2, sanayinin %9,8 ve GSYH'nın yıllık ortalama büyüme hızı ise %11,5 olmuştur. Ancak, dış dengenin bozulması ekonomiyi krize sürüklemiştir. Bu yıllarda tarım sektörü ağırlıklı olarak desteklenmiş, makro ekonomik dengelerin bozulması ve ithalatın hızlı bir şekilde artmasıyla ülkenin döviz ihtiyacı artmıştır. Bu sürecin sonunda 1958'de kambiyo (döviz) krizi yaşanmış ve **4 Ağustos 1958** devalüasyonunu takiben IMF İstikrar Programı uygulanmaya başlanmıştır (Kazgan, 2012, s. 100-104). 1954-1962 döneminde büyüme oranı yıllık ortalama %3,7 seviyesine gerilemiştir.

Planlı Kalkınma Dönemi

Türkiye'de 1960 yılından sonra başlatılan planlı kalkınma hareketi ile liberal ekonomi politikalarının yerini, devletin geniş ölçüde denetim önlemleri aldığı müdahaleci bir politikaya bırakmıştır. Planlı kalkınma döneminde, sanayinin lokomotif sektör olduğu saptanmış ve ekonomik dengenin kurulması, ekonomik ve sosyal kalkınmanın birlikte gerçekleştirilmesi, hızlı bir büyüme ve sanayileşmeye öncelik verilmesi gibi uzun vadeli hedefler belirlenmiştir. 1963 yılında uygulanmaya başlanan **beş yıllık kalkınma planları** kamunun ithal ikameci sanayileşme stratejisini uygulamasına aracılık etmiştir.

Türkiye ekonomisinde 1960'lı yıllardan sonra ekonomik büyümeyi hızlandırabilmek amacıyla **"planlı kalkınma stratejisi"** ekonomi politikasının temelini oluşturmuştur. 1960 yılında GSYH, 1998 yılı fiyatlarıyla 12 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde ithal ikameci bir sanayileşme ve dış ticaret politikasının izlenmesi esas alınmıştır. Bu sayede hem yurtiçinde gerçekleşecek yatırımlarla sanayi sektörünün güçlenmesi hem de Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığının azaltılması hedeflenmiştir.

İzlenen ilk üç Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yüksek büyüme hızları hedeflenmiş, gerçekleşen büyüme de yüksek seviyelerde olmuştur. Nitekim, 1963-1977 döneminde GSYH yaklaşık %6 artmış, sanayi sektörünün büyüme hızı ise %11 seviyesine yaklaşmıştır.

	I. PLAN 1963-1967	II. PLAN 1968-1972	III. PLAN 1973-1977	1978 PROGRAM	IV. PLAN 1979-1983	1984 PROGRAM
Tarım	3,0	1,8	1,2	2,8	0,3	0,5
Sanayi	10,9	9,1	8,8	3,4	2,4	9,9
Hizmetler	7,2	6,6	7,3	0,1	2,6	7,9
GSYH (*)	6,4	5,4	5,9	1,5	2,0	6,7
GSMH (*)	6,6	6,3	5,2	1,2	1,7	7,1

(*) Cari fiyatlarla

Tablo 2.3
Plan Dönemlerinde Gerçekleşen Büyüme Hızları (Yıllık Ortalama % Değişim)

Kaynak: *DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010).*

Daha önce yurtdışından ithal edilen bir malın yurtiçinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisi olarak tanımlanan *ithal ikamesi*nde, kurulan sanayiler dış ticaret ve döviz kuru politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır. *1973 yılına gelindiğinde sanayi sektörünün milli gelirden aldığı pay tarım sektörünün aldığı payı geçmiştir.* Fakat bu sürecin uzaması, dışa kapalı - hantal bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1970'li yıllarla birlikte GSYH'daki değişimlerin dinamiği olan sanayinin büyümesi ile ithalat arasında yakın bir ilişki oluşmuştur. Türkiye yerli sanayini korumayı amaçlarken, dışa olan bağımlılığı giderek artmaya başlamıştır. Ara ve yatırım malları arzının artırılamaması bu malların ithalatın artması sonucunu doğurmuştur. Diğer yandan 1970'li yıllarda dünya ekonomisinde yaşanan petrol krizleri ile birlikte Türkiye'nin döviz ihtiyacı giderek artmıştır. Ülke ödemeler dengesindeki güçlüklerin yanı sıra dış borçları ödemede sıkıntılarla karşılaşmaya başlamıştır. Bu darboğazdan kurtulabilmek amacıyla *24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan istikrar politikasıyla sanayileşme stratejisi değiştirilmiştir.*

İthal İkameci Sanayileşme: Bir malın yurtdışından ithal edilmesi yerine yurtiçinde üretilmesini öngören, böylece döviz tasarrufu sağlayan sanayileşme stratejisidir.

Şekil 2.4

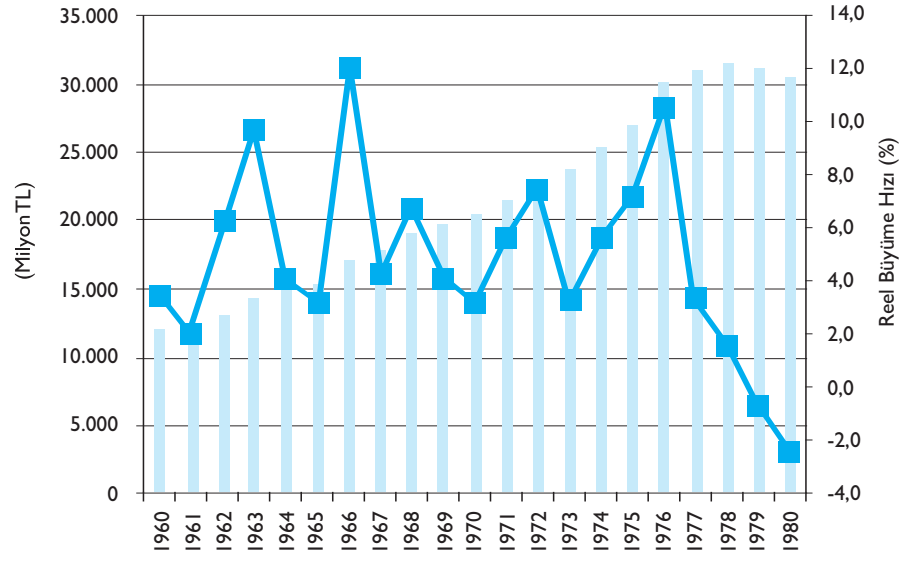

1960-1980 Dönemi Reel GSYH ve Büyüme (1998 Fiyatlarıyla; %)

Şekil 2.4'ten görüleceği üzere önceki yıllarda yakalanan yüksek büyüme hızları 1975 sonrasında hızla düşmeye başlamıştır. 1970'li yılların sonlarında reel GSYH,

Dönemle itibarıyla bakıldığında Türkiye ekonomisinin büyüme performansı 1923-1929 (%10,8) ile 1946-1953 (%11,5) dönemlerinde en yüksek olmuştur.

12 milyar TL seviyesinde kalmıştır. Artan sanayileşme beraberinde ithalata olan gereksinimi artırmış, çok kısıtlı döviz gelirlerine sahip olan Türkiye sanayisinin ihtiyaç duyduğu girdi ve yatırım mallarını ithal edilemeyince üretim durmuş, GSYH'da küçülmeler yaşanmıştır.

KİTAP **Türkiye ekonomisinin yaşadığı dönüşüm hakkında ayrıntılı bilgi için Korkut BORATAV, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009. Ankara: İmge Kitapevi, 2011.**

Dışa Açılma ve İhracata Dayalı Sanayileşme Dönemi

Türkiye'de GSYH'nın gelişimi açısından bakıldığında 1980 sonrası dönemi ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Bildiğiniz gibi Türkiye, 24 Ocak 1980 tarihinde alınan istikrar kararları ile ithal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçmiş, dışa açık, ihracata yönelik ve özel sektöre dayanan bir sanayileşme stratejisi benimsemiştir. Bu dönemde izlenen ekonomi politikaları sonucunda yüksek enflasyona rağmen, 1989 yılına kadar Türkiye ekonomisinin ortalama %5 büyüdüğü gözlenmektedir. 1990 yılında reel GSYH 50 milyar TL seviyesine ulaşmıştır.

Şekil 2.5

1980 Sonrası Reel GSYH Artış Hızı (1998 Fiyatlarıyla; %)

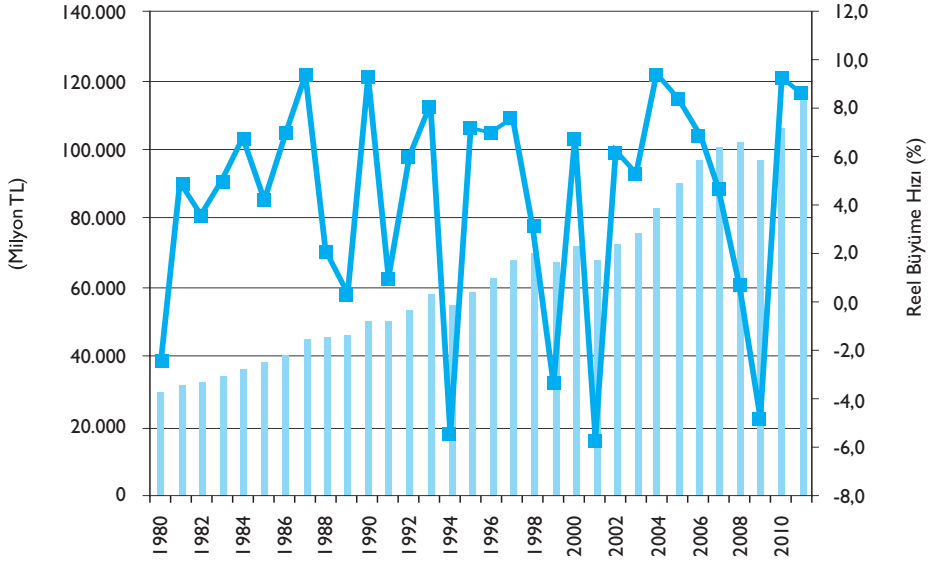

1980-88 döneminde yakalanan yıllık ortalama %4,3 seviyesinde ekonomik büyüme sanayi sektöründeki üretim artışına bağlı olarak gelişmiş, bu dönemde tarım sektörünün büyümeye katkısı daha da azalmıştır.

İhracata Dayalı Sanayileşme: Ülkenin iç üretim için kullanabileceği kaynaklar ihracat amacıyla yapılacak üretime yönlendirilir. Ulusal malların dış ülkelerde rekabetine önem verilerek, karşılaştırmalı üstünlükler esas alınmaktadır.

Ekonomide kaynakların ihracata yönelik seferber edilmesinin ardından, 1989 yılında alınan *"Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar"* ile ***finansal serbestleşme*** sürecinde önemli bir adım atılmıştır. Kambiyo rejiminin serbestleştirilmesiyle, ülkeye çekilmesi öngörülen uluslararası sermaye hareketleri aracılığıyla Türkiye ekonomisinde sanayileşme sürecinin ve gittikçe artan kamu açıklarının finansmanı amaçlanmıştır. Bu değişimin ardından Türkiye ekonomisinde kaynakların dağılımının piyasa güçleri tarafından belirlenmesine, üretim yapısı üzerinde siyasi iktidarların etkisinin azalmasına yol açan, neo-liberal iktisat politikalarının geçerli olduğu görülmektedir.

24 Ocak 1980 tarihli istikrar kararları ile Türkiye ekonomisinde yaşanan dönüşüm ile ilgili bazı uygulamaları araştırınız.

SIRA SİZDE 2

1923'ten günümüze Türkiye ekonomisinin ortalama büyüme hızı yaklaşık %5 seviyesindedir.

1989-2001 dönemi Türkiye ekonomisinin istikrarsız bir şekilde ortalama %3,2 seviyesinde büyümüştür. Bu dönemde birbiri ardına yaşanan finansal krizler (Nisan 1994, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri) ekonomiyi derinden sarsmıştır. Şekil 2.5 incelendiğinde Türkiye'nin büyüme seyrinin âdeta bir testerenin ağzına benzediği görülmektedir. Sermaye hareketlerine duyarlılığın arttığı, buna bağlı ithalat artışları ve iç talepteki canlanmaya dayalı büyüme dönemleri, kriz sonrasında devalüasyon ve harcamaların daralmasıyla sonlanmaktadır. 2002 sonrasında ise Türkiye ekonomisinin ortalama %5'lik büyüme hızına yeniden kavuştuğu göze çarpmaktadır.

Dönem	Ortalama Büyüme (%)
1923-1929	10,8
1930-1939	6,0
1940-1945	-6,6
1946-1953	11,5
1954-1962	3,7
1963-1977	5,8
1980-1989	4,1
1990-2001	3,4
2002-2011	5,4
1924-2011	4,9

Tablo 2.4
Dönemlere Göre Ortalama Büyüme Hızları

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı; TÜİK.*

Tablo 2.5'te Türkiye ekonomisinin 1980'den sonra gelişimi hakkında bizlere bilgi sunmaktadır. Türkiye GSYH büyüklüğü bakımından 1980 yılında dünyanın 25. büyük ekonomisi iken 2010 yılında 17. büyük ekonomi konumuna gelmiştir. Dünya Bankası'nın yaptığı sınıflandırmaya göre Türkiye "üst-orta gelir grubu"nda yer almaktadır. Türkiye ekonomisi, son otuz yılda önemli bir değişim yaşamış, güçlenmiştir. Üstelik bu gelişmeyi petrol gibi bir doğal kaynağa dayanmadan, sanayisinin rekabet gücü ile başarmıştır. Ama hâlâ orta gelirli ülkeler grubunda olmamız Türkiye'nin yeterince hızlı büyüyemediğini göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'nin istikrarlı, sürdürülebilir bir büyüme hızını yakalaması temel hedef olmalıdır.

Tablo 2.5
Dünya Bankası Sıralamasına Göre En Büyük Ekonomiler (Cari, Milyon dolar)

Kaynak: *World Bank, World Development Indicators.*

Sıralama	Ülke	1980	Sıralama	Ülke	2010
1	ABD	2.767.500	1	ABD	14.586.736
2	Japonya	1.070.997	2	Çin	5.926.612
3	Almanya	919.609	3	Japonya	5.458.837
4	Fransa	690.324	4	Almanya	3.280.530
5	İngiltere	541.910	5	Fransa	2.560.002
6	İtalya	459.830	6	İngiltere	2.261.713
7	Kanada	268.893	7	Brezilya	2.087.890
8	Brezilya	235.025	8	İtalya	2.060.965
9	İspanya	226.003	9	Hindistan	1.727.111
10	Meksika	194.357	10	Kanada	1.577.040
11	Çin	189.400	11	Rusya F.	1.479.819
12	Hindistan	183.799	12	İspanya	1.407.405
13	Hollanda	180.770	13	Avustralya	1.131.623
14	Suudi Arabistan	164.308	14	Meksika	1.035.871
15	Avustralya	151.225	15	G. Kore	1.014.483
16	İsveç	132.064	16	Hollanda	779.356
17	Belçika	125.285	17	**Türkiye**	**734.364**
18	İsviçre	109.853	18	Endonezya	706.558
19	İran	90.041	19	İsviçre	527.920
20	Avusturya	81.467	20	Polonya	469.440
25	**Türkiye**	**68.789**	21	Belçika	469.374

Türkiye'nin dışa açılma süreci, makroekonomik yapıdaki istikrarsızlıkların giderilmesi amacıyla 1998 yılında Uluslararası Para Fonu ile imzalanan Yakın İzleme Anlaşması sonrasında farklı bir yönelim kazanmıştır. Bu süreçte Türkiye ekonomisi Kasım 2000 ve Şubat 2001'de finansal krizlerle karşılaşmıştır. Bu krizlerin ardından Türkiye 2008 yılına kadar IMF ve Dünya Bankası gözetiminde sürdürülen yapısal reformlarla birlikte ekonomide yeniden yapılanmayı sağlamıştır.

2001 krizinden sonra 2008 yılının sonuna kadar reel GSYH'nın 27 çeyrekte pozitif büyüme rakamları sergilemesi dikkat çekicidir (Şekil 2.7). Türkiye 2001 krizi sonrasında uluslararası piyasalarda bollaşan sermaye hareketlerinden kaynaklanan finansal genişleme ve ucuz kredi olanağına kavuşmuştur. Bu sayede canlanan iç talep yoluyla büyüme desteklenmiş, diğer taraftan giderek artan dış açıklar (cari işlemler açıkları) önce yüksek faizlerin cazibesiyle Türkiye'ye akmakta olan sıcak parayla, daha sonraları ise şirket birleşmeleri ve özelleştirmeler ile elde edilen doğrudan yatırım finansmanıyla karşılanmaya çalışılmıştır.

Türkiye, 2001 yılında *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı* ile birlikte 2001-2023 dönemini kapsayan ***Uzun Vadeli Stratejisi***'ni (Vizyon 2023) belirlemiştir. Bu kapsamda 2001-2023 döneminde yıllık ortalama büyüme hızının %7 dolayında olması ve

büyümenin yaklaşık %30'unun toplam faktör verimliliğinden kaynaklanması, böylece 1998 yılında 3.200 dolar olan kişi başına gelirin 2023 yılında AB ülkeleri düzeyine yaklaştırılması hedeflemektedir. Türkiye'nin, dönem sonunda ulaşacağı 1,9 trilyon dolar civarında GSMH düzeyi ile dünyanın ilk on ekonomisi arasına gireceği öngörülmektedir.

GSYH'nın Sektörel Dağılımı

Gelirin sektörel dağılımı, bir ekonomide yaratılan toplam hâsılanın iktisadî faaliyet kollarına göre dağılımını ifade eder. Şekil 2.6'da 1980 yılından 2011 yılına Türkiye'de GSYH'dan üç temel sektörün (*tarım, sanayi ve hizmetler*) aldıkları payların gelişimi gösterilmektedir. Üretim yapısındaki değişime bakıldığında *Türkiye'de hizmetler sektörünün giderek büyüdüğü görülmektedir.* Buna karşılık tarım sektörünün özellikle 1980 sonrasındaki politika değişikliklerine bağlı olarak giderek küçüldüğü, âdeta yapısal çözülme yaşadığını söyleyebiliriz. Türkiye'de sanayi sektörünün üretim gücü artmasına rağmen, GSYH'daki payı neredeyse değişmemiştir.

Hizmetler sektörü pek çok farklı alt sektörden oluşmaktadır. Bunlar; inşaat, toptan ve perakende ticaret, oteller ve lokantalar, ulaştırma, depolama ve haberleşme, mali aracı kuruluşların faaliyetleri, konut sahipliği, gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri, kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik, eğitim, sağlık işleri ve sosyal hizmetler, diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmet faaliyetleri şeklinde sıralanabilir. Hizmetler sektörünün tanımı ve kapsamı ile ilgili daha detaylı bilgiler 6. Bölüm'de verilmektedir.

Şekil 2.6

GSYH'nın Sektörel Dağılımı (%)

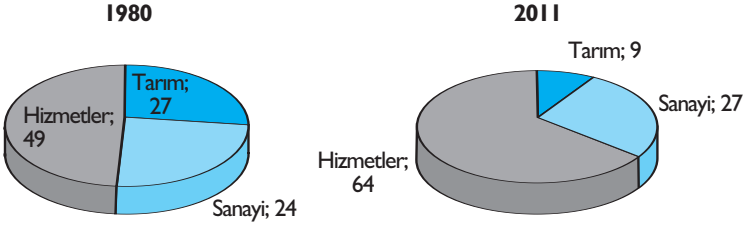

Türkiye'de 2011 yılında GSYH'nın sektörel dağılımına bakıldığında **hizmetler sektörü**nün payının %65 seviyesine kadar yükseldiği görülmektedir. Buna karşılık imalat sanayinin payı %27 seviyesinin altına düşmüştür. Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı ise %10 seviyesindedir. Bu rakamları sektörlerin toplam istihdam içindeki payları ile birlikte değerlendirmek daha anlamlı olacaktır. Örneğin *tarım sektörü toplam istihdamın %25'ini oluştururken GSYH'dan en az pay alan sektördür.* Bu durum tarımda yoksulluğun yaygın olması sonucunu doğurmaktadır.

Şekil 2.7

Sektörlere Göre GSYH Büyüme Oranları (1998 Fiyatlarıyla)

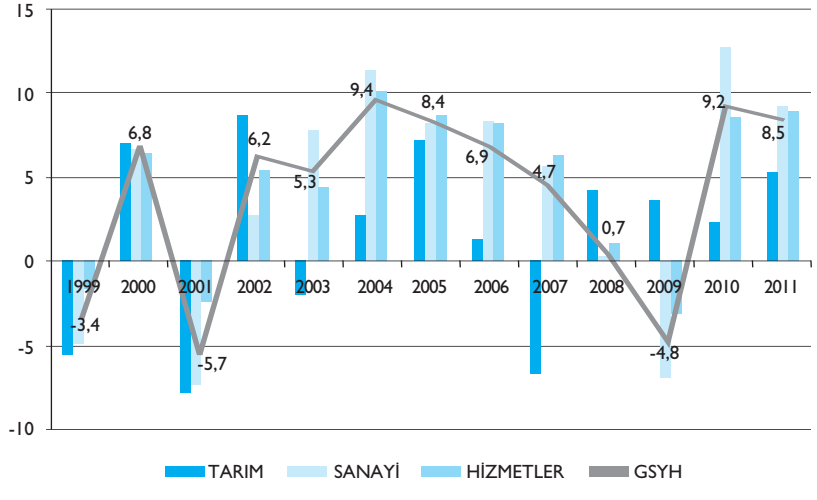

2012-2014 dönemini kapsayan ***Orta Vadeli Program***'da ise ülkemizde GSYH büyümesinin 2012 yılında %4 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. 2013 ve 2014 yıllarında ise büyümenin potansiyel seviyesine yaklaşarak %5 düzeyine ulaşması hedeflenmektedir. Büyümenin özel tüketim ve özel yatırım kaynaklı olması öngörülmektedir.

Tablo 2.6
Orta Vadeli Plan 2012-2014 Hedefleri

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı.*

	2011	2012	2013	2014
GSYH (Milyar TL, Cari Fiyatlarla)	1.281	1.426	1.572	1.733
GSYH (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	766	822	888	952
Kişi Başına Milli Gelir (GSYH, Dolar)	10.363	10.973	11.716	12.412
GSYH Büyümesi	7,5	4,0	5,0	5,0
Toplam Tüketim	6,2	3,0	3,5	3,4
Kamu	6,5	3,1	3,4	2,2
Özel	6,1	3,0	3,5	3,5
Toplam Sabit Sermaye Yatırımı	19,3	6,2	8,8	8,5
Kamu	7,7	-0,6	7,7	3,8
Özel	22,3	7,7	9,0	9,4
Toplam Nihai Yurtiçi Talep	9,3	3,9	4,9	4,8
Nüfus (Yıl Ortası, Bin Kişi)	73.950	74.885	75.811	76.707
İşsizlik Oranı (%)	10,5	10,4	10,2	9,9

Daha uzun vadeli bakıldığında ise 2023 yılında Türkiye'de tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin toplam katma değer içindeki paylarının sırasıyla %5, 30 ve 65 olması beklenmektedir.

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI

Önceki konuda Türkiye'nin GSYH büyüklüğü açısından dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasında yer aldığını, ancak nüfusunun yüksek olması nedeniyle kişi başına GSYH açısından orta sıralara gerilediğini vurgulamıştık. Bu nedenle Türkiye'nin yüksek ve sürdürülebilir-istikrarlı bir büyüme hızını yakalaması temel makroekonomik hedeflerin arasında yer almaktadır. Burada sadece milli geliri artırmak değil, bu geliri paylaşım biçimimiz de oldukça önem taşımaktadır.

Gelir dağılımı, bir ekonomide belli bir dönemde yaratılan gelirin kişiler, toplumsal gruplar (kesimler) ve üretim faktörleri arasında bölüşülmesini ifade etmektedir. Gelir dağılımı, gelir eşitsizlikleri ile sosyal ve ekonomik kurumlar arasında nasıl bir ilişki olduğunu, zengin ve yoksul arasındaki gelir farklılığının zaman içindeki değişimini, gelir eşitsizliğindeki değişikliklerin servet, sermaye birikimi ve büyüme üzerindeki etkilerini ve kaynak dağılımını ortaya koymaktadır.

Bir ekonomide yaratılan GSYH'nın paylaşımı, gelirin oluşmasını sağlayan bireyler arasında olabileceği gibi, bu oluşuma katkı sağlayan üretim faktörleri, bu geliri oluşturan sektörler veya ülkenin çeşitli bölgeleri arasında da olabilmektedir. Bu açıdan gelir dağılımı; fonksiyonel, kişisel, sektörel ve bölgesel gelir dağılımı şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Bir ülkede gelir dağılımının adaletsiz olması, o ülkenin refahını, ekonominin istikrarlı bir şekilde büyümesini önler. Elbette burada "adil gelir dağılımı" kavramı ile kastedilen her bireyin-hanenin gelirden eşit pay almasını sağlamak değildir. Kapitalizm içinde teorik olarak bu mümkün değildir. O hâlde burada kastedilen, gelir

dağılımında iyileşme, düşük gelir gruplarının gelirden daha fazla pay almasını sağlama ve yoksulluğu azaltmaktır. Bu nedenle günümüzde gelir dağılımı (income distribution) kavramı yanında, artan bir biçimde gelir eşitsizliği (income inequality) kavramı kullanılmaya başlanmıştır. (Çelik, 2004)

Gelir Düzeyleri	Toplam Nüfus (kişi)	Nüfus Payı (%)	Toplam GSMH ($)	Gelir Payı (%)	Kişi Başına GSHM ($)
Düşük Gelir	846.141.764	12,5	419.652.131.761	0,7	1.161
Orta Gelir	4.812.542.242	71,0	16.095.002.077.950	27,6	6.408
Yüksek Gelir	1.116.551.735	16,5	41.718.726.418.880	71,6	36.518
Dünya	6.775.235.741	100	58.228.178.259.358	100	10.706

Tablo 2.7
2010 Yılında Gelir Gruplarına Göre Ülkelerin Toplam Nüfustan ve Gelirden Aldıkları Paylar

Kaynak: *Dünya Bankası.*

Gelir eşitsizliği ve ***yoksulluk*** birbirinden ayrılamayan iki kavramdır. Küreselleşen dünya ekonomisinde başta Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler (BM) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası örgütler yoksullukla mücadele etmek için birçok strateji üretmektedir.

Dünya Bankası verilerine göre ülkelerin dünya hasılasından aldıkları paylarda da büyük dengesizlik bulunmaktadır. Tablo 2.7'de görüldüğü gibi yüksek gelir grubundaki ülkeler dünya nüfusunun %16,5'ini oluşturmalarına rağmen gelirin %71,6'sını almakta, buna karşılık dünya nüfusunun %12,5'ini oluşturan düşük gelir grubundaki ülkelerin aldığı pay ise %1 seviyesine bile ulaşamamaktadır.

Fonksiyonel (sınıfsal) gelir eşitsizliği, gelirin sosyoekonomik gruplar, sosyal sınıflar arasındaki dağılımını gösterir. Bu dağılım, üretim süreci sonucunda ortaya çıkan gelirin, üretim sürecine katılan faktörler (emek, sermaye, toprak, girişim) arasındaki bölüşümünü ifade eder. Emek dışı gelirler; kâr, faiz, kira gelirleri gibi alt gruplara ayrılabileceği gibi, emek gelirleri de ücret, maaş veya yevmiye gibi alt gruplara ayrılabilmektedir. Gelirin sınıfsal dağılımı kendi içinde de bireysel bir eşitsizlik gösterir. Örneğin emek gelirleri kendi içinde, [kalifiye-kalifiye olmayan işçi, sendikalı-sendikasız işçi, beyaz yakalı-mavi yakalı işçi gelirleri] bireysel olarak önemli ölçüde farklılık gösterebilmektedir.

Kişisel (bireysel) gelir eşitsizliği, gelirin bireyler ya da haneler arasındaki dağılımını ve eşitsizliğini ele alan bir türdür. Bu dağılımda kişilerin gelir düzeyleri onların sosyal/sınıfsal durumlarından bağımsız olarak ele alınır. Kişisel gelir dağılımında bireyler ya da haneler elde ettikleri gelirlerinin büyüklüğüne göre sıralanır ve bu yolla gelir eşitsizliği ölçülür. Bu yöntem ile hanehalkları çeşitli dilimlere bölünerek gelir eşitsizliğinin düzeyi saptanır. En yaygın olan yöntem, hanehalklarının yüzde 20'lik 5 dilime bölünmesidir.

Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; "İlk yüzde 20'lik grup" geliri en düşük olan grubu, "Son yüzde 20'lik grup" ise geliri en yüksek olan grubu

Türkiye'de gelir dağılımı istatistiklerinin veri kaynağı 2005 yılına kadar eski adıyla "Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi", yeni adıyla *"Hanehalkı Bütçe Araştırması"* olmuştur. 1994 yılında uygulanan anket çalışmasının ardından bağımsız bir gelir dağılımı çalışması gerçekleştirilmemiştir. TÜİK, 2006 yılından itibaren AB'ye uyum çerçevesinde gelir dağılımı istatistiklerini üretmek üzere bağımsız bir gelir dağılımı araştırması olan ***Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması***'nı uygulamaya başlamıştır (TUİK, 2008).

İNTERNET

Gelir ve Yaşam Koşulları araştırmasının sonuçları her yıl yayımlanmaktadır. Verilere TÜİK veri tabanından ulaşmak mümkündür (http://www.tuik.gov.tr).

TÜİK gelir dağılımı eşitsizlik ölçüsü olarak Gini katsayısı, yüzdelik gelir dilimleri, yüzde payları (P80/P20) ve Lorenz eğrisini yayımlamaktadır. ***Yüzde payları göstergesi (P80/P20),*** yüzde 20'lik hanehalkı dilimlerinde 5. yüzdelik dilimin toplam gelirden aldığı payın, en düşük gelir diliminin toplam gelirden aldığı paya bölünmesi ile elde edilmektedir. Böylece zaman içinde gelirden en çok pay alan ile en az pay alan grupların değişimini izlemek mümkün olabilmektedir. Bu oranın büyük çıkması eşitsizliğin giderek arttığını, küçük çıkması ise azaldığını ifade etmektedir.

Hanehalkı ya da fert açısından gelir, üretime yapılan katkı karşılığında belirli bir sürede elde edilen değerlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Bu gelirler faaliyet gelirleri (maaş, ücret, yevmiye ve müteşebbis gelirlerini) veya faaliyet dışı gelirleri (gayrimenkul (kira geliri), mülk geliri, sosyal transferler ve haneler arası karşılıksız transferler) kapsamaktadır.

Türkiye'de Gelir Dağılımı Araştırmaları ve Sonuçları

Türkiye'de **hanehalkı geliri**ni temel alan gelir dağılımı anketlerine dayanılarak bireysel gelir dağılımı sonuçlarını elde etmeye yönelik, farklı yöntemler içeren birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar Tablo 2.8'de sunulmuştur. Bu çalışmalardan gelir dağılımının gelişimi hakkında genel bir bilgi edindikten sonra asıl 2005 yılından itibaren TUİK tarafından yapılmış olan gelir dağılımı araştırması ve sonrasındaki gelişmeler üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Tablo 2.8
Türkiye'de Yapılmış Gelir Dağılımı Çalışmaları Sonuçları

Yüzde 20'lik Hanehalkı Dilimleri	1963	1968	1973	1978	1983	1986	1987	1994	2002	2003	2004	2005
Birinci %20	4,5	3,0	3,5	2,9	2,7	3,9	5,2	4,9	5,3	6,0	6,0	6,1
İkinci %20	8,5	7,0	8,0	7,4	7,0	8,4	9,6	8,6	9,8	10,3	10,7	11,1
Üçüncü %20	11,5	10,0	12,5	13,0	12,6	12,6	14,1	12,6	14,0	14,5	15,2	15,8
Dördüncü %20	18,5	20,0	19,5	22,1	21,9	19,2	21,2	19,0	20,8	20,9	21,9	22,6
Beşinci %20	57,0	60,0	56,5	54,7	55,8	55,9	49,9	54,9	50,1	48,3	46,2	44,4
Gini Katsayısı	0,55	0,56	0,51	0,51	0,52	0,50	0,43	0,49	0,44	0,42	0,40	0,38

Kaynak: *DPT (2007), ÖİK.*

Gelir dağılımı eşitsizliği Gini katsayılarına göre yorumlandığında 1963'ten (0,55) 1968'e (0,56) kısmi bir bozulma olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise sürekli bir iyileşme göstererek Gini katsayısı 1987'de 0,43'e kadar düşmüştür. Ancak 1994 yılına gelindiğinde gelir dağılımında ciddi bir bozulma meydana gelmiştir. 1987'de 0,43 olarak hesaplanan Gini katsayısı 1994'te 0,49 değerini almaktadır. 2002 yılı için hesaplanan Gini katsayısında ise tekrar 1987 yılı seviyesine bir geri dönüş yaşanmıştır. 2003 ve 2004 yıllarında sırasıyla 0,42 ve 0,40'a gerileyen Gini katsayısı, 2005 yılında 0,38'e düşerek son kırk yılın en iyi seviyesine ulaşmıştır.

Gelir dağılımı eşitsizliği ölçütlerinden olan **Gini katsayısı,** sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, 1'e yaklaştıkça gelir dağılımında bozulmayı ifade etmektedir.

Kişisel Gelir Dağılımı

Tablo 2.9'da 2005 Gelir Dağılımı Araştırması'ndan sonra yapılan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmalarında elde edilen gelir dağılımı verilerini görmektesiniz. Türkiye genelinde 2001 krizinden sonra yaşanan hızlı ekonomik büyüme neticesinde

Gini katsayısında düşüş eğilimi gözlenmektedir. Bu rakamlar bize Türkiye'de gelir dağılımında iyileşme olduğunu göstermektedir. Özellikle gelirden en az pay alan %20'lik dilimin Türkiye genelinde payını 2006 yılında 5,1'den 2011 yılında 5,8 seviyesine çıkardığı görülmektedir.

Yüzde 20'lik Gruplar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Birinci %20	6,1	5,1	5,8	5,8	5,6	5,8	5,8
İkinci %20	11,1	9,9	10,6	10,4	10,3	10,6	10,6
Üçüncü %20	15,8	14,8	15,2	15,2	15,1	15,3	15,2
Dördüncü %20	22,6	21,9	21,5	21,9	21,5	21,9	21,7
Beşinci %20	44,4	48,4	46,9	46,7	47,6	46,4	46,7
Gini Katsayısı	0,38	0,43	0,41	0,40	0,41	0,40	0,40

Tablo 2.9
Yüzde 20'lik Grupların Gelirden Aldığı Paylar, 2005-2011

Kaynak: *TUİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmaları.*

Yüzde 20'lik Gruplar	Kent							Kır						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Birinci %20	6,4	5,5	6,2	6,1	6,0	6,3	6,2	6,1	5,6	6,4	6,5	6,1	6,2	6,1
İkinci %20	11,5	10,3	11,0	10,7	10,7	11,0	10.8	11,3	10,2	11,1	10,8	10,9	11,0	10,9
Üçüncü %20	16,0	15,0	15,3	15,3	15,0	15,3	15,2	15,9	15,3	16,0	15,6	15,9	15,7	15,7
Dördüncü %20	22,6	21,8	21,2	21,9	21,1	21,6	21,5	22,6	22,6	22,3	22,5	23,1	22,8	22,5
Beşinci %20	43,5	47,5	46,2	46,0	47,3	45,7	46,2	44,2	46,3	44,2	44,5	44,0	44,3	44,8
Gini Katsayısı	0,37	0,42	0,39	0,39	0,40	0,39	0,39	0,38	0,41	0,38	0,38	0,38	0,38	0,39

Tablo 2.10
Yerleşim Yerlerine Göre Kişsel Gelir Dağılımı

Kaynak: *TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması.*

TÜİK'in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nda gelir dağılımının kentlerde ve kırsalda nasıl geliştiğine ilişkin veriler de bulunmaktadır. Yerleşim yerlerine göre gelir dağılımı verilerine bakıldığında gelir eşitsizliğinin kırsalda, kentlere göre daha az olduğu dikkat çekmektedir. Bunu Gini katsayılarının kırsalda daha düşük olmasıyla gözlemleyebiliriz. (Tablo 2.10) Ancak, kırsalda kişi başı gelir seviyesinin daha düşük olduğu ve ilerleyen konuda göreceğimiz üzere kırsalda yoksulluğun daha yaygın olduğu gerçeğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bir başka ifadeyle kırsalda yoksullukta gelir eşitsizliğinin az olduğunu söyleyebiliriz.

Gelir eşitsizliklerini ifade ederken kullanılan bir başka önemli gösterge P80/P20 göstergesidir. Bu oran bize son %20'lik grubun toplam gelirden aldığı payın, ilk %20'lik grubun payına oranını vermektedir. *Türkiye için 2011 yılında P80/P20 göstergesi 8 kattır.* P80/P20 göstergesi kentsel ve kırsal yerler için ise 7,4'tür.

Şekil 2.8'de 2010-2011 yıllarına ait gelirin nüfusa dağılımındaki eşitsizliğin grafik gösterimi olan ***Lorenz eğrisi*** bulunmaktadır. Farklı dönemlere ilişkin Lorenz eğrileri karşılaştırılırken, bu eğrilerin **mutlak eşitlik doğrusu**na yakınlığı dikkate alınır. *Lorenz eğrisinin tam eşitlik doğrusundan uzaklaşmaya başlayarak daha çukur hâle gelmesi gelir paylaşımında eşitsizlik olduğu anlamına gelmektedir.* 2010 ve 2011 yıllarına ait Lorenz eğrilerindeki çalışma gelir dağılımında önemli bir değişim olmadığını göstermektedir.

Lorenz Eğrisi: Milli gelirin nüfusa dağılımındaki eşitsizliği göstermekte kullanılan grafiktir. Eğri, bir karenin köşegenini uç noktalarda keser. Karenin dikey kenarında gelirin birikimli payları, yatay kenarında ise nüfusun birikimli payları yüzde olarak gösterilir. Köşegen doğru, gelirin nüfus arasında eşit dağılımını (mutlak eşitlik) gösterir. Lorenz eğrisi köşegenden uzaklaştıkça gelir dağılımındaki eşitsizlik artmaktadır.

Mutlak Eşitlik Doğrusu: Yaratılan milli gelirin fertler (bireyler) arasında eşit dağılımını gösteren 450'lik doğrudur.

Bir ekonomide gelirler bireyler arasında eşit olarak dağılmışsa Lorenz eğrisi mutlak eşitlik doğrusu ile çakışarak 45°'lik bir doğru biçimini alacaktır.

Şekil 2.8

2009 ve 2010 Yıllarına Ait Lorenz Eğrileri

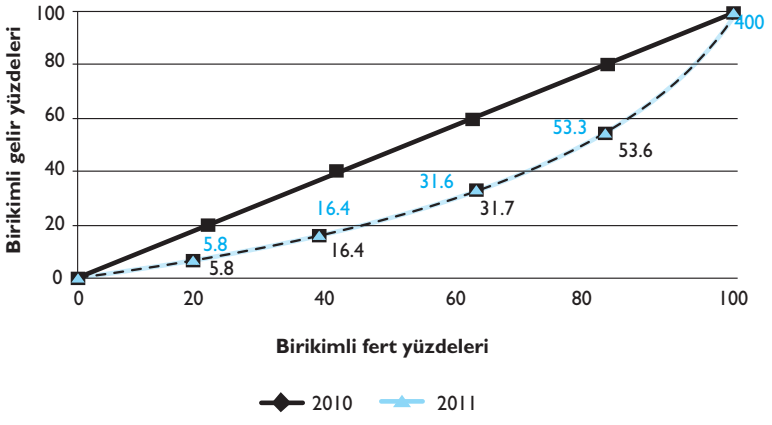

Kaynak: *http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8661 (22.07.2012)*

Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Hanehalkı geliri, emek karşılığı alınan ücret ve maaşlar ile toprak kirası (rant), sermaye geliri (faiz) veya teşebbüs (girişim) geliri (kâr) şeklinde olabilir. Bu nedenle üretim faktörlerinin gelirden aldıkları payları analiz etmek istediğimizde fonksiyonel gelir dağılımı verilerine bakmamız gerekecektir. Tablo 2.11'de gelir türlerine göre dağılım gösterilmiştir.

Tablo 2.11
Gelir Türlerine Göre Dağılım (2005-2011)

Kaynak: *TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması.*

GELİR TÜRLERİ	2005	2008	2009	2010	2011
Maaş ve ücret	39,2	41,9	42,9	43,7	44,8
Yevmiye	3,3	4,1	3,5	3,6	3,6
Müteşebbis	28,8	22,4	20,4	20,2	21,4
Gayrimenkul	2,9	4,4	5,0	4,2	3,9
Menkul kıymet	2,7	4,2	5,3	4,5	3,8
Transfer	23,0	22,2	22,7	20,5	19,4

Tablo 2.11'de Türkiye'de *gelirden en çok payı maaş ve ücret gelirlerinin aldığı* (%44,8) görülmektedir. Müteşebbis gelirlerinin payındaki azalmaya karşılık transfer gelirlerinin payının yüksekliği (%19,4) dikkat çekmektedir. 2011 yılında sosyal transferlerin %92'sini emekli ve dul-yetim aylıkları oluşturmaktadır. Emekli ve dul-yetim aylıkları toplam gelir içinde % 17,8'lik paya sahip iken, diğer sosyal transferlerin payı %1,5'tir. Müteşebbis gelirlerinin ise % 68,2'si tarım-dışı sektörden oluşmaktadır.

		Yüzde 20'lik Fert Grupları					Gini Katsayısı
	Toplam	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20	
Türkiye							
Yüzde	100,0	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7	
Ortalama (₺)	10.774	3.129	5.698	8.178	11.693	25.172	0,404
Medyan (₺)	8.139	3.247	5.692	8.139	11.533	20.039	
KENT							
Yüzde	100,0	6,2	10,8	15,2	21,5	46,2	
Ortalama (₺)	12.120	3.781	6.570	9.234	13.013	28.006	0,394
Medyan (₺)	9.201	3.928	6.542	9.201	12.893	22.095	
KIR							
Yüzde	100,0	6,1	10,9	15,7	22,5	44,8	
Ortalama (₺)	7.803	2.376	4.253	6.115	8.783	17.493	0,385
Medyan (₺)	6.045	2.455	4.253	6.045	8.671	14.253	
TR1 İstanbul							
Yüzde	100,0	7,2	11,5	15,5	20,7	45,1	
Ortalama (₺)	14.873	5.348	8.577	11.480	15.456	33.549	0,371
Medyan (₺)	11.482	5.434	8.545	11.482	15.046	25.701	
TR2 Batı Marmara							
Yüzde	100,0	6,9	11,7	16,0	21,6	43,8	
Ortalama (₺)	10.723	3.688	6.292	8.455	11.778	23.496	0,365
Medyan (₺)	8.269	3.917	6.320	8.290	11.641	19.239	
TR3 Ege							
Yüzde	100,0	6,6	10,6	14,7	21,0	47,1	
Ortalama (₺)	12.924	4.269	6.869	9.510	13.553	30.431	0,397
Medyan (₺)	9.428	4.394	6.795	9.428	13.474	24.314	
TR4 Doğu Marmara							
Yüzde	100,0	8,1	12,5	16,4	21,9	41,0	
Ortalama (₺)	10.772	4.381	6.737	8.850	11.735	22.224	0,326
Medyan (₺)	8.803	4.658	6.826	8.803	11.640	18.709	
TR5 Batı Anadolu							
Yüzde	100,0	6,6	10,9	15,8	22,4	44,3	
Ortalama (₺)	12.455	4.117	6.813	9.811	13.947	27.632	0,374
Medyan (₺)	9.725	4.346	6.733	9.725	13.751	23.468	
TR6 Akdeniz							
Yüzde	100,0	6,5	10,6	14,8	20,8	47,3	
Ortalama (₺)	10.276	3.340	5.470	7.600	10.633	24.431	0,404
Medyan (₺)	7.636	3.542	5.460	7.636	10.453	17.812	
TR7 Orta Anadolu							
Yüzde	100,0	7,0	11,6	15,6	21,9	43,9	
Ortalama (₺)	9.406	3.279	5.438	7.355	10.315	20.660	0,366
Medyan (₺)	7.389	3.502	5.414	7.399	10.143	16.550	
TR8 Batı Karadeniz							
Yüzde	100,0	7,3	12,5	16,6	22,2	41,3	
Ortalama (₺)	9.264	3.380	5.785	7.735	10.283	19.145	0,335
Medyan (₺)	7.739	3.644	5.769	7.739	9.990	16.178	

Tablo 2.12
Eş değer Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibarıyla Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirlerin Dağılımı (2011)

TR9 Doğu Karadeniz							
Yüzde	100,0	8,0	12,4	16,5	22,3	40,8	
Ortalama (₺)	9.374	3.733	5.779	7.770	10.450	19.177	0,327
Medyan (₺)	7.891	3.786	5.835	7.908	10.475	16.846	
TRA Kuzeydoğu Anadolu							
Yüzde	100,0	6,6	10,8	15,2	21,5	46,0	
Ortalama (₺)	7.109	2.319	3.833	5.386	7.683	16.377	0,390
Medyan (₺)	5.336	2.393	3.823	5.339	7.539	13.229	
TRB Ortadoğu Anadolu							
Yüzde	100,0	5,9	10,0	14,0	20,6	49,5	
Ortalama (₺)	6.492	1.918	3.227	4.543	6.709	16.093	0,427
Medyan (₺)	4.480	2.004	3.239	4.500	6.655	12.593	
TRC Güneydoğu Anadolu							
Yüzde	100,0	6,2	10,6	15,0	21,9	46,3	
Ortalama (₺)	5.418	1.676	2.861	4.064	5.954	12.545	0,396
Medyan (₺)	4.037	1.814	2.837	4.037	5.838	10.382	

Kaynak: *TÜİK.*

Bölgesel Gelir Dağılımı

Tablo 2.12'de Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'na (İBBS) göre gelir dağılımı verileri sunulmaktadır. 2011 yılında bölgesel (İBBS, Düzey 1 bölgeleri) düzeyde eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelire göre gelir dağılımı verilerine bakıldığında Gini katsayısının en düşük olduğu bölgeler (Düzey 1'e göre), Doğu Marmara, Doğu ve Batı Karadeniz olmuştur. Türkiye'de 2011 yılında hanehalkı başına düşen ortalama yıllık kullanılabilir gelir 24.343 TL iken ortalama yıllık eş değer hanehalkı kullanılabilir gelir ise 10.774 TL'dür.

İstanbul Bölgesi 14.873 TL gelir ile ortalama yıllık eş değer hanehalkı kullanılabilir geliri en yüksek olan bölge durumundadır. Bunu, 12.924 TL ortalama gelir ile Batı Anadolu Bölgesi izlemektedir. En düşük ortalama gelire sahip bölge ise 5.418 TL ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir.

TÜRKİYE'DE YOKSULLUK

Dünya Bankası, mutlak yoksulluk sınırını az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1$, Latin Amerika ve Karayipler için 2,15$, gelişmekte olan ülkeler için 4$, gelişmiş ekonomiler için 14,40$ olarak kabul etmektedir.

Göreli (nispi) yoksulluk; bireylerin, toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında olması durumudur.

Küreselleşme süreci beraberinde getirdiği gelir eşitsizliğinin artmasını da getirmiştir. Bu nedenle başta Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi küresel örgütler yaptığı çalışmalarla "**yoksulluk**" kavramını dünya gündemine yerleştirmiştir. Ülkemizde gelir dağılımı göstergelerinin yanında izlenecek ekonomi politikalarında yoksulluk göstergeleri de önem kazanmaktadır. Genel olarak yoksulluk, insanların temel gereksinimlerini karşılayamama durumudur. Yoksulluğun dar anlamda tanımı; açlıktan ölme ve barınacak yeri olmama durumu iken, geniş anlamda yoksulluk; gıda, giyim ve barınma gibi olanakları yaşamlarını devam ettirmeye yettiği hâlde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalmayı ifade etmektedir.

Mutlak yoksulluk, hanehalkı veya bireyin yaşamını sürdürebilecek asgari refah düzeyini yakalayamaması durumudur. Mutlak yoksulluğu ifade edebilmek için bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan minimum tüketim ihtiyaçlarının belirlenmesini gerektirir. Mutlak yoksul oranı, bu asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır. Dünya Bankası'nın yaptığı yoksulluk analizlerinde satınalma gücü paritesine göre günlük kişi başına 1 $, 2,15 $ ve 4,30 $ değerleri yoksulluk sınırları olarak tanımlanmıştır.

Göreli (nispi) yoksulluk ise bireylerin, toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında olması durumudur. Buna göre toplumun genel düzeyine göre belli bir sınırın altında gelir ve harcamaya sahip olan birey veya hanehalkı göreli yoksul olarak tanımlanır. Refah ölçüsü olarak amaca göre tüketim veya gelir düzeyi seçilebilir.

TÜİK yaptığı çalışmalarda göreli yoksulluğu eşdeğer hanehalkı kullanılabilir medyan gelirlere göre medyan gelirin % 40'ı, % 50'si, % 60'ı ve % 70'i alınarak hesaplamaktadır. Bu sınırların altında eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelire sahip olanlar yoksul olarak tanımlamaktadır.

TÜİK'in çalışmalarında açlık sınırını bir kişi için günlük 2100 kaloriyi elde edebilmek için gerekli 80 maddelik gıda sepetinin maliyeti olarak belirlemiştir. Bir diğer tanım da gıda harcamalarının yanında eğitim, sağlık, ulaşım, vb. harcamaların da katıldığı gıda ve gıda dışı yoksulluk oranıdır. Bir kişinin yaşamını devam ettirebilmesi için alması gerekli temel gıda maddelerinden oluşan sepetin maliyeti açlık sınırı, iyi beslenme yanında ihtiyaç duyduğu giyim, barınma, ulaştırma, haberleşme gibi temel gereksinimlerini karşılayabilmesi için gerekli olan tüm mal ve hizmetleri satın alabilmesinin maliyeti de yoksulluk sınırı olarak tanımlanır. Bu sınırlar Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine bağlı olarak tanımlanır. Örneğin; 2009 yılında, 4 kişilik hanenin aylık açlık sınırı ₺287, aylık yoksulluk sınırı ise ₺825 olarak tahmin edilmiştir.

Tablo 2.13

Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları

Yöntemler	Fert Yoksulluk Oranı (%)								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
TÜRKİYE									
Gıda Yoksulluğu (Açlık)	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54	0,48	
Yoksulluk (Gıda+Gıda Dışı)	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08	
Kişi Başı Günlük 1 $'ın Altı (1)	0,20	0,01	0,02	0,01	-	-	-	-	
Kişi Başı Günlük 2,15 $'ın Altı (1)	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47	0,22	0,21
Kişi Başı Günlük 4,3 $'ın Altı (1)	30,30	23,75	20,89	16,36	13,33	8,41	6,83	4,35	3,66
Harcama Esaslı Göreli Yoksulluk (2)	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,70	15,06	15,12	
KENT									
Gıda Yoksulluğu (Açlık)	0,92	0,74	0,62	0,64	0,04	0,07	0,25	0,06	0,04
Yoksulluk (Gıda+Gıda Dışı)	21,95	22,30	16,57	12,83	9,31	10,36	9,38	8,86	
Kişi Başı Günlük 1 $'ın Altı (1)	0,03	0,01	0,01	-	-	-	-	-	
Kişi Başı Günlük 2,15 $'ın Altı (1)	2,37	1,54	1,23	0,97	0,24	0,09	0,19	0,04	0,04
Kişi Başı Günlük 4,3 $'ın Altı (1)	24,62	18,31	13,51	10,05	6,13	4,40	3,07	0,96	0,97
Harcama Esaslı Göreli Yoksulluk (2)	11,33	11,26	8,34	9,89	6,97	8,38	8,01	6,59	
KIR									
Gıda Yoksulluğu (Açlık)	2,01	2,15	2,36	1,24	1,91	1,41	1,18	1,42	
Yoksulluk (Gıda+Gıda Dışı)	34,48	37,13	39,97	32,95	31,98	34,80	34,62	38,69	
Kişi Başı Günlük 1 $'ın Altı (1)	0,46	0,01	0,02	0,04	-	-	-	-	
Kişi Başı Günlük 2,15 $'ın Altı (1)	4,06	3,71	4,51	2,49	3,36	1,49	1,11	0,63	0,57
Kişi Başı Günlük 4,3 $'ın Altı (1)	38,82	32,18	32,62	26,59	25,35	17,59	15,33	11,92	9,61
Harcama Esaslı Göreli Yoksulluk (2)	19,86	22,08	23,48	26,35	27,06	29,16	31,00	34,20	

(1) Satınalma Gücü Paritesi'ne (SGP) göre hesaplama yapılmıştır. 1 $'ın SGP'ye göre karşılığı olarak 2002 yılı için ₺618.281; 2003 yılı için ₺732.480; 2004 yılı için ₺780.121; 2005 yılı için ₺0,830, 2006 yılı için ₺0,921, 2007 yılı için₺0,926, 2008 yılı için ₺0,983, 2009 yılı için ₺0,917 ve 2010 yılı için ise ₺0,990 kullanılmıştır.

(2) Eşdeğer fert (kişi) başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır.

Toplam tüketimleri gıda yoksulluk (açlık) sınırının hemen üstünde olan hanelerin toplam harcama içindeki gıda dışı harcama payı %60 olarak saptanmıştır. Buna göre gıda ve gıda dışı mal ve hizmetleri kapsayacak şekilde yoksulluk sınırı belirlenmiştir. Gıda ve gıda dışı yoksulluk oranı ise eşdeğer fert başına tüketim harcaması, gıda ve gıda dışı yoksulluk sınırının altında kalan hanehalklarının oluşturduğu nüfusun, toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmaktadır.

Türkiye'de gelir dağılımındaki göreli iyileşmeye rağmen, yoksulluk önemli bir sosyal sorun olmaya devam etmektedir. 2009 yılında Türkiye'de fertlerin yaklaşık %0,48'i bir başka ifadeyle 339 bin kişi sadece gıda harcamalarını içeren **açlık sınırı**nın, %18,08'ini oluşturan 12 milyon 751 bin kişi ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren **yoksulluk sınırı**nın altında yaşamaktadır.

Türkiye'de 2006 yılından itibaren *kişi başı günlük harcaması, satınalma gücü paritesine göre 1 $'ın altında kalan fert bulunmamaktadır*. Buna karşın satınalma gücü paritesine göre kişi başı günlük 2.15$ olarak tanımlanan yoksulluk sınırı altında bulunan fert oranı 2010 yılında %0,21, yoksulluk sınırı 4,3 $ olduğunda yoksul fert oranı ise %3,16 olarak tahmin edilmiştir.

Hanehalkı Kullanılabilir Net Geliri: Hanehalkı fertlerinin elde ettiği kişisel yıllık kullanılabilir gelirlerin (maaş-ücret, yevmiye, müteşebbis geliri ile emekli maaşı, dul-yetim aylıkları ve yaşlılara yapılan ödemeler, karşılıksız burs vb. ayni veya nakdi gelirlerin toplamı) toplamı ile hane bazında elde edilen yıllık gelirlerin (gayrimenkul kira geliri, haneye yapılan karşılıksız yardımlar, 15 yaşın altındaki fertlerin elde ettiği gelirler vb.) toplamından, gelir referans döneminde ödenen vergiler ve diğer hane veya kişilere yapılan düzenli transferler düşülerek elde edilir.

TÜRK-İŞ Haber Bülteni

HAZİRAN 2012 AÇLIK ve YOKSULLUK SINIRI

25 Haziran 2012

- DÖRT KİŞİLİK AİLENİN AÇLIK SINIRI 925 LİRA, YOKSULLUK SINIRI 3.013 LİRA...
- ENFLASYONDA GIDA FİYATLARININ OLUMLU ETKİSİ SÜRÜYOR.
- MUTFAK ENFLASYONU AYLIK YÜZDE 0,04 ORANINDA GERİLEDİ. YILLIK ORTALAMA ARTIŞ İSE YÜZDE 7,55 ORANINDA...

TÜRK-İŞ tarafından, çalışanların geçim koşullarını ortaya koymak ve temel ihtiyaç maddelerindeki fiyat değişikliğinin aile bütçesine yansımalarını belirlemek amacıyla her ay düzenli olarak yapılan "açlık ve yoksulluk sınırı" araştırmasının 2012 Haziran ayı sonuçlarına göre;

- Dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için yapması gereken gıda harcaması tutarı (açlık sınırı) 924,98 lira,
- Gıda harcaması ile birlikte giyim, konut (kira, elektrik, su, yakıt), ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer harcamaların toplam tutarı (yoksulluk sınırı) ise 3.012,97 lira olarak hesaplanmıştır.

SIRA SİZDE 3

TÜİK'in yoksullukla ilgili göstergeleri ile yazılı ve görsel medyada sıkça duyduğunuz Türk-İş, Kamu-Sen gibi işçi-memur sendikaları konfederasyonlarının yaptığı yoksulluk göstergeleri arasındaki büyük farklılıklar neden kaynaklanmaktadır?

Tablo 2.14
Türkiye'de Gelire Dayalı Göreli Yoksulluk Sınırlarına Göre Yoksulluk Oranı (2006-2011)

Medyan Gelirin	Yoksulluk Sınırı (₺)						Yoksulluk Oranı (%)					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2006	2007	2008	2009	2010	2011
% 40	1.881	2.433	2.531	2.818	2.972	3.255	12,8	9,9	10,1	10,6	10,3	10,1
% 50	2.351	3.041	3.164	3.522	3.714	4.069	18,6	16,3	16,7	17,1	16,9	16,1
% 60	2.821	3.649	3.797	4.227	4.457	4.883	25,4	23,4	24,1	24,3	23,8	22,9
% 70	3.291	4.257	4.430	4.931	5.200	5.697	32,0	30,1	30,9	31,1	30,6	30,0

Kaynak: *TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006-2009.*

Yoksulluk hesaplamaları yapılırken refah ölçüsü olarak harcama veya hanehalkı geliri esas alınabilir. TÜİK medyan değerin %50'sini göreli yoksulluk sınırı olarak kabul etmektedir. Buna göre yoksulluk oranı 2011 yılında %16,1 medyan gelirin %70'i alındığında ise yoksulluk oranı %30 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 2.14).

TÜİK'in yaptığı çalışmalarda yoksul fertlerin belirlenmesinin yanında hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk arasındaki ilişki de açığa çıkmaktadır. Tablo 2.15'teki verilere bakıldığında hanehalkı büyüklüğü arttıkça yoksulluğun da arttığını görülmektedir. Örneğin 2009 yılında hanehalkı büyüklüğü 3 veya 4 kişi olan hanelerde bulunan fertlerin yoksulluk oranı % 9,65 olurken, 7 ve daha fazla olan hanelerde fertlerin yoksulluk oranı % 40,05 olarak hesaplanmıştır.

Medyan Gelir: Gelirler küçükten büyüğe sıralandığında ortaya düşen değer medyan geliri ifade eder.

Hanehalkı Büyüklüğü	Yoksul Hanehalkı Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Türkiye	22,45	23,02	20,67	15,42	13,98	13,64	13,52	14,54
1-2	16,51	13,41	14,49	8,44	10,95	9,36	9,85	11,52
3-4	16,37	17,08	13,71	9,22	8,27	8,06	8,23	9,41
5-6	29,03	31,67	27,40	22,41	17,54	20,79	21,14	21,79
7+	45,95	48,41	51,06	44,08	41,83	39,79	37,68	38,50
Yoksul Fert Oranı (%)								
Türkiye	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
1-2	16,48	13,50	13,96	8,25	10,66	8,84	9,57	10,64
3-4	16,68	17,48	13,84	9,36	8,49	8,30	8,48	9,65
5-6	29,47	32,04	27,74	22,77	17,76	21,20	21,54	22,20
7+	47,38	49,22	51,97	45,99	42,98	41,32	38,20	40,05

Tablo 2.15
Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk Oranları

Kaynak: *TÜİK, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları.*

Tablo 2.13'teki verilerden hatırlayacağınız üzere kırsalda yoksul fert oranı daha yüksektir (2009 yılı için yoksul fert oranı %38,7 yaklaşık 8.5 milyon ferttir). Yoksul hanelerin kent-kırsal ayrımına baktığımızda yine kırsaldaki hanelerin %34,3'ünün yoksul olduğunu ve 7 ve daha fazla bireyin olduğu hanelerdeki bireylerin yoksulluk oranının %50'lerin üzerinde seyrettiği göze çarpmaktadır.

İBBS (Düzey 1'e göre)	Yoksulluk sınırı (₺)[1]	Yoksul sayısı (Bin kişi)	Yoksulluk oranı (%) (1)	Yoksulların oranı (%) (2)
Türkiye	4.041	11.670	16,1	100
TR1 İstanbul	5.741	1.499	11,7	3,8
TR2 Batı Marmara	4.135	361	11,6	3,2
TR3 Ege	4.714	1.124	11,9	6,1
TR4 Doğu Marmara	4.401	614	9,0	4,4
TR5 Batı Anadolu	4.863	933	13,7	5,3
TR6 Akdeniz	3.818	1.134	12,3	12,2
TR7 Orta Anadolu	3.694	503	13,3	5,1
TR8 Batı Karadeniz	3.870	609	13,8	5,7
TR9 Doğu Karadeniz	3.946	271	10,7	2,6
TRA Kuzeydoğu Anadolu	2.668	310	14,7	6,1
TRB Ortadoğu Anadolu	2.240	483	13,2	13,4
TRC Güneydoğu Anadolu	2.019	1.155	15,1	32,3

Tablo 2.16
Gelire Dayalı Göreli Yoksulluk Sınırlarına Göre Bölgesel Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranı (2011)

Kaynak: *TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2011.*

(1) Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirin medyan değeri kullanılarak her bölge için yoksulluk sınırı hesaplanmıştır.
(2) Türkiye için hesaplanan yoksulluk sınırına göre yoksulluk oranı gösterilmektedir.

Tablo 2.16'da sunulan verilere bakıldığında 2011 yılı sonuçlarına göre medyan gelirin % 50'si kullanıldığında, İstanbul Bölgesi'nde yaşayanların %11,7'si, bu bölge için belirlenen yoksulluk sınırının altındadır. Türkiye'deki yoksulların %3,8'i de İstanbul Bölgesi'nde yer almaktadır. Türkiye için hesaplanan gelire dayalı yoksulluk sınırı 2011 yılı için ₺4,041 olarak belirlenmiştir. Bu sınıra göre *yoksulların en fazla olduğu bölgeler sırasıyla Güneydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Akdeniz bölgeleri* olmaktadır.

Ülkemiz açısından yoksullukla ilgili bir başka çarpıcı gerçek de eğitim seviyesi ile yoksulluk ilişkisidir. Tablo 2.17'den de açıkça görüleceği üzere *eğitim seviyesi arttıkça, yoksulluk oranları düşmekte*dir. Örneğin; 2009 yılında okur-yazar olmayan veya bir okul bitirmeyenlerde yoksulluk oranı %29,84 olurken, ilkokul mezunlarında bu oran %15,34, lise ve dengi meslek okulları mezunlarında %5,34, yüksekokul, fakülte ve üstü mezuniyete sahip fertlerde %0,71 olmuştur. Bu rakamlara cinsiyet açısından bakıldığında da her kategoride *kadınlarda erkeklere göre yoksulluk oranlarının yüksek* olduğunu söyleyebiliriz.

Ülkemiz açısından bir başka çarpıcı gerçek de 2009 yılı rakamlarıyla 6 yaşından küçük çocuklarda yoksulluk riski %24,04'tür. Bir başka ifadeyle ilköğretime başlamamış her 4 çocuktan birisi yoksuldur. Sadece bu gösterge bile ülkemiz açısından yoksullukla mücadelenin öncelikli politikalar arasında yer alması için yeterli bir gerekçedir.

Tablo 2.17 *Hanehalkı Fertlerinin Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları*

Kaynak: *TÜİK, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları.*

	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
TÜRKİYE	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
6 Yaşından Küçük Fertler	33,17	37,75	34,19	27,71	24,78	24,52	22,53	24,04
Okur-Yazar Değil veya Bir Okul Bitirmeyen	36,99	38,01	37,52	31,53	28,10	28,98	30,50	29,84
İlkokul	26,13	27,55	24,36	17,13	14,19	14,24	13,44	15,34
İlköğretim	26,37	29,56	25,49	22,42	18,06	19,19	17,20	17,77
Ortaokul ve Orta Dengi Meslek	18,77	18,31	13,00	8,37	8,07	9,16	8,34	9,76
Lise ve Lise Dengi Meslek	9,82	11,19	8,28	6,79	5,20	5,88	5,64	5,34
Yüksekokul, Fakülte ve Üstü	1,57	2,66	1,33	0,79	1,01	0,81	0,71	0,71

SIRA SİZDE 4

Yoksullukla mücadele politikası olarak eğitim seviyesinin artırılması çözüm olabilir mi? Örneğin ülkemizde yükseköğrenimi yaygınlaştırmak beraberinde yoksulluğun da azalmasını sağlayabilir mi?

Ekonomik Faaliyet Durumu	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
15 ve Daha Yukarı Yaştaki Fertler	23,94	24,52	22,22	17,68	14,80	14,86	14,39	15,27
İstihdamdaki Fertler	25,08	26,12	23,33	18,96	15,81	14,21	14,82	15,37
İş Arayanlar	32,44	30,97	27,37	26,19	20,05	26,01	17,78	19,51
Ekonomik Olarak Aktif Olmayanlar	22,15	22,82	20,95	15,92	13,60	14,74	13,73	14,68
15 Yaşından Küçük Fertler	34,55	37,04	34,02	27,71	25,23	25,55	24,43	25,77

Tablo 2.18
Hanehalkı Fertlerinin Ekonomik Faaliyet Durumuna Göre Yoksulluk Oranları

Kaynak: *TÜİK, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları.*

2009 yılı için Türkiye'de yoksul fert oranının %18,08 olduğunu belirtmiştik. Yoksulluk çalışmaları bizlere fertlerin (bireylerin) ekonomik faaliyetlerine göre analiz yapmamıza da olanak verir. Tablo 2.18'deki veriler iş arayan ve 15 yaşından küçük fertlerde yoksulluğun daha yüksek olduğu görülmektedir.

Fertlerin çalışma durumuna göre yoksulluk oranlarına baktığımızda *Türkiye'de ücretsiz aile işçileri ve yevmiyeli çalışanlar arasında yoksulluğun yaygın olduğu* görülmektedir. Göreli olarak düzenli gelire sahip olan ücretli-maaşlı çalışanlarda ise yoksulluk oranının oldukça düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Bu verileri destekleyen bir başka gösterge ise çalışan fertlerin çalıştığı sektöre göre yoksulluk oranlarıdır. Buna göre *tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oldukça yüksek*tir. Bu açıklamamız dikkat edileceği üzere kırsalda yoksulluğun yaygın olmasıyla da örtüşmektedir. Yine tarım sektörünün istihdam yapısına bakıldığında ağırlıklı olarak ücretsiz aile işçilerinden oluştuğu görülecektir.

İşteki Durum ve Sektör	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İstihdamdaki Fertler	25,08	26,12	23,33	18,96	15,81	14,21	14,82	15,37
İşteki Durum								
Ücretli, maaşlı	13,64	15,28	10,35	6,57	6,00	5,82	5,93	6,05
Yevmiyeli	45,01	43,09	37,52	32,12	28,63	26,71	28,56	26,86
İşveren	8,99	8,84	6,94	4,80	3,75	3,15	1,87	2,33
Kendi hesabına	29,91	32,38	30,48	26,22	22,06	22,89	24,10	22,49
Ücretsiz aile işçisi	35,33	38,51	38,73	34,52	31,98	28,58	32,03	29,58
Sektör								
Tarım	36,42	39,89	40,88	37,24	33,86	32,05	37,97	33,01
Sanayi	20,99	21,34	15,64	9,85	10,12	9,70	9,71	9,63
Hizmetler	25,82	16,76	12,36	8,68	7,23	7,35	6,82	7,16

Tablo 2.19
Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna ve Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları

Kaynak: *TÜİK, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları.*

Özet

Türkiye'de yaratılan milli gelirin gelişimini değerlendirmek

Günümüzde Türkiye'nin nominal GSYH'si 1.3 katrilyon ₺ veya 772 milyar 298 milyon $ seviyesindedir. Türkiye ekonomisi yarattığı bu büyüklük ile dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasında yer almaktadır. Ancak nüfusunun yüksek olması nedeniyle kişi başına GSYH açısından Türkiye orta sıralara gerilemektedir. Dünya Bankası'nın yaptığı sınıflandırmaya göre Türkiye "üst-orta gelir grubu"nda yer almaktadır. Türkiye ekonomisi, son otuz yılda önemli bir değişim yaşamış, güçlenmiştir. 2012-2014 dönemini kapsayan Orta Vadeli Program'da ise ülkemizde GSYH büyümesinin 2013 ve 2014 yıllarında yaklaşık %5 düzeyine ulaşması hedeflenmektedir.

Dönemler itibarıyla ekonomik büyüme hızının seyrini yorumlamak

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında tarıma dayalı bir ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. 1923-1929 döneminde büyüme hız yaklaşık %11'dir. 1930-1939 dönemini Türkiye'nin ilk sanayileşme dönemi olarak nitelemek mümkündür. 1929 Bunalımı'nın (Büyük Buhran'ın) yıkıcı etkileriyle 1930-1939 dönemi ortalama büyüme hızı %6 seviyesinde kalmıştır. II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileriyle 1940-1945 döneminde sanayileşme süreci yavaşlamış, ekonomi yıllık ortalama %6,6 küçülmüştür.

1946-1953 döneminde tarım sektörüne dayalı hızlı bir büyüme yaşanmış, tarımın yıllık ortalama büyüme oranı %14,2; sanayinin %9,8 ve GSYH'nın yıllık ortalama büyüme hızı ise %11,5 olmuştur. Bu dönem, Türkiye ekonomisinin en hızlı büyüdüğü dönemdir. Türkiye'de 1960 yılından sonra başlatılan planlı kalkınma hareketi ile liberal ekonomi politikaları yerini, devletin (kamunun) geniş ölçüde denetim önlemlerinin mevcut olduğu müdahaleci bir politikaya bırakmıştır. 1963-1977 döneminde GSYH %6 seviyesinde artmış, 1970'li yıllarla birlikte GSYH'daki değişimlerin dinamiği olan sanayinin büyümesi ile ithalata arasında yakın bir ilişki oluşmuştur. Çok kısıtlı döviz gelirlerine sahip olan Türkiye sanayisinin ihtiyaç duyduğu girdi ve yatırım mallarını ithal edemeyince üretim durmuş, GSYH'da küçülmeler yaşanmıştır

24 Ocak 1980 tarihinde alınan istikrar kararları ile ithal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilmiş, dışa açık, ihracata yönelik ve özel sektöre dayanan bir sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Bu dönemde izlenen ekonomi politikaları sonucunda yüksek enflasyona rağmen, 1989 yılına kadar Türkiye ekonomisinin ortalama %5 büyüdüğü gözlenmektedir. 1989-2001 dönemi Türkiye ekonomisinin istikrarsız bir şekilde ortalama %3,2 seviyesinde büyümüştür. Bu dönemde yaşanan finansal serbestlik GSYH dalgalanmalarını artırmıştır. 2002 sonrasında ise Türkiye ekonomisinin ortalama %5'lik büyüme hızına yeniden kavuştuğu göze çarpmaktadır.

Türkiye'de kişisel (bireysel) ve fonksiyonel gelir dağılımının temel özelliklerini sıralamak

Gelir dağılımı eşitsizliği Gini katsayılarına göre yorumlandığında 1963'ten (0,55) 1968'e (0,56) kısmi bir kötüleşme olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise sürekli bir iyileşme göstererek Gini katsayısı 1987'de 0,43'e kadar düşmüştür. Ancak 1994 yılına gelindiğinde ekonomide yaşanan krizin (Nisan 1994 Krizi) de etkisiyle gelir dağılımında ciddi bir bozulma meydana gelmiştir. 1987'de 0,43 olarak hesaplanan Gini katsayısı 1994'te 0,49'a yükselmiştir. 2002 yılı için hesaplanan Gini katsayısında ise tekrar 1987 yılı seviyesine bir geri dönüş söz konusudur. 2003 ve 2004 yıllarında sırasıyla 0,42 ve 0,40'a gerileyen Gini katsayısı, 2005 yılında 0,38'e düşerek son kırk yılın en iyi seviyesine ulaşmıştır.

2005 yılından itibaren yapılan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmaları Türkiye'de gelir dağılımında iyileşme olduğunu göstermektedir. Fonksiyonel dağılım açısından bakıldığında 2011 yılında Türkiye'de gelirden en çok payı maaş ve ücret gelirlerinin aldığı (%44,8) görülmektedir. Müteşebbis gelirlerinin payındaki azalmaya karşılık transfer gelirlerinin payının yüksekliği dikkat çekmektedir.

AMAÇ 4 *Türkiye'de yoksulluk göstergelerini yorumlamak*

- 2009 yılında Türkiye'de fertlerin yaklaşık % 0,48'i yani 339 bin kişi sadece gıda harcamalarını içeren **açlık sınırı**nın, % 18,08'ini oluşturan 12 milyon 751 bin kişi ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren **yoksulluk sınırı**nın altında yaşamaktadır.
- Türkiye'de 2006 yılından itibaren *kişi başı günlük harcaması, satınalma gücü paritesine göre 1 $'ın altında kalan fert bulunmamaktadır.*
- Medyan gelirin %50'si göreli yoksulluk sınırı olarak kabul edildiğinde yoksulluk oranı 2011 yılında %16,1'dir.
- Hanehalkı büyüklüğü arttıkça yoksulluk da artmaktadır.
- Kırsalda kente göre yoksul fert oranı daha yüksektir.
- Eğitim seviyesi arttıkça yoksulluk oranları düşmektedir.
- Kadınlarda erkeklere göre yoksulluk oranları daha yüksektir.
- Türkiye'de ücretsiz aile işçileri ve yevmiyeli çalışanlar arasında yoksulluk yaygındır.
- Sektörel açıdan bakıldığında yoksulluğun tarım sektöründe yaygın olduğu görülmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Ülkenin reel GSYH'sındaki yüzde artış hangi büyüklük ile ölçülür?

a. Büyüme
b. Kalkınma
c. Deflatör
d. GSMH
e. Milli gelir

2. Günümüzde (2011 yılı) Türkiye'de sektörlerin milli gelirden aldıkları paylara ilişkin küçükten büyüğe doğru yapılan sıralamalardan hangisi doğrudur?

a. Tarım, Sanayi, Hizmetler,
b. Hizmetler, Tarım, Sanayi,
c. Sanayi, Tarım, Hizmetler,
d. Hizmetler, Sanayi, Tarım,
e. Sanayi, Hizmetler, Tarım.

3. Aşağıdakilerden hangisi, ulusal (milli) gelirin cari (parasal) değeri ile reel (sabit) fiyatlarla değeri arasındaki farkı göstermede kullanılan bir araçtır?

a. Deflatör
b. Cari açık
c. Ödemeler dengesi açığı
d. Büyüme oranı
e. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

4. 1923-2011 periyodunda Türkiye ekonomisinin büyüme hızının en yüksek olduğu dönem aşağıdakilerden hangisidir?

a. 1923-2011
b. 1946-1953
c. 1963-1977
d. 1980-1989
e. 2002-2011

5. Gelir dağılımı eşitsizliği göstergelerinden olan "Lorenz eğrisi" ile ilgili ifadelerden hangisi yanlıştır?

a. Toplumda gelir yüzde yüz eşit dağılıyorsa, Lorenz eğrisi karenin köşelerini birleştiren bir doğru (mutlak eşitlik doğrusu) olacaktır.
b. Eğri, belirli bir dönemde ekonomide yaratılan reel gelirin yüzde olarak kişisel bölüşümünü gösterir.
c. Gini katsayısı, eğri temel alınarak hesaplanır.
d. Lorenz eğrisinin eğimi sabittir.
e. Lorenz eğrisi mutlak eşitlik doğrusuna yaklaştıkça gelir dağılımı eşitsizliği azalır.

6. Türkiye'de fonksiyonel gelir dağılımı açısından gelirden en çok pay alan faktör aşağıdakilerden hangisidir?

a. Sermaye
b. Müteşebbis gelirleri
c. Maaş- ücret gelirleri
d. Gayrimenkul gelirleri
e. Menkul kıymet gelirleri

7. Aşağıda yer alan 2010 yılı verilerine göre Türkiye'de P80/P20 göstergesi kaçtır?

Gelir grubu	Pay (%)
Birinci %20	5,8
İkinci %20	10,6
Üçüncü %20	15,3
Dördüncü %20	21,9
Beşinci %20	46,4
Gini Katsayısı	0,40

a. 0,4
b. 5,8
c. 8
d. 46,4
e. 94,2

8. Aşağıdaki göstergelerden hangisi fiyat değişimlerini de içermektedir?

a. 1998 yılı nominal GSYH
b. 1998 fiyatlarıyla harcamalar yoluyla GSYH
c) Sabit fiyatlarla GSYH
d. Reel GSYH
e. 1998 fiyatlarıyla üretim yoluyla GSYH

9. Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümeyi hızlandırabilmek amacıyla, "planlı kalkınma stratejisi" hangi yılda uygulanmaya başlamıştır?

a. 1929
b. 1963
c. 1980
d. 1989
e. 2001

10. Türkiye'deki yoksullukla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. Sektörlere göre bakıldığında en yüksek yoksulluk oranı tarımdadır.
b. Türkiye genelinde 15 yaş altındaki nüfusun %26'sı yoksulluk sınırının altındadır.
c. Tarımdan geçinenler ihtiyaçlarını karşılayabildikleri için yoksulluktan sakınabilmektedirler.
d. Hanehalkı büyüklüğü arttıkça, yoksulluk da artmaktadır.
e. Eğitim seviyesi düştükçe yoksulluk daha da artmaktadır.

Yaşamın İçinden

Milliyet BAŞINDA GÜVEN

26 *Haziran* 2012

"Orta gelir tuzağı" 10 bin dolar kişi başı gelire kilitlenip kalmaktır.

Güngör URAS

Türkiye'de "Kişi Başı Milli Gelir" 2007 yılından bu yana 5 yıldır 10 bin dolar dolayında. Hükümetin hazırladığı Orta Vadeli Program'a göre 2012, 2013 ve 2014 yıllarında da 10 bin dolar dolayında kalacak. Açık anlatımıyla 8 yıl boyunca Kişi Başı Milli Gelir 10 bin dolara kazık çakmış olacak. Bu çok tehlikeli bir durumdur. 10 bin dolar rakamının üzerine çıkamıyoruz. Halbuki hedefimiz 2023 yılında 25 bin dolar kişi başı milli gelir rakamına ulaşmak idi. 8 yıl süre ile 10 bin dolarda kaldıktan sonra 10 yılda 10 bin dolardan 25 bin dolara tırmanmak çok zordur. İktisatçılar "10 bin dolara razı olarak, rehavete girmeyi" (Açık anlatımı ile uykuya yatmayı), "Orta Gelir Tuzağı" olarak adlandırıyorlar. TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner, 7 Haziran'da Bursa'da 'Dış Politikadaki Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm' konulu panelde "Türkiye'nin kalkınma hamlesi içinde, önümüzde çok önemli bir basamak bulunmakta: 'Orta Halli Ekonomi' ve 'Orta Halli Demokrasi Tuzağı.' Önümüzdeki en önemli risk olarak durmaktadır" demişti. Büyümeye mecburuz

MÜSİAD Başkanı Nail Olpak, '2012 Türkiye Ekonomisi Raporu'nun sunuş konuşmasında dedi ki, "Yüksek ve kesintisiz sürdürülebilir büyüme için, Türkiye'nin potansiyel büyüme seviyesini mevcut yüzde 5 düzeyinden, yüzde 7 düzeyine taşıyacak reformlara ihtiyacı vardır. Aksi takdirde Türkiye, 2004'te düşük gelirli ülke sınıfından mezun olarak girmeye hak kazandığı orta gelirli ülke statüsünde, uzun yıllar boyunca kalacak ve bir sonraki hedefi olan 'Yüksek Gelirliler Grubu'na giremeyecektir". Kişi başı milli gelir, bir başka ifade ile ülkede kişi başı üretim değerini (kişi başı yaratılan katma değeri) gösterir. Ülkede üretim (yaratılan katma değer) artacak ki, kişi başı gelir de artsın. Üretmek, daha fazla katma değer yaratmak için (1) Kaliteli insan gücüne, bu kaliteli insan gücünü donatacak eğitime, bilime, teknolojiye ihtiyacımız var. (2) Bu kaliteli insan gücünü üretime yönlendirecek müteşebbise ve üretim politikalarına ihtiyacımız var. (3) Bu kaliteli insan gücünün sahip oldukları bilgiyi, teknolojiyi üretime dönüştürebilmeleri için sermayeye ihtiyacımız var. Bunlar bir araya gelerek üretecek. Üretimdeki artış milli geliri ve sonuçta kişi başına milli geliri büyütecek. Küçülme işsizlik ve fakirlik demektir.

2010 yılında yüzde 7.7 oranında, 2011 yılında yüzde 7.1 oranında büyüdük. Hızlı gidiyoruz diyerek frene bastık. 2012 yılında yüzde 4 büyümeye niyetlendik. Bu gidişle yüzde 4 büyüme tehlikeye girmiş durumda. Orta Vadeli Program'a göre 2013 ve 2014 büyüme hedefleri yüzde 5 oranında. Hükümetin büyümekten korkmasının büyüme hızını düşürmeye çalışmasının nedeni (döviz açığı) cari açık. Çünkü yanlış politikalar sonucu üretimi ithalata bağımlı hale getirdik. Üretimde ithalat bağımlılığını azaltacak, katma değerin payını artıracak politikalar yerine, kolaycılığa yöneldik. İthalatı azaltmak için üretimi kısıyoruz. Üretimi kısmak demek, işsizlik, daha düşük büyüme, daha az refahtır. TÜSİAD'ın da MÜSİAD'ın da uyarıları çok önemlidir. "Orta Gelir Tuzağı"ndan kurtulmamız şarttır. Bunun da yolu, tarımda ve sanayide içeride üretmeyi cazip hale getirecek, hammaddeyi, ara malını veya mamulü dışarıdan ithal etmekten daha kârlı hale getirecek ekonomi politikalarını belirlemek ve uygulamaktır. Amerika'yı yeniden keşfetmemizi isteyen yok. Başkaları bizden önce ne yaptı ise, "Orta Vadeli Gelir" tuzağından nasıl kurtuldu ise, biz de onu yapacağız. Zordur ama yapılabilir. Yapmaya mecburuz.

Kaynak: Milliyet, 26 Haziran 2012.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Milli Gelir ve Büyüme" konusunu gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "GSYH'nın Sektörel Dağılımı" konusunu gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise "Milli Gelir ve Büyüme" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Dönemler İtibarıyla GSYH ve Büyüme" konusunu gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Gelir Dağılımı" konusunu gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "Fonksiyonel Gelir Dağılımı" konusunu gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Kişisel Gelir Dağılımı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Milli Gelir ve Büyüme" konusunu gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Dönemler İtibarıyla GSYH ve Büyüme" konusunu gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Yoksulluk" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Türkiye, 2011 İnsani (Beşeri) Gelişim Raporu'na göre Orta İnsani Gelişim sınırının hemen üzerinde Yüksek İnsani Gelişim kategorisindedir. 187 ülke arasında 92. sırada bulunmaktadır. 1980'de Türkiye 65. sırada idi, ancak 2011'de listede bulunan 86 ülke 1980'deki sıralamada yer alamamakta idi. Bu ülkeler de dahil edilerek bakıldığında Türkiye 1980 yılında 105. sırada iken, 2011'de 92. sırada yer almıştır.

Sıra Sizde 2

1980 dönüşümünde gerçekleştirilen bazı uygulamalar şu şekilde sıralanabilir:

- Planlı, kamu kurumlarına dayalı sanayileşmeden vazgeçilmiştir,
- Dış ticaret serbestleştirilmiş, kaçakçılık ve karaborsa önlenmeye çalışılmıştır,
- Yabancı sermaye girişleri serbest bırakılmıştır,
- Sanayileşmede özel girişimciliğe ağırlık verilmiş,
- Devlet tekelleri kaldırılmış, özelleştirme faaliyetleri başlamıştır,
- İhracatı teşvik edici politikalar uygulamaya konulmuştur,
- Kamu ekonomik kurumlarının özelleştirilmesi gündeme gelmiştir.

Sıra Sizde 3

TÜİK ile diğer kuruluşların yoksulluk çalışmalarında kullanılan metodolojilerden kaynaklanan farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar özellikle günlük kalori gereksinimi, açlık sınırının temelini oluşturan mal sepetinin içeriği ve fiyatlandırılması, gerçek hanehalkı büyüklüğünün fertlerin cinsiyet ve yaşından kaynaklanan farklılıkları dikkate alarak hesaplanmasında kullanılan eşdeğerlik ölçeğinin belirlenmesi, yoksulluk sınırının elde edilmesi için gıda dışı harcama payının hesaplanması konularında ortaya çıkmaktadır.

Sıra Sizde 4

Türkiye'de eğitim seviyesi arttıkça yoksulluk oranları düşmektedir. Ülkemizde yoksullukla işsizlik arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Genel bir varsayım olarak eğitim seviyesi yükselen fertlerin, işsiz kalmayacağını böylece yoksulluktan da sakınabileceğini söyleyebiliriz. Ancak, yoksul bir ferdin daha yüksek eğitim seviyelerine ulaşabilmesi de oldukça güçtür.

İşsizlik ve eğitim durumu ilişkisini incelediğimizde ise ortaya farklı bir gerçek çıkmaktadır. Ülkemizde genel olarak eğitim seviyesi artmakla birlikte eğitim seviyesinin artışı ile bu gruplardaki işsizlik oranlarının da yükselmeye başladığını görüyoruz. Bu nedenle yoksullukla mücadele politikası olarak; hem yoksulların daha yüksek eğitim seviyelerine ulaşabilmelerini sağlayacak politikalar hem de istihdamla ilişkili bir eğitim beraber değerlendirilmelidir.

Yararlanılan Kaynaklar

Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2008). **2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum.** İstanbul: Yordam kitapevi.

Boratav, K. (2012). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009.** 16. Basım. Ankara: İmge Kitapevi.

Çelik, A. (2004). "AB Ülkeleri ve Türkiye'de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı, Yeniden Dağılım". **Çalışma ve Toplum.** ss. 53-92.

Çepni, E. (2010). **Ekonomik Göstergeler ve İstatistikler Rehberi.** Ankara: Seçkin Yayıncılık.

DPT. (2007). **Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Raporu.** Ankara: DPT.

Karluk, S. R. (2007). **Türkiye Ekonomisi.** İstanbul: Beta.

Kazgan, G. (2012). T**ürkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2009.** İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2004). **Türkiye Ekonomisi**. 15. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Toprak, M.& Oktay, N. (Ed.) (2011). **Türkiye Ekonomisi**. AÖF Yayın No: 1194. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

TÜİK. (2008). Tüketim Harcamaları, **Yoksulluk ve Gelir Dağılımı.** Ankara.

Yararlanılan İnternet Adresleri

Kalkınma Bakanlığı Temel Ekonomik Göstergeler
(http://www.dtp.gov.tr)
TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
(http://evds.tcmb.gov.tr)
TUİK Ulusal Hesaplar
(http://www.tuik.gov.tr)

TÜRKİYE EKONOMİSİ

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kamu ekonomisi ve Türkiye'de kamu ekonomisinin gelişimini değerlendirebilecek,
- Türkiye'de kamu harcamalarının gelişimini açıklayabilecek,
- Türkiye'de kamu gelirlerinin gelişimini değerlendirebilecek,
- Türkiye' de iç borçlanma ve borç yönetimi ile ilgili gelişmeleri açıklayabilecek,
- Türkiye bütçesinin gelişimini açıklayabilecek,
- Türkiye'de özelleştirmenin amaçlarını tanımlayabilecek,
- Türkiye'de mahalli idarelerin bütçelerindeki gelişmeleri açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kamu Kesimi
- Kamu Harcamaları
- Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması
- Kamu Gelirleri
- Vergi Yükü
- İç Borçlanma
- Kamu Borç Stoku
- Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
- Bütçe Gelir ve Giderleri
- Bütçe Açığı
- Özelleştirme
- Mahalli İdare Bütçeleri

İçindekiler

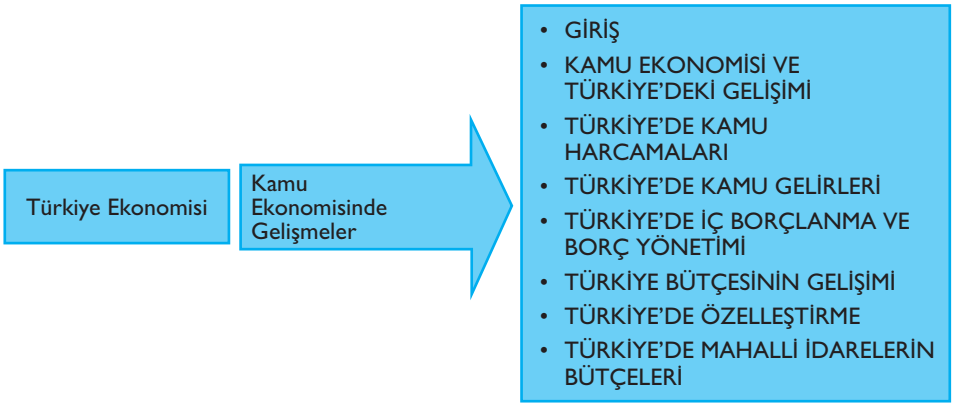

Kamu Ekonomisinde Gelişmeler

GİRİŞ

Kamu ekonomisi, ekonominin bir alt dalıdır ve devletin ekonomi içindeki temsil ettiği pay ile ölçülür. Devletin harcamaları, gelirleri, borçları ile ilgili uygulamaların nedenleri sonuçları ve etkilerini incelemektedir. Bir ülkede uygulanan vergiler kimlerden ne oranda alınmaktadır? Yapılan harcamalar hangi kesim ve gruplara yöneliktir? Kamu harcamalarının ve gelirlerinin gelir dağılımı ve ekonomik istikrar üzerindeki etkileri nelerdir? Önemli diğer nokta toplumda üretilen mal ve hizmetlerin hangi kısmı hangi oranda ve hangi kesim tarafından üretilmektedir? Özel kesim dışında kalan ve kamu kesimi tarafından üretilen mal ve hizmetlerin tamamı kamu ekonomisinin konusunu oluşturmaktadır. Bu ünitede Türkiye'de devlet (kamu) bütçesindeki gelişmeler, kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG), borç yönetimi ve iç borçlar (dış borçlar ise 8. Ünite'de ele alınmış), özelleştirme ve mahalli idarelerin bütçeleri gibi kamu ekonomisi ile ilgili bazı başlıklar incelenmiştir.

KAMU EKONOMİSİ VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

Kamu ekonomisi, yukarıda ifade edildiği gibi, devletin harcamaları, gelirleri, borçları ile ilgili uygulamaların nedenleri sonuçları ve etkilerini inceler. Kamu kesiminin büyüklüğü ve ölçülmesi kamu ekonomisinin analizi açısından önemlidir. Kamu harcamalarının ya da bu harcamaların finansmanını sağlayan kamu gelirlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'ya (GSYH'ya) oranları kamu kesiminin büyüklüğünü ölçmede kullanılan ölçütlerden biridir.

Kamu kesimi genellikle tam kamusal mal ve yarı kamusal mal ve hizmet üretmenin yanında özel mal ve hizmette üretmektedir. Tam ve yarı kamusal mal ve hizmetlerin üretimini üstlenen kamu kesimi bunları piyasa fiyatlarından satma olanağı genellikle olmadığından, finansmanını vergi ve benzeri gelirlerle karşılamaktadır.

Kamu kesiminin büyüklüğünü *dar anlamda* kamu bütçesi içinde görebiliriz. Geniş anlamda kamu kesimi ise yerel yönetimleri (mahalli idarileri), kamu iktisadi kuruluşlarını, fonları, sosyal güvenlik kuruluşları ve döner sermayeli kuruluşları da kapsamaktadır.

Tam Kamusal Mal: Bireylerden herhangi birisinin tüketimi nedeniyle, diğerlerinin aynı malı tüketme olanağında herhangi bir azalışın olmadığı, birlikte ve eşit biçimde tüketilen mal ve hizmetlerdir.

Yarı Kamusal Mal: Tüketimleri sonucu topluma yoğun dışsal faydalar sağlarken, kişilere de ayrıca özel fayda sağlayan mal ve hizmetlerdir.

Kamu Kesiminin Büyüklüğü

Kamu kesiminin milli hasıladan aldığı pay dünyada ve Türkiye'de yıllar itibarıyla büyük değişiklikler göstermiş ve tartışma konusu olmuştur. Kamu kesiminin bü-

yüklüğü ülkelerin siyasal sistemlerinin de belirleyicisi olmaktadır. Devletin milli hasıladan aldığı payın küçültülmesi gereği son yıllarda ekonomik etkinlik açısından daha fazla önerilmektedir. Aşağıdaki tablolarda kamu gelirlerinin ve kamu harcamalarının payları karşılaştırmalı olarak verilmektedir. 2006-2009 döneminde kamu gelirlerinin GSYH içindeki payına bakıldığında azalma trendi görülmektedir. Sosyal harcamaların yüksek olduğu İngiltere'de kamu gelirlerinin GSYH içindeki payı diğer ülkelerden ve dünya ortalamasından yüksek olurken, Hindistan kamu gelirlerinin miktarında en sondadır. Sosyal yardımlar ve harcamalarda daha az kamu geliri toplayan ülkelerde doğal olarak daha düşük olacaktır.

Tablo 3.1'de seçilmiş bazı ülkelerde kamu gelirlerinin GSYH'ya oranları görülmektedir. Ülkelerin vatandaşlarına sağladıkları hizmetlere ve kamu kesiminin ekonomideki aldıkları paya göre bu oranlar değişmektedir. Kamu gelirlerinin GSYH'ya oranı ilgili dönemde (2006-2009) dünya ortalamasında %24,43 ile %25,55 arasında değişmektedir. Türkiye'nin bulunduğu konum dünya ortalamasının biraz altında kalırken, sosyal devletin ağırlığının olduğu AB üyesi ülkelerden İngiltere ve Yunanistan'da bu oranlar %38'ler civarındadır. ABD ve Hindistan'da ise kamu gelirlerinin GSYH'ya oranı %20'lerin altındadır. Daha az kamu gelir toplayan bu ülkelerde devletin sunduğu hizmetlerde daha düşük düzeyde kalmaktadır.

Tablo 3.1
Kamu Gelirlerinin GSYH'ya Oranı (%)

Yıllar	Türkiye	İngiltere	ABD	Hindistan	Brezilya	Yunanistan	Dünya
2006	25,00	37,52	19,25	13,20	22,86	38,40	24,43
2007	25,84	37,28	19,25	14,19	23,19	39,41	25,08
2008	22,55	37,42	17,96	13,01	23,57	38,92	25,95
2009	21,83	37,95	15,96	11,87	23,14	37,15	25,55

Kaynak: *Dünya Bankası: http://databank.worldbank.org (Erişim: 10.05.2012).*

Kamu harcamaları açısından Tablo 3.2'ye baktığımızda daha yüksek oranlarla benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. AB üyesi ülkeler İngiltere ve Yunanistan'da kamu harcamalarının GSYH içindeki payı oldukça yüksektir. Yunanistan'da bu pay 2009 yılında %50'nin üzerine çıkmıştır. Kamu kesiminin verimliliğinin özel kesime göre düşük olduğu düşünüldüğünde yüksek kamu harcama oranlarının ekonomik sorunları ortaya çıkarması kaçınılmazdır. Kamu harcamalarının oranının çok yüksek olması ekonomik sorunlara yol açarken çok düşük olması durumunda da toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetler yeterince karşılanamayacaktır. Bu noktada kamu harcamaları açısından optimum (en uygun) oranın sağlanması önemlidir. Toplumun kamudan talep ettiği mal ve hizmetleri karşılayan harcama oranı optimum ölçüt olmalıdır.

Tablo 3.2
Kamu Harcamalarının GSYH'ya Oranı (%)

Yıllar	Türkiye	İngiltere	ABD	Hindistan	Brezilya	Yunanistan	Dünya
2006	22,15	40,19	21,09	15,05	25,02	43,47	26,95
2007	24,55	39,88	21,42	14,99	24,24	45,10	26,87
2008	22,82	42,78	23,12	17,16	23,85	47,92	28,01
2009	27,27	46,39	26,41	16,19	25,61	51,98	31,19

Kaynak: *Dünya Bankası: http://databank.worldbank.org (Erişim: 10.05.2012).*

Kamu Açığı: Toplam kamu harcamalarının toplam kamu gelirlerini aşan kısmı

Kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki oluşan fark kamu harcamalarının daha yüksek olması şeklinde geliştiğinde **kamu açığı** oluşacaktır ve bu açık borçlanma yoluyla karşılanmaktadır. Yukarıda incelediğimiz aynı ülkeler açısından

merkezi hükümet borçlarının GSYH'ya oranına (Tablo 3.3) baktığımızda bu oranların artma eğiliminde olduğu gözükmektedir. Türkiye kamu ekonomisindeki borçlanma açısından istikrarlı bir çizgiye sahiptir. Yunanistan borçlarının GSYH oranı yüzde 100'lerin üzerinde gerçekleşmiştir. Böyle bir ekonominin uzun süre sürdürülebilir olması mümkün değildir. Alınan borçlar başlangıçta çeşitli kamusal mal ve hizmetlerin sağlanmasında kullanılırken, borçların hızlı büyümesi ile yeni borçlanmalar, faiz ödemeleri ile borç taksitlerini ödemede kullanılmaktadır. Bu ise ekonominin ihtiyaç duyduğu yatırımların ve üretimlerin yapılamaması anlamına gelmektedir. Giderek artan borç taksitleri ve faiz ödemeleri ülke ekonomilerini kısır döngü içine sokmaktadır.

Tablo 3.3
Merkezi Hükümet Borçlarının GSYH'ya Oranı (%)

Yıllar	Türkiye	İngiltere	ABD	Hindistan	Brezilya	Yunanistan
2006	22,15	40,19	21,09	15,05	25,02	128,06
2007	24,55	39,88	21,42	14,99	24,24	125,28
2008	22,82	42,78	23,12	17,16	23,85	126,72
2009	27,27	46,39	26,41	16,19	25,61	141,97

Kaynak: *Dünya Bankası: http://databank.worldbank.org (Erişim: 10.05.2012).*

Türkiye'de ve Dünya'da kamu kesimi ve kamu kesiminin büyüklüğü hakkında neler söyleyebilirsiniz?

SIRA SİZDE 1

TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARI

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte kamu harcamalarının GSYH'ya oranında genel eğilim, tüm dünyada olduğu gibi, artış yönündedir. Grafik 3.1'e baktığımızda 1924-2011 döneminde kamu harcamalarında genel artış trendi (eğilimi) olmakla birlikte dönemsel dalgalanmaların da mevcut olduğunu görebiliriz. Grafik 3.1'de kamu harcamaları "KH", kamu gelirleri ise "KG" ile gösterilmiştir.

Kitabınızın 5. Ünitesi'nde değindiğimiz gibi 1930'lu yıllarda devletçi sanayileşme politikaları neticesinde kamu harcamaları hızla artmıştır. 1939-1945 yıllarında (İkinci Dünya Savaşı döneminde) kamu harcamalarının GSYH'ya oranı giderek düşmüştür. Dolayısıyla devletçi politikaların uygulandığı 1930'lu yıllar ile İkinci Dünya Savaşı döneminde kamu harcamalarında ani dalgalanmalar mevcuttur. Savaştan sonraki dönemde kamu harcamalarının GSYH'ya oranında tekrar bir artış trendi söz konusudur.

1950'li yıllarda ise ciddi dalgalanmalar olmamıştır. Bahsettiğimiz dönemlerde kamu gelirleri de harcamalarla benzer bir seyir izlemiştir. 1970'lerin ilk yıllarına kadar bütçe denkliği genel olarak önemsenirken, bu tarihlerden sonra belirgin bir şekilde açık bütçeler söz konusudur. 1990'lı yıllar kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki farkın iyice açıldığı yıllardır. Kriz yılı olan 2001'de ise kamu harcamaları ile gelirleri arasındaki fark maksimum (en yüksek) seviyeye ulaşmıştır. 2001 krizi sonrasında uygulanan istikrar programı (Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı) sonrasında bu oranlarda büyük düşüş sağlanmıştır. 1990'ların ortasından 2000'lerin başlarına kadar kamu harcamalarının GSYH oranı ile kamu giderlerinin GSYH oranı arasındaki fark %10'ların üzerinde seyrederken bu fark 2011 yılında %1,36'ya düşmüştür.

Grafik 3.1

Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirlerinin Gelişimi (%)

Kaynak: *Maliye Bakanlığı.*

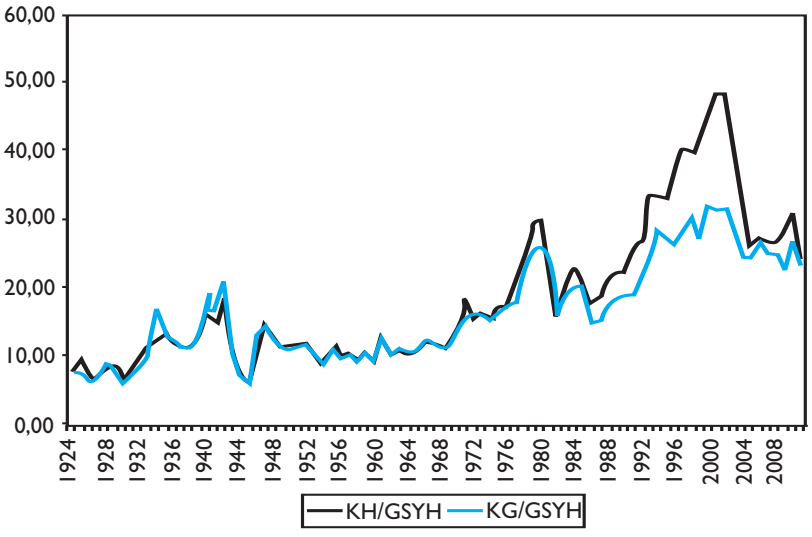

Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması ve Türkiye'deki Durum

Kamu harcamalarının sınıflandırılması devlet hizmetlerinin yapısını, biçimini ve ekonomik kaynakların kullanımını belirlemek açısından önemlidir. Bu amaçla kamu harcamaları *idari (kurumsal), işlevsel (fonksiyonel)* ve *ekonomik* sınıflandırmalara tabi tutulur. Türkiye'de kamu harcamalarında 1950'lere kadar sadece idari sınıflandırma yapılmıştır. Bu tarihten sonra ekonomik sınıflandırma mevcuttur.

İdari sınıflandırmada *5018 sayılı* ***Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'****na* göre *genel bütçe, özel bütçe* ve *düzenleyici denetleyici kurum bütçeleri*nden oluşan bir sınıflama mevcuttur. ***İdari (kurumsal) sınıflama*** ekonomik analizlere uygun bir sınıflama değildir. Bu sınıflama harcamayı yapan yönetim birimlerini esas almaktadır.

Kurumların yaptıkları fonksiyonlara göre düzenlenmiş ***fonksiyonel (işlevsel) sınıflama*** ise ekonomik kaynakların kullanımını belirlemek açısından daha belirleyici olmaktadır. Harcamalarla ulaşılmak istenen hedefler birleştirilmektedir. ***İşlevsel sınıflandırma***da savunma, sağlık, eğitim gibi hizmetler, o hizmetleri hangi kuruluşların yaptığı dikkate alınmaksızın harcamaların hangi amaçları gerçekleştirdiğine bakılır.

Tablo 3.4'te fonksiyonel sınıflandırmaya göre Türkiye'de üretilen kamu mal ve hizmetlerinin dağılımı, kamu bütçesi içindeki aldığı paylara göre verilmektedir. *Genel kamu hizmetleri* bütçeden en yüksek payı almakla birlikte oransal olarak düşme eğilimi göstermektedir. *Eğitim ve sağlık hizmetleri*nin bütçe içindeki payları artış trendi gösterirken *savunma hizmetleri*nin bütçeden aldığı pay yıllar itibarıyla düşme eğilimine sahiptir. Fonksiyonel sınıflandırmada sosyal güvenlik hizmetlerinin bütçeden aldığı payda çok belirgin yükselişler mevcuttur. 2006 yılında bütçen aldığı pay %14,7 iken 2011 yılındaki payı %21,7 yükselmiştir.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Genel Kamu Hizmetleri	39,5	37,2	36,2	32,9	30,4	30,7
Savunma Hizmetleri	6,5	5,8	5,7	5,4	5,1	5,4
Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri	5,9	6,1	6,2	6,1	6,4	6,7
Ekonomik İşler ve Hizmetler	11,9	11,6	12,8	12,3	14	11,5
Çevre Koruma Hizmetleri	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
İskan ve Toplum Refahı Hizmetleri	2,2	2,3	1,7	1,4	2,2	1,5
Sağlık Hizmetleri	5,2	5,5	5,7	5,8	5,5	5,9
Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri	1,6	1,6	1,7	1,7	1,8	1,8
Eğitim Hizmetleri	12,5	12,6	13,4	13,3	14,1	14,6
Sosyal Güvelik ve Sosyal Yardım Hizmetleri	14,7	17,1	16,6	20,9	20,3	21,7
TOPLAM	100	100	100	100	100	100

Tablo 3.4
Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları (Bütçe İçindeki Payı)

Kaynak: *Maliye Bakanlığı (2011), 2012 Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 12.*

Kamu harcamalarının ***ekonomik sınıflandırılması,*** devlet hizmetlerinin ekonomik faaliyet düzeyi üzerindeki etkilerini ölçmeye yardımcı olur. Ekonomik sınıflandırma ile ilgili olarak Türkiye'de 5018 *sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu* ile bütçede kamu harcamalarının sınıflandırılması yeniden yapılandırılmıştır. Tablo 3.5'te 5018 sayılı Yasa öncesi sınıflandırmaya göre bütçedeki kamu harcamalarının payları görülmektedir. Buna göre bütçede en yüksek paya sahip olan *personel harcamaları* en yüksek olma oranını korumakla birlikte 1975 yılında %38 iken, bu oran 2010 yılında %25,9'a düşmüştür. Devletin (kamunun) ekonomide üretici konumu azaltması ve özelleştirmeler nedeniyle *yatırım harcamaları*nın payı önemli ölçüde düşmüştür. 1990'lı yıllar ve 2000'li yılların başlarındaki ekonomik istikrarsızlıklar ve krizler, iç borçların ve faiz ödemelerinin en önemli harcama kalemi olmasına neden olmuştur. 2000 yılında *iç borç faiz ödemeleri*nin bütçeden aldığı pay %40'lara ulaşmıştır. Sağlanan ekonomik istikrarla birlikte bu oran 2010 yılında %14,7'ye düşmüştür. İlgili dönemde özelleştirme ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri'ndeki (KİT) verimlilik artışları nedeniyle bütçeden *KİT'lere transferler* önemli ölçüde düşüş göstermiştir. *Sosyal güvenlik harcamaları* da bütçedeki payı yıllar itibarıyla önemli ölçüde artan harcamalardandır.

Cari harcamalar: Kısa dönemde doğrudan üretimi artırıcı etkisi olmayan ve faydası bir dönemle sınırlı olan harcamalardır.

Tablo 3.5
Eski Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Türkiye'de Kamu Harcamalarının Dağılımı (Bütçe İçindeki Payı; %)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2009	2010
Personel	38,0	31,7	24,0	42,5	29,4	21,2	25,5	25,1	25,9
Diğer Cari	13,7	14,2	15,4	10,3	8,3	7,7	5,7	7,9	8,2
Yatırım	19,8	17,2	19,4	10,1	5,4	5,9	5,9	7,1	9,0
İç Faiz Ödemeleri	2,1	2,1	4,7	14,3	27,8	40,0	25,1	17,7	14,7
Dış Faiz Ödemeleri	0,9	0,9	8,0	6,5	5,9	3,5	4,1	2,4	2,1
KİT'lere Transfer	9,9	18,8	3,4	1,9	2,7	1,9	0,9	2,1	2,7
Vergi İadeleri	1,5	0,5	13,7	5,3	3,7	3,5	6,6	6,8	6,5
Sosyal Güvenlik	0,8	4,1	4,0	1,8	6,3	7,1	14,9	19,9	19,2
Diğer Transferler	13,3	10,6	7,5	7,3	10,6	9,2	11,3	11,0	11,8
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı.*

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (5018 sayılı Kanun) ile performans esaslı bütçelemeye geçilmiş ve bütçedeki sınıflandırma sistemi de yeniden yapılandırılmıştır. Yeni yapılandırılan ekonomik sınıflandırma bize uluslararası karşılaştırmalara imkan vermesi ve diğer ülkelerle aynı yöntemleri kullanma açısından yararlar getirmektedir.

2006 yılından itibaren başlayan yeni bütçe ve sınıflandırma sistemine göre kamu harcamalarına baktığımızda (Tablo 3.6) ***personel harcamaları***nın payı %21'ler civarında seyretmektedir. ***Faiz giderleri***ndeki düşüş eğilimi bu tabloda da görülmektedir. ***Sosyal güvenlik harcamaları***nda belirgin artış söz konusudur. Kamu personelinin sağlık hizmetlerinin Sosyal Güvenlik Kurumuna devri ve genel sağlık sigortası uygulamasının da etkisiyle Merkezi Yönetim Bütçesindeki sağlık harcamaları azalırken, sosyal güvenlik harcamalarında artışlar olmuştur. ***Cari transferler*** bütçenin en büyük harcama kalemi olmuştur.

Tablo 3.6
Yeni Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Türkiye'de Kamu Harcamalarının Dağılımı (Bütçe İçindeki Payı; %)

Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Personel Giderleri	21,2	21,4	21,5	20,9	21,2	23,1
Sosyal Güvenlik Kurumları Devlet Primi	2,8	2,8	2,8	2,7	3,8	4,1
Mal ve Hizmet Alımları	10,7	10,9	10,8	11,1	9,9	9,6
Faiz Giderleri	25,8	23,9	22,3	19,8	16,4	15,2
Cari Transferler	28,0	31,0	31,0	34,3	34,6	37,0
Sermaye Giderleri	6,8	6,4	8,2	7,5	8,8	6,9
Sermaye Transferleri	1,5	1,7	1,4	1,6	2,3	1,4
Borç Verme	3,2	1,9	2,0	2,1	3,0	2,1
TOPLAM	100	100	100	100	100	100

Kaynak: *Maliye Bakanlığı (2011), 2012 Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 14.*
** 2011 yılı bütçesi geçici verileri esas alınmıştır.*

SIRA SİZDE 2

Türkiye'de kamu harcamaların sınıflandırılması ve seviyesindeki gelişmeleri değerlendiriniz.

TÜRKİYE'DE KAMU GELİRLERİ

Kamu bütçesinde harcamaların finansmanında kullanılan kamu gelirlerinin en önemlisi **vergi gelirleri**dir. Bunun dışındaki gelirler vergi dışı normal gelirler, özel gelirler ve fon gelirleri, diğer gelirler ve katma bütçe gelirleri olarak sınıflandırılmaktadır. Bu, *dar anlamda* **kamu gelirleri**ni oluşturur. *Geniş anlamda* **kamu gelirleri** ise devlet, il özel idareleri, belediyeler ve sosyal güvenlik kuruluşlarının gelirlerinden oluşur.

Merkezi yönetim bütçe gelirlerinin GSYH'ya oranı, Tablo 3.7'de görüldüğü gibi, 2000 yılında %22,9 iken, 2010 yılında %23'e yükselmiştir. Kamu gelirleri, *vergi gelirleri* ve *vergi dışı gelirler* ikiye ayrılmaktadır. ***Vergi dışı gelirleri*** içinde *teşebbüs ve mülkiyet gelirleri, faiz, pay, ceza gelirleri, sermaye gelirleri* yer almaktadır. Vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı 2000 yılında %17,7 iken, 2010'da %19,1'e yükselmiştir. Vergi dışı kamu gelirlerinin GSYH'ya oranı ise 2010 yılında %3,9 olmuştur. Vergi gelirlerinin toplam kamu gelirleri içinde nispi önemi azda olsa artmıştır. Kamu gelirlerinin daha çok vergilere dayanması kamu kesiminde hesap verme sorumluluğunun ve şeffaflığın gelişmesine katkıda bulunur.

	2000	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Gelirler	22,9	22,7	22,0	23,5	22,9	22,6	22,1	22,6	23,0
Vergi Gelirleri	17,7	17,2	18,0	18,4	18,1	18,1	17,7	18,1	19,1
Vergi Dışı Gelirler	5,2	5,5	4	5,1	4,8	4,5	4,4	4,5	3,9

Kaynak: *Maliye Bakanlığı, 2012 Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 5. ; 2010 Yılı Bütçe Gerekçesi, s. 22.*

Tablo 3.7
Kamu Gelirlerinin GSYH'ya Oranı (%)

Kamu gelirlerinin GSYH oranı dışında bütçe içindeki payları bize Türkiye'de vergi yapısı hakkında bilgiler vermektedir. Kamu gelirlerinin bütçe içindeki paylarına baktığımızda *gelir vergisinin payı 1975 yılında %40'ın üzerinde iken, bu pay istikrarlı biçimde düşmüş ve 2010 yılında %22,1 değerini almıştır.*

Gelir vergileri dolaysız vergilerin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında *Türk Vergi Sisteminde dolaysız vergileri payı düşerken, dolaylı vergilerin payı artmıştır.* Bu, bizi gelir dağılımı tartışmalarına götürecektir.

Fon: Belirli bir amacın veya birbirine yakın amaçlar grubunun gerçekleştirilmesi için belirli kaynakların toplandığı ve harcandığı, bütçe içi veya bütünüyle bütçe dışı kamusal nitelikli özel bir hesaptır.

Tablo 3.8'e baktığımızda dolaylı vergilerden mal ve hizmet vergileri 1975 yılındaki %28,6 oranından 2010 yılında %43,9 oranına kadar yükselmiştir. Fonlar ise 1990'lı yıllarda hızlı yükseliş göstermiştir. *Fonların* bütçenin birliği, şeffaflığı ve genelliği ilkelerine verdiği önemli zararlar nedeniyle 2000'li yıllardan itibaren fonların sayısı hızla azaltılmıştır. *Dış ticaret vergileri* ise söz konusu dönemde istikrarlı bir çizgi izlemiştir. **Devletin dolaylı vergilere yönelmesinin en önemli sebepleri bu vergilere karşı tepkinin düşük olması, vergi maliyetinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır.**

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2009	2010
Gelir Vergileri	40,5	50,8	39,2	42,1	31,3	31,6	21,6	24,5	22,1
Servet Vergileri	0,8	0,8	1,2	0,7	1,8	1,0	1,6	2,0	2,0
Mal ve Hizmet Vergileri	28,6	22,6	27,9	24,8	30,8	34,2	42,7	41,5	43,9
Dış Ticaret Vergileri	18,5	8,0	16,5	14,6	14,0	12,9	13,0	11,9	14,3
Vergi Dışı Gelirler	9,6	15,5	10,1	7,7	6,2	10,5	18,2	14,5	12,3
Özel Gelir ve Fonlar	0,0	1,2	2,7	8,9	15,2	8,9	1,3	2,5	2,2
Katma Bütçe	2,0	1,1	2,3	1,2	0,9	0,9	1,5	3,2	3,3
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tablo 3.8
Kamu Gelirlerinin Bütçe İçindeki Payları (%)

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı.*

Tablo 3.9 kamu gelir türlerini daha ayrıntılı bir şekilde göstermektedir. Vergi gelirleri ve vergi dışı gelirlerin toplam kamu gelirlerine oranları sunulmuştur. *Vergi gelirlerinin toplam gelirlere oranı* 2004'te %83,2 iken 2010 yılında %85,3'e yükselmiştir. Buna karşılık *vergi dışı gelirlerin toplam gelirlere oranı* 2004'te %16,8 iken, 2010'da bu oran %14,6'ya düşmüştür.

Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi (KDV) ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) vergi sisteminin dört temel ayağını oluşturmaktadır. İthalde alınan KDV, uluslararası ticaret ve muamelelerden alınan vergilerin altında yer alır. Dahilde alınan KDV'nin toplam kamu gelirlerine oranı 2004'de %10.9, 2010'da %10.7 olarak gerçekleşmiştir. Motorlu taşıtlar üzerinden alınan vergiler toplam vergilerin %1 ile %3'ü arasında değişmektedir ve bütçede önemli bir yer tutmamaktadır. Öte yandan motorlu taşıtlar üzerinden ise yüksek oranda ÖTV alınmaktadır. Gelir üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirlerine oranı %25 seviyesinde iken tüketim üzerinden alınan temel vergilerin oranı %50 düzeyindedir.

Tablo 3.9
Kamu Gelir Türlerinin Toplam Gelirlere Oranı (2004–2010) (%)

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı.*

Bütçe Gelir Kalemleri	2004	2006	2008	2009	2010
I-Vergi Gelirleri	83,2	81,2	82,3	82,3	85,3
1. Gelir ve Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler	26,3	23,7	26,9	27,0	24,8
a) Gelir Vergisi	17,6	17,1	18,6	18,4	16,4
b) Kurumlar Vergisi	8,7	6,6	8,3	8,6	8,5
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	1,3	1,8	2,0	2,2	2,1
a) Veraset ve İntikal Vergisi	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
b) Motorlu Taşıtlar Vergisi	1,3	1,8	1,9	2,1	2,0
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	36,1	35,1	32,9	34,9	37,2
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	10,9	9,4	8,2	10,0	10,7
b) Özel Tüketim Vergisi	22,1	21,8	20,5	20,8	23,2
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	1,3	1,5	1,8	1,9	1,4
d) Şans Oyunları Vergisi	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
e) Özel İletişim Vergisi	1,6	2,1	2,2	2,0	1,7
4. Uluslararası Ticaret ve Muamelelerden Alınan Vergiler	15,6	16,3	16,1	13,7	16,0
5. Damga Vergisi	1,8	1,9	1,9	2,0	2,1
6. Harçlar	2,1	2,3	2,5	2,3	2,8
II- Teşebbüs ve Mülkiyet Geliri	5,1	4,4	3,6	4,7	4,0
III- Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler	0,9	1,3	0,4	0,4	0,5
IV- Faizler, Paylar ve Cezalar	10,7	11,9	9,0	11,4	8,8
V- Sermaye Gelirleri	0,1	1,1	4,5	1,0	1,4
VI- Vergi Dışı Gelirler	16,8	18,8	17,5	17,5	14,6

Kişisel gelir vergisi artan oranlı tarifeye tabi iken, harcamalar üzerinden alınan vergiler sabit oranlı tarifeye göre alınmaktadır. Kişisel gelir vergisi hem artan oranlı olma hem de gelir üzerinden alınma özellikleri nedeniyle gelire karşı esnek bir vergidir. Kişisel gelir vergisi, gelir adaletini sağlamada daha etkin bir vergidir.

KDV ve ÖTV ise gerek harcamalar üzerinden alınması gerekse sabit oranlı olması nedeniyle esnekliği düşük vergilerdir. Ekonomik etkinlik açısından ise harcamalar üzerinden alınan vergiler daha avantajlıdır. Çünkü harcamalar üzerinden alınan vergiler artan oranlı olmadığı, üretim üzerine değil, tüketim üzerine konuldukları için tasarrufları negatif yönde etkilemezler ve hatta sermaye birikimine olumlu

katkıda bulunurlar. Ayrıca yatırım kararları üzerinde harcamalar üzerinden alınan vergilerinin etkisi objektif ve tarafsızdır. **Türkiye'de dolaylı vergilerin dolaysız vergiler aleyhine gelişmesi ekonomik etkinliğin, gelir dağılımından daha öncelikli olduğunu gösterir.**

İNTERNET

Ülkemizdeki detaylı vergi istatistiklerine Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı'nın internet sitesindeki (http://www.gib.gov.tr) "Vergi İstatistikleri" bölümünden ulaşabilirsiniz

Türkiye'de Vergi Yükü

Verginin ödenmesi mikro açıdan gerçek ve tüzel kişilerin gelirlerinin, makro açıdan toplumun gelirlerinin özel kesimden kamu kesimine aktarılmasıdır. Vergi doğrudan karşılığı olmayan bir ödemedir ve ödeyenin şimdiki ve gelecekteki harcanabilir gelirinde bir azalmaya yol açar. Bu durumdan mükellef hem maddi olarak hem de psikolojik olarak etkilenmektedir. Verginin ödenmesi mükellefler üzerinde ölçülemeyen (sübjektif) veya ölçülebilen (objektif) bir yük yaratır.

Vergilemede *adalet* ve *eşitlik* kavramı temel vergi prensiplerindendir. Kamu hizmetlerinden sağlanan faydaya göre mi vergi alınması gerektiği yoksa vergi ödemek dolayısıyla katlanılan fedakârlık ve ödeme iktidarlarına göre mi alınacağı sorununu ele alan fayda ve ödeme iktidarı teorileri de vergi yükünün bireyler arasında nasıl dağıtılacağını incelemiştir. Bunun yanında vergilerin tüm ekonomiye etkisi yine vergi yükü ile ilgilidir. Yani hem vergi teorisi hem de kamu maliyesi vergi yükü sorunu ile ilgilenmektedir. Türkiye'de kurumlar vergisi ve gelir vergisi mükellefinin katlanması gereken vergi yükü 2003 yılından itibaren Tablo 3.10'da gösterilmiştir.

Bireysel Vergi Yükü: Bireyin ödediği vergilerin bireyin gelirine oranıdır (Bireyin ödediği tüm vergiler/Bireyin geliri)

Net Vergi Yükü: (Ödenen tüm vergiler-Kamu hizmetlerinden sağlanan yarar)/Gelir

Toplam Vergi Yükü: Ödenen vergilerin toplum gelirine (milli gelire) oranıdır (ödenen vergiler/milli gelir).

Tablo 3.10
Gelir ve Kurumlar Vergisi Mükelleflerinin Yıllara Göre Vergi Oranları (2003-2012)

Yıllar	Kurumlar Vergisi	Gelir Vergisi
2003	Kurumlar Vergisi %30 Geçici Vergi Üçer Aylık Dönemlerde %30 Kâr Dağıtılmışsa Gelir Stopajı %10 Eski Hükümlere Göre Yararlanılan Yatırım İndirimi Stopajı %19.8	Gelir Vergisi %20–45 Geçici Vergi Üçer aylık dönemlerde %20
2004	Kurumlar Vergisi %33 Geçici Vergi Üçer Aylık Dönemlerde %33 Kâr Dağıtılmışsa Gelir Stopajı %10 Eski Hükümlere Göre Yararlanılan Yatırım İndirimi Stopajı %19.8	Gelir Vergisi %20–45 Geçici Vergi Üçer aylık dönemlerde %20
2005	Kurumlar Vergisi %30 Geçici Vergi Üçer Aylık Dönemlerde %30 Kar Dağıtılmışsa Gelir Stopajı %10 Eski Hükümlere Göre Yararlanılan Yatırım İndirimi Stopajı %19.8	Gelir Vergisi %20–40 Geçici Vergi Üçer aylık dönemlerde %20
2006	Kurumlar Vergisi %20 Geçici Vergi Üçer Aylık Dönemlerde %20 Kar Dağıtılmışsa Gelir Stopajı %15 Eski Hükümlere Göre Yararlanılan Yatırım İndirimi Stopajı %19.8	Gelir Vergisi %15–35 Geçici Vergi Üçer aylık dönemlerde %15
2007- 2012	Kurumlar Vergisi %20 Geçici Vergi Üçer Aylık Dönemlerde %20 Kar Dağıtılmışsa Gelir Stopajı %15 Eski Hükümlere Göre Yararlanılan YatırımIndirimi Stopajı %19.8	Gelir Vergisi %15–35 Geçici Vergi Üçer aylık dönemlerde %15

Ödenen vergi ile gelir arasındaki oranı ifade eden vergi yükü, bir ekonomide gelişme, kalkınma, ekonomik denge ve adil gelir dağılımı gibi ekonomi politikası amaçlarına uygun vergi politikalarının belirlenmesi açısından önem taşır. Tablo 3.11'de 1965 yılından 2010 yılına kadar seçilmiş bazı OECD ülkelerinin toplam vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı verilmiştir. Bu oran toplam vergi gelirlerinin GSYH içindeki yüzdesini cari piyasa fiyatlarıyla hesaplamaktadır. Söz konusu oran aslında bize ülkelerin makro vergi yükünü gösterir. Genellikle bu oran politika tartışmalarının konusu olmakta ve ulusal ekonomik performansın bir göstergesi olarak da kabul edilmektedir.

Tablo 3.11'e baktığımızda toplam vergi gelirlerinin GSYH'ya oranının 1965 yılından 2000'li yıllara kadar sürekli arttığını gözlemleyebiliriz. Söz konusu dönemde OECD ortalaması da % 25,4'ten % 35,3'e yükselmiştir. Yani bu dönemde OECD ülkelerinde vergi yükü % 9,9 artmıştır. 2000 yılından sonra ise birçok ülkede vergi yükünde artış olmadığı gibi düşüşler meydana gelmiştir. 2009 yılı sonu itibarıyla toplam vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı OECD ortalaması % 33,8 olmuştur. 13 OECD ülkesinde toplam vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı artarken 17 ülkede ise azalmıştır. En büyük artış Şili ve İzlanda'da gerçekleşirken, en çok düşüş ise Macaristan'da olmuştur. 2009 yılı itibariyle Tablo 3.11'e bakıldığında vergi yükünün ülkeler arasında oldukça farklılıklar gösterdiği görülür. İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde bu oran %45'leri bulurken Şili Meksika'da %20'nin altındadır.

Tablo 3.11
Seçilmiş OECD Ülkelerinde Toplam Vergi Gelirlerinin GSYH'ya Oranı (1965-2010) (%)

Kaynak: *OECD (2011), Revenue Statistics 1965–2010, s. 19; Revenue Statistics-Comparative Tables*

Ülkeler	1965	1975	1985	1995	2000	2005	2008	2009	2010(*)
Avustralya	20,4	25,1	27,5	28,1	30,3	29,8	27	25,9	-
Kanada	25,7	32,0	32,5	35,6	35,6	33,4	32,2	32,0	31,0
Danimarka	30,0	38,4	46,1	48,8	49,4	50,8	48,1	48,1	48,2
Fransa	34,2	35,5	42,8	42,9	44,4	44,1	43,5	42,4	42,9
Almanya	31,6	34,3	36,1	37,2	37,5	35	36,4	37,3	36,3
Yunanistan	17,8	19,4	25,5	28,9	34	31,9	31,5	30	30,9
İtalya	25,5	25,4	33,6	40,1	42,2	40,8	43,3	43,4	43,0
Norveç	29,6	39,2	42,6	40,9	42,6	43,5	42,9	42,9	42,8
Portekiz	15,9	19,1	24,5	29,3	30,9	31,2	32,5	30,6	31,3
Türkiye	**10,6**	**11,9**	**11,5**	**16,8**	**24,2**	**24,3**	**24,2**	**24,6**	**26**
İngiltere	30,4	34,9	37,0	34,0	36,3	35,7	35,7	34,3	35,0
ABD	24,7	25,6	25,6	27,8	29,5	27,1	26,3	24,1	24,8
OECD	**25,4**	**29,4**	**32,5**	**34,6**	**35,3**	**35,0**	**34,6**	**33,8**	-

(*) 2010 yılı tahmini değerler

Türkiye'de vergi yüküne baktığımızda 1975 yılında sosyal güvenlik harcamaları dâhil %13,8 olan oran 2010 yılında %28,4'e çıkmıştır. Toplumların devletten talep ettiği mal ve hizmetlerin miktar ve çeşidinde artışlar meydana gelmiştir. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine olan talepler bütün dünyada artmıştır. Sosyal devlet anlayışı daha geniş çapta kabul görmektedir. Daha fazla hizmet talebi devletlerin bu hizmetleri karşılamak için daha yüksek miktarlarda vergi almasına dolayısıyla vergi yüklerinin zaman içerisinde yükselmesine yol açmıştır. Vergi yükü 2000'li yıllardan itibaren sosyal güvenlik gelirleri hariç %20'lerde sosyal güvenlik gelirleri dâhil %25 oranlarında gezinmektedir. Bu oran AB üyeleri ile karşılaştırıldığında göreceli (nispeten) düşük fakat ABD'den kısmen yüksektir.

Yıllar	Vergi Yükü (Sos.Güv. Hariç)	Vergi Yükü (Sos.Güv. Dahil)	Yıllar	Vergi Yükü (Sos.Güv. Hariç)	Vergi Yükü (Sos.Güv. Dahil)
1975	11,1	13,8	**1993**	13,6	16,5
1976	11,7	14,3	**1994**	14,3	16,7
1977	12,0	14,6	**1995**	13,3	15,5
1978	11,8	14,1	**1996**	14,1	16,8
1979	11,1	13,2	**1997**	15,5	18,6
1980	11,2	13,0	**1998**	16,6	20,0
1981	11,9	13,7	**1999**	17,6	21,6
1982	9,9	11,7	**2000**	19,5	23,8
1983	11,1	13,0	**2001**	20,5	25,1
1984	9,0	10,8	**2002**	19,2	23,9
1985	10,0	11,5	**2003**	20,5	25,7
1986	11,8	13,4	**2004**	20,4	25,7
1987	12,1	14,1	**2005**	21,0	26,1
1988	11,4	13,3	**2006**	20,4	26,2
1989	11,6	13,9	**2007**	20,8	26,4
1990	12,1	15,0	**2008**	20,5	26,6
1991	12,6	15,7	**2009**	21,0	27,2
1992	13,4	16,7	**2010**	21,9	28,4

Tablo 3.12
Türkiye'de Vergi Yükü (%)

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı*

TÜRKİYE'DE İÇ BORÇLANMA VE BORÇ YÖNETİMİ

Kamu ihtiyacı olan kaynakları ya borçlanma yada vergi gelirleri yoluyla elde edecektir. Devletin diğer bir ifadeyle kamunun borçlanmasını vergilerden ayıran en önemli özellik ise borçlanmanın kişinin (veya tüzel kişinin) oluruyla yapılmasıdır. Kamu (devlet) iç borçlanmada bazen gönüllülüğü ortadan kaldırabilmektedir. 1962 yılından sonra Türkiye'de uygulanan **Tasarruf Bonoları** zorunlu olarak kamu borç vermeye iyi örnektir.

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlar ve borç yönetimindeki sorunlar nedeniyle borçlanma konusunda oldukça temkinli davranmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde iç ve dış borçlanma konusunda gelişmeler yaşanmıştır. İlk defa bütçe açıklarının finansmanı için iç borçlanmaya gidilmiştir.

Bütçe açıkları 1950-60 arasında iç borçların önemli sebeplerinden biri olmuştur. 1960 sonrası dönemde, vergi gelirlerinin hedeflenen kalkınma için yapılan kamu harcamalarını karşılamada yetersiz kalması, iç finansman açığını büyütmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1970'li yıllara kadar iç borçlanmaya çok fazla başvurulmamıştır. Açıklar genellikle Merkez Bankası kaynaklarına başvurularak finanse edilmeye çalışılmıştır.

1980 sonrası dönemde kamu açıkları ağırlıklı olarak iç borçlanmayla karşılanır hâle gelmiştir. Yüksek iç borçlanma, borçların sürdürülemez hâle gelmesine yol açmıştır. 2001 yılında yaşanan ekonomik krize bağlı olarak yaşanan daralma ve yüksek kur ayarlamaları gerçekleşmiştir. Şubat 2001'de yaşanan ekonomik krizin faizler ve borçlanma vadeleri üzerinde yarattığı olumsuz etkiler sonucunda iç borç stoku büyük bir artış göstermiştir. 2001 krizini izleyen yıllarda iç borç stoku nominal olarak artmış olmakla birlikte artış hızı düşmüş, büyüme hızının da yüksekliği sonucunda GSYH içindeki payı azalmıştır.

Mali istikrarın sağlanmasında borç yönetimi önemli bir politika aracıdır. Bütçe açıklarının sürdürülebilmesi için borçlarında sürdürülebilir olması gerekmektedir. İyi bir kamu borç yönetimi politikası için borç stokunun faiz oranları, döviz kurları ve likidite dalgalanmalarına karşı hassasiyetinin azaltılması sağlanmalıdır. **Borç yönetimi mali istikrarı etkilediği gibi faiz oranları vb. parametreler üzerindeki etkisi nedeniyle para politikalarını da etkilemektedir.**

Kamu finansmanında verginin yerine iç borçlanmanın tercih edilmesi, belirli kesimlere kaynak transferi sağlamıştır. Diğer yandan kamuya borç verenler zenginleşirken, borç vermeyenler fakirleşmiştir. Borçlanmanın gelir dağılımını bozmaması için reel faiz oranının büyüme hızının üzerine çıkmaması gerekir. Türkiye'de özellikle yüksek enflasyonist dönemde kamunun daha rahat borçlanması için yüksek tutulan reel faiz oranları, özel sektörü yatırım yapmak yerine, kamuya borç vererek risksiz ve yüksek getiri sağlamaya yönlendirmiştir.

Tablo 3.13
Borç Stokunun GSYH'ya Oranı (%)

Kaynak: *Hazine Müsteşarlığı.*

Yıllar	İç Borç Stoku/ GSYH (%)	Dış Borç Stoku/ GSYH (%)	AB Tanımlı Borç Stoku/ GSYH (%)
2001	51,57	24,55	77,94
2002	43,42	27,45	74,00
2003	43,53	20,00	67,70
2004	40,94	16,83	59,61
2005	38,53	13,63	52,71
2006	33,84	12,58	46,52
2007	30,91	9,51	39,92
2008	29,70	11,51	40,02
2009	35,56	12,19	46,12
2010	32,73	11,43	42,15

Borç yönetiminde temel amaç faiz oranları, döviz kurları ve likidite dalgalanmalarını minimum düzeyde etkileyecek borç yüküne sahip olmak ve bunu sürdürebilmektir. Bu yüzden devletler borç yükünü azaltmak isterler. Türkiye'de kamu borçlanmasından sorumlu olan birim Hazine Müsteşarlığı'dır. Borçlanmada sabit faizli borçlanmaya ağırlık verilmesi, geri ödemede ortalama vadenin uzatılması, likidite riskini azaltmak için güçlü rezerve sahip olmak gibi stratejileri uygulanması gerekmektedir. Tablo 3.13'te 2001-2010 döneminde borç stokunun gelişimi görülmektedir. Dış borç yükünden çok önemli düşüşler olmasına rağmen, iç borçlardaki oransal düşüşler daha az olmuştur. Borç stokunun dış borçlarla ile ilgili kısmına 8.Ünite'de değinileceğinden bu bölümde sadece iç borçlarla ilgili konulara yer verilmiştir.

Borç yönetiminin birincil amacı borç yükünün azaltılmasıdır. Bunun gerçekleşip gerçekleşmediği ise borç stoku/GSYH göstergesinin takibi ile yapılmaktadır. Borç stokunun GSYH'ya oranı 2001'de yaklaşık %78 iken, 2010'da %42'ye düşmüştür. Türkiye kamu borç yükünün sürdürülebilirliğinde başarılı olmuştur.

2001-2010 döneminde borç yükündeki azalmada faiz harcamalarındaki düşüş birincil etkendir. Faiz harcamalarındaki azalma ise bütçe dengesi ve faiz dışı dengeyi olumlu etkilemektedir. Borç yükündeki bu azalma aynı zamanda faiz oranları, döviz kurları ve likidite dalgalanmaları gibi ekonomiyi yakından etkileyen para politikası parametreleri açısından da olumludur.

Kamu İç Borçlanmasında Vade ve Maliyet

Türkiye ekonomisinde yaşanan krizlerle birlikte iç borçlanmada vade yapısı giderek kısalmıştır. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz neticesinde iç borçlanmanın vadesi yıllık ortalama vadesi 119 gündür. Bir önceki yılda iç borçlanmanın yıllık ortalama vadesi 257 gündür. Ekonomide yaşanan sıkıntılarla birlikte kredibilite (güven) sorunu borçlanmada vadeyi yarı yarıya kısaltmıştır. 5 Nisan 1994 Kararlarının ardından nispeten sağlanan istikrar, vadeyi 1999 yılında 479 güne kadar çıkartmıştır.

Şubat 2001 Krizi ile birlikte iç borçlanma vadesinde keskin bir düşüş gerçekleşmiştir. 2001 yılında ortalama iç borçlanma vadesi 148 gün olarak gerçekleşmiştir. 2010 sonunda iç borçlanmada vade 48 aya çıktıktan sonra, Avrupa'daki borç krizinin etkisiyle 2011 sonunda gerileme kaydetmiş ve 27 aya inmiştir. Türkiye'nin iç borç stokunda vade bakımından önemli bir performans gösterildiği söylenebilir. Buna paralel olarak, Hazinenin iskontolu ihalelerinde gerçekleşen iç borçlanma faiz oranları da önemli bir gerileme göstermiştir. Makro ekonomik yönetimdeki yüksek performansın yanı sıra, enflasyon oranındaki gerileme de borçlanma faiz maliyetlerinin düşüşünde belirleyici olmuştur. 2001 yılında Hazinenin iç borçlanmasında faiz oranı yüzde 100 civarında iken, bu oran 2011 yılı borçlanmasında yüzde 9 olarak gerçekleşmiştir. Merkez Bankasının gecelik borç alma ve borç verme faiz oranları, kamu borçlanmasında referans alınan değerler arasındadır. Hazinenin borçlanmasındaki faiz düşüşleri, Merkez Bankası gecelik borç alma ve borç verme faiz oranlarına paralellik göstermektedir. Merkez Bankasının referans olarak kullanılan diğer bir enstrümanı da avans ve reeskont faiz oranlarıdır. Merkez Bankasının bankaların kırdırmak istedikleri borçlanma araçlarına uyguladıkları reeskont oranları (komisyon) ile avans isteyen bankalara uyguladıkları faiz oranları enflasyon ve Hazine borçlanmasına paralel düşüşler göstermiştir.

Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

Kamu açığı, kamu gelir ve gider dengesinin giderler lehine gelişmesiyle oluşur. Diğer bir ifadeyle devlet elde ettiği gelirlerden daha fazlasını harcadığında kamu açığı meydana gelmektedir. Kamu açığını ölçme yöntemlerine göre geleneksel bütçe açığı, birincil açık, işlemsel açık, yarı mali açık, nakit açığı, nominal-reel bütçe açığı gibi adlarla adlandırılır.

Ülkelerarası karşılaştırmalar yapabilmek ve bütçe açığı ölçümü ile ilgili sorunlardan kurtulmak, standartlara uyum sağlamak ve maliye politikasının sürdürülebilirliğinin analiz edilebilmesi için ***kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG)*** bütçe açığı göstergesi olarak kullanılmaktadır. KKBG, kamunun toplam nakdi harcamamaları ile toplam nakdi gelirleri arasındaki farktır. Bu yöntem açığın nakit bazında ölçümünü ifade eder. KKBG en kapsamlı açık ölçüm yöntemi olup, kamu kesimini oluşturan birimlerin tamamını kapsamaktadır. Tablo 3.14'te eski bütçe sisteminde Türkiye'de KKBG'nin oluşumu görülmektedir. Karşılaştırma yapabilmek adına Tablo 3.15'te de 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun getirdiği sisteme göre KKBG'nin hesaplanışı verilmiştir. Kamu kesiminin fazla verdiği yıllarda KKBG tanımı, *"Kamu Sektörü Borç Geri Ödemesi"* adını alır. 5018 sayılı Kanun'a göre ise "Genel Yönetim Bütçe Fazlası" denilmektedir.

Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG): Kamunun toplam nakdi harcamamaları ile toplam nakdi gelirleri arasındaki farktır.

Tablo 3.14
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

Kaynak: *Şen ve Sağbaş (2004).*

Konsolide Bütçe Açığı (Fazlası)	**A**
KİT Açıkları (Fazlaları)	**B**
Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Açıkları (Fazlaları)	**C**
Yerel Yönetimlerin Açıkları (Fazlaları)	**D**
Döner Sermayeli Kuruluşlarının Açıkları (Fazlaları)	**E**
Fonların Açıkları (Fazlaları)	**F**
KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ (KKBG) veya Kamu Sektörü Borç Ödemesi	**A+B+C+D+E+F**

Tablo 3.15
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği' (5018 sayılı Kanun'a Göre)

Kaynak: *Günay, 2007, s. 24.*

Merkezi Yönetim Bütçe Açığı (Fazlası) (Genel Bütçe+Özel Bütçe+Düzenleyici ve Denetleyici Kurum Bütçeleri)	**A**
Sosyal Güvenlik Kurumları Bütçe Açığı (Fazlası)	**B**
Mahalli İdareler Bütçe Açığı (Fazlası)	**C**
Döner Sermaye İşletmeleri Bütçe Açığı (Fazlası)	**D**
Fonlar Bütçe Açığı (Fazlası)	**E**
KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ (KKBG) (Genel Yönetim Bütçe Açığı (Fazlası))	**A+B+C+D+E**

Türkiye'de KKBG'nin gelişimine baktığımızda 1990'lı yılların ortalarından 2002 yılına kadar sürekli artışlar gözlenmiş ve 2001 yılında KKBG'nin GSYH oranı %12'ye kadar yükselmiştir. Faiz ödemeleri 2001 yılında %18 oranına ulaşmıştır. 2002 yılından sonra uygulanan ihtiyatlı (sıkı) maliye politikası sayesinde azalan bütçe açığına paralel olarak kamu kesimi borçlanma gereği de önemli ölçüde azalmış ve 2005 yılında negatife dönmüştür.

Tablo 3.16
Kamu Kesimi Genel Dengesi (GSYH'ya Oranı)

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı.*

Faiz Dışı Denge: Kamu gelirlerinden faiz ödemeleri dışındaki kamu harcamalarının çıkarılması sonucu ulaşılan dengedir.

Yıllar	KKBG	Faiz Ödemeleri	Faiz Dışı KKBG
1975	3,61	0,38	3,2
1980	6,61	0,45	6,2
1985	2,68	1,43	1,3
1990	5,52	3,82	1,7
1995	3,74	7,13	-3,4
1996	6,52	8,69	-2,2
1998	7,15	9,63	-2,5
1999	11,64	11,49	0,2
2000	8,88	13,17	-4,3
2001	12,06	18,03	-6,0
2003	7,32	13,44	-6,1
2005	-0,07	7,24	-7,3
2006	-1,86	6,21	-8,1
2007	0,06	5,98	-5,9
2008	1,62	5,53	-3,9
2009	5,12	5,81	-0,7
2010	2,29	4,56	-2,3

SIRA SİZDE 3 **Türkiye'de iç borçların sürdürülebilirliği konusunda neler söylenebilir?**

Devlet borçlarının ülkelerarası karşılaştırmalarında borçlardaki mutlak artış yerine borçların GSYH oranının önemini kavrayınız.

DİKKAT

Ülkemizdeki iç borçların güncel gelişimini takip etmek için T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı internet sitesinden yararlanabilirsiniz http://www.hazine.gov.tr/

İNTERNET

TÜRKİYE BÜTÇESİNİN GELİŞİMİ

Mali Yapıdaki Değişiklikler

Türkiye'de kamu mali yönetimine ilişkin ilk düzenleme 1927 yılında çıkarılan 1050 sayılı ***Muhasebe-i Umumiye Kanunu***'dur. Bu kanun 2006 yılına kadar uygulanmış ve 2006 yılından itibaren bütçeler *5018 sayılı* ***Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu***'na göre hazırlanmaktadır. Mali yapıdaki bu önemli değişiklik kamu maliyesinin temel ilkeleri bakımından birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. Bütçe türleri uluslararası normlarca benimsenen biçimde yeniden tanımlanmış ve sınıflandırılmıştır. Bütçenin kapsamı genişletilmiştir. Büyük ölçüde kamu idarelerinin tüm gelir ve giderlerinin bütçelerde yer alması sağlanmış ve bütçe dışında gelir elde edilmesi ile gider yapılması önlenmiştir. Stratejik planlama ve performans esaslı bütçelemeyi esas alan bu mali yapı kalkınma planları ve bütçeler arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Çok yıllı bütçelemeye geçilmiştir. Harcamalar konusunda esneklikler sağlanmıştır ve harcama öncesi vize ve tesciller kaldırılmıştır. Kamuda uygulanan muhasebe geliştirilmiş ve aynı muhasebe sistemi kullanma zorunluluğu getirilmiştir. Diğer önemli değişiklik ise mahalli idareler ve sosyal güvenlik kurumlarının bütçe büyüklüklerinin TBMM'nin bilgisine sunulması sağlanmıştır. Vergi muafiyeti istisna ve indirimleri ile benzeri uygulamalar nedeniyle vazgeçilen kamu gelirleri cetveli (Vergi harcamaları cetveli) bütçe kanunlarına eklenmeye başlanmıştır. **Yeni mali yapı ile bütçe birliği, mali saydamlık ve hesap verebilirlik, kamu kaynaklarının kullanımında etkinlik, ekonomiklik ve verimlilik öne çıkmaktadır.**

5018 sayılı Yasa (Kanun) çerçevesinde 2006 yılından itibaren bütçenin kapsamı genişletilmiş ve konsolide bütçeden merkezi yönetim bütçesine geçilmiştir.

Kamu kaynağının etkin kullanımı açısından önemli yenilikler getiren yeni kamu mali yapısında yer alan ***mali saydamlık*** kavramı önemlidir. Kamuda mali saydamlık kamu sektörünün mali görünümü hakkında kamuya açık olmak ya da kamu kesimi ile halkın arasındaki asimetrik bilginin azaltılması anlamına gelir. Halkın yeterli bilgiye sahip olması ödenen vergilerin nereye harcandığını izlemesine olanak tanır. Kamu görevlisi de kendisine emanet edilen paranın hesabının sorulacağını bildiği için verimli ve etkin olma gayreti içinde olacaktır.

Mali saydamlıkla ilgili yeni kamu mali yönetim yapısı vergi harcamalarının raporlanması, harcamacı kuruluşların ileriye yönelik bütçe tahminlerinin, yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kurumlarının bütçe tahminlerinin bütçe kanunu tasarısına eklenmesi gibi parlamentoya ve kamuoyuna sunulacak raporların içeriğini zenginleştiren önemli yenilikler getirmiştir.

Kamu kaynağının etkin kullanımı açısından 5018 sayılı Kanun ile Kamu Mali Yönetim Sisteminde getirilen önemli diğer bir yenilik ***hesap verme sorumluluğu***dur. Bu sorumluluk her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında görevli ve yetkili olanların, kaynakların etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesinden, kullanılmasından raporlanmasından, muhasebeleştirilmesinden, kötüye kullanımının engellenmesinden sorumlu olmaları şeklinde tanımlanabilir.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu mali yönetiminde yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemle birlikte kamu harcamalarında mali saydamlık ve hesap verme sorumluluğu getirilen önemli yenilikler arasındadır. Ayrıca girdi odaklı geleneksel bütçeleme anlayışından, çıktı-sonuç odaklı bütçeleme anlayışına geçilmiştir.

Yeni kamu mali yönetimi ile girdi odaklı geleneksel bütçeleme anlayışından, çıktı-sonuç odaklı bütçeleme anlayışına geçilmiştir. Performans esaslı bütçeleme anlayışı, harcamada meydana gelecek her artış ile performans bağlantısı kurmaya çalışır.

5018 sayılı Kanun'dan önce yıllık bütçeler yapılmakta idi. Bu durum uzun dönemli hedeflerde kesintilere neden olmaktadır. Bir yıldan fazla süren kamu yatırımlarının ve hizmetlerinin yıllık bütçelerde finansmanının gösterilmesi sorunlu olup, uzun vadeli projeksiyonları imkânsız hâle getirmekte idi. Aynı zamanda özel kesimin orta vadeli plan yaparken, devletin mali davranışlarına ilişkin öngörüde bulunması mümkün değildi. Buna karşın **5018 sayılı Kanun orta vadeli yaklaşım adı altında üç yıllık bütçe uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir.**

Orta vadeli harcama sistemi, öngörülen bütçe yılı ile onu takip eden iki veya daha fazla yılı kapsadığı için geleceğe yönelik sağlıklı projeksiyon yapma imkânını arttırmakta ve harcamaları disiplin altına almaktadır. Bu nedenlerle orta vadeli harcama sisteminin bütçe disiplini açısından olumlu etkileri görülmektedir. Nakit bazlı muhasebe sisteminden tahakkuk bazlı muhasebe sistemine geçişte diğer bir yeniliktir. Bu sistem ekonomik faaliyetlerin muhasebe kayıt ve işlemlerinin hem özel sektör hem de kamu sektörü için aynı standartları kullanmasını sağlamaktadır. Bu muhasebe sisteminin uygulanması sonucunda, kamu idaresi yapmış olduğu toplam harcamaları görebildiği gibi, sahip olduğu varlıkların değerlemesini de yapabilmektedir. Bütçe açığının disiplin altına alınması ve azaltılmasını bu yeni teknik olumlu katkılar sağlamıştır.

5018 sayılı kanunda bütçe türleri: Genel bütçe (I sayılı cetvelde yer alan kamu idarelerinin bütçeleri), özel bütçe (II sayılı cetvelde yer alan özel bütçe ile yönetilen kamu idareleri) düzenleyici ve denetleyici kurum bütçeleri (III sayılı cetvel).

5018 sayılı Kanun ile bütçe türleri yenilenmiş, 2006 yılında "konsolide bütçe" yerine ***"merkezi yönetim bütçesi"*** kavramı kullanılmaya başlanmıştır. 2006 yılından itibaren düzenleyici/denetleyici kurumların da harcama ve gelirleri bütçeye dahil edilmiştir. Ayrıca eskiden genel bütçe dışında tutulan ve parafiskal gelir elde eden kuruluşlar olarak bilinen sosyal güvenlik kuruluşlarının ve mahalli idarelerin bütçeleri de genel yönetim bütçesi şemsiyesi altına alınmıştır. **Genel Yönetim Bütçesi;** Merkezi Yönetim Bütçesi, Mahalli İdareler Bütçesi ve Sosyal Güvenlik Kurumları Bütçesi olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır.

Bütçe Büyüklüklerinde Gelişmeler

Cumhuriyetin kuruluş döneminde denk bütçe ve istikrarlı para ilkesi esas alınmıştır. Tarihsel deneyimlerden dolayı denk bütçe ulusal egemenliğin temeli olarak algılanmıştır. Cumhuriyetin ilk bütçesi (1924 yılı bütçesi) denk bağlanmış ve dönem sonunda 18 milyon TL fazla vermiştir. Aşar Vergisi'nin 1925 yılında kaldırılması nedeniyle bir sonraki yıl bütçesi %2 oranında açık vermiştir. 1929 yılında başlayan **Büyük Buhran'**ın (Büyük Bunalım) etkisiyle 1930'lardan itibaren devletçi politikalar ağırlık kazanmıştır. 1933'ten itibaren ekonomi tamamen devlet ağırlıklı hâle gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte devletçi politikalarla birlikte *savaş ekonomisi* uygulanmıştır. *Savunma harcamalarının genel bütçe harcamalarına oranı bu yıllarda %50'lere kadar çıkmıştır.* Bütçede yer alan en önemli harcama kalemlerinden eğitim sağlık ve savunma harcamalarının Cumhuriyet Dönemi boyunca bütçeden aldıkları paylar Grafik 2'de gösterilmiştir. 1970'lere kadar savunma harcamaları belirgin bir şekilde bütçedeki en büyük payı alırken, yıllar itibarıyla payı giderek azalmaya başlamış ve nihayet 2003 yılından itibaren eğitim harcamalarının altına düşmüştür. *Eğitim harcamaları ve sağlık harcamalarının paylarında son yıllarda yükselme meydana gelmiştir.* Bunların dışında bütçede yer alan sosyal güvenlik ve

sosyal yardım harcamalarının toplam harcamalara oranı 2004 yılında %14.1 iken, 2010 yılında %20.8'e yükselmiştir. Bütçede bu harcama kalemlerine ilişkin ciddi tedbirler alınmazsa, ileriki yıllarda bu harcama kalemlerinin bütçe üzerindeki baskısı artacaktır.

Kalkınma carileri olarak bilinen eğitim ve sağlık harcamalarının yanı sıra sosyal harcamaların artması da ***sosyal devlet*** *anlayışının bir sonucudur.* Artan karayolu ve demiryolu yatırımları, bütçede ulaştırma hizmetlerinin toplam harcamalara oranının %6.7'e kadar yükselmesine neden olmuştur.

Grafik 3.2

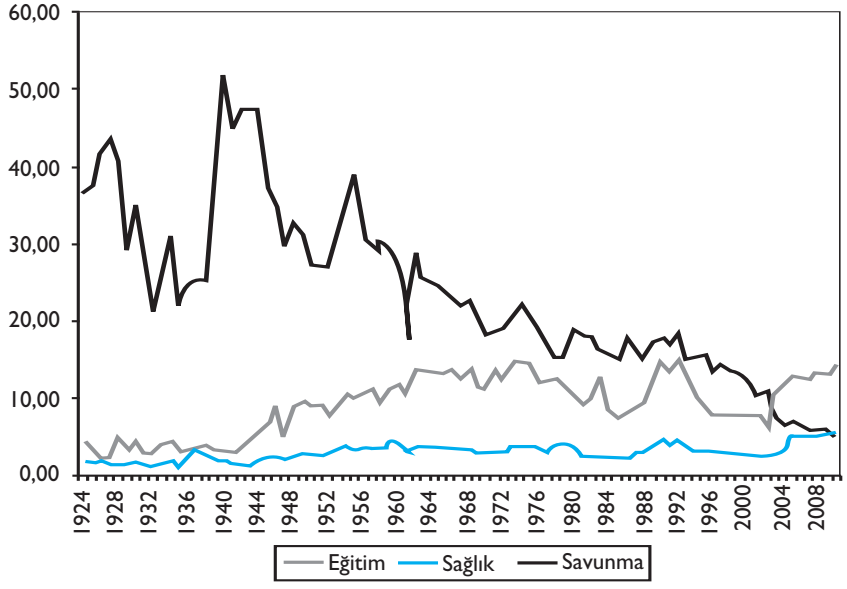

Savunma Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Bütçeden Aldığı Pay (1924-2010)

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı; Maliye Bakanlığı.*

Türkiye'de son yıllarda bütçe yapısında ne gibi değişiklikler olmuştur?

SIRA SİZDE 4

Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü bütçe rakamlarını düzenli olarak yayımlamaktadır. Bu rakamlara kurumun internet sitesindeki "istatistikler" bölümünden ulaşabilirsiniz. http://www.bumko.gov.tr/

İNTERNET

TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME

Özelleştirme ile ilgili konuya başlarken ilk önce özelleştirme nedir ve ne zaman ortaya çıkmıştır sorusuna kısaca cevap arayalım. Özelleştirme ile ilgili dar ve geniş anlamda iki tanım söz konusudur. *Dar anlamda* **özelleştirme** kamu mülkiyetindeki ekonomik kuruluşların (KİT'lerin) yönetim ve mülkiyetinin özel sektöre devredilmesidir. Burada KİT'lerin sermayesinin en az %51'inin özel sektöre devri gerekmektedir. KİT çatısı altında yer alan fakat devletin %50'den daha az paya sahip olduğu iştiraklerdeki kamu payının özel sektöre devrini ise kamunun elindeki menkul değerlerin satılarak paraya dönüştürülmesi ifade edebiliriz. Özelleştirmede ilk şart mülkiyet devrinin gerçekleşmesidir. Çünkü bu sayede söz konusu kuruluş devlet kontrolünden çıkmakta ve bütçe üzerindeki yükü (varsa) azalmaktadır. Yönetim devride özelleştirmenin ikinci koşuludur.

Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT): 233 sayılı KHK'ya göre iktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) ile Kamu İktisadi Kuruluşuna (KİK) verilen ortak addır. **İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT):** Sermayesinin tamamı devlete ait olup ticari esaslara göre mal ve hizmet üreten kamu iktisadi teşebbüsüdür. **Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK):** Sermayesinin tamamı devlete ait olup, tekel niteliğindeki mal ve hizmetleri kamu yararı gözeterek üretmek ve pazarlamak üzere kurulan ve bu nedenle imtiyazlı sayılan kamu iktisadi teşebbüsüdür.

İştirak: KİT'leri düzenleyen 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye göre iktisadi devlet teşekküllerinin veya kamu iktisadi kuruluşlarının veya bağlı ortaklıklarının, sermayelerinin en az %15'ine, en çok %50'sine sahip bulundukları anonim şirketlerdir.

Regülasyon: Devletin ekonomiye doğrudan müdahale ettiği çeşitli iktisat politikası araçlarını kapsamaktadır.
Deregülasyon (Kurumsal Serbestleşme): Devletin özel sektörün karar alanını daraltan regülasyonları azaltması veya kaldırması, kamu gücünün özel sektöre ve sermayeye devredilmesi yönünde yapmış olduğu yasal düzenlemelerdir.

Geniş anlamda **özelleştirme,** devletin ekonomik faaliyetlerinin azaltılması amacıyla kamu sektörünün denetimi altındaki kuruluşların özel sektöre devredilmesidir (Karluk, 2007, s. 297). Özelleştirmenin başarısında rekâbet ortamının yaratılması önemlidir. Eğer özelleştirme ve deregülasyon (kurumsal serbestleşme) kamu tekeli yerine özel sektör tekeli yaratıyorsa, söz konusu ekonomide etkinlikten ve serbest rekaâbetten bahsedemeyiz. Yasal düzenlemeler özelleştirme ile ilgili amaçların mutlaka gerçekleşeceğini garanti etmemektedir. Bu nedenle özelleştirmede ortaya çıkan sorunlar yeni yasal düzenlemeleri zorunlu kılmaktadır.

1950'li yıllarda İngiltere'de ve 1960'lı yıllarda Almanya'da ilk özelleştirme uygulamaları belli sektörlere yönelik olmuştur. 1970'li yıllarda Augusto Pinochet yönetimindeki Şili'de kapsamlı özelleştirme programı uygulanmıştır. 1980'li yıllarda ise başta İngiltere'de Margaret Thatcher ve ABD'de Ronald Reagan'ın liberal ekonomi politikaları sayesinde özelleştirme hız kazanmıştır. Gelişmiş ülke ekonomilerinde (başta İngiltere ve ABD'de) özelleştirmede amaç özellikle rekâbet düzeyini artırmak ve kamudaki savurganlığı azaltmaktadır. Diğer ülkelerde özelleştirme dış borç ödemelerine ve artan bütçe açıklarına karşı bir önlem olarak düşünülmüştür.

Türkiye'de özelleştirme ile ilgili önemli çalışmalar 1980 sonrasında başlamıştır. **24 Ocak 1980 Kararları** sonrasında kamu iktisadi teşebbüsleri ile ilgili olarak yapılan düzenlemeler, bu teşebbüslerin piyasa ekonomisine entegrasyonunu sağlamaya yardımcı olmuştur. Özelleştirme çalışmaları 1983 seçimleri sonrasında Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidara gelmesi ile başlamıştır. 1984 yılında *2983 sayılı Kanun (Tasarrufların Teşviki Ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun)* ile yapılan düzenleme ile gelir ortaklığı senedi, hisse senedi çıkarılması ve işletme hakkı devredilmesi öngörülmüştür. Bunlar geniş anlamda özelleştirmenin ilk adımlarını oluşturmuştur.

Türkiye'de özelleştirmeye ilişkin kapsamlı düzenlemeler 1994 tarihinde *4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun* ile yapılmıştır. Bu kanunla ***Özelleştirme Yüksek Kurulu, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı*** ve ***Özelleştirme Fonu*** kurulmuştur. 1994 yılından sonraki zaman diliminde ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda 4046 sayılı Kanun'un bazı maddeleri değiştirilmiştir. 4046 sayılı Kanun'da ilk değişiklik 1995 yılında 4105 ve 4108 sayılı Kanunlar ile yapılmıştır.

9 Nisan 1997 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nin 4046 sayılı Kanun'un özelleştirme yöntemleri, değer tespiti ve ihale usulleri ile ilgili 18. Maddesini iptal etmesinin ardından yüksek mahkemenin gerekçeli kararı dikkate alınarak 4232 sayılı Kanun hazırlanmıştır. 1999, 2000, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında 4046 sayılı Kanun ile ilgili değişiklik öngören düzenlemeler gerçekleşmiştir. 2005 yılındaki 5398 sayılı Kanun ile 4046 sayılı Kanun'un adı *Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun* olarak değiştirilmiştir. Bu düzenlemede özelleştirmede şeffaflığı, kolaylığı, sürecin hızlandırılmasına yönelik önlemlerin yanısıra özelleştirme portföyünde bulunan kuruluşların birleşme, bölünme ve yeniden yapılandırılmalarına yönelik tedbirler de söz konusudur. Ayrıca özelleştirme sosyal maliyetlerini azaltmaya yönelik olarak iş ve hak kaybı, tazminatlar, personel nakli vb. konularda yeni düzenlemeler yapılmıştır.

İNTERNET

Özelleştirme ile ilgili kanunlar hakkında daha detaylı bilgi için Özelleştirme İdaresi Başkanlığının http://www.oib.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm adlı internet sitesinde "Türkiye'de Özelleştirme-1"e bakabilirsiniz.

1986'da özelleştirme çalışmalarını yürütmek üzere Morgan Guaranty Trust Company ile anlaşma imzalanmıştır. Dünya Bankası'nın finansman desteği ile yürütülen özelleştirme çalışmalarını Morgan Guaranty Bank ile birlikte Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Sınai Yatırım ve Kredi Bankası, Yatırım Finansman A.Ş. ve Price Waterhouse firmaları yürütmüştür. Söz konusu kuruluşların hazırladıkları master planları ile Türkiye'de özelleştirme süreci ve amaçların öncelikleri belirlenmesinde önemlidir.

Özelleştirme ile devletin ekonomideki ticari faaliyetlerinin en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Sonuçta rekâbete dayalı piyasa ekonomisinin oluşturulması, devlet bütçesi üzerindeki KİT finansman yükünün azaltılması, sermaye piyasasının geliştirilmesi ve atıl tasarrufların ekonomiye kazandırılması amaçlanmaktadır. Özelleştirmenin temel amacı nihai olarak devletin ekonomide işletmecilik alanından tümüyle çekilmesini sağlamaktır.

Tablo 3.17
Özelleştirme Gelirleri

	1985 - 2010	2011	2012	TOPLAM	
				Tutar	Pay (%)
Blok Satış	20.257.066.639	0	1.970.000	20.259.036.639	47,0
Tesis/Varlık Satışı	12.429.743.986	1.351.960.630	36.293.054	13.817.997.670	32,0
Halka Arz	7.053.283.819	0	0	7.053.283.819	16,4
İMKB'de Satış	1.261.053.768	0	0	1.261.053.768	2,9
Yarım Kalmış Tesis Satışı	4.368.792	0	0	4.368.792	0,0
Bedelli Devirler	713.797.927	6.457.445	0	720.255.372	1,7
TOPLAM	41.719.314.931	1.358.418.075	38.263.054	43.115.996.060	100,0

Kaynak: *http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/yillara_gore.htm (19.05.2012).*

Türkiye'de özelleştirme işlemlerini yürütmekle görevli olan kuruluş Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'dır (ÖİB). Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK) ise Türkiye'de özelleştirmenin genel stratejisini belirlemekte, hangi kuruluşların özelleştirme kapsamına alınacağına ve bu kuruluşların hangi süreçler izlenerek ve hangi yöntemle özelleştirileceğine karar vermektedir. ÖİB ise ÖYK kararlarını uygulamaktadır.

Şekil 3.1

Türkiye'de Özelleştirme Süreci

Kaynak: *http://www.oib.gov.tr/baskanlik/ozellestirme_prosedur.htm (29.05.2012).*

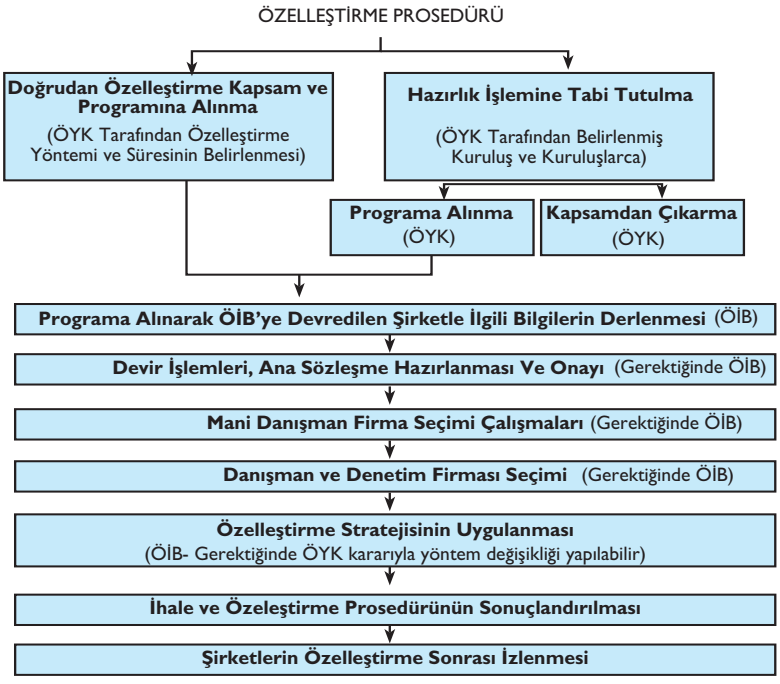

Türkiye'de özelleştirme çeşitli yöntemlerle uygulanmıştır. Bu yöntemler satış, kiralama, işletme hakkı devri, mülkiyetin gayri ayni haklar tesisi ile gelir ortaklığı ve sair hukuki tasarruf beş gruba ayrılmaktadır. *Satış yöntemi* kendi içinde varlık ve hisse satışı olarak ikiye ayrılmaktadır. Hisse satışı da blok satış, halka arz, çalışanlara satış, uluslararası arz, borsada satış gibi farklı alt başlıklara ayrılmaktadır.

1985-2000 döneminde Türkiye'de 4.6 milyar dolar, 1986-2004 döneminde ise 9.5 milyar dolar özelleştirme geliri elde edilmiştir. 2005 yılından sonraki dönemde özelleştirme faaliyeti hızlanmış, sadece 2005 yılındaki özelleştirme tutarı neredeyse 1985-2004 dönemi özelleştirme gelirine eşittir. Böylece 1986 yılından bu yana gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 43.1 milyar dolardır. Tablo 3.17'ye baktığımızda bu dönemdeki özelleştirme uygulamalarında blok satış yönteminin (%47) ağırlıkta olduğunu görebiliriz. Tesis/varlık satışı %32'lik oranla ikinci sırada ve halka arz ise %16.4'lük oranla üçüncü sırada yer almaktadır.

1985-2012 döneminde özelleştirme kapsamına alınan 270 kuruluşun yarısından fazlası tamamen özelleştirilmiştir. 200 kuruluşta hisse senedi veya varlık satış/devir işlemi yapılmış ve bu kuruluşlardan 189'unda hiç kamu payı kalmamıştır. Özelleştirme kapsamına alınan 25 kuruluş ise daha sonra kapsam dışına çıkarılmış, tasfiye edilmiş veya başka kuruluşlarla birleştirilerek tasfiye edilmiştir.

Özelleştirme uygulamaları ile kamu kesimi, faaliyet gösterdiği birçok sektörden tamamen çekilmiştir. Bu özelleştirmeler içinde KARDEMİR sembolik bir rakam (1 TL) ile yöre halkı, sanayici ve çalışanlara devir edilmesi bakımından önemlidir. Bu sembolik devir ile kamu gider tasarrufunda bulunmuştur.

Grafik 3.3'te 1986-2012 döneminde yıllık özelleştirme gelirleri görülmektedir. Hazine'nin Türk Telekom'da bulunan yüzde 55 oranındaki hissesi 2005 yılında 6.5 milyar dolar bedelle özelleştirilmiştir ve bu işlem şimdiye kadar ülkemizde tek kalemde yapılan en büyük özelleştirme uygulaması olmuştur. Ayrıca 2005 yılı en fazla özelleştirme gelirinin sağlandığı yıl olmuştur.

Grafik 3.3

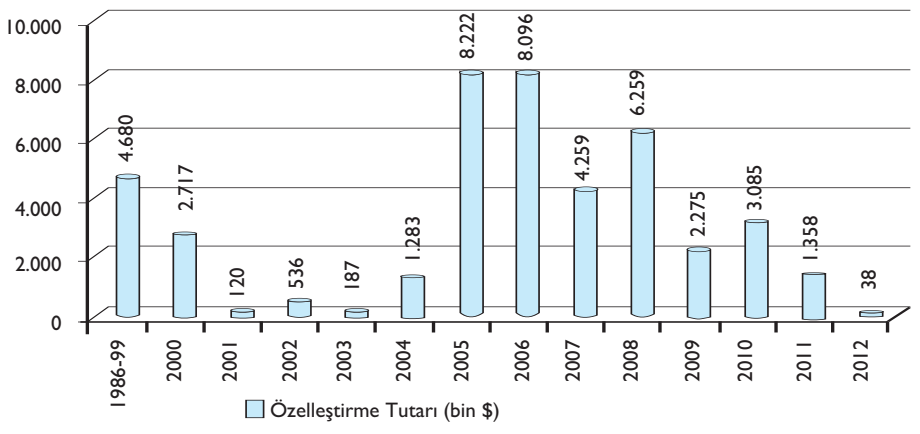

Yıllar İtibarıyla Özelleştirme İşlemleri

Kaynak: *http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/ozellestirme_yontemleri.htm (18.05.2012).*

Özelleştirmenin amaçları nelerdir, Türkiye'de özelleştirme ile neler hedeflenmiştir?

SIRA SİZDE 5

Mayıs 2012 itibarıyla özelleştirme idaresi başkanlığının (ÖİB) portföyünde 24 kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluşlarda kamu payının %50'nin üzerinde olduğu kuruluş sayısı 11'dir. Ayrıca özelleştirme kapsamında 487 taşınmaz, 50 tesis, 2 liman, 8 otoyol, 2 boğaz köprüsü ile şans oyunları lisans hakkı da yer almaktadır (OİB, 2012, s.12).

Özelleştirme sürecinde çerçevenin iyi çizilmesi, farklı düşünen kesimlerle iyi diyalog kurulması ve bu kesimlerin beklentilerinin nispeten karşılanması, sermayeyi tabana yayacak yöntemlerin (halka arz gibi) tercih edilmemesi, konunun tüm toplum kesimlerine iyi anlatılması, fayda-maliyet analizinin iyi yapılması, sürecin hızla ilerlemesini sağlamak ve çalışanların mağdur edilmesi önemli hususlardır. Ayrıca elde edilecek gelirlerin üretken yatırımlara yönlendirilmesi, kamu tekellerin yerine özel tekellerin yaratılmaması gerekir. Amaç piyasa ekonomisini geliştirmek, rekâbet düzeyini artırmak ve sonuç olarak ekonomide etkinliği gerçekleştirmek olmalıdır.

TÜRKİYE'DE MAHALLİ İDARELERİN BÜTÇELERİ

Kamu ekonomisinde içerisinde mahalli idareler gerek bütçeleri gerekse ekonomik etkileri açısından önemlidir. Mahalli idareler bütçeleri denildiğinde belediyeler, il özel idareleri, İller Bankası ve su ve kanalizasyon idareleri bütçeleridir. Mahalli idare bütçelerinin %90'ı belediyeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Merkezi yönetimin ağırlık kazandığı ülkelerde mahalli idarelerin etkisi sınırlıdır.

Türkiye'de son yıllarda mahalli idarelerin bütçe ve yetkileri arttırılmaya çalışılmaktadır. Türkiye'de mahalli idarelerin yasa yapma ve vergi koyma yetkileri yoktur. Bu nedenle yetkileri, görevleri, gelir kaynakları ve harcamaları merkezi yönetim tarafından belirlenir. 1980 sonrası dönemde emlak vergileri ve bazı vergilerin toplanması belediyelere bırakılmış ve belediyelere genel bütçeden daha çok kaynak transfer edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak 1980 yılında mahalli idarelerin gelirlerinin GSYH oranı %1 civarında iken 1995 yılında %2,39 a ve nihayet 2010 yılında %3.55 e kadar çıkmıştır.

Tablo 3.18
Mahalli İdareler Kaynak ve Harcamalarının GSYH'ya Oranı (%)

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı.*

	Gelirler	Harcamalar	Gelir-Gider Farkı
1975	1,22	1,16	0,06
1980	1,05	1,28	-0,23
1985	1,48	1,40	0,08
1990	1,76	1,79	-0,03
1995	2,39	2,54	-0,15
2000	3,27	3,57	-0,30
2005	3,24	3,17	0,07
2009	3,37	3,82	-0,44
2010	3,55	3,39	0,16

2002-2011 yıları arasında mahalli idarelerin genel bütçe gelirlerinden aldıkları paylar Tablo 3.18'de görülmektedir. 2002 yılında genel bütçe gelirlerinin %6,6'sı mahalli idarelere aktarılırken, 2005'te bu oran %8'e 2010 yılında %8,9'a yükselmiştir. Mahalli idarelerin hizmetlerine olan talep nüfus artışına ve kentleşmeye paralel olarak artmaktadır. Türkiye'de son on yılda hızlı bir şekilde kentlere göç gerçekleşmiştir. Bu durum mahalli idarelerin sunduğu hizmetlere olan talebi artırmıştır.

Tablo 3.19
Mahalli İdarelerin Merkezi Bütçeden Aldığı Paylar (2002-2011)

Kaynak: *Maliye Bakanlığı (2011), 2012 Yılı Bütçe Gerekçesi.*

Yıllar	Merkezi Bütçeden Alınan Paylar (%)	Yıllar	Merkezi Bütçeden Alınan Paylar (%)
2002	6,6	**2007**	8,4
2003	5,0	**2008**	8,9
2004	6,9	**2009**	8,0
2005	8,0	**2010**	8,9
2006	7,9	**2011**	9,8

Özet

Kamu ekonomisi ve Türkiye'de kamu ekonomisinin gelişimini değerlendirmek.

Kamu ekonomisi, devletin harcamaları, gelirleri, borçları ile ilgili uygulamaların nedenleri sonuçları ve etkilerini incelemektedir. Kamu kesiminin ekonomideki istenen amaçları yerine getirebilmek için kullanılan kamu harcamalarının ya da bu harcamaların finansmanını sağlayan kamu gelirlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya (GSYH) oranları kamu kesiminin büyüklüğünü ölçmede kullanılan ölçütlerdir. Kamu kesiminin büyüklüğü ülkelerin siyasal sistemlerinin de belirleyicisi olmaktadır. Kamu harcamalarının oranının çok yüksek olması ekonomik sorunlara yol açarken, çok düşük olması durumunda da toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetler yeterince karşılanmayacaktır. Toplumun kamudan talep ettiği mal ve hizmetleri karşılayan harcama oranı optimum ölçüt olmalıdır. Türkiye kamu ekonomisindeki borçlanma açısından istikrarlı bir çizgiye sahiptir.

Türkiye'de kamu harcamalarının gelişimini açıklamak.

1924-2011 döneminde Türkiye'de kamu harcamalarında genel artış trendi olmakla birlikte dönemsel dalgalanmalar vardır. Kamu harcamalarının sınıflandırılması devlet hizmetlerinin yapısını, biçimini ve ekonomik kaynakların kullanımını belirlemek açısından önemlidir. Bu amaçla kamu harcamaları *idari (kurumsal), işlevsel (fonksiyonel)* ve *ekonomik sınıflandırma*lara tabi tutulur. Ekonomik sınıflandırma ile ilgili olarak Türkiye'de *5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu* ile bütçede kamu harcamalarının sınıflandırılması yeniden yapılandırılmıştır. Yeni Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile performans esaslı bütçelemeye geçilmiş ve bütçedeki sınıflandırma sistemi de yeniden yapılandırılmıştır. Yeni yapılandırılan ekonomik sınıflandırma bize uluslararası karşılaştırmalara imkân vermesi ve aynı yöntemleri kullanması açısından yararlar getirmektedir. 2006 yılından itibaren başlayan yeni bütçe ve sınıflandırma sistemine göre kamu harcamaları içinde personel harcamalarının payı %21'ler civarında seyretmektedir. Ekonomik istikrarla birlikte faiz giderleri düşmüştür. Kamu personelinin sağlık hizmetlerinin Sosyal Güvenlik Kurumuna (SGK) devri ve genel sağlık sigortası uygulamasının da etkisiyle Merkezi Yönetim Bütçesi'ndeki sağlık harcamaları azalırken sosyal güvenlik harcamalarında artışlar olmuştur. Cari transferler bütçenin en büyük harcama kalemi olmuştur.

Türkiye'de kamu gelirlerinin gelişimini değerlendirmek.

Kamu gelirlerinin en önemlisi vergi gelirleridir. Bunun dışındaki gelirler vergi dışı normal gelirler, özel gelirler ve fon gelirleri, diğer gelirler ve katma bütçe gelirleridir. Bu, *dar anlamda* kamu gelirlerini oluşturur. *Geniş anlamda* kamu gelirleri ise devlet, il özel idareleri, belediyeler ve sosyal güvenlik kuruluşlarının gelirlerinden oluşur. Gelir vergileri dolaysız vergilerin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Türk Vergi Sisteminde dolaysız vergileri payı düşerken dolaylı vergilerin payı ise artmıştır. Bu durum gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Devletin dolaylı vergilere yönelmesinin en önemli sebepleri bu vergilere karşı tepkinin düşük olması, vergi maliyetinin az olmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik etkinlik açısından ise harcamalar üzerinden alınan vergiler daha avantajlıdır. Ödenen vergi ile gelir arasındaki oranı ifade eden vergi yükü, bir ekonomide gelişme, kalkınma ekonomik denge ve adil gelir dağılımı gibi ekonomi politikası amaçlarına uygun vergi politikalarının belirlenmesi açısından önem taşır. Türkiye'de vergi yükü 1975 yılında sosyal güvenlik harcamaları dâhil %13,8 iken, bu oran 2010 yılında %28,4'e çıkmıştır. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine olan talepler bütün dünyada ve Türkiye'de artmıştır. Sosyal devlet anlayışı daha geniş çapta kabul görmektedir.

Türkiye'de iç borçlanma ve borç yönetimi ile ilgili gelişmeleri açıklamak.

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğundan kalan borçlar ve borç yönetimindeki sorunlar nedeniyle borçlanma konusunda oldukça temkinli davranmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1970'li yıllara kadar iç borçlanmaya çok fazla başvurulmamıştır. Açıklar genellikle Merkez Bankası (TCMB) kaynaklarına başvurularak finanse edilmeye çalışılmıştır. 1980 sonrası dönemde kamu açıkları ağırlıklı olarak iç borçlanmayla karşılanır hâle gelmiş ve iç borç stokunda büyük bir artış yaşanmıştır. Türkiye'de kamu borçlanmasından sorumlu olan birim Hazine Müsteşarlığıdır. Borç yönetiminin birincil amacı, borç yü-

künün azaltılmasıdır. Kamu açığı kamu gelir ve gider dengesinin giderler lehine gelişmesiyle oluşur. **Kamu açığı** ölçme yöntemlerine göre geleneksel *bütçe açığı, birincil açık, işlemsel açık, yarı mali açık, nakit açığı ve nominal-reel bütçe açığı* gibi adlarla adlandırılır. KKBG, kamunun toplam nakdi harcamamaları ile toplam nakdi gelirleri arasındaki farktır. Türkiye'de KKBG'de 1990'lı yılların ortalarından 2002 yılına kadar sürekli artışlar gözlenmiştir. 2002 yılından sonra uygulanan ihtiyatlı maliye politikası sayesinde azalan bütçe açığına paralel olarak kamu kesimi borçlanma gereği KKBG) önemli ölçüde azalmıştır.

AMAÇ 5 *Türkiye bütçesinin gelişimini açıklamak.*

Türkiye'de kamu mali yönetimine ilişkin ilk düzenleme 1927 yılında çıkarılan *1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu*'dur ve 2006 yılına kadar uygulanmıştır. 2006 yılından itibaren bütçeler *5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu*'na göre hazırlanmıştır. Bu kanunla kamu idarelerinin tüm gelir ve giderlerinin bütçelerde yer alması sağlanmış ve bütçe dışında gelir elde edilmesi ile gider yapılması önlenmiştir. Harcamalar konusunda esneklikler sağlanmıştır. Kamuda uygulanan muhasebe sistemi geliştirilmiş, mahalli idareler ve sosyal güvenlik kurumlarının bütçe büyüklüklerinin TBMM'nin bilgisine sunulması sağlanmıştır. Vergi muafiyeti istisna ve indirimleri ile benzeri uygulamalar nedeniyle vazgeçilen kamu gelirleri cetveli (Vergi harcamaları cetveli) bütçe kanunlarına eklenmeye başlanmıştır. Mali saydamlıkla ilgili yeni kamu mali yönetim yapısı, harcamacı kuruluşların ileriye yönelik bütçe tahminlerinin, yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kurumlarının bütçe tahminlerinin bütçe kanunu tasarısına eklenmesi gibi parlamentoya ve kamuoyuna sunulacak raporların içeriğini zenginleştiren yenilikler getirilmiştir. Kamu kaynağının etkin kullanımı açısından *hesap verme sorumluluğu* getirilmiştir. 2006 yılında *konsolide bütçe yerine merkezi yönetim bütçesi* kavramı kullanılmaya başlanmış ve düzenleyici/denetleyici kurumların da harcama ve gelirleri bütçeye dahil edilmiştir. Ayrıca eskiden genel bütçe dışında tutulan ve sosyal güvenlik kuruluşlarının ve mahalli idarelerin bütçeleri de genel yönetim bütçesi şemsiyesi altına alınmıştır. Bütçede yer alan en önemli harcama kalemlerinden eğitim sağlık ve savunma harcamalarının cumhuriyet dönemi boyunca bütçeden aldıkları paylar içinde savunma 1970'lere kadar belirgin bir şekilde bütçedeki en büyük payı alırken, yıllar itibarıyla payı azalmaya başlamış ve nihayet 2003 yılından itibaren eğitim harcamalarının altına düşmüştür. Eğitim harcamaları ve sağlık harcamalarının paylarında son yıllarda yükselme meydana gelmiştir.

AMAÇ 6 *Türkiye'de özelleştirmenin amaçlarını tanımlamak.*

Türkiye'de özelleştirme ile ilgili önemli çalışmalar 1980 sonrasında başlamıştır. Türkiye'de özelleştirmeye ilişkin kapsamlı düzenlemeler 1994 tarihinde 4046 sayılı Kanun'la düzenlenmiştir. Bu kanunla Özelleştirme Yüksek Kurulu ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Özelleştirme ile devletin ekonomideki ticari faaliyetlerinin en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Sonuçta rekâbete dayalı piyasa ekonomisinin oluşturulması, devlet bütçesi üzerindeki KİT finansman yükünün azaltılması, sermaye piyasasının geliştirilmesi ve atıl tasarrufların ekonomiye kazandırılması amaçlanmaktadır. Türkiye'de özelleştirme çeşitli yöntemlerle uygulanmıştır. Özelleştirme uygulamalarında blok satış yöntemi ağırlık taşımaktadır. 1986 yılından bu yana toplam 43.1 milyar dolar tutarında özelleştirme gerçekleştirilmiştir. Özelleştirme uygulamaları ile kamu kesimi, faaliyet gösterdiği birçok sektörden tamamen çekilmiştir.

AMAÇ 7 *Türkiye'de mahalli idarelerin bütçelerindeki gelişmeleri açıklamak.*

Türkiye'de mahalli idareler bütçeleri belediyeler, il özel idareleri, İller Bankası ile su ve kanalizasyon idareleri bütçelerinden oluşmaktadır. Mahalli idare bütçelerinin %90'ı belediyeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de son yıllarda mahalli idarelerin bütçe ve yetkileri arttırılmaya çalışılmaktadır. Mahalli idarelerin yetkileri, görevleri, gelir kaynakları ve harcamaları merkezi yönetim tarafından belirlenir. 1980 sonrası dönemde emlak vergileri ve bazı vergilerin toplanması belediyelere bırakılmış ve belediyelere genel bütçeden daha çok kaynak transfer edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak 1980 yılında mahalli idarelerin gelirlerinin GSYH oranı %1 civarında iken, bu oran 2010 yılında %3,55 e kadar çıkmıştır. 2002 yılında genel bütçe gelirlerinin %6,6'sı mahalli idarelere aktarılırken, bu oran 2010 yılında %8,9'a yükselmiştir. Türkiye'de son on yılda hızlı bir şekilde kentlere göç gerçekleşmiştir. Bu durum mahalli idarelerin sunduğu hizmetlere olan talebi artırmıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi kamu kesiminin büyüklüğünü gösteren ölçütlerden biri **değildir?**

a. Kamu Gelirleri/GSYH
b. Devlet Borçları/GSYH
c. Devlet Bütçesi/GSYH
d. Vergi Gelirleri/GSYH
e. Kamu Harcamaları /GSYH

2. Harcamayı yapan yönetim birimlerini esas alan kamu harcamaları sınıflandırması aşağıdakilerden hangisidir?

a. Fonksiyonel
b. İdari
c. Ekonomik
d. Harcamacı
e. Hukuki

3. Ekonomide etkinlik açısından aşağıdaki vergilerden hangisi daha avantajlıdır?

a. Gelir üzerinden alınan vergiler
b. Servet üzerinden alınan vergiler
c. Harcamalar üzerinden alınan vergiler
d. Veraset ve İntikal vergisi
e. Kurumlar Vergisi

4. Türkiye'de vergi yükünün 1975-2010 yıllarında gösterdiği gelişim ile ilgili aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

a. Artış eğilimine sahiptir
b. Azalış eğilimine sahiptir
c. Önce artış sonra azalış eğilimine sahiptir
d. Önce azalış sonra artış eğilimine sahiptir
e. Değişim göstermemiştir

5. Türkiye'de kamu borçlanmasından sorumlu kurum aşağıdakilerden hangisidir?

a. Maliye Bakanlığı
b. Kalkınma Bakanlığı
c. Merkez Bankası
d. Hazine Müsteşarlığı
e. Dış Ticaret Müsteşarlığı

6. Aşağıdakilerden hangisi bütçe açığı göstergesi olarak KKBG'nin kullanılma nedenlerinden biri **değildir?**

a. Ülkelerarası karşılaştırmalarda kolaylık sağlamak
b. Bütçe açığı ölçümü ile ilgili sorunlardan kurtulmak
c. Maliye politikasının sürdürülebilirliğinin analiz edilebilmek
d. Nakit bazında ölçüm yapabilmek
e. Borç yükünü azaltmak

7. Türkiye'de KKBG'nin gelişimine bakıldığında aşağıdakilerden hangisi **söylenemez?**

a. 1990-2000 yılları arasında KKBG artış eğilimi göstermiştir
b. KKBG 2001 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır.
c. KKBG 2002 yılından itibaren azalma eğilimine girmiştir.
d. KKBG 2005 yılında negatif olmuştur
e. KKBG borçların sürdürülebilirliğinin bir göstergesi değildir.

8. Aşağıdakilerden hangisi 5018 sayılı Yasa'da yer alan bütçe çeşitlerinden biri **değildir?**

a. Özel Bütçe
b. Katma Bütçe
c. Sosyal Güvenlik Kurumu Bütçesi
d. Düzenleyici ve Denetleyici Kurum Bütçeleri
e. Mahalli İdareler Bütçesi

9. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de özelleştirmenin amaçlarından biri **değildir?**

a. Devletin ekonomideki ticari faaliyetlerinin en aza indirilmesi
b. Rekabete dayalı piyasa ekonomisinin oluşturulması
c. Devlet bütçesi üzerindeki KİT finansman yükünün azaltılması
d. Sermaye piyasasının geliştirilmesi
e. İstihdamın artırılması

10. Türkiye'de 1980 sonrasında belediyelere aşağıdakilerden hangi verginin toplama yetkisi verilmiştir?

a. Katma Değer Vergisi
b. Emlak Vergisi
c. Veraset ve İntikal Vergisi
d. Özel Tüketim Vergisi
e. Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi

Yaşamın İçinden

Ekonomik Görünüm

Türkiye ekonomisi ile ilgili bir değerlendirme mutlaka mukayeseli olmak zorunda. 2011 senesinde milli gelir 750 milyar dolar düzeyinde, dış ticaret hacmi ise 400 milyar dolara yaklaşıyor; böyle bir ekonomiyi mukayeseli olarak değerlendirmemek konuları iyi görememenin ilk koşulu olabilir. Önce büyümeden, yani ekonominin özünden işe başlamak lazım. Türkiye'nin 2011 büyüme oranının % 8 dolayında çıkacağı tahmin ediliyor. Bu oranın, 2011 senesinde, dünyada, Çin (%8.9) ve Arjantin'den (%9.3) sonra üçüncü büyük büyüme oranı olacağı düşünülüyor; Avro (Euro) Bölgesi muhtemelen binde 8 dolayında, ABD ise %1.6'lık bir büyüme gerçekleştirmiş olacaklar. Tayvan (%1.9), Singapur (%4.0), Güney Kore (%4.0), Hindistan (%6.0) gibi ülkelerin epey önüne geçerek önemli bir başarının altına imza atıyoruz. Ancak, ABD ve Çin dışında büyüme oranlarının tüm dünyada 2012 senesinde düşmesi bekleniyor; Avro Bölgesi 2012 senesinde negatif bir büyüme ile karşılaşabilir. Türkiye için ise şimdilik yüzde 4 ile yüzde 5 arasında bir büyüme bekliyor, hedefliyor; bu oranın bizi kesmeyeceği kesin, umarım seneyi daha yüksek bir büyüme oranı ile kapatırız. Daha yüksek bir büyüme oranının ön koşullardan biri de daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekebilmek. Daha fazla yabancı sermaye yatırımı çekebilmek için de hukuk devletinde dev adımlar atmamız, mesela mutlaka yeni bir anayasa, yeni bir siyasi partiler kanunu yapmamız şart. Büyümede manzara şimdilik iyi ama daha tartışmalı alanlarımız da mevcut. Mısır, Venezüella gibi ülkeleri bir kenara bırakırsanız, en yüksek enflasyon oranı, yüzde 10 ile Türkiye'de. Doğrudur, Türkiye bu alanda da, 80'lere, 90'lara, 2000'lerin başına oranla kendi içinde çok başarılı ama küresel mukayeselerde durumumuz hiç de iç açıcı değil. Enflasyonda neden yüzde 5'in altına kalıcı olarak inemiyoruz, bu konuyu da açık açık tartışmamız lazım. Küresel mukayeselerde en olumsuz görüntü hiç kuşkusuz cari açık miktarı ve milli gelire oranında; çektiğimiz doğrudan yabancı sermaye miktarı senede yirmi milyarın altında kaldığı ölçüde bu sorun daha da sıkıcı oluyor. Türkiye'nin son on iki ayda cari açık büyüklüğü 77 milyar dolayında ve bu büyüklüğün milli gelire oranı da yüzde 8'in üzerinde; bu büyüklük ve bu oranda maalesef dünya şampiyonuyuz, bizim önümüzde ABD var ama malum, ABD'nin parası küresel bir para. Cari açığın oluşmasında yüksek büyümenin birinci derecede sorumlu olduğunu biliyoruz ama bu meselenin de üzerimizde Demokles'in kılıcı gibi sallandığı bir gerçek. Büyüme ile birlikte en başarılı olduğumuz alan hiç kuşkusuz bütçe alanı; bu konuda, açığın yüzde onlardan yüzde bire inmesinde katkısı olan herkese vatandaş olarak minnet borçluyuz. Japonya, İngiltere gibi ülkelerde bütçe açıklarının milli gelirin yüzde 8'i, Avro Bölgesi'nde yüzde 3.5 olduğunu hatırlayalım; Fransa'da dün açıklanan ve yüzde 5.2 olarak gerçekleşen bütçe açığının büyük bir mutluluk dalgası oluşturduğunu da geçerken söyleyelim. Ancak, ülkemizdeki çok düşük bütçe açığına, adeta denk bütçeye rağmen faizler, Yunanistan (Avro cinsinden yüzde 20!!!) hariç, çevremizdeki ülkelere oranla çok yüksek (%10). Faizler İngiltere'de %2.4, Fransa'da %3, İsveç'te %2, ABD'de %2, Brezilya'da %3'tür. Faizlerin yüksekliğinde tasarruf oranımızın düşüklüğü, ödünç verilebilir fonlara yüksek talep dışında kanımca hukuk yapımızın da bir türlü normalleşmemesi rol oynuyor. Kürt meselesini çözmüş, yeni bir anayasa, yeni bir siyasi partiler kanunu yapmış, hukukunu AİHM içtihadına uyarlamış bir Türkiye, daha fazla kaynak çeken, daha fazla tasarruf üreten, çünkü beklentilerin daha olumlu olduğu, yani faiz oranları daha düşük, yani daha fazla ve ucuz yatırım yapan, yani daha hızlı büyüyen bir Türkiye demek olacaktır.

Ekonomimiz de, başka alanlarda da olduğumuz gibi, ilginç, ikili bir görüntü veriyor. Bir yanda muhteşem büyüme ve mali disiplin, öte yanda yüksek faizler, yüksek enflasyon ve dünya şampiyonu bir cari açık oranı.

Kaynak: Eser Karakaş, Star Gazetesi, 2 Nisan 2012

Okuma Parçası

Ekonomide 2012 perspektifi

Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde devam eden borç krizi ve talep daralması nedeniyle 2012'de dünya ekonomilerinde durgunluğun yaşanacağı beklentisi mevcuttur. Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından eylülde yayımlanan "Dünya Ekonomik Görünüm Raporu'na" göre 2012'de dünya ekonomisi için tahmin edilen büyüme rakamı yüzde 4, gelişmiş ülkeler için yüzde 1.9 ve Euro (Avro) Bölgesi için ise yüzde 1'e yakındır.

Türkiye de, maalesef, AB ülkelerinde devam eden borç krizi ve küresel ekonomide yaşanan daralma nedeniyle oluşan karamsar senaryolardan nasibini almıştır. IMF,

Türkiye ekonomisinin zayıf sermaye girişleri nedeniyle 2012'de yüzde 2, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ise yüzde 3 büyüyeceğini tahmin etmektedir. Bu tahminler ve küresel ekonomide meydana gelecek tüm olumsuz senaryolardan dolayı, 2011'de açıklanan Orta Vadeli Program'da (OVP), Türkiye ekonomisi için yüzde 4'lük bir büyüme oranı hedeflenmektedir.

Tüm bu öngörülere rağmen, AB ülkelerinde krizin devam ettiği bu dönemde, Türkiye ekonomisi 2009'un son çeyreğinden itibaren son 8 çeyrek dönem boyunca kesintisiz büyümeye devam etmiştir. Dünya ekonomilerinde sermaye girişlerini olumsuz yönde etkileyecek durumlar yaşanmadığı sürece, dış talepte meydana gelecek zayıflamaya rağmen iç talepte canlılık nedeniyle ekonomik büyümenin 2012'de de devam edeceği ve öngörülen rakamlardan daha yüksek oranlarda gerçekleşeceği beklenmektedir. Şunu da ifade etmek gerekir ki, Ekim 2010'da açıklanan OVP'de 2011 yılı ekonomik büyüme için yüzde 4.5 oranı hedeflenmiş, ancak 2011'in ilk 9 ayında gerçekleşen rakamlara göre ekonomik büyümenin yüzde 8 üzerinde gerçekleşmesi güçlü bir olasılık haline gelmiştir. Dolayısıyla, Ekim 2011'de açıklanan OVP'de 2012 için öngörülen yüzde 4 büyüme hedefi de rahatlıkla aşılacaktır.

Ekonomide kamu maliyesi alanında elde edilen başarılar sayesinde borcun ve bütçe açığının GSYH içindeki payı Maastricht Kriteri altında kalmıştır. 2012'de AB tanımlı genel devlet borç stokunun GSYH'ya oranının, yüzde 37 ile yüzde 60 olan Maastricht Kriteri'nin altında gerçekleşmesi beklenmektedir. Diğer yandan, bütçe açığının GSYH içindeki payının ise yüzde 1.5 ile yüzde 3 olan Maastricht Kriteri altında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Kamu maliyesinde gerçekleşen bu başarı, AB ülkelerinde devam eden borç krizinin olumsuz etkilerini bertaraf etme ve geniş manevra alanı bulma imkânı sağlamıştır. Ayrıca, düşük bütçe açığı ve kamu borç yükü nedeniyle, 2012'de enflasyonun düşmesi ve dolayısıyla TL'de daha az değer kaybı yaşanması beklenmektedir. AB ülkelerinde ve Türkiye ekonomisinde iktisadi faaliyetlerin yavaşlayacağı beklentisi ve döviz kurlarının dengeye gelmesi de 2012'de enflasyonun tek haneye düşmesine katkı sağlayacaktır.

2011'de ekonominin en önemli problemlerinden biri olan cari açığın GSYH içindeki oranının 2012'de düşeceği öngörülmektedir. 2011'de kur oranlarındaki oynaklık ihracatı artırarak hem cari açığın düşmesine hem de iç ve dış talebinin dengelenmesine katkıda bulunacaktır. Çünkü dövizin serbest piyasada belirlenmesi ve herhangi bir kısıtlama olmadan TL'nin değer kaybetmesi Türkiye ekonomisinin rekabet gücünün artmasında önemli bir faktör olmuştur. Diğer yandan, Euro bölgesi içinde bulunan ülkelerin borç krizine rağmen, Euro'da kalmaları ve AB ülkelerinin arasında mali entegrasyonu güçlendirmek için Avrupa anlaşmalarının değiştirilmesi gibi önlemlerin kısa sürede hayata geçirilmemesi, mevcut durumu Türkiye lehine çevirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin jeopolitik konumu nedeniyle Avrupa ve Ortadoğu pazarlarına yakın olması ve Asya ülkelerine nispeten küçük miktarlardaki taleplere daha kolay ve hızlı cevap verebilmesi Türkiye'nin küresel ekonomik krizden avantaj sağlayabileceği beklentisini yükseltmiştir.

Bununla beraber, Türkiye ekonomisinde cari açık miktarından çok, cari açığın finansmanı, yani kredi kanalı daha önemli hale gelmiştir. AB borç krizi nedeniyle, Avrupa Merkez Bankası'ndan (ECB'den) piyasalara önemli miktarda likidite enjekte edilmektedir. Tabi ki, buradaki en önemli nokta piyasalara enjekte edilen likiditenin bankalar arasında dolaşıma katılıp katılmayacağı ve bu likiditeden Türkiye ekonomisinin yararlanıp yararlanmayacağıdır. Eğer Türkiye piyasalara enjekte edilen bu sermaye bolluğundan yararlanır ise cari açığın finansmanında sıkıntı yaşamayacaktır.

Sonuç olarak, 2012 için öngörülen tüm olumsuz senaryolara rağmen, ekonomik büyümede çok keskin bir düşüş yaşanmadan büyüme dinamiğinin devam edeceğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra ekonomide üretimin istikrarlı olması için; yurtiçi üretimde verimlilik artışının sağlanması, katma değeri yüksek ürünlerin üretimine öncelik verilmesi, ekonomik büyümeyi kısıtlayan tasarrufun artırılması ve rekabet gücü yüksek sektörlere odaklanılması gibi temel sorunlara çözüm bulunması gerekmektedir.

Kaynak: Erdal Tanas Karagöl, Sabah Gazetesi, 14 Ocak 2012

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise "Kamu Ekonomisi ve Türkiye'de Kamu Ekonomisinin Gelişimi" konusunu gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Kamu Harcamaları" konusunu gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Kamu Gelirleri" konusunu gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Kamu Gelirleri" konusunu gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de İç Borçlanma ve Borç Yönetimi" konusunu gözden geçiriniz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de İç Borçlanma ve Borç Yönetimi" konusunu gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de İç Borçlanma ve Borç Yönetimi" konusunu gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye Bütçesinin Gelişimi" konusunu gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Özelleştirme" konusunu gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Kamu Türkiye'de Mahalli İdareler" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Devletin ekonomideki payı bütün gelişmiş ülkelerde sürekli olarak artış göstermiştir. Savaş, ekonomik depresyon, sosyal güvenlik hizmetlerine olan talep, altyapı yatırımları, işsizlikle mücadelede gibi sosyo-ekonomik nedenlerle devletin ekonomideki payı artmaktadır. Devletin ekonomideki payında dolayısıyla kamu harcamalarındaki genel artış nedenleri savaş finansmanı, ekonomik büyüme, nüfus artışı, kötü yönetim, teknolojik gelişmeler sayılabilir. Türkiye'de kamu harcamalarının genel artış nedenlerine ek olarak istikrarsız yönetimler ve bakanlık sayısındaki artışlar, bütçe dışı fonların büyüklüğü, kamu iktisadi teşebbüslerini gösterebiliriz. Son yıllarda kamu yönetiminde yeniden yapılanma ve istikrarlı yönetimlerle birlikte sayılan birçok artış nedeni ortadan kalkarken sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarındaki artış genel kamu harcamalarındaki artış eğilimini değiştirmemiştir.

Sıra Sizde 2

Türkiye'de 5018 sayılı Yasa (Kanun) ile kamu harcamaları yeni bir sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve bu sınıflandırma ile kamu harcamaları ülkelerarası karşılaştırmaya daha uygun hâle gelmiştir. *Kurumsal (İdari) sınıflandırma* ile kamu kesiminin örgüt yapısı, *işlevsel (fonksiyonel) sınıflandırma* siyasi birimlerin belirlenen kamu harcamalarını sistemli bir biçimde kapsar ve genel hizmetler, savunma hizmetleri, ekonomik işler ve hizmetler, sağlık hizmetleri vb. hizmetlerden oluşur. Kamu harcamalarının *ekonomik sınıflandırma*sının yeni yapısında ekonomik sınıflama dört düzeyde sınıflanmıştır. *Birinci düzey sınıflandırmada personel giderleri, sosyal güvenlik kurumuna devlet primi giderleri, mal ve hizmet alım giderleri, faiz giderleri, cari transferler, sermaye giderleri ve transferleri, borç verme ve yedek ödeneklerden oluşmaktadır.*

Sıra Sizde 3

Borçların sürdürülebilirliği kamu borç stokunun milli gelire oranının uzun dönemde sabit kalması şeklinde ifade edilebilir. İç borç stoku/GSMH (veya GSYH) oranı uzun vadede istikrarlı ise borçların sürdürülebilir olduğu düşünülür. Ancak, burada iç borç stoku/GSMH (GSYH) başlangıç oranının düzeyi dikkate alınmalıdır. Borçların sürdürülebilirliği, aynı zamanda borç düzeyini ekonominin tüm makroekonomik amaçlarına katkı sağlayacak seviyede tutmak için büyüme, maliye ve para politikası arasında koordinasyon gerektirir. Borç stokunun yüksek seviyelerde olduğu ülkelerde makroekonomik istikrarın borçlanma dinamikleri ile yakın ilişkide olduğu, borçların sürdürülebilirliğine ilişkin beklenişlerin ekonomik dengeler üzerinde belirleyici hâle geldiği genel kabul görmektedir. Sürdürülemez borçlanma fiyat istikrarını bozmakta, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemekte ve makroekonomik istikrarı bozmaktadır. Borç yükünün artması politik belirsizlik, finansal istikrarsızlık ve piyasalarda güvenin azalmasına neden olmaktadır. 2001 yılında Türkiye ekonomisinde gerçekleşen makroekonomik değişkenler uygulanan politikaların sürdürülemez olduğunu göstermiştir. İç borç stokunun eritilmesi ya da sürdürülebilirliğinin sağlanması için başvurulacak yöntemler faiz dışı fazla oluşturulması, iç borç çevirme oranının azaltılması, özelleştirme gelirleri, konsolidasyon ve monetizasyon sayılabilir.

Sıra Sizde 4

Türkiye'de bütçe yapısında kamu maliyesinin temel ilkeleri bakımından ve kamu kaynağının kullanımı bakımından olmak üzere önemli yenilikler getirilmiştir. Temel ilkeler bakımından bakıldığında bütçe türleri ulus-

lararası standartlarda benimsenen biçimde yeniden tanımlanmıştır. Bütçenin kapsamı genişletilmiş, tüm gelir ve giderlerin bütçelerde yer alması sağlanmış, kalkınma planları ve bütçeler arasında sıkı bağ kurulmuş, harcamalarda uygulanan katı kurallar ve ön kontrollerden vazgeçilerek esneklik sağlanmış, mahalli idareler ve sosyal güvenlik kurumları bütçelerinin kapsam içine alınmış ve vergi harcamaları bütçede gösterilmeye başlanmıştır. *Kamu kaynağının kullanımı bakımından getirilen dört temel ilke ise, mali saydamlık, hesap verme sorumluluğu, performans esaslı bütçeleme ve çok yıllı bütçeleme sayılabilir.* Bunların sonucu olarak kamu kaynaklarının kullanılmasında mali disiplin sağlanmış, etkinlik ve verimlilik artmıştır.

Sıra Sizde 5

Özelleştirme ile varılmak istenen sonuç, piyasa ekonomisinin mekanizmalarını yerleştirmektir. Özelleştirmenin ideolojik ve siyasi amaçları vardır. Devleti küçültmek, demokrasiyi sağlamlaştırmak ve yerleştirmek özelleştirme taraftarlarının en güçlü ideolojik gerekçelerinden biridir. Sendikaların kamu üzerindeki baskılarını hafifletmek önemli bir amaçtır. KİT'ler sendikaların güçlü olduğu ve iktidara etkileyen örgütlenmedir. Özelleştirme ile KİT'ler özel sektöre devredilerek bir taraftan sendikaların gücü zayıflatılırken diğer yandan KİT'lerin iktidar üzerindeki baskısı azalmaktadır. Sermayenin tabana yayılmasını sağlamak, uluslararası kuruluşların baskısı özelleştirmenin nedenlerindendir. Özelleştirmenin iktisadi ve mali amaçları ise devlete gelir sağlamak, KİT'lerin borç yükünden kurtulmak ve yabancı sermayeyi çekmek sayılabilir. Türkiye'de özelleştirme ile devletin ekonomideki ticari faaliyetlerinin en aza indirilmesi, rekâbete dayalı piyasa ekonomisinin oluşturulması, devlet bütçesi üzerindeki KİT finansman yükünün azaltılması, sermaye piyasasının geliştirilmesi ve atıl tasarrufların ekonomiye kazandırılması hedeflenmiştir.

Yararlanılan Kaynaklar

Aktan, Coşkun Can (2002). **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme,** İzmir: Anadolu Matbaacılık.

Eker, Aytaç ve Metin Meriç (2005). **Devlet Borçları (Kamu Kredisi),** İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Eren, Aslan (2008). **Türkiye Ekonomisi,** 2. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.

Günay, Ayşe (2007). **Mali Disiplin Sağlanmasında Anayasal denk Bütçe Yaklaşımı Ve Türkiye'de Uygulanabilirliği,** Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.

Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010,** http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC5A73E5CFAD2D9676

Karabaş, Engin (2005), **Bütçe Kapsamı Ve Bütçe Kapsamı Dışında Kalan Kamusal Harcama Alanları,** Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu Maliye Bakanlığı Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara.

Karluk, S. Rıdvan (2009). **Türkiye Ekonomisi,** 12. Baskı, İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Kepenek Yakup ve Yentürk, Nurhan (2005). **Türkiye Ekonomisi,** İstanbul: Remzi Kitapevi.

Maliye Bakanlığı. **Bütçe Gerekçeleri** (2010,2011 ve 2012), Ankara.

Mutluer, Kamil, Erdoğan Öner, Ahmet Kesik (2011). **Bütçe Hukuku,** 3. Baskı, Yayın No:99, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

OECD (2011). **Revenue Statistics Comparable Tables,** http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV

OECD (2011). R**evenue Statistics 1965-2010,** OECD Publishing ISBN978-92-64-12286-4.

ÖİB (2012), **Türkiye'de Özelleştirme,** http://www.oib.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm, (Erişim: 20.05.2012).

Parasız, İlker (2003). **Türkiye Ekonomisi,** Bursa: Ezgi Kitapevi.

Pınar, Abuzer (2011). **Maliye Politikası Teori ve Uygulama,** 4. Baskı, Ankara: Turhan Kitapevi.

Sağbaş, İsa (2012). **Türkiye'de Ulusal Ekonomik Krizden Küresel Ekonomik Krize: 2000-2010 Dönemi Maliye Politikaları Türkiye Ekonomisi 2011.**

Şahin, Hüseyin (2002). **Türkiye Ekonomisi,** 7. Baskı, Bursa: Ezgi Kitapevi.

Şen, Hüseyin ve İsa Sağbaş (2004). **Bütçe Açıkları Teori ve Türkiye Uygulaması,** Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Şener, Orhan (2010). **Kamu Ekonomisi,** 11. Baskı, İstanbul: Beta Basım A.Ş.

http://databank.worldbank.org (Erişim: 10.05.2012).

http://www.oib.gov.tr/baskanlik/ozellestirme_prosedur.htm (29.05.2012).

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tarım sektörünün tanımı ve kapsamını açıklayabilecek,
- Tarım sektörünün fonksiyonlarını ifade edebilecek,
- Türk tarım sektörünü ve bu sektörün özelliklerini açıklayabilecek,
- Türkiye'de tarım sektörünün temel sorunlarını analiz edebilecek,
- Türkiye'de tarım ve tarımsal destekleme politikalarını değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Tarım Sektörü
- Bitkisel Üretim
- Hayvansal Üretim
- Su Ürünleri Üretimi
- Tohumluk ve Damızlık Üretimi
- Organik Tarım
- Tarımsal Destekleme Politikaları
- Doğrudan Gelir Desteği

İçindekiler

Türkiye Ekonomisi → Temel Sektörlerde Gelişmeler I: Tarım Sektörü

- GİRİŞ
- TARIMSAL FAALİYETİN İŞLEVLERİ VE ÖZELLİKLERİ
- TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN ÜRETİM YAPISI VE ÜRÜN PROFİLİ
- TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI
- TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN AB ORTAK TARIM POLİTİKASINA UYUMU

Temel Sektörlerde Gelişmeler I: Tarım Sektörü

GİRİŞ

Tarım sektörü, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesini, bunların kalite ve verimlerinin yükseltilmesini, bu ürünlerin uygun koşullarda muhafazasını, işlenip değerlendirilmesini ve pazarlanmasını kapsamaktadır. Diğer bir ifade ile tarım insan besini olabilecek ve ekonomik değeri olan her türlü bitkisel ve hayvansal ürünün bakım, besleme, yetiştirme, koruma ve mekanizasyon faaliyetlerinin yanı sıra durgun sularda veya özel alanlarda yapılan balıkçılık faaliyetlerinin tümünü kapsar. Genel olarak, ülkelerin ekonomik gelişme düzeyi yükseldikçe, tarımın milli gelir içindeki payı ve istihdama katkısı azalsa da önemi azalmamakta, hatta artmaktadır. Zira insanların hayatta kalmalarını sağlayan yeme içme faaliyeti ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetin alanına girmektedir. Kaldı ki, insanların refah seviyesi hızla yükseldikçe, yaşam standardı da yükselmekte; buna bağlı olarak da tarımsal faaliyetin niceliği kadar niteliğinden beklentiler de sürekli değişmektedir. Dünya nüfusunun zamanla köyden kente göç etmesi, yaşam beklentisinin artması, dünya nüfusunun hızla yaşlanması ve refah seviyesinin pek çok bölgede yükselmesi; tarımsal faaliyete bakışı büyük ölçüde değiştirmiş; sektörü geleneksel üretim ve tüketim yapısından hızla diğer sektörlerde olduğu gibi kapitalist piyasa sürecine dahil etmiştir.

Türk tarım sektörü de zamanla bundan nasibini almıştır ve almaya da devam etmektedir. **Tarımsal faaliyet, ana yapı olarak bitkisel ve hayvansal üretimle balıkçılık faaliyetlerinden ibarettir.** Bu kısımda alt üretim yapılarının her biri kendi içinde alt sektör ve ürünler üzerinden analiz edilmekte; böylece, ülkenin tarım alt sektörlerinde ve ürün bazında rekabet avantajları analiz edilmektedir. Analizler yapılırken, hem zaman içindeki gelişmeler hem de şu anda nispi durumları dikkate alınmıştır.

Bu bölümde öncelikle tarımsal faaliyetin işlevleri ve özellikleri özetle anlatılmakta; ardından Türk tarım sektörünün üretim yapısı ve ürün profili bitkisel, hayvansal ve deniz ürünleri üretimini ve ürün profilini ele alacak şekilde üç ana kısımda son yirmi yılı esas alan verilerden hareketle analiz edilmekte; sonrasında tarımsal istihdam ve dış ticaretin yapısı, destekleme politikaları ve Avrupa Birliği'ne uyum politikaları ile bitirilmektedir. Böylece, Türk tarım sektörü tüm ayrıntıları ile ele alınarak okuyucunun sektörün üretim yapısı, ürün deseni ve rekabet düzeyi ile temel politikaları hakkında kapsamlı bir bilgiye sahip olması amaçlanmaktadır.

TARIMSAL FAALİYETİN İŞLEVLERİ VE ÖZELLİKLERİ

İktisat literatüründe üç temel sektör arasında "tarım" *birincil*, "sanayi" *ikincil,* "hizmetler" ise ***üçüncül sektör*** **olarak tanımlanır.** Hemen hemen tüm ekonomilerde iktisadi kalkınmanın başlangıç aşamasında öncelikli sektör, tarımdır. Bunun sebebi, tarım sektörünün sahip olduğu istihdam ve katma değerin büyüklüğüdür. Tarım sektörü oluşturduğu bu değer ile diğer sektörleri besler ve kendi önemi zaman içerisinde giderek azalır. Günümüzde özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde tarım öncelikli sektör konumunda olduğu için, bu ülkelerde iktisadi kalkınma amacının gerçekleştirilmesinde tarım sektörünün çok önemli bir yeri vardır.

İktisadi gelişme sürecinde tarım sektörünün önemine ilk kez sistematik olarak değinen iktisat ekolü Fizyokrasi'dir. Fizyokrasi'nin kurucusu Fransız iktisatçı Quesnay'e göre, bir ekonomide tarım sektörü gelişmeden diğer üretim unsurlarının gelişmesi mümkün değildir. Serbest rekabet ve kişisel çıkar üzerine kurulu Fizyokrasi'ye göre, kıymetli madenler ve ticaret, iktisadi gelişme için o kadar önemli değildir. Çünkü bu alanlarda malın malla değişimi söz konusudur. Oysa tarımsal faaliyet, bir üretim ve değer yaratılmasını içerir ve bu alanda oluşan katma değer de daha yüksektir.

Günümüzde tarım sektörü denilince akla, toprak ve/veya suda yapılan bitkisel ya da hayvansal üretim faaliyetiyle uğraşan bir sektör gelmektedir. ***Dar anlamda*** **tarım**; ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yoluyla bitki ve bitkisel ürünler, hayvan ve hayvansal ürünler üretilmesi veya bunların üreticileri tarafından işlenip değerlendirilmesi faaliyetlerini kapsar. ***Geniş anlamda*** **tarım** ise bitkisel ve hayvansal ürün üretiminin yanı sıra, bu ürünlerin yetiştiricileri tarafından işlenmesini, ormancılık ve balıkçılık faaliyetlerini, tarımsal ürünlerin taşınmasını ve saklanmasını, üreticiler tarafından satılmasını ve tarım alet ve makinelerinin üretim faaliyetlerinde bir bedel karşılığında kullandırılmasını kapsar.

Yukarıdaki tanımlardan hareketle tarımın temel bir iktisadi sektör olduğu; dolayısıyla bu sektörde mal arz edenlerin ve talep edenlerin, üreticilerin ve tüketicilerin, üretimin yapıldığı bir mekânın (arazi), makine aksamının, tabii ki işletmelerin ve bu işletmelerin sahiplerinin, yönetenlerinin ve çalışanlarının olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla, sektörün bütün bu unsurları bir araya gelerek aşağıdaki işlevleri yerine getirmektedir.

SIRA SİZDE 1

Tarım sektörünü tanımlayarak bu sektörün ekonomide öncelikli sektör olmasına değinen ilk iktisat ekolünü açıklayınız.

Tarımın Sektörünün İşlevleri

Tarım sektörünün işlevleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- *İnsanların besin gereksinimlerini karşılamak:* İnsanların hayatını idame ettirebilmesi için gerekli olan besin maddelerinin üretilmesi işlemini içerir.
- *Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olmak:* Sürdürülebilir kalkınma, gelecekte yaşayacak insanların refah düzeylerini azaltmadan, günümüzde yaşayan insanların refah düzeylerini arttırma şeklinde tanımlanan bir kalkınma modelidir. Bu anlamda, tarımsal ihtiyaçlar büyük bir öneme sahiptir.
- *Sanayi sektörüne hammadde sağlamak:* Tarım sektöründe yaratılan fazlalık, hem tarım dışı sektörlerde faaliyet gösteren insanların besin gereksinimlerinin karşılanması hem de sanayi sektöründe üretim girdisi olarak kullanan hammaddelerin teminine yardımcı olmaktadır. Özellikle gıda ve tekstil gibi tarıma dayalı sanayi işletmeleri için bu ihtiyaç oldukça önemlidir.

- *Tarım dışı sektörlere istihdam sağlamak:* Kalabalık nüfuslu tarım ülkelerinde, ekonomik gelişme hızlandıkça tarımdaki işgücü fazlalığı diğer sektörler için sonsuz esnek bir işgücü arzı oluşturur.
- *Tarım dışı sektörlerde üretilen mal ve hizmetlere talep yaratmak:* Bu sektördeki kalabalık nüfus, tarım dışı sektörlerde üretilen mal ve hizmetlere yönelik büyük bir talep yaratır. Zira tarımda çalışanlar gelirlerinin büyük bir kısmını diğer sektörlerce üretilen mal ve hizmetlere harcadıklarından dolayı, bu sektörde artan gelir, talebin gelir esnekliğinin daha yüksek olduğu diğer sektörlerdeki mallara yönelik talebi artıracaktır.
- *Çevre sağlığı ve toplumun ruhsal dengesini korumak:* İktisadi gelişme, sanayileşme ve kentleşme gibi olgular, gerekli tedbirler alınmadığında, çoğu defa insanların çevre sağlığını ve ruhsal dengesini tehdit eder duruma gelmektedir. Dolayısıyla insanları daha dingin, stresten uzak ve sağlıklı bir biçimde yaşayabilecekleri kırsal ve tarımsal mekânlara doğru sürüklemektedir.

Tarım Sektörünün Genel Özellikleri

Tarım sektörünün genel özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

- *Tarımsal üretim iklim şartlarına bağlıdır:* Alınacak birtakım önlemlerle iklim koşullarının sebep olacağı birtakım olumsuzlukları azaltmak mümkün olsa da doğa koşulları tarımsal üretim üzerinde hâlâ belirleyici bir unsurdur.
- *Tarımsal üretim mevsimlerin ritmine bağlıdır:* Bazı tarımsal üretim faaliyetlerinin mutlaka belirli mevsimsel şartlar altında yapılması gerekir.
- *Tarım kesiminde üretim tekniklerini geliştirebilme imkânları sınırlıdır:* Tarım sektörü diğer sektörlere kıyasla daha ziyade emek yoğundur ve çok ileri olmayan teknolojileri kullanır. Bu durum bölgeler, aileler ve ürünler arasındaki verimlilik farklılıklarının altında yatan en önemli etmenlerden biridir.
- *Tarımsal mallar talebinin gelir esnekliği düşüktür:* Tarımsal mallar genellikle temel/zorunlu mal statüsünde olduğu için, bu malların talebindeki değişme tüketicilerin gelirlerindeki değişmeden fazla etkilenmez. Buna göre, kişilerin gelirleri arttıkça tarımsal mal ve hizmetlere yaptıkları harcamalar gelire oranla daha az artar. Hatırlayacağınız üzere, bu tür mallara iktisat literatüründe *düşük mal* denir.

Gelir arttıkça talebi (harcamaları) düşen/azalan mallara düşük mal ya da fakir mal, artan gelire oranla talebi daha az artan mallara ise zorunlu mal denir.

DİKKAT

- *Tarım sektöründe üretim alanları dağınıktır:* Tarım sektöründe faaliyet gösteren firmalar dağınık bir yapı içerisinde şekillenmiştir. Bunlar genellikle küçük aile şirketleri olduğu için, birleşmekte zorluk çekmekte ve işbölümü ile uzmanlaşmanın sağlayabileceği verimlilik avantajından yoksun kalmaktadırlar.
- *Tarımsal işletmelerin içerisinde bulundukları piyasa koşulları farklılık arz eder:* Genel olarak, tarım sektöründe faaliyette bulunan firmaların üretmiş oldukları malları arz ederken tam rekabet piyasası koşullarına, hammadde temininde ise aksak rekabet piyasası koşullarına bağlı olduklarını söylemek mümkündür.
- *Tarım sektöründe "azalan verimler kanunu" geçerlidir:* Buna göre, tarım sektöründe faaliyette bulunan bir firma sürekli olarak verimlilik dezavantajı ile karşı karşıyadır. Çünkü, tarımsal faaliyet yapılan tarım arazisinin kısa dönemde genişletilmesi söz konusu olmadığı için, üretici verimi azaltan bir sabit faktör kısıtıyla karşı karşıyadır.

- *Tarımsal ürün fiyatları istikrarsızdır:* Bu durumun temel sebebi, tabiat koşullarındaki beklenmedik değişikliklerdir. Tarımsal ürün arzı fazla olduğunda ürün fiyatları geriler; buna karşın, ürün arzı daraldığında ise fiyatlar bir anda yükselir. Fiyatların yükselmesinin ardından takip eden yılda üreticiler söz konusu ürünleri daha fazla eker. Bu ise arzın artmasına dolayısıyla fiyatların tekrar düşmesine yol açar. Tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki istikrarsızlıkta bu mallara yönelik talep ile söz konusu malın arzı arasındaki gecikme önemli role sahiptir.

DİKKAT

Tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki istikrarsızlık, iktisat literatüründe Örümcek Ağı Teorisi ile ayrıntılı olarak açıklanır. *Örümcek Ağı Teorisi* için iktisada giriş ve mikro iktisat kitaplarına bakabilirsiniz.

SIRA SİZDE 2

Tarım sektörünün genel özelliklerini kısaca açıklayınız.

TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN ÜRETİM YAPISI VE ÜRÜN PROFİLİ

Tarımsal üretim büyük ölçüde iklim ve doğa koşullarına bağlı bir iktisadi faaliyettir. Türkiye bu açıdan oldukça avantajlıdır, zira Türkiye tarımsal üretim için elverişli bir iklim ve doğa yapısına sahiptir. Büyük ölçüde Latin Amerika ve Güney Afrika ülkelerinde yetişen tropikal ürünler ve sadece dünyanın belirli bölgelerinde bulunan hayvansal ürünler dışında birçok tarımsal ürün Türkiye toprakları üzerinde yetiştirilebilmektedir. Tarımsal üretim konusunda öne çıkan diğer tüm ülkeler gibi, Türkiye'nin de tarımsal üretim hacminin büyük olması, tarım sektörünün ülke ekonomisi için önemli bir konumda bulunmasına ve tarımsal nüfusun toplam işgücü içerisinde büyük bir paya sahip olmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de tarım sektörü kimi zaman oldukça istikrarsız dönemler geçirebilmekte ve söz konusu istikrarsızlıkların çözümü için çoğu zaman devlet müdahalesi kaçınılmaz olmaktadır.

Türkiye'de tarım sektöründe doğrudan ve dolaylı olarak faaliyette bulunan iktisadi birimler arasında; özel sektör firma ve kuruluşları, devlet, KİT'ler, tarım satış kooperatif birlikleri, ticaret borsaları ve bazı tarımsal aracı kuruluşlar yer almaktadır. Sayılan bu birimler alım, satım, kontrol, koordinasyon, düzenleme, kısıtlama ve yönlendirme gibi çeşitli işlevleri yerine getirmektedir. Örneğin, Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tahıl ürünleri piyasasında alıcı pozisyonunda, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) tohumculuk ve damızlık sektörlerinde kaliteli girdi temini için üretici olarak ve dolaylı bir şekilde piyasa yönlendiricisi konumunda, Et ve Balık Kurumu (EBK) canlı hayvan ve et piyasasında üretici ve düzenleyici olarak, ÇayKur ise çay piyasasında üretici ve yönlendirici olarak faaliyet göstermektedir.

Tarımsal Arazi Yapısı ve Tarım İşletmelerinin Durumu

Tarımsal üretim iki büyük alt sektörden oluşur; bunlar bitkisel ve hayvansal üretimdir. Bitkisel üretim içerisinde tahıllar, baklagiller, tohumlar, tekstil hammaddeleri, sebzeler, meyveler ve içecek bitkileri yer alırken; ***hayvansal üretim*** canlı hayvanlar, süt, et, yumurta, bal ve deri gibi ürünleri kapsar. Şekil 4.1, 2010 yılı sonu itibariyle Türkiye'deki toplam tarım alanının, tarımsal üretim faaliyetleri ve ormancılık arasındaki dağılımını göstermektedir. Buna göre, Türkiye'de tarımsal üretime uygun olan alanın yaklaşık olarak %35'i orman arazisidir. Geriye kalan alan içerisinde en yüksek ikinci pay, %26'lık oran ile tahıl ve diğer bitkisel

ürünlerin üretimi için kullanılmaktadır. Hayvansal üretim için gerekli olan çayır ve mera arazileri ise Türkiye'de toplam arazilerin yaklaşık olarak %24'ünü kapsamakta ve üçüncü sırada gelmektedir. Buna ek olarak nadasa bırakılan, meyve, zeytinlik ve bağ olarak kullanılan ve son olarak sebze bahçelerini kapsayan arazi toplamı ise Türkiye'deki toplam arazinin yaklaşık olarak %14'ünü oluşturmaktadır. ***Ekilen toplam tarım arazilerinin her yıl yaklaşık dörtte biri nadasa bırakılmaktadır.***

Türkiye'de tarım arazileriyle ilgili en önemli sorun, çoğunlukla arazilerin oldukça küçük birimlerden oluşması ve aşırı parçalılık durumudur. Tarımsal üretimin hâlâ büyük oranda geleneksel aile işletmeciliği usulü ile yapılması ve arazi miras hukukunun nesilden nesile bu bölünmeye müsait olmasından dolayı, tarım arazileri miras yoluyla çok küçük birimlere kadar bölünmüş ve bir tarım işletmesinin sahip olduğu parça sayısı giderek artmıştır. Dolayısıyla, bu kadar çok parçalı bir arazi yapısıyla sektöründe verimli bir üretim ve etkin bir piyasa yapısının oluşturulması mümkün değildir.

Şekil 4.1

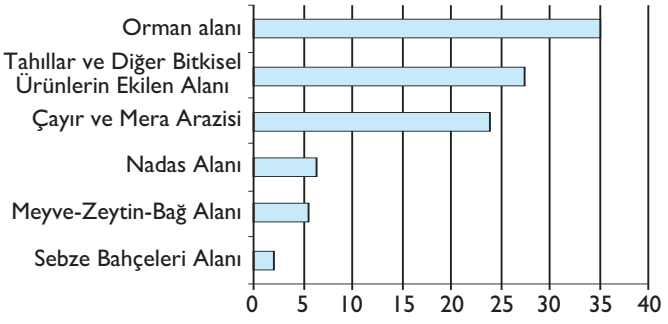

Türkiye'de Tarım ve Orman Alanları Oranı (Yüzde, 2010)

Kaynak: *TÜİK.*

Bu sorunun giderilebilmesi için, değişik dönemlerde *arazi toplulaştırması*na yönelik girişimlerde bulunulmuş, 1961 yılından bu yana bazı hükümetler döneminde ***toprak reformu yasaları*** çıkarılmış, ancak ülkenin geleneksel ekonomik, sosyal ve kültürel yapısının bir sonucu olarak istenen başarı bir türlü elde edilememiştir. Dolayısıyla, bu sorunun çözümü, miras hukukundan başlayarak oldukça kapsamlı bir çalışmayı gerektirmekte ve toplumun ikna edilmesinden geçmektedir. Yine de son yıllarda toplulaştırma faaliyetlerinde azımsanmayacak bir mesafe alınmıştır. 2009 yılında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın isteği ve Bakanlar Kurulu Kararı ile "Tarım Arazilerinin Korunması, Kullanılması ve Arazi Toplulaştırmasına İlişkin Tüzük" yayınlanmıştır. Bu Tüzüğün amacı; "*toprağın korunmasını esas alan bir yaklaşımla tarım arazilerinin hangi zorunlu durumlarda amaç dışı kullanılacağına, tarımsal üretim gücü yüksek büyük ovaların belirlenerek korunmasına ve arazi toplulaştırması ve dağıtımı yapılmasına ilişkin usul ve esasları belirlemek*" şeklinde ifade edilmiştir. 2003-2011 yılları arasında toplam 1,3 milyon hektar tarım alanında çalışmalar tamamlanmış 1,8 milyon hektar alanda da çalışmalar devam etmektedir.

Türk tarım sektörünün en büyük sorunlarından biri de ***tarım işletmelerinin küçük geleneksel aile işletmeleri şeklinde olması***dır. Nitekim, hanehalkı düzeyinde üretim yapanların oranı %99,8 iken, tarım arazilerinin de %97,6'sı bunlar eliyle işletilmektedir. TÜİK'in 2011 yılı *Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler Araştırma Sonuçları*na göre, toplam 3 milyon civarındaki tarım işletmesinin üçte

Türkiye'de ortalama işletme büyüklüğü 6,1 hektar iken; mesela AB-27 ortalaması 12,6 hektar, AB-15 ortalaması 22 hektar, Polonya 6,5 hektar, İngiltere 54 hektar ve İspanya 24 hektar düzeyindedir.

ikisinden fazlası 10-99 dekar arazi büyüklüğüne sahiptir. Bin dekarın üzerinde araziye sahip işletmelerin oranı sadece %0,15'tir ve bu işletmeler işlenen toplam alanın %5'ine hükmetmektedirler.

Tarım Sektörünün GSYH İçerisindeki Payı ve Tarımsal Üretim Değeri

Türkiye, iklim ve doğa koşulları bakımından tarımsal üretime oldukça uygun bir yapıya sahiptir. Bu durum tarım sektörünün Türk ekonomisi için temel sektör olması sonucunu beraberinde getirmiş ve sektör ülke ekonomisi için daima önemli bir sektör olmuştur. Türkiye'de üretilen tüm mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları toplamını gösteren gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) değeri incelendiğinde, sonuç daha da açık hâle gelmektedir. Türkiye'de 2000-2010 yılları itibarıyla, Türkiye'de cari fiyatlarla hesaplanan GSYH'ya ve tarım sektörünün GSYH içerisindeki payına bakıldığında (Tablo 4.1); sektörün GSYH içindeki payında az da olsa bir düşüş söz konusudur. 2000'de Türkiye'de tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı %10,1 iken, 2010 yılına gelindiğinde %8,4'e gerilemiştir. Söz konusu dönemde genellikle GSYH'nın büyüme hızı, tarım sektörünün büyüme hızından fazladır, ancak özellikle 2002, 2009 ve 2010 yıllarına bakıldığında tarım sektörünün GSYH'nın göstermiş olduğu performansın üzerinde bir büyüme trendi yakaladığı açıktır. Bilindiği gibi, bu yıllar ulusal ve/veya uluslararası iktisadi krizleri takip eden yıllardır. Dolayısıyla, tarım sektörünün küresel ekonominin piyasa yapısına ve onun işleyiş mekanizmalarına yeterince tabi olmaması nedeniyle, krizlerin tarımı etkileme süresinin gecikmeli olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ekonomide işler iyi gittiğinde, tarım sektörünün büyüme hızının ekonominin genel büyüme hızının altında kaldığı, ancak konjonktür tersine döndüğünde sektörün ortalamanın üzerinde bir büyüme performansı gösterdiği söylenebilir.

Tablo 4.1
Tarım Sektörünün GSYH İçerisindeki Payı (Milyon ₺, cari fiyatlarla)

Kaynak: *TÜİK.*

Yıl	GSYH	Tarımsal GSYH	Tarımın GSYH'daki Payı (%)	GSYH Büyüme Hızı (%)	Tarım Sektörü Büyüme Hızı (%)
2000	166.658	16.817	10,1	59,3	53,8
2001	240.224	21.237	8,8	44,1	26,2
2002	350.476	36.058	10,3	45,9	70,9
2003	454.781	45.138	9,9	29,8	24,7
2004	559.033	52.998	9,5	22,9	17,2
2005	648.932	60.714	9,4	16,1	14,0
2006	758.391	62.663	8,3	16,9	3,0
2007	84.318	64.332	7,6	11,2	2,9
2008	950.534	72.275	7,6	12,7	13,1
2009	952.559	78.776	8,3	0,2	8,8
2010	1.103.750	92.739	8,4	15,9	17,8

Tablo 4.1, Türkiye'de tarım sektörünün GSYH içindeki payı konusunda bir fikir verse de tarımsal üretimin bileşimi, tarımsal üretim değeri ve bu üretim değerinin ne kadarının katma değere dönüşebildiği, yani pazarlanabildiği hususlarında bir fikir verememektedir. Bu eksiklik Tablo 4.2'de giderilmektedir. 2010 yılı itibarıyla Türkiye'de toplam tarımsal üretim değeri ile pazarlanan değer arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır. Başka bir ifade ile Türk tarımı sahip olduğu değeri

gerektiği gibi pazarlayamamaktadır. Potansiyel satış miktarı ile gerçekleşen satış miktarı arasında ciddi bir fark vardır.

Tablo 4.2'ye göre, 2010 yılında bitkisel ve hayvansal üretim değeri neredeyse aynı gibi görünse de söz konusu değerlerin pazarlanabilirliği açısından bitkisel üretim lehine büyük bir fark bulunmaktadır. Türkiye'de toplam bitkisel üretim değerinin %84'ü pazarlanmakta iken, hayvansal üretim açısından bu rakam sadece %57 civarındadır. Bu oran özellikle sebzelerde %89'a, meyvelerde ise %87'ye kadar çıkmaktadır. Tablo 4.2 incelendiğinde bu farkın ortaya çıkmasının ardındaki en temel faktörün, hayvansal üretim altında yer alan canlı hayvanlar kaleminden ileri geldiği görülmektedir (%40). Türk tarımı sahip olduğu canlı hayvan potansiyelini pazarlayamama gibi bir sorunla karşı karşıyadır ve bu sebepten ötürü, potansiyel olarak var olan değeri gerçek değere dönüştürememektedir. Sektörün uluslararası rekabet gücünü göstermesi bakımından önemli bir gösterge olan bu oranın sektör genelinde daha da yükseltilmeye ihtiyacı vardır. Dolayısıyla özelde sebze ve meyvecilikte; genelde ise bitkisel üretimde rekabet gücü modern üretim ve dağıtım tekniklerine bağlı olarak daha da yüksektir. Zaten pazarlanabilen toplam tarımsal değerin yaklaşık %58'i bitkisel üretime aittir.

	Üretim Değeri (Milyon TL)	Pazarlanan Değer (Milyon TL)	Pazarlanan Değerin Dağılımı (%)
Toplam	**165.039**	**116.710**	**100**
Bitkisel Üretim	**80.038**	**67.393**	**57,74**
• **Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler**	28.464	22.108	18,94
• **Sebzeler**	26.588	23.561	20,19
• **Meyveler, içecek ve baharat bitkileri**	24.985	21.723	18,61
Hayvansal Üretim	**85.001**	**49.317**	**42,26**
• **Canlı hayvanlar**	46.873	18.727	16,05
• **Hayvansal ürünler**	38.128	30.589	26,21

Tablo 4.2
Tarımsal Üretim Değeri (2010)

Kaynak: *TÜİK.*

Bitkisel Tarım Sektörü ve Bitkisel Üretim

Tarım sektörünün birinci büyük alt bileşeni bitkisel tarım sektörü ve bitkisel üretim, diğeri ise hayvancılık sektörü ve hayvansal üretimdir. ***Türkiye'de toplam tarımsal üretim değerinin %48'i bitkisel üretime, kalan %52'si ise hayvansal üretime aittir*** (2010 yılı itibarıyla). Bitkisel üretim faaliyeti de temel alt üretim alanları itibarıyla üç grupta toplanabilir:

- Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler,
- Sebzeler,
- Meyveler, içecek ve baharat bitkileri.

Türkiye'de bu alt üretim alanlarının toplam bitkisel üretimden aldıkları pay sırasıyla %36, %33 ve %31 düzeylerindedir (Tablo 4.2 verilerinden elde edebilirsiniz). Sadece tahılların payı ise yaklaşık %21'dir.

Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler

Türkiye'de tahılların ve diğer bitkisel ürünlerin ekilen alan ve üretim bakımından dağılımına bakıldığında; en fazla ekili alanı bulunan bitkisel ürünlerin buğday, mısır, arpa, çavdar ve çeltik gibi bitki türlerini bünyesinde barındıran tahıllar olduğu (%74) anlaşılmaktadır (Tablo 4.3). Ancak, üretim açısından en büyük pay tahıllar,

kuru baklagiller, patates, yenilebilir kök ve yumrular ve son olarak yağlı tohumlar dışında kalan diğer bitkisel ürünlere (%54) ve tahıllara (%36) aittir.

Tablo 4.3
Türkiye'de Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler (2010)

Kaynak: *TÜİK.*

	Ekilen Alan (%)	Üretim (%)
Tahıllar	74,1	36,2
Diğer Bitkisel Ürünler	15,3	54,1
Patates; kuru baklagiller; yenilebilir kök ve yumrular	5,9	6,4
Yağlı tohumlar	4,7	3,3
Toplam	**100**	**100**

Tahıllar, üretim miktarı açısından diğer bitkisel ürünlere kıyasla daha düşük bir paya sahip olmasına rağmen, Türk tarım sektörü açısından son derece önemlidir. Bu önem tahılların hem ara hem de nihai mal olarak kullanılabilme özelliğinden ileri gelmektedir. 1990-2010 döneminde Türkiye'de *buğday* üretimi nispeten dalgalı bir seyir izlese de yıllık üretim kapasitesi 18-20 milyon ton aralığındadır. Diğer yandan, *arpa* üretimi aynı dönemde yıllık yaklaşık 6-8 milyon tonluk bir üretim düzeyine ulaşmıştır. *Mısır* üretimi ise yıllık 4 milyon tonun üzerine çıkmıştır ve bunu da özellikle 2005 sonrasında başarmıştır. Üretilen değerin pazarlanabilirliği bakımından ise, en yüksek oran mısır (%80) ve buğdaya (%70) aittir.

Şekil 4.2

Türkiye'de Seçilmiş Tahıl Ürünlerinin Üretim Miktarları (Milyon Ton)

Kaynak: *TÜİK.*

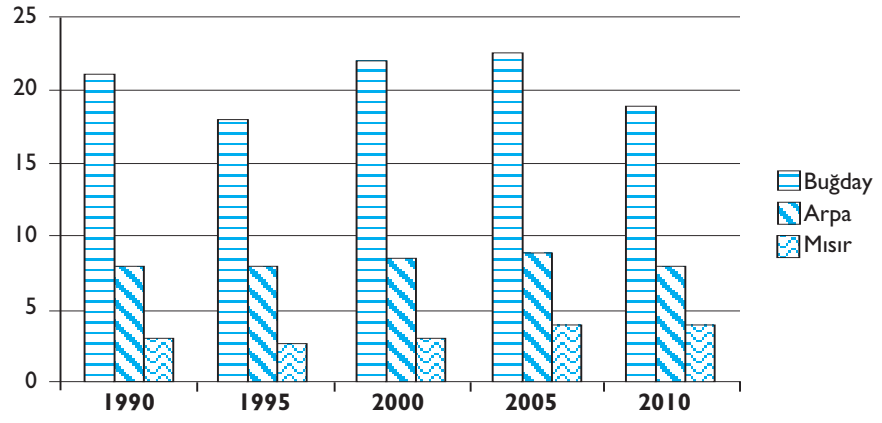

Türk tarım sektörü içerisinde bitkisel ürünler arasında tahıllar dışında, *diğer bitkisel ürünler* olarak gruplandırılabilecek ürünlere bakıldığında; Türkiye'nin bu alanda da önemli bir ürün profili ve üretim gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan *en önemlileri*; kuru baklagiller, patates, yağlı tohumlar, tütün, şeker pancarı, pamuk ve yem bitkileridir.

Bunlardan *kuru baklagiller* grubu içerisinde kuru fasulye, nohut ve mercimeğin önemli bir yeri bulunmaktadır. 2010 yılı içerisinde Türk tarım sektörü tarafından üretilen toplam baklagiller miktarı 1,2 milyon ton iken; bu üretim hacminin piyasa değeri 2 milyar TL, pazarlanabilir değeri ise 1,5 milyar TL'dir (oran olarak %75). 1980 sonrası verilerine göre, 1985 yılı hariç ilgili dönemde en çok üretilen baklagil türü nohut iken, ikinci sırada mercimek, son sırada ise kuru fasulye gelmektedir. Bu ürünlerin son 20 yıldaki üretim performansına bakıldığında; kuru fa-

sulye üretiminin pek değişmediği, nohut ve mercimeğin ise önemli ölçüde azaldığı anlaşılmaktadır (Tablo 4.4). Bunda en önemli etken, piyasada talep yönünden giderek bir daralmanın yaşanmasıdır. Zira kentli yeni nesil tüketicilerin, geleneksel Türk mutfağına ait bu ürünleri daha az tüketme eğilimi söz konusudur. Ancak, yine de Türkiye *mercimekte dünyanın en büyük ikinci (dünya üretiminin %8,4'ü), nohut (%5,8) ve kuru fasulyede (%3,5) ise üçüncü üreticisi konumundadır.*

Tablo 4.4
Türkiye'de Seçilmiş Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları (Bin ton)

Ürünler	1991	1995	2000	2005	2010	Ürünler	1991	1995	2000	2005	2010
Antep Fıstığı	64	36	40	60	128	Kestane	81	77	50	50	59
Arpa	7.800	7.500	8.000	9.500	7.250	Kiraz	150	186	230	280	417
Ayçiçeği	800	900	800	975	1.320	Limon	429	418	460	600	787
Biber	920	1.080	1.480	1.829	1.987	Mandalina	390	453	560	715	858
Buğday	20.400	18.000	21.000	21.500	19.674	Mercimek	640	665	353	570	447
Ceviz	122	110	116	150	178	Mısır	2.180	1.900	2.300	4.200	4.310
Çay	682	523	758	1.192	1.305	Muz	35	31	64	150	210
Çilek	51	76	130	200	299	Nohut	855	730	548	600	530
Domates	6.200	7.250	8.890	10.050	10.052	Pamuk	1.512	2.223	2.260	2.240	2.150
Elma	1.900	2.100	2.400	2.570	2.600	Patates	4.600	4.750	5.370	4.060	4.513
Fasulye	214	225	230	210	212	Patlıcan	750	750	924	930	847
Fındık	315	455	470	530	600	Portakal	830	842	1.070	1.445	1.710
Haşhaş	23	28	12	14	37	Şeftali	350	340	430	510	539
Hıyar	1.010	1.250	1.825	1.745	1.739	Şeker Pancarı	15.474	11.170	18.821	15.181	17.942
Ispanak	160	180	205	238	219	Tütün	241	204	200	135	53
İncir	314	300	240	285	255	Üzüm	3.600	3.550	3.600	3.850	4.255
Karpuz	3.820	3.600	3.940	3.970	3.683	Vişne	96	92	106	140	194
Kavun	1.880	1.800	1.865	1.825	1.611	Zeytin	640	515	1.800	1.200	1.415
Kayısı	276	250	530	860	450						

Kaynak: *TÜİK.*

Patates üretimi ise, son 20 yıldan bu yana yıllık yaklaşık 4,5 milyon tonluk bir üretim gücüne sahiptir ve bugün yaklaşık 3 milyar TL'lik bir değere tekabül etmektedir. Üretim büyük ölçüde pazara yöneliktir. Patates ağırlıklı olarak Nevşehir ve Niğde yöresinde üretilmektedir.

Yağlı tohumlar olarak bilinen ayçiçeği, soya, yer fıstığı, pamuk tohumu (çiğit) ve haşhaş gibi ürünlerin üretimi toplamda 3 milyon ton dolayındadır. Söz konusu toplamın 1,3 milyon tonu ayçiçeği, 1,3 milyon tonu da pamuk tohumudur. Ayçiçeği ve pamuk üretiminin büyük bir kısmı pazarlanabilen niteliktedir. Bu grupta yer alan ürünlerin üretiminin son 20 yılda ortalama %50 oranında arttığı görülmektedir (istisna olarak soya üretimi azalmıştır). Türkiye, 2010 yılı itibarıyla yıllık 37 bin tonluk *haşhaş* üretimiyle toplam dünya haşhaş üretiminin %35,5'ini karşılamaktadır.

Belli bölgelerde büyük bir üretim düzeyine sahip olduğumuz bir diğer bitkisel ürün de *şeker pancarı*dır. Bu üründe ülkenin yıllık toplam üretim düzeyi yaklaşık

18 milyon tondur. Şeker pancarı üretiminde son 20 yılda oldukça dalgalı bir üretim seyri görülse de son yıllarda ciddi bir artış kaydedilmiştir. Türkiye'de şeker pancarı üretimi tamamen endüstriyel pazara yönelik olarak yapılmaktadır. Türkiye dünya şekerpancarı üretiminde %7,5'lik pay ile *sıralamada beşinci ülke konumundadır.*

Türkiye'de hayvancılığın daha profesyonel olarak yapılmaya başlanmasına bağlı olarak üretimi özellikle son yıllarda çok hızlı artan *yem bitkileri* (korunga, burçak, fiğ, üçgül, mısır, hayvan pancarı ve yonca) üretimi yıllık 40 milyon tona ulaşmıştır ama üretilen değerin çok azı piyasaya dönüktür, büyük çoğunluğu üreticilerin kendi ihtiyaçlarına yöneliktir.

Tekstil sektöründe kullanılmak üzere ağırlıklı olarak Adana, Şanlıurfa, Diyarbakır, İzmir ve Aydın illerinde üretimi yapılan *pamuk*, yıllık 2,2 milyon ton dolayında üretilmektedir ve bu düzey yaklaşık 20 yıldan bu yana fazla değişmemiştir.

Türkiye'nin yıllık toplam *tütün* üretimi yaklaşık 53 bin tondur ve tamamına yakını pazara dönüktür. Tütün üretimi 1990'lı yılların başında yaklaşık olarak 340tona ulaşmış, 2000'li yıllarda hızla gerileyerek bugünkü seviyeye gelmiştir. Tütün üretimindeki ciddi gerilemenin temel sebebi, 2001 yılında çıkan ***Tütün Yasası*** sonucu izlenen alternatif ürün politikasıdır. Tütün üreticileri söz konusu alternatif ürün politikasından etkilenmiş ve tütün üretiminden hızlı bir biçimde vazgeçerek fındık ve çay gibi alternatif ürünlere yönelmişlerdir. Ayrıca, tütünün destekleme alımları dışarısında bırakılması da tütün üretiminin azalmasına neden olan faktörlerden birisidir.

Sebzeler

Türk tarım sektörü sebze ve meyve üretimi açısından son derece zengin bir potansiyele sahiptir. Türkiye'de bazı tropikal ürünler dışında hemen hemen tüm sebze ve meyve türlerini üretmek mümkündür. Ülkede 2010 yılı itibarıyla sebze üretimine uygun 8 milyon dekarlık tarım alanı bulunmaktadır. Söz konusu alanda yaklaşık toplam 26 milyon tonluk sebze üretimi yapılmaktadır. Piyasa değeri olarak yaklaşık 27 milyar TL'lik bir hacme sahip olan sebze üretimi faaliyetinin %90'ı ulusal ve uluslararası piyasalarda pazarlanabilmektedir (23,5 milyar TL). Sebze türleri geleneksel olarak üç grupta toplanabilir:

Sebze üretiminde uluslararası rekabet gücümüzü anlama bakımından dünya üretimdeki yerimize bakıldığında; Türkiye salatalık (%3) ve biber (%7) üretiminde dünya üçüncüsü, domates (%7) ve ıspanak (%2) üretiminde dünya dördüncüsü, patlıcan üretiminde (%2) ise dünya beşincisi konumundadır.

- Meyvesi için yetiştirilen sebzeler (domates, hıyar, acur, biber, patlıcan, kabak, kavun ve karpuz gibi),
- Yumru ve kök sebzeler (kuru soğan, pırasa, havuç ve turp gibi),
- Diğer sebzeler (çoğunlukla lahana, marul, ıspanak ve maydanoz gibi yaprağı yenenler ve diğerleri).

Tablo 4.5'e bakıldığında 2010 yılı sonu itibariyle Türkiye'de sebze üretiminin yaklaşık %82'sinin meyvesi için yetiştirilen sebzelerden, %12'sinin ise yumru ve kök sebzelerden oluştuğu görülmektedir. Tek tek alındığında ***en fazla üretilen sebzeler ise sırasıyla domates, karpuz, biber, soğan, hıyar, kavun, patlıcan, lahana, fasulye*** ve ***marul***dur. Bu ürünler büyük ölçüde pazara dönük olarak üretilmektedirler ve ülkenin bu alanda nispeten rekabet gücü daha yüksek ürünleridir. Ayrıca, sebze üretimi ülkenin hemen her yerinde gerçekleştirilebilen bir tarımsal üretim faaliyetidir. Fakat, son yıllarda özellikle iç ve dış pazarlara yönelik profesyonel manada yapılan üretim ağırlıklı olarak Akdeniz bölgesinde yoğunlaşmaktadır.

Sebze Türleri	Üretim Oranları
Meyvesi İçin Yetiştirilen Sebzeler	81,6
Yumru ve Kök Sebzeler	12,0
Diğer Sebzeler	6,4
Toplam	**100**

Tablo 4.5
Türkiye'de Sebze Türüne Göre Üretim Oranları (2010)

Kaynak: *TÜİK.*

Son 20 yıllık döneme ait sebze üretim verileri incelendiğinde, ürün gruplarının pek çoğunda kayda değer bir artışın olduğu (örneğin, domates, hıyar (salatalık), biber, patlıcan, ıspanak, havuç, fasulye, vb.), çok azında küçük azalmaların olduğu (örneğin, kavun ve karpuzda) ama ürün çeşitlenmesinde ve kalitesinde büyük gelişmelerin olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 4.4).

Meyveler

*Meyve üretimi*ne gelince; Türkiye'de 2010 yılı sonu itibarıyla toplam 792 milyon meyve ağacının bulunduğu kaydedilmektedir. Bu ağaçlardan söz konusu yılda toplam 18 milyon ton meyve elde edilmektedir. İfade edilen toplam üretim miktarının piyasa değeri 25 milyar TL, pazarlanabilen değer ise 22 milyar TL civarındadır. Üretilen meyveleri üretim değerleri bakımından sırasıyla aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür:

- Üzüm,
- Turunçgiller (portakal, mandalina ve limon gibi),
- Yumuşak çekirdekli meyveler (elma, armut, ayva vb.),
- Taş çekirdekli meyveler (şeftali, erik, kayısı, kiraz, vişne vb.),
- Zeytin,
- Çay,
- Sert kabuklu meyveler (badem, fındık, ceviz, kestane, Antep fıstığı vb.),
- Diğer meyveler (çilek, dut, nar, ahududu, keçiboynuzu gibi),
- Tropikal meyveler (incir, muz, kivi, avokado vb.) ve
- Baharat bitkileri (kırmızı biber, anason, kimyon vb).

Şekil 4.3, Türkiye'de 2010 yılı sonu itibarıyla meyve türlerine göre üretim oranlarını göstermektedir. Buna göre, ilgili dönemde en fazla üretilen meyve grupları üzüm, turunçgiller ve yumuşak çekirdekliler, en az üretilenler ise tropikal meyvelerdir. Tek tek alındığında en fazla üretilen meyveler ise, sırasıyla üzüm, elma, portakal, zeytin, çay, mandalina, limon, fındık ve şeftalidir. Bu ürünler büyük ölçüde pazara dönük olarak üretilmektedirler ve ülkenin bu alanda nispeten rekabet gücü daha yüksek ürünleridir.

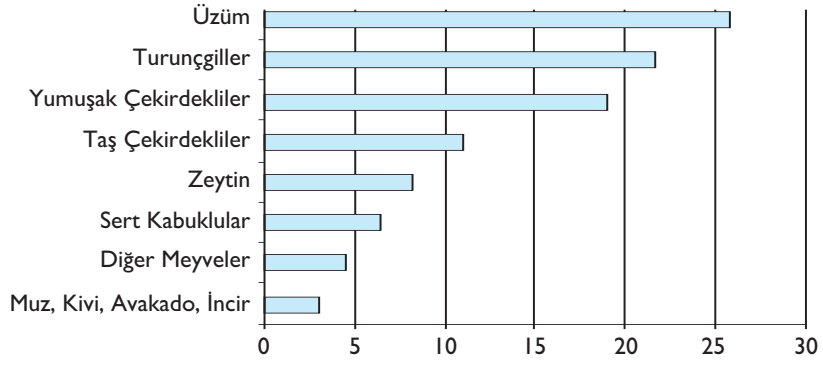

Şekil 4.3
Türkiye'de Meyve Türüne Göre Üretim Oranları (Yüzde, 2010 yılı)

Kaynak: *TÜİK.*

Türkiye'nin tarım ürünleri üretiminde dünya sıralamasındaki yerine bakıldığında; 6 üründe ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bunlardan haşhaş dışında tamamı meyve ürünleridir. Bu ürünlerin isimleri ve dünya üretim payları sırasıyla şu şekildedir: Fındık (%67,5), Haşhaş (%35,5), İncir (%24), Kiraz (%19,6), Vişne (%17,4) ve Kayısı (%13). Bunların dışında, Türkiye meyvesi için üretilen sebze türlerinden kavun (%6,4) ve karpuz (%4) üretiminde dünya ikincisi; Antep fıstığı (%14), kestane (%3) ve elma üretiminde (%3,7) dünya üçüncüsü; mandalina (%4) ve ceviz üretiminde (%7) dünya dördüncüsü; ve nihayet zeytin üretiminde (%6,9) dünya beşincisidir.

1991-2010 döneminde belli başlı meyvelerin üretimindeki gelişmeye bakıldığında (Tablo 4.4) armut dışında tüm meyvelerde üretimin büyük ölçüde artış kaydettiği görülmektedir. Öyle ki, üretim artışının bazı meyvelerde 2 katına (portakal, mandalina, limon, vişne, fındık, Antep fıstığı, zeytin ve çayda), bazılarında 3 (kirazda), bazılarında ise 6 katına (muz ve çilekte) ulaştığı görülmektedir. Üretimdeki hızlı artışa paralel olarak ürün kalitesinde de gözle görülür bir artış yaşanmaktadır. Bu durum, aslında ülkenin meyvecilikte rekabet gücünü daha da artırabileceğini göstermektedir. Son yıllarda *üretim ve rekabet gücünde sağlanan artışın sebeplerinden bazıları* aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Meyve üretimine eğitim ve girişimcilik düzeyi yüksek, daha nitelikli üreticilerin girmesi,
- Bu kişilerin uluslararası pazarların ihtiyaçlarını iyi analiz edebilmeleri,
- Asya ve tropikal bölgelerde üretilebilen meyvelerin üretilmesine başlanması ile ürün çeşitlemesine gidilmesi,
- Üreticilerin özellikle AB ülkeleri başta olmak üzere, satın alma gücü yüksek ülkelere yönelmeleri,
- İç pazarda da halkın eğitim ve gelir seviyesinin yükselmesi ile birlikte, daha sağlıklı ürün tüketme ihtiyacının artması,
- Küreselleşme olgusunun hızla yayılmasıyla birlikte, küresel sağlık ve tüketim kalıplarına yaklaşılması,
- Akdeniz-Ege havzasının bu ürünlerin üretimine müsait olması,
- Bazı ürünlerde örtü-altı (sera) üretim imkânlarının artması ve
- Genel olarak kentlilik ve gelir düzeyindeki artışa bağlı olarak, aynı ürünü dört mevsim tüketme alışkanlığının yaygınlaşmasıdır.

Söz konusu ürünlerin önemli bir özelliği de elma dışında hemen hepsinin büyük ölçüde ülkenin belli bölgelerine has olarak üretilmeleri, bazılarının ise sadece dar bir bölgede üretilmeleridir.

Türkiye'de 2010 yılı sonu itibarıyla toplam 758,6 bin çay bitkisi (ağacı) bulunmaktadır. Çay üretimi son 20 yılda yaklaşık iki katına çıkarak 1,3 milyon tona ulaşmıştır. Dünya toplam üretiminin 3,2 milyon ton olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'nin dünya çay üretiminin %40'ını karşıladığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda ifade edilen meyve ve sebze üretimi *açık alan üretimi*ni temsil etmektedir. Ancak Türkiye'de *örtü altı sebze ve meyve üretimi* de yapılmaktadır. Bu sayede olumsuz doğa ve iklim koşulları kontrol edilmekte ve tarımsal alanlardan alınan verim de artmaktadır. Türkiye'de örtü altı bitkisel üretim içerisinde en büyük pay sebze üretimindedir. Türkiye'de bu alanda yapılan üretimde son yıllarda hızlı bir artış vardır. Nitekim, 2001 yılında örtü altı toplam sebze üretim miktarı 3,6 milyon ton iken, bu rakam 2010 yılına gelindiğinde 5,4 milyon tona yükselmiştir. Aynı şekilde, örtü altı meyve üretimi de hızla gelişen bir üretim faaliyetidir. Özellikle çilek, muz, üzüm ve kayısı gibi ürünlerin üretimi örtü altında gerçekleştirilebilmektedir. Türkiye'de 2001 yılında örtü altı toplam meyve üretim miktarı 62 bin ton civarında iken, bu rakam 2010 yılına gelindiğinde 272 bin ton seviyesine yükselmiştir.

Türk tarımında bitkisel üretim başlığı altında ifade edilebilecek bir diğer konu *organik bitkisel üretim*dir. Özellikle gelir ve kentleşme seviyelerindeki artışa ve hane halklarının daha sağlıklı olduğu düşünülen bitkisel ürünleri tüketme eğilimlerine bağlı olarak son yıllarda hızla gelişen organik bitkisel üretim faaliyeti, Türk tarım sektöründe yeni bir pazarın oluşmasına neden olmuştur. Türkiye'de 2004 yılında organik bitkisel üretim faaliyetiyle uğraşan çiftçi sayısı yalnızca 12 bin iken, 2010 yılına gelindiğinde bu rakam 42 bine ulaşmıştır. Benzer şekilde, 2004 yılında organik bitkisel üretim amacıyla kullanılan alanın büyüklüğü 209 bin hektar iken, 2010 yılında rakam 510 bin hektara yükselmiştir. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak, organik ürün sayısı ve toplam üretim miktarı da hızla artmıştır. 2004 yılında 174 ürün çeşidinden toplam 379 bin ton üretim sağlanırken, bu rakam 2010 yılına gelindiğinde 216 ürün çeşidi ve 1,3 milyon ton üretim kapasitesine çıkmıştır.

Bitkisel Tarım Sektöründe Tohumluk Üretimi

Bitkisel üretimin verimliliği için kalitesi onaylanmış (sertifikalı) tohumluk kullanımı son derece önemlidir. Ülkeler geliştikçe, tarımsal faaliyetler daha az arazi, işgücü ve sermaye; ama daha ileri teknoloji ve daha kaliteli girdi ile yapılmaya başlanmaktadır. Başka bir ifade ile, diğer sektörlerde olduğu gibi, tarımda da aynı miktar girdi ile daha fazla hasıla (çıktı) alınmak isteniyor ise, sertifikalı tohumluk üretimi stratejik bir duruma gelmektedir.

Türkiye'de de uzun yıllar önce kurulan ve hâlâ en büyük tohumluk üreticisi kurum olan Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlı çok sayıda işletme bu işlevi yerine getiren en büyük kuruluştur. Tohum ıslah politikaları Cumhuriyetin başından beri küçük çaplı olarak yürütülse de ciddi politikaların geliştirilmesi 1980'li yılların başlarına rastlar. Aynı yıllarda ekonomide başlayan serbestleşme eğilimine paralel olarak, bu sektörde de benimsenen teşvik edici politikalar sayesinde özel sektör bu alana hızla yatırım yapmaya başlamış ve bugün ulusal ihtiyaçlar ve küresel rekabet gücü bakımından çok tatmin edici bir seviye olmasa da tohumculuk önemli bir noktaya gelmiştir. Nitekim, 2010 yılı itibarıyla, yetkilendirilmiş çoğu özel 365 tohumculuk kuruluşu bulunmaktadır.

Tablo 4.6
Türkiye'de Sertifikalı Tohumluk Dağıtımlarının İhtiyaçları Karşılama Oranı

Ürünler	2002 Yılı			2011 Yılı		
	Dağıtım (ton)	İhtiyaç (ton)	Karşılama Oranı (%)	Dağıtım (ton)	İhtiyaç (ton)	Karşılama Oranı (%)
Arpa	4.127	191.256	**2,2**	41.265	191.256	**21,6**
Aspir		397	**0**	397	397	**100**
Buğday	80.089	540.000	**14,8**	356.328	540.000	**66**
Çeltik	897	9.940	**9**	2.881	9.940	**29**
Çim ve Çayırotu	2.236	23.832	**9,4**	3.049	23.832	**12,8**
Fiğ	803	9.510	**8,4**	448	9.510	**4,7**
Hibrit Ayçiçeği	3.072	3.124	**98,3**	3.124	3.124	**100**
Hibrit Mısır	14.547	24.335	**59,8**	24.335	24.335	**100**
Kanola	30	268	**11,2**	155	268	**57,8**
Korunga	885	5.122	**17,3**	119	5.122	**2,3**

Tablo 4.6
Devamı

Kuru Fasulye	24	3.164	**0,8**	46	3.164	**1,5**
Mercimek	1	8.334	**0**	746	8.334	**9**
Nohut	166	19.757	**0,8**	445	19.757	**2,3**
Pamuk	10.776	10.840	**99,4**	10.114	10.840	**93,3**
Patates	26.000	181.024	**14,4**	75.075	181.024	**41,5**
Sebze	2.137	8.360	**25,6**	2.141	8.360	**25,6**
Soya	796	2.642	**30,1**	1.997	2.642	**75,6**
Yonca	416	3.494	**11,9**	943	3.494	**27,0**

2011 yılı itibarıyla dünya ticari tohumculuk piyasasının 45 milyar dolar civarında olduğu; bunun %71'inin sırasıyla ABD, 23 AB ülkesi ve Çin'in elinde olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin yıllık ticari tohumluk üretim değeri olan 400 milyon dolar, dünya üretim değerinin sadece %0,9'una karşılık gelmektedir. Ancak, son yıllarda ülkenin tohumluk üretim hacmi hızla artmış ve son 10 yılda toplam olarak 145 bin tondan 637 bin tona yükselmiştir. Bu miktarın 411 bin tonu buğday, 48 bin tonu arpa, 31 bin tonu mısır, 7 bin tonu çeltik, 14 bin tonu hibrit ayçiçeği, 96 bin tonu patates, 17 bin tonu pamuk, kalanı ise diğer ürünlere aittir.

Yurtiçi tohumluk üretiminin ülkenin ihtiyacını karşılama oranı ise üründen ürüne değişmektedir. Karşılama oranı %100 olan ürünler; hibrit mısır, hibrit ayçiçeği ve aspirdir. Onu, %93 ile pamuk, %76 ile soya, %66 ile buğday ve %58 ile kanola takip etmektedir. Kuru fasulye, nohut, korunga ve fiğ ürünlerinde ise karşılama oranları %5'in altındadır.

2011 yılı itibarıyla, Türkiye'nin yıllık toplam tohumluk ithalatı yaklaşık 37 bin ton, ihracatı ise 31 bin tondur. İthalatta patates (21 bin ton), çim ve çayırotu ve hibrit mısır en fazla ihtiyaç duyulan ürünler olurken; ihracatta ayçiçeği (11 bin ton), mısır (9 bin ton), pamuk (5 bin ton) ve buğday (3 bin ton) tercih edilmektedir. TİGEM, tek başına ülkenin tohumluk ihtiyacının toplamda %28'ini, arpada ise %11'ini karşılamaktadır. Bugün Türk özel tohumculuk sektörü ülke üretiminin sebze, pamuk, patates, hibrit ayçiçeği, hibrit mısır ve soyada %100'ünü, arpada %49'unu, buğdayda ise %45'ini karşılamaktadır.

Hayvancılık Sektörü ve Hayvansal Üretim

FAO verilerine göre, 2009 yılında tarım sektörü Dünya GSYH'sının %3'ünü oluşturmakta, hayvancılık sektörü ise tarımsal GSYH'nın %37'sini oluşturmaktadır. Bu oran AB ülkelerinde %48, ABD'de %44 iken gelişmekte olan ülkelerde %30 civarındadır.

Hayvansal üretim, canlı hayvanların ve bu hayvanlardan elde edilen hayvansal ürünlerin üretimidir. Türkiye'de 2010 yılı sonu itibarıyla, toplam tarımsal üretim değerinin %52'si, yani 85 milyar TL'lik kısmı hayvansal üretimden oluşmaktadır. Bu değerin %58'i pazarlanan değerdir. Hayvansal üretimde pazarlanan oran canlı hayvan üretiminde gayet düşük (%40), hayvansal ürünlerde ise oldukça yüksektir (%80). Bu da hayvancılık sektöründe rekabetçi avantajın hayvansal ürünlerin üretiminde olduğunu göstermektedir. Türkiye'de canlı hayvan üretimi; sığır, koyun, keçi, kümes hayvanları, arıcılık ve ipek böcekçiliğinden oluşur. Ülkenin toplam hayvan stokuna bakıldığında; %56'sının koyun, yaklaşık %28'inin sığır ve %15'inin de keçiden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Canlı Hayvan Üretimi

Türkiye'de canlı hayvan üretimine bakıldığında; *büyükbaş hayvancılık*ta tamamen yatay bir durum söz konusudur. Hayvancılığın bu alt sektöründe herhangi bir ar-

tış olmayıp, küçük de olsa bir azalma vardır (Tablo 4.7). Son 20 yılda toplam sığır sayısı yaklaşık 11-12 milyon dolayında değişmektedir. Ülkemizde sığır stokuna bakıldığında, bunları üç ana grupta toplamak mümkündür: Kültür, yerli ve kültür melezi. Son 20 yılda oluşan sığır stoku verileri incelendiğinde; yerli sığır sayısı oldukça baskın iken hızla azalmıştır. Bugün yerli sığır oranı toplamın sadece %20'sini oluşturmakta, kültür ırk sığır stoku %10 düzeyinden özellikle 2000'li yıllarda kültür ırkı lehine izlenen politikaların sayesinde stokun %40'ına ulaşmış, kültür melezi ise stokun yaklaşık %40'lık oranını genellikle korumuştur. 1991 yılında ortalama 143 kg/baş olan karkas ağırlığı ise 2011 yılında 251 kg/baş'a ulaştırmıştır. Coğrafi olarak sığır üretiminin yoğun olarak yapıldığı bölgelere bakıldığında; üretim hemen hemen ülkenin her bölgesinde yoğun olarak yapılmaktadır. Türkiye'de 150 binin üzerinde sığır stokuna sahip iller hemen her bölgeye dağılmış durumdadır.

Sığır varlığı dışında ülkemizde manda, at, eşek ve katır sayılarında aynı dönemde köyden kente göçün hızlanması ve yaşam biçiminde meydana gelen hızlı değişimin bir sonucu olarak büyük bir azalma olmuştur.

Son 20 yılda *küçükbaş hayvancılık* olarak adlandırılan koyun ve keçi sayısında ciddi bir azalma yaşanmaktadır. Buna göre, *koyun* sayısı 1991 yılında 40 milyonun üzerinde iken, 2010 yılında bu rakam neredeyse yarı yarıya düşmüştür (23 milyona). Koyun stoku kabaca merinos ve yerli ırktan oluşmaktadır. Bugün koyun stokunun %95'i yerli ırktan oluşmaktadır. Coğrafi olarak koyun üretiminin yoğun olarak yapıldığı bölgelere bakıldığında; ülkenin hemen her bölgesinde üretilmektedir.

Canlı Hayvanlar (Bin)	1991	1995	2000	2005	2010
Sığır	11.973	11.789	10.761	10.526	11.370
Koyun	40.432	33.791	28.492	25.304	23.090
Keçi	10.764	9.111	7.201	6.517	6.293
Tavuk	139.206	129.014	258.168	317.497	234.918
Arı Kovanı	3.428	3.916	4.267	4.590	5.603
İpek Böcekçiliği Yapan Aile Sayısı (Bin)	29,7	7,5	2,2	2,7	2,1

Tablo 4.7
Türkiye'de Seçilmiş Canlı Hayvan Üretimi

Kaynak: *TÜİK.*

Keçi sayısı ise aynı yıllarda yaklaşık 11 milyondan yine yaklaşık yarısına (6 milyona) gerilemiştir. Keçi stokumuz ise esas itibarıyla kıl keçisi ve tiftik keçisinden oluşmaktadır. Bugün toplam keçi stokunun tamamına yakını kıl keçisidir. Coğrafi olarak keçi üretiminin yoğun olarak yapıldığı bölgelere bakıldığında; ülkenin hemen her bölgesinde üretilmekle birlikte, 100 binin üzerinde keçi stokuna sahip iller Doğu ve Güneydoğu, Akdeniz, İç Anadolu, Ege ve Alt-Marmara bölgelerinde bulunmaktadır.

Canlı tavuk sayısında ise, tam aksine büyük bir gelişme kaydedilmiş; 1991 yılında yaklaşık 140 milyon olan tavuk sayısı, 2005'te 317 milyona (hatta 2006'da 345 milyona) kadar yükselmiş, ardından ortaya çıkan kuş gribi hastalığıyla birlikte, tavuk üretimi konusunda alınan tedbirlerin de sıkılaşmasının bir sonucu olarak üretim düzeyinde ciddi bir azalma olmuş ve sayı 2010 yılına gelindiğinde 235 milyona gerilemiştir. Bilindiği gibi, tavuk üretimi et tavuğu ve yumurta tavuğu olarak iki ayrı türde yapılmaktadır. Türkiye'de son 20 yılda her ikisi de hızla gelişmiş olsa da tavuk sayısında bahsi geçen hızlı artış ve düşüş özellikle et tavuğu üretiminde yaşanmıştır. 2010 yılı itibarıyla toplam tavuk üretiminin yaklaşık %70'i et, kalan %30'u ise yumurta tavuğudur.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre, 2010 yılında dünyada 1,4 milyar baş sığır, 2,0 milyar baş koyun ve keçi, 194 milyon baş manda, 24 milyon baş deve, 965 milyon baş domuz ve 19,5 milyar adet kanatlı varlığı bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye'dekinin aksine, dünya genelinde hem sığır hem de keçi varlığı (koyun hariç diğer hayvan türlerinde olduğu gibi), son 20 yılda bariz bir şekilde artarken, koyun varlığı epeyce azalmıştır. Buna göre, bu dönemde sığır varlığı 1.300 milyondan 1.428 milyona, keçi varlığı 591 milyondan 921 milyona çıkarken, koyun varlığı 1.208 milyondan 1.079 milyona gerilemiştir. Diğer yenilebilen hayvanlarla birlikte, dünya toplamı ise 10,6 milyardan 19,5 milyara yükselmiştir. Aslında, Türkiye'nin göreceli olarak uluslararası rekabet gücünü artırması beklenirken, küçükbaş hayvancılıkta sürekli güç kaybetmesi, ilgili politika yapıcıların acilen daha etkili politikalar üretmelerini gerekli kılmaktadır.

*Arıcılık*ta ise bilhassa 2000'li yıllarda bariz bir sıçrama yaşanmış; 1990'lı yıllarda 3,5-4 milyon adet arı kovanından, 2010 yılında 5,6 milyon kovana ulaşılmıştır. Yalnız, son 20 yılda eski tarz kovan sisteminden hızla yeni kovan sistemine geçilmiş ve esas artış da yeni kovan sayılarında olmuştur. Bugün toplam kovan sayısının yaklaşık %98'i yeni kovanlardan oluşmaktadır.

Son olarak, hayvancılık alanında ülkemizde öteden beri gerçekleştirilen geleneksel bir üretim alanı da *ipek böcekçiliği*dir. Ancak, ne yazık ki son 20 yılda bu alanda faaliyet gösteren köy sayısı 1.635'ten 194'e, faaliyeti yapan aile sayısı yaklaşık 30 binden 2 bine, açılan tohum kutusu sayısı ise yaklaşık 51 binden 5,5 bine gerilemiştir. Kısacası, ipek böcekçiliği gibi geleneksel bir Türk hayvancılık sektörü yok olma tehdidi ile karşı karşıya durumdadır.

Hayvansal Ürünler Üretimi

Canlı hayvan üretimi ile bunlardan elde edilen ürünler arasında temel bir fark vardır; canlı hayvan üretimi pür tarımsal bir faaliyet iken, bunlardan elde edilen ürünlerin üretimi daha ziyade endüstriyel bir faaliyeti gerektirir. Özellikle tarımda modern işletmeciliğin ve buna bağlı üretim sistemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte başlı başına bir sektör hâline gelen gıda sektörü, aynı zamanda imalat sanayiinin ilk sırada yer alan önemli bir sektörüdür. Dolayısıyla, tarımsal ürünler denildiğinde, salt bir tarımsal faaliyetin değil, aynı zamanda endüstriyel/mühendislikle ilgili bir faaliyetten de bahsedildiğinin anlaşılması gerekir.

Türkiye'de toplam hayvansal üretimin %55'i canlı hayvan üretiminden oluşurken, kalan %45'i hayvansal ürünlerden oluşmaktadır. Fakat, bunların pazarlanabilirlik oranlarına bakıldığında, hayvansal ürünlerin çok daha önde oldukları, yani pazar sürecine daha entegre oldukları görülmektedir. Zira canlı hayvan üretiminde pazarlanan değer oranı yaklaşık %40 düzeyinde iken, bu oran hayvansal ürünlerde %80 seviyesindedir. Bu nedenle canlı hayvan sayılarında zaman içerisinde meydana gelen rakamsal değişmeler, bunlardan elde edilen ürünlerin miktarı ve değeri ile tam olarak ilişkili olmayabilir. Nitekim, 1991-2010 yılları arasında Türkiye'de koyun ve keçi sayıları ciddi oranda azalış göstermesine rağmen, söz konusu hayvanlardan elde edilen et miktarlarında az da olsa bir artış söz konusudur.

FAO verilerine göre, 2009 yılında tarım sektörü dünya GSYH'sının %3'ünü oluşturmakta, hayvancılık sektörü ise tarımsal GSYH'nın %37'sini oluşturmaktadır. Bu oran AB ülkelerinde %48, ABD'de %44 iken gelişmekte olan ülkelerde %30 civarındadır.

Hayvansal ürünlerin dünya genelinde ve Türkiye'deki durumuna bakıldığında; dünya genelinde kişi başına ortalama günlük toplam protein tüketimi 77 gram olup,

bunun 30 gramı (%39'u) hayvansal kaynaklı proteinlerden oluşurken; ABD ve AB ülkelerinde hem ortalama protein tüketimi hem de bunda hayvansal kaynakların oranı dünya ortalamasının çok üzerindedir. Buna karşılık, Afrika ülkelerinde bu değerler dünya ortalamasının bir hayli altında kalmaktadır. Türkiye'de ise toplam protein tüketimi gelişmiş ülkelere yakın iken (100 gram), hayvansal protein miktarı ve oranı dünya ortalamasının altındadır (Tablo 4.8).

Tablo 4.8
Kişi Başına Düşen Günlük Protein Oranları (2007)

Ülkeler	Toplam Protein (gr/kişi/gün)	Hayvansal Protein (gr/kişi/gün)	Oran (%)
AB Ülkeleri	106	62	58
ABD	114	73	64
Afrika Ülkeleri	62	13	21
Dünya	77	30	39
Türkiye	100	27	27

Kaynak: *http://faostat.fao.org/site/609/default.aspx#ancor; TİGEM, 2011b: 4.*

Kırmızı Et (Sığır Eti) Üretimi: Dünya süt üretiminin tamamına yakınını, et üretiminin ise %24'ünü tek başına sağlayan sığır, besin maddesi üretiminde büyük paya sahiptir. Bu durum sığırın biyolojik avantajlarından kaynaklanmaktadır.

Dünyada ortalama yıllık kişi başına et tüketimi 40 kg olup; bunun 15,1 kg'ı domuz eti, 12,6 kg'ı kanatlı hayvan eti, 9,6 kg'ı sığır eti, 1,9 kg'ı koyun ve 0,8 kg'ı diğer etlerden temin edilmektedir.

Türkiye için son 20 yıllık kırmızı et üretimi verileri incelendiğinde; hem toplam olarak hem de alt bileşenler itibarıyla kırmızı et üretiminin oldukça istikrarsız bir görünüm arz ettiği, ama bunun özellikle küçükbaş hayvan eti üretiminde daha da fazla olduğu anlaşılmaktadır. Önce *sığır eti üretimine bakıldığında*; yine dalgalı bir seyir izlese de diğerlerine göre dalgalanma marjı sınırlı kalmıştır. Son 20 yılda ortalama olarak yıllık 350 bin tonluk üretim düzeyini korumuştur. 2010 yılında ise üretim yaklaşık 619 bin ton gibi rekor bir düzeye ulaşmıştır. Ancak, 2010 yılı et üretim değerlerini ihtiyatla karşılamakta yarar vardır. Zira et üretim kapasitesinin bir yılda bu kadar artışa müsaade etmesinin zor olduğu dikkate alındığında, bir önceki yıla göre hem toplam et üretiminde hem de alt bileşenlerde iki kata yakın bir artışın olması makul gözükmemektedir.

Sığır eti üretiminin alt bileşenlerine bakıldığında ise kültür ve kültür melezi ırklarına ait et üretiminin son 20 yılda hızla arttığı, buna karşılık, yerli sığır eti üretiminin iyice azaldığı anlaşılmaktadır. Buna göre, 20 yıl önce üretimin yarısından fazlası yerli ırklara ait iken, şimdi yaklaşık dörtte bir düzeyindedir. Manda eti üretimi de zamanla epeyce azalmış; 1990'lı yılların başında 9 bin ton kadar üretim yapılırken, 2000'li yıllarda bin tona kadar gerilemiştir.

Küçükbaş hayvanlardan elde edilen kırmızı et üretimine bakıldığında ise 1991 yılında koyun ve keçilerden elde edilen toplam et miktarı 149 bin ton iken, bu rakamın 2010 yılında yaklaşık olarak 159 bin tona yükseldiği görülmektedir. Tek başına koyun eti üretimi, 1991-2000 yılları arasında yaklaşık 129 bin tondan yaklaşık 136 bin tona; keçi eti üretimi ise yaklaşık 20 bin tondan 23 bin tona yükselmiştir. Keçi eti üretimi eskiden büyük ölçüde kıl keçisinden elde edilmekte idi, ancak zaman içinde üretimin tamamına yakını kıl keçisine yönelmiş durumdadır. Ancak, bu süre zarfında hem koyun eti üretimi hem de keçi eti üretimi oldukça istikrarsız bir seyir izlemiştir (Tablo 4.9). Öyle ki, 2005 yılında koyun eti üretimi 74 bin tona, keçi eti üretimi ise 12 bin tona düşmüş; 2007 yılında bu rakamlar sırasıyla 118 bin tona ve 24 bin tona yükselmiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olan faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Tablo 4.9
Türkiye'de Seçilmiş Hayvansal Ürünler Üretimi

Kaynak: *TÜİK.*

Hayvansal Ürünler	1991	1995	2000	2005	2010
Kırmızı Et (bin ton)*	**467**	**415**	**492**	**409**	**781**
Sığır Eti	310	292	355	322	619
Koyun Eti	129	102	111	74	136
Keçi Eti	20	14	21	12	23
Süt (bin ton)	**10.240**	**10.602**	**9.794**	**11.108**	**13.544**
İnek	8.616	9.275	8.732	10.026	12.419
Koyun	1.127	935	774	790	817
Keçi	335	277	220	254	272
Beyaz Et (Tavuk) (bin ton)		**282**	**643**	**937**	**1.444**
Yumurta (Tavuk) (bin adet)	**7.667.990**	**10.268.668**	**13.508.586**	**12.052.455**	**11.840.396**
Bal (bin ton)	**55**	**69**	**61**	**82**	**81**
Yaş İpek Kozası	**1.353**	**271**	**60**	**157**	**126**

** Toplam et üretiminde kalan fark manda eti üretimini yansıtmaktadır.*

- Türkiye'de koyun ve keçi eti üretiminin genellikle modern işletmecilik usullerine uygun olarak yapılmaması,
- Buna bağlı olarak (biraz da doğası gereği), hastalıkların yıldan yıla hayvan sayılarını ve üretimi sık sık değiştirmesi,
- Üretimde ölçeğin çok küçük, etkinsiz, dolayısıyla maliyetlerin yüksek olması,
- Üretici ile tüketici arasındaki aracıların rekabetçi bir yapıya sahip olmamasından ötürü, yüksek üretici rantını ellerinde bulundurmaları,
- Tarımsal nüfusun hızla şehre göç etmesinden dolayı, köyde yetiştirici nüfusun azalması,
- Mera arazilerin giderek azalması ve kalitesinin zayıflaması; buna karşılık ciddi bir ıslah politikasının devreye sokulamamış olması,
- Çoğunlukla aile işletmeciliği şeklinde yürüdüğü ve kayıtların itinalı bir şekilde tutulmadığı için, istatistiklerin güvenirlilik düzeyinin zayıf olması.

Son olarak Türkiye'de 2010 yılı sonu itibarıyla et üretiminin hayvan türlerine göre dağılımına bakıldığında (Tablo 4.10), toplam kırmızı et üretiminin %79,2'si sığır etinden, %17,4'ü koyun etinden, %3'ü ise keçi etinden ibarettir. Dolayısıyla kırmızı et üretiminde hâkim olan sığır etidir. Oysa bu değer 20 yıl önce yaklaşık üçte iki oranında idi.

Tablo 4.10
Türkiye'de Hayvan Türlerine Göre Et ve Süt Üretiminin Dağılımı (2010) (%)

Kaynak: *TÜİK.*

Hayvan Türleri	Et Dağılımı	Süt Dağılımı
Sığır	79,2	91,7
Koyun	17,4	6,0
Keçi	3,0	2,0
Manda	0,4	0,3
Toplam	**100,0**	**100,0**

Süt Üretimi: Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan üretilen bir diğer hayvansal ürün süttür. Son 20 yıllık döneme bakıldığında; toplam süt üretimi %30 oranında artmıştır. Bu artış tamamen inek sütünden kaynaklanmaktadır. Zira söz konusu dönemde koyun ve keçiden elde edilen süt üretimi yıllar içinde sürekli azalırken, sa-

dece inek sütünde bir artış yaşanmıştır. Buna göre, 1991 yılında 10,2 milyon ton olan toplam süt üretimi, 2010 yılına gelindiğinde 13,5 milyon tona, aynı yıllarda inek sütü üretimi ise 8,6 milyon tondan 12,4 milyon tona yükselmiştir. Diğer taraftan, koyun sütü 1,1 milyon tondan 817 bin tona, keçi sütü de 335 bin tondan 272 bin tona gerilemiştir. Ancak, süt üretiminde dikkat çeken bir husus, hayvan sayısındaki değişmeye (Tablo 4.7'deki verilere bakabilir) paralel olarak 1990'lı yılların sonu ile 2000'li yılların başlarında bir miktar gerilemenin olduğu, ama daha sonra önemli bir toparlanmanın yaşandığıdır. Ayrıca, FAO verilerine göre, ülkemizin 1991 yılında birim hayvan başına süt verimi 1.400 kg iken, 2010 yılında %100'e yakın bir artışla 2.846 kg'a ulaşmıştır.

2010 yılı sonu itibarıyla, Türkiye'deki süt üretiminin hayvan türlerine göre dağılımına bakıldığında; üretilen toplam süt miktarının yaklaşık %92'si inek sütü, %6'sı koyun, %2'si ise keçi sütüdür (Tablo 4.9). Oysa 20 yıl önce inek sütünün oranı şimdiye göre daha az (%84), koyun (%11) ve keçi sütününki (%3) ise daha fazla idi.

Bugün inek sütünde en büyük pay kültür ırkından ineklere (%50), ardından kültür melezlere (%40) ve yerli ırklara aittir (%10). Oysa 20 yıl öncesinde durum hayli farklı idi: Kültür ırkından ineklere ait süt oranı çok daha az (%22), diğerleri ise daha yüksek idi. Bu durum dahi, süt üretiminin yıllar içinde geleneksel aile işletmelerinden modern işletmeler eliyle profesyonel üretime geçtiğini göstermektedir.

Bölgesel olarak bakıldığında ise, 2010 yılı itibarıyla süt üretiminde yıllık 100 bin tonun üzerinde üretimin yapıldığı iller; Konya, İzmir, Balıkesir ve Erzurum, Kars, Sivas, Afyon ve Aydın'dır.

Tavukçuluk; Yumurta ve Beyaz Et Üretimi: Kümes hayvanları; et ve yumurta tavuğu, hindi, ördek ve kazdan ibarettir. Türkiye'de toplam sayı içerisinde en büyük pay et tavuğuna, ardından yumurta tavuğuna aittir. Diğerleri çok ciddi bir üretim ve piyasa payına sahip olmadığı için, burada sadece tavukçuluk üzerinde durulacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'de tavuk sayısı 2006 yılına kadar müthiş bir artış yaşamış (15 yılda yaklaşık 2,5 kat büyümüş), ancak sonrasında kuş gribi ve alınan sert tedbirlerin neticesinde epeyce azalmış, ama ardından yeniden toparlanmıştır.

Yıllar	Tavuk yumurtası (Milyon adet)	Kesilen tavuk (Bin adet)	Et (Bin ton)
1991	7,6	...	...
1995	10,2	215,2	282
2000	13,5	413,9	643,4
2005	12,1	538,9	936,6
2010	11,8	843,8	1444,0

Tablo 4.11
Türkiye'de Tavuk Yumurtası ve Tavuk Eti Üretimi

Kaynak: *TÜİK.*

Tablo 4.11'den izlenebileceği gibi, tavuk yumurtası ve tavuk eti üretiminde de büyük bir sıçrama yaşanmıştır. Buna göre, 1991 yılında Türkiye'de üretilen yumurta sayısı 7,6 milyar iken, bu rakam 2010 yılında 11,8 milyar olarak gerçekleşmiştir. Tavuk eti üretimi ise 1995 yılında 282 bin ton civarında iken, 2010 yılında 1,4 milyon tona yükselmiştir (yaklaşık 5 kat bir artışa tekabül etmektedir).

Bal ve Yaş İpek Kozası Üretimi: Hayvansal üretim başlığı altında yer verilecek bir diğer konu arıcılık ve ipek böcekçiliğidir. Arıcılık açısından bakıldığında, Türkiye'de özellikle son yıllarda önemli değişikliklerin olduğu gözlemlenebilir. Geleneksel arıcılık yerini modern arıcılığa bırakmış ve bal üretimi miktarında ciddi artışlar yaşanmıştır. Türkiye'de 1991 yılında toplam 3,4 milyon kovanda 55 bin

ton bal üretimi gerçekleştirilirken, bu rakam 2010'a gelindiğinde 5,6 milyon kovan ve 81 bin ton bal olarak gerçekleşmiştir. Dünya toplam bal üretiminin %7,5'ine tekabül eden bu bal üretim miktarı Türkiye'yi dünyanın en fazla bal üreten ikinci ülkesi konumuna getirmiştir.

Türkiye'de ipekböcekçiliği faaliyeti ve yaş ipek kozası üretimi giderek azalmaktadır. Sektördeki üretici sayısının ve açılan tohum kutusunun sayısının azalmasına paralel olarak, 1991 yılında üretilen yaklaşık 1,4 bin ton yaş ipek kozası, 2010 yılına gelindiğinde 126 tona gerilemiştir (Tablo 4.8). Piyasa değeri oldukça yüksek olan ve dünya üzerinde birçok alanda tüketimi yapılan ipek üretiminin bu denli azalması, Türk tarım sektörü açısından önemli bir kayıptır.

Damızlık Üretimi: Osmanlı Döneminden 1984 yılına kadar Türkiye'de hayvancılığın gelişmesinde en etkin görevi Hara ve İnekhanelerle birlikte Devlet Üretme Çiftlikleri, o tarihten (1984) itibaren de TİGEM üstlenmiştir. TİGEM'in en önemli görevlerinden birisi *"ülkenin hayvansal üretimini artırmak, çeşitlendirmek ve ürün kalitesini iyileştirmek amacıyla yetiştirdiği damızlık hayvan ve spermaları yetiştiricilere intikal ettirmek"* olarak belirlenmiştir. Hara ve İnekhaneler ile Devlet Üretme Çiftlikleri zamanında sığır, koyun, keçi, safkan Arap atı, tavuk ve hindi yetiştiriciliği şeklinde olan hayvancılık faaliyetlerinin tamamı ülkenin havyacılık sektörünün ihtiyacı olan üstün vasıflı ve hastalıklardan arî damızlık taleplerinin karşılanmasına yönelik olarak sürdürülmüştür. Ancak, günümüzde damızlık faaliyetleri hala esas olarak TİGEM eliyle yürütülse de hayvancılık sektöründe özel sektör de yerini almıştır. Türkiye'de hayvancılığın gelişmesi için üstün nitelikli damızlık üretiminde başarılı olunması büyük bir öneme sahiptir.

Bugün TİGEM'e bağlı 22 işletmenin 14'ünde sığırcılık, 9'unda koyunculuk, 3'ünde atçılık, 1'inde keçicilik, 2'sinde kangal köpekçiliği, 1'inde de ceylan yetiştiriciliği yapılmaktadır. TİGEM işletmeleri, 2011 yılı itibarıyla %91'i Siyah-Alaca ve Esmer ırklarından olmak üzere, toplam 8.310 ana kadro ve 19.089 damızlık ile faaliyetlerini sürdürmektedirler. Aynı yılda bir laktasyon döneminde genel ortalama süt verimi 6.667 kg/baş olarak gerçekleşmiştir. FAO verilerine göre, bu veriler dünya geneline ait olan 2.266 kg/baş'tan çok yüksek, AB ülkeleri ortalamasına ait olan 5.238 kg/baş'tan da daha yüksektir. Ancak, Türkiye geneli için ortalama verim dünya ortalamasının sadece biraz üzerindedir (TİGEM, 2011b: 15).

Tablo 4.12
TİGEM'in Sığır ve Küçükbaş Varlığı ve Damızlık Dağıtımı

Kaynak: *TİGEM, 2011b: 16, 19.*

Yıllar	Sığır Ana Kadro (baş)	Sığır Damızlık (baş)	Sığır Damızlık Dağıt. (baş)	Küçükbaş Ana Kadro (baş)	Küçükbaş Damızlık (baş)	Küçükbaş Damızlık Dağıt. (baş)
2002	6.609	16.932	2.535	43.125	71.379	13.931
2004	6.887	16.965	1.927	50.418	96.090	5.390
2006	7.375	16.085	3.942	57.832	95.543	5.858
2008	7.712	17.510	2.107	59.101	98.899	5.496
2010*	7.739	18.579	6.288	46.335	104.254	24.586
2011*	8.311	19.089	15.561	49.853	105.526	15.152

* *Dağıtılan sığır damızlıkların 2010'da 1.665 başı ve 2011'de ise 13.402 başı ithal sığırlardan gerçekleştirilmiştir.*

Tablo 4.12'de görüldüğü üzere, son 10 yılda TİGEM'in sığır ve küçükbaş hayvancılıkta ana kadro ve özellikle de damızlık üretiminde ve dağıtımında büyük bir artış sağlanmıştır. Söz konusu artış bilhassa 2009 ve sonrasında daha ciddi boyutlarda ol-

muştur, ancak sığır damızlık dağıtımının çok büyük bir kısmı (2011 yılında %86'sı) ithal hayvanlardan yapılmıştır. Koyun ve keçide ise ana kadro ve damızlık varlığında yine belli bir artış olsa da asıl politika değişikliği damızlık dağıtımında yaşanmış; son üç yılda yıllık dağıtım 3 ila 5 katına ulaşmıştır. Son yıllarda yurtiçi damızlık ihtiyacının artmasına binaen damızlık ithalatını artırma yönünde politika benimsenmiştir.

Son olarak Osmanlı Devleti'nin daha ilk yıllarından itibaren varlığını sürdüren *Çiftlikat-ı Hümayun* adı verilen *hara*larda saraya ve orduya at yetiştiriciliği yapılmıştır. Bugün hâlâ *safkan Arap atı yetiştiriciliği* faaliyetlerini sürdüren Karacabey (Bursa), Çifteler (Eskişehir) ve Sultansuyu (Malatya) Haraları bugün diğer damızlık ve tohumculuk faaliyetleriyle birlikte büyük tarım işletmeleri olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Son yıllarda özel sektör de at yetiştiriciliği sektörüne yurdun hemen her yerinde yatırım yapmaktadır.

Su Ürünleri Üretimi

Tarımsal üretim anlatılırken su ürünleri çok defa ihmal edilir. Her ne kadar bitkisel ve hayvansal faaliyetler kadar bir büyüklüğe sahip olmasa da Türkiye gibi üç tarafı denizle çevrili bir ülke için su ürünlerinin üretimi ve piyasası önemlidir. Hele de gelir ve eğitim düzeyi ile birlikte sağlık bilinci yükselen bir toplum için su ürünlerinin önemi daha da artacaktır. Kaldı ki, Türkiye'de balık yetiştirilen göller, barajlar ve özel tatlı su balığı üretim tesisleri giderek yaygınlaşmaktadır.

2010 yılı itibarıyla Türkiye'de toplam *deniz balığı üretimi* yaklaşık 400 bin ton olmuş; bunun yaklaşık olarak 256 tonu Doğu Karadeniz'de, 48 tonu Batı Karadeniz'de, 37 bin tonu Marmara Denizi'nde, 35 bin tonu Ege Denizi'nde ve 24 bin tonu da Akdeniz'de üretilmiştir. Denizlerimizden çıkarılan balık dışındaki ürünlerin miktarı ise, 46 bin ton civarında olup, bunun çoğu Batı Karadeniz'den çıkarılmaktadır (Tablo 4.13). Balık üretiminde en büyük sorunlardan biri, ne yazık ki, üretimin yıldan yıla büyük değişim göstermesidir. Nitekim, son 10 yıllık üretim rakamlarına bakıldığında, 334 bin ton ile 518 bin ton arasında değiştiği görülmektedir.

Tür	Toplam	Doğu Karadeniz	Batı Karadeniz	Marmara Denizi	Ege Denizi	Akdeniz
Deniz Balığı	399.656	255.570	48.121	36.529	34.996	24.440
Diğer Deniz Ürün.	46.024	6.256	28.880	2.976	4.650	3.262

Tablo 4.13
Denizlere Göre Deniz Ürünleri Toplam Üretim Miktarları (2010) (Ton)

Kaynak: *TÜİK.*

Denizlere göre üretilen ürünlere bakıldığında (Tablo 4.14) ise 2010 yılı itibarıyla en fazla üretimin *hamsi* balığında olduğu (229 bin ton), bunun da büyük bir kısmının (173 tonu) Doğu Karadeniz'de gerçekleştirildiği görülmektedir. 2000'li yıllarda hamsi üretimine bakıldığında; çoğunlukla kuralsız avlanmalara bağlı olarak oldukça istikrarsız bir üretim miktarına sahip olduğu ve bazı yıllar üretimin 385 bin tona kadar ulaştığı görülmektedir. Hamsiden sonra en fazla üretimi yapılan deniz ürünleri sırasıyla sardalya, midye, istavrit, mezgit ve palamuttur. *Sardalya* üretiminde bugün 2002'deki üretim düzeyinin yaklaşık 4 katına ulaşılmış olup, çoğunlukla Ege, Akdeniz ve Marmara denizlerinden çıkarılmaktadır. *Midye* üretiminde, kayıtlara göre yıllık 1,5 bin tonluk üretim düzeyinden 27 bin tona ulaşılmış olup, tamamına yakını Batı Karadeniz'den çıkarılmaktadır. *İstavrit* üretiminde bazı yıllar 30 bin tona kadar çıkılabilmekte ve çoğunlukla Doğu ve Batı Karadeniz ile Marmara Denizinde çıkarılmaktadır. *Mezgit*te üretim yıldan yıla değişmekle birlikte 8-13 bin ton bandında bulunmakta ve çoğunlukla Doğu ve Batı Karadeniz'de üretil-

mekte; *Palamut*'ta ise üretim son yıllarda yıllık 6 ila 71 bin arasında değişmektedir ve çoğunlukla Doğu ve Batı Karadeniz'den elde edilmektedir. Görüldüğü üzere, deniz balığı üretiminde büyük bir istikrarsızlık sözkonusudur.

Tablo 4.14
Seçilmiş Deniz Ürünleri Üretim Miktarları (2010) (Ton)

Kaynak: *TÜİK.*

Tür	Toplam	Doğu Karadeniz	Batı Karadeniz	Marmara Denizi	Ege Denizi	Akdeniz
Çipura	1.164	...	...	66	507	591
Hamsi	229.023	173.059	29.967	17.960	7.885	152
İstavrit	14.392	7.968	2.879	2.215	615	715
Kefal	3.119	851	366	164	978	760
Lüfer	4.744	815	2072	1.268	271	318
Mezgit	13.558	9.278	2.616	1.063	231	370
Palamut	9.401	3.408	2.914	1.304	809	966
Sardalya	27.639	232	1.625	7.380	1.0838	7.564
Midye	26.931	...	26.431	500	...	...
Karides	2.775	...	...	1.116	626	427
Kalamar	1.597	...	...	...	464	1.133

Yukarıdaki deniz balıkları sayısına ilave olarak, avlanan *tatlı su balıkları* miktarı yıllık 40 bin ton dolayında oldukça istikrarlı bir durum sergilemektedir ve bunun en büyük kısmı sazan, inci kefali ve gümüş balık türlerinden ibarettir.

Son olarak, son 10 yılda hızlı bir gelişme gösteren *su ürünleri yetiştiriciliği*nde toplam üretim 61 bin tondan 189 bin tona (bunun da 100 bin tonu iç su balık üretimine ait) ulaşmıştır. İç su balıklarının tamamına yakını alabalık türündendir, deniz balıkları yetiştiriciliğinde ise büyük bir kısmı levrek, çipura ve alabalık türlerindendir. İç su balıkları üretiminde en önde Muğla, ardından Trabzon, Antalya ve Samsun gelmekte; deniz balıkları yetiştiriciliğinde ise Muğla, İzmir ve Trabzon ağırlık taşımaktadır (TÜİK).

Tarımsal İstihdam

Bir ekonomik faaliyette (örneğin tarımda) çalışanların sayısı azaldığı hâlde üretimde belirgin bir düşüş olmuyorsa, bu faaliyet kolunda *gizli işsizlik* söz konusudur. Bunun sebebi işgücünün marjinal verimliliğinin sıfıra yakın, sıfır veya negatif olmasıdır.

Türkiye'de tarımsal istihdam miktarı 2000'li yıllarda yaklaşık 8 milyondan 5 milyon dolayına, toplam istihdamdaki payı ise yaklaşık %36'lardan %25'lere gerilemiştir. Anlaşılacağı üzere, tarımsal istihdamın payı düzensiz bir şekilde sürekli azalsa da gelişmiş ülkelerdeki %2 ile 4 oranları ile kıyaslandığında hâlâ çok yüksek bir düzeydedir (örneğin, 2008 yılı itibariyle, bu oran OECD ülkeleri ortalaması için %5, AB ülkeleri ortalaması için %4,2 ve ABD için %1,5'tir). Zira söz konusu dönemde tarımın GSYH'daki payı yaklaşık %8 ile 10 bandında dolaşırken, istihdamdaki payı yaklaşık %37 ile 24 bandında seyretmiştir. Aslında arzu edilen, **tarımsal GSYH payı ile tarımsal istihdam payının birbirine yakın seyretmesidir.** Bir başka ifade ile, oransal olarak tarımın milli gelire katkısı taşıdığı istihdam hacmine nispetle yaklaşık üçte bir dolayındadır. Türkiye'de bunu engelleyen faktörlere bakıldığında, sektörün yapısal geri kalmışlığının olduğu anlaşılacaktır. Zira tarımsal işgücünün vasıf (nitelik) birikimi, verimlilik düzeyi çok düşük, sektörde sermaye birikimi, teknolojiden yararlanma ve teşebbüs kapasitesi nispeten zayıf, arazi yapısının bir kısmı modern tarıma elverişli olmayacak kadar küçük parçalara ayrılmış, dağlık, kurak, verimsiz, bakımsız ve dağınık bir görünüm arz etmektedir. İstihdam edilen işgücünün önemli bir kısmının gizli işsiz konumunda olması, sektörün iktisadi katkısının sınırlı kalmasının önemli bir sebebidir.

	2000	2002	2004	2006	2008	2010
Tarımsal İstihdam (bin kişi)	7.769	7.458	5.713	4.907	5.016	5.683
Toplam İstihdamdaki Payı (%)	36,0	34,9	29,1	24,0	23,6	25,2

Tablo 4.15
Türkiye'de Tarımsal İstihdam ve Toplam İçindeki Payı

Kaynak: *TÜİK.*

Türk tarım sektöründe istihdam hacminin giderek azalmasının ardında, yukarıda sıralanan unsurlara ilave olarak; ulusal ve uluslararası pazarlara yönelik mal üretebilme kapasitesinin son derece sınırlı olması nedeniyle sektörde gelir artışının diğer sektörlere nispetle düşük düzeyde kalması gibi ekonomik faktörlerin yanı sıra, sosyal ve kültürel imkânların yetersizliği, dolayısıyla topyekûn bir hayat standardının düşük olması yatmaktadır. Ayrıca, son yıllarda sektörde makineleşme olgusunun da hız kazandığı; bunun da diğer sektörlere işgücü kaymasının sebeplerinden biri olduğu söylenebilir. Örneğin, ülkede 1991 yılında toplam 704.373 adet traktör bulunurken, bu rakam 2010 yılına gelindiğinde 1.096.683 adede ulaşmıştır. Söz konusu yıllarda %56'lık bir artışın yaşandığı traktörler büyük ölçüde çift akslı ve beygir gücü olarak 35-70 beygir arasındadır. Son olarak, sektörde istihdam edilenlerin büyük bir çoğunluğu ücretsiz aile işçisi durumundadır. Bununla birlikte işveren olarak ve/veya kendi hesabına çalışanların da önemli bir paya sahip oldukları söylenebilir.

Tarımsal Dış Ticaret

1980 öncesi dönemde tarımsal ürünlerin ihracatı Türkiye'nin dış ticaretinde önemli yer tutmakta idi. Türk ekonomisi 1980 yılından sonra yönünü sınırları dışına çevirmiş ve ekonomik gelişimini dış ticarete (ihracata) dayalı bir büyüme stratejisine bağlamıştır. Buna rağmen hem coğrafyası, hem doğa koşulları hem de iklimi açısından tarımsal üretime son derece uygun olan Türkiye'de, günümüzde tarımın ihracat açısından güçlü bir sektör olmadığı görülmektedir.

Türkiye'de toplam ihracat açısından, özellikle 2002 yılından sonra muazzam bir gelişme yaşansa da; aynı trendin tarımsal ihracat miktarı ve oranı bakımından yakalanamadığı, hatta tam aksine toplam içindeki payın giderek daha da azalmaktadır (Tablo 4.16). Aynı durum rahatlıkla tarımsal ithalat için de söylenebilir. Ayrıca, tarımsal dış ticaretin yıllar içinde sergilediği büyüme performansı ve dengesi oldukça istikrarsız bir görünüm arz etmiştir. **Özellikle son yıllarda tarımsal ürünlerde dış ticaret açığının hızla arttığı dikkat çekmektedir.** Bu kuşkusuz tarım sektörümüzün uluslararası rekabetçi yapıdan ne kadar kopuk olduğunu göstermektedir. Tarımsal ihracatın en fazla yapıldığı ülkeler sırasıyla Irak, Almanya, Rusya, İtalya, Fransa, Hollanda ve İngiltere; ithalatın en fazla yapıldığı ülkeler ise yine sırasıyla ABD, Ukrayna, Rusya, Almanya, Brezilya ve Malezya'dır.

Son olarak Türkiye'nin su ürünleri dış ticaretine bakıldığında; 2010 yılı itibarıyla yaklaşık 81 bin ton balık ithal edilmekte ve 134 milyon dolar ödenmektedir. Bu değerin yaklaşık yarısı Norveç'e, kalanı da Gürcistan, Fas, Fransa ve Çin gibi ülkelere ödenmektedir. Yıllık ihracat ise, 55 bin ton ve elde edilen değer 313 milyon dolardır. En fazla ihracatın yapıldığı ülkeler ise; İtalya, Hollanda, Almanya, Lübnan, Yunanistan ve İspanya'dır.

Tablo 4.16 *Türkiye'de Tarımsal İhracat Ve İthalatın Durumu (Milyon dolar)*

Kaynak: *TÜİK (2011), İstatistik Göstergeler 1923-2011 ve Dış Ticaret İstatistikleri.*

Yıllar	Tarımsal İhracat	Tarımsal İhracatın Payı (%)	Tarımsal İthalat	Tarımsal İthalatın Payı (%)	Tarımsal Dış Tic. Dengesi	Tarımsal İhracatın Büy. Hızı (%)	Tarımsal İthalatın Büy. Hızı (%)
1970	431	73,3	102	10,7	329	10,2	92,3
1980	1.654	56,0	80	1,0	1574	25,4	52,6
1990	2.060	15,9	1139	5,11	921	10,5	28,4
1995	2.133	9,9	2.444	6,84	-311	-7,3	102,2
2000	1.659	6,0	2.125	3,9	-466	-19,3	28,9
2005	3.468	4,7	2.826	2,4	642	31,1	2,2
2007	3.883	3,6	4.672	2,7	-789	7,5	59,2
2009	4.536	4,4	4.625	3,3	-89	8,6	-28,1
2010	5.091	4,5	6.490	3,5	-1.399	12,2	40,3

TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI

Türkiye'de tarım politikasının uygulanma şekli kalkınma planları ile gerçekleştirilmektedir. Söz konusu planlara göre uygulanan politikaların temel hedefi, kaynakları etkin bir biçimde kullanarak ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörü oluşturmaktır. Bununla birlikte, kalkınma planlarında *tarım politikaları ile gerçekleştirilmek istenen amaçlar* aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Tarımsal üretim seviyesini ve verimliliği arttırmak, sektörün gelişme hızını sürdürülebilir kılmak,
- Tarımsal üretimde mümkün olduğunca kendine yeterli bir düzeye ulaşmak ve toplumun dengeli bir şekilde beslenmesini sağlamak,
- Tarıma dayalı sanayinin, tarımsal girdi ihtiyacını yurtiçinden karşılamak,
- Sektörde gelir düzeyini yükselterek, sektörler arasındaki gelir farklılıklarını gidermek,
- Tarımsal istihdamı verimli hâle getirmek ve buradan başka sektörlere işgücünü göçünü kontrol etmek,
- Sektörün teknoloji düzeyini yükselterek, tarımsal üretimin doğal koşullara bağımlılığını azaltmak,
- Tarımda verimlilik düzeyinin arttırılması amacıyla modern girdi kullanımını (sertifikalı tohumculuk ve damızlık) teşvik etmek, sulama faaliyetlerini geliştirmek,
- Tarım ürünlerinin uluslararası rekabet gücünü artırmak ve
- Tarımda destekleme politikasını etkin bir araç olarak kullanmak.

Kalkınma planlarındaki hedeflere göre uygulanan tarım politikalarının temel hedefi, kaynakları etkin bir biçimde kullanarak ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörü oluşturmaktır.

Ülkeler, tarım sektöründe faaliyet gösteren üretici ve tüketicileri fiyat istikrarsızlıklarından korumak, bunlar arasındaki gelirin adil dağılımını gerçekleştirmek, tarımsal-kırsal kalkınmayı hızlandırmak, tarımda üretimi çeşitlendirmek, tarım ürünleri ticaretini özendirmek ve ülke tarımının dünya piyasasından daha büyük bir pay almasını sağlamak gibi amaçlarla tarım sektörünü desteklerler.

Tarım sektörü yapısı itibariyle devlet müdahalesine açık bir sektördür. Tarımsal üretimin büyük ölçüde doğa koşullarına bağlı olması, devlet desteği olmaksızın ciddi bir gelişmenin yaşanmasını engellediği için, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğu tarımsal destekleme politikaları izlerler. Türkiye için de ziyadesiyle doğru olan bu durum neticesinde, devlet uzun yıllardır tarım sektörü üzerinde müdahil olmuş ve çeşitli yöntemlerle tarım sektörünü desteklemiştir. Çünkü; i) tarım doğa koşullarına fazlasıyla bağımlı olduğu için negatif arz şoklarına ziyadesiyle açıktır, o nedenle risk ve belirsizlik fazladır; ii) arazi yapısı genellikle çok

parçalıdır ve dağınıktır, dolayısıyla üretimde ölçek dezavantajı vardır; iii) tarımsal ürünlerin arz ve talep esneklikleri genel olarak düşüktür; iv) tarımsal ürünlerin saklanması ve pazarlanması hem daha zor hem de daha maliyetlidir.

Tarım sektörüne uygulanan destekler fiyat, gelir ve diğer destekler olarak üç temel kategoriye ayrılır. ***Gelir destekleri,*** kendi içerisinde *dolaylı ve doğrudan gelir desteği* olarak ikiye ayrılmaktadır. ***Fiyat destekleri*** içerisinde *teşvikler, primler, kota ve tarifeler, vergiler ve ihracat iadeleri* sayılabilir. Doğal afetler karşılığında yapılan bitkisel ve hayvansal zarar ödemeleri doğrudan gelir desteği kapsamında yer alırken, tarımsal hammadde alımı, tarımsal üretim kredileri, hayvan sigortası ve depolama gibi üretim maliyetlerini azaltan destekler dolaylı gelir destekleri içerisinde sayılabilir. Son destek kalemi olan ***diğer destekler*** içerisinde ise *eğitim, araştırma-geliştirme (AR-GE), pazarlama, dağıtım ve yayım* gibi destekler bulunmaktadır.

Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikaları, dünyadaki uygulamalarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Türkiye'de destekleme alımları, girdi destekleri, düşük faizli tarımsal kredi, süt teşvik primi ödemeleri, doğal afet ödemeleri, ekim alanları sınırlandırılması ve destekleme primleri gibi birtakım destekleme faaliyetleri yürütülmektedir. Ayrıca, AR-GE, yatırım, pazarlama ve dış ticarete yönelik destekleme faaliyetler de bulunmaktadır. Türkiye'de kullanılan tarımsal destekleme gruplarını, türlerini (araçlarını) ve ödemelerini Tablo 4.17'deki gibi formüle etmek mümkündür.

Destek Grupları	Destek Türleri	2010 Yılı Ödemeleri (Bin TL)
Alan Bazlı Tarımsal Destekler ve Doğrudan Gelir Desteği	Doğrudan gelir desteği, Mazot desteği, Gübre desteği, Organik tarım, İyi tarım, Toprak analizi desteği vb.	1.858.665
Fark Ödemesi Destekleri	Buğday desteği, Çay primi, Bakliyat destekleri vb.	2.071.451
Hayvancılık Destekleri	Yem bitkileri üretim desteği, Alet ve makine desteği, Aşı desteği, Gıda güvenliği, Et desteği, Biyolojik mücadele, Yem desteği vb.	1.192.617
Tarım Reformu Projesine İlişkin Hizmetler	Alternatif ürün destekleri, Kurumsal kapasite geliştirme desteği vb.	0
Tarımsal Sigorta Hizmetleri	Bitkisel ürün sigorta desteği, Hayvan hayat sigorta desteği vb.	80.896
Telafi Edici Ödemeler	Çay budama destekleri, Şeker pancarı telafi ödemeleri vb.	76.732
Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler	Sertifikalı tohum üretim ve kullanım destekleri, Ar-Ge desteği vb.	123.900
Kırsal Kalkınma Amaçlı Destekler	Hanehalkına kırsal kalkınma yatırımları, Kırsal kalkınma kurumu.	284.263
Kuraklık Desteği	Don afeti, bitki tazminatı.	17
Toplam Destek Miktarı		**5.881.069**

Tablo 4.17
Türkiye'de Kullanılan Tarımsal Destekleme Türleri ve Ödemeleri

Kaynak: *TÜİK.*

Buna göre, Türkiye'de toplam 9 alanda tarımsal destek sağlanmaktadır ve bunların kendi içinde alt destek türleri bulunmaktadır. Türkiye'de *2010 yılında tarım sektörüne verilen desteklerin %88'i üç grup destek üzerinden kullandırılmaktadır.* Buna göre, en fazla destek yaklaşık 2,1 milyar TL ile ***Fark Ödemesi Destekleri***, 1,9 milyar TL ile ***Alan Bazlı Tarımsal Destekler*** *ve* ***Doğrudan Gelir Desteği***, 1,2 milyar TL ile de ***Hayvancılık Destekleri*** başlıkları altındaki kalemler üzerinden yapılmaktadır.

SIRA SİZDE 3

Tarım sektöründe devlet desteğinin önemini belirtikten sonra Türkiye'de tarım ve tarımsal destekleme politikaları hakkında bilgi veriniz.

TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN AB ORTAK TARIM POLİTİKASINA UYUMU

Avrupa Birliği (AB) Ortak Tarım Politikası'nın (OTP) temelleri 1958 yılında atılmış ve Birliğin ilk ortak politikası olmuştur. Üye ülkelerin tarım politikalarını siyasal ve ekonomik anlamda bütünleştirmek olan bu politika demetinin amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (http://www.ikv.org.tr/pdfs/0b08abbf.pdf):

- Üretim standartlarını ve tarım teknolojisini geliştirmek,
- Tarımsal üretim araçlarının etkili kullanımını sağlamak,
- Avrupa'daki tarımsal üretimin verimliliğini artırmak,
- Piyasalarda istikrarı sağlamak,
- Ürün arzının güvenliğini sağlamak,
- İşgücünün optimum kullanımını sağlamak,
- Gelir artışı sağlamak,
- Fiyata dayalı haksız rekabetin önüne geçmek.

Bununla birlikte OTP üç temel ilke üzerine inşa edilmiştir. Bu ilkeler ve ilkelerin kapsamı ise şu şekilde özetlenebilir (http://www.ikv.org.tr/pdfs/0b08abbf.pdf):

- *Tek tarım pazarı ilkesi:* Bunun anlamı, AB'ye üye ülkeler arasında tarım ürünlerinin serbest dolaşımı önündeki tüm engellerin kaldırılması ve tarımsal ürünlerin piyasa koşulları içerisinde alınıp satılabileceği tek bir pazarın oluşturulmasıdır.
- *Topluluk tercihi ilkesi:* Bu ilke ile ithal ikameci bir anlayış içerisinde, öncelikle AB'ye üye ülkelerin tarım ürünlerinin tüketilmesi ve söz konusu yerli ürünlerin ithalata karşı korunmasını sağlayarak AB tarım ürünleri ihracatının geliştirilmesi hedeflenmektedir.
- *Ortak mali sorumluluk ilkesi:* Bu ilke doğrultusunda AB'de OTP'ye ilişkin tüm harcamalar, üye ülkeler tarafından ortaklaşa karşılanacaktır. Bu amaçla, 1962 yılında AB bütçesi içerisinde Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu (FEOGA) oluşturulmuştur.

Avrupa Birliği OTP çerçevesinde, Türkiye ile AB'nin tarım politikaları karşılaştırıldığında yapısal birçok farklılık görülmektedir. Bunlardan ilki demografik farklılıklardır. Buna göre Türkiye'de işgücünün %25,2; AB'de ise %5,2'si tarım sektöründe istihdam edilmektedir. İkinci farklılık, Türkiye'nin tarımsal destek sisteminin çok dağınık yapılı ve yüksek maliyetli olması, AB'nin ise doğrudan ödeme yöntemini kullanıyor olmasıdır. Türkiye 2000 yılından günümüze dört pilot bölgede doğrudan gelir desteği uygulasa da AB ile Türkiye'nin bütçe gelirlerini tarımla uğraşan kesim arasında dağıtması ekseninde büyük farklılık bulunmaktadır. Aynı zamanda, AB destek mekanizmalarını, ürünlerin kalitesi ve bölgenin gelişmişlik düzeyine göre ayarlayabilirken, Türkiye'de böyle bir ayarlama söz konusu değildir (Örnek, 2007: 342). Türkiye'deki üretici örgütleri de AB'deki örnekleri kadar organize değildir. Bunun yanı sıra, AB'nin kapsamlı kırsal kalkınma çalışmalarına karşılık, Türkiye'de hem devlet hem de özel sektör tarafından kırsal kalkınma ile ilgili kapsamlı yapısal politika uygulamaları yoktur.

SIRA SİZDE 4

Avrupa Birliği (AB) Ortak Tarım Politikası'nın (OTP) amaçlarını belirtikten sonra OTP'nin temel ilkelerini kısaca açıklayınız.

Özet

AMAÇ 1 *Tarım sektörünün tanımı ve kapsamını açıklamak*

Günümüzde tarım kelimesini niteleyen iki anlamdan bahsedilebilir. Birincisine göre, tarım toprak ve su üzerinde ya da içerisinde yapılan bitkisel veya hayvansal üretimdir. Üretim söz konusu olduğu için tarımsal faaliyetler iktisadi anlam taşır. Tarımı dar ve geniş olmak üzere iki ayrı şekilde tanımlamak da mümkündür. Dar anlamda tarım; "arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yoluyla bitki, hayvan ve hayvansal ürünler üretilmesi veya bunların üreticileri tarafından işlenip değerlendirilmesi" faaliyetleridir. Geniş anlamda tarım ise "bitkisel ve hayvansal ürün üretiminin yanı sıra, bu ürünlerin yetiştiricileri tarafından işlenmesi, ormancılık ve balıkçılık faaliyetleri, tarımsal ürünlerin yetiştiricileri tarafından taşınması ve saklanması, mağazalara devredilmeden üreticileri tarafından satılması ile tarım alet ve makinelerinin diğer tarım üreticilerinin üretimle ilgili faaliyetlerinde bir bedel karşılığında kullandırılmasını" kapsar.

AMAÇ 2 *Tarım sektörünün fonksiyonlarını ifade etmek*

Tarımım fonksiyonları; insanların besin gereksinimlerini karşılamak, çevre sağlığı ve toplumun ruhsal dengesini korumak, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olmak, sanayi sektörüne hammadde sağlamak, tarım dışı sektörlere istihdam sağlamak ve tarım dışı sektörlerde üretilen mal ve hizmetlere talep yaratmak olarak ifade edilebilir.

AMAÇ 3 *Türk tarım sektörünü ve bu sektörün özelliklerini açıklayabilmek*

Türkiye tarımsal üretim için elverişli bir iklim ve doğa yapısına sahiptir. Büyük ölçüde Latin Amerika ve Güney Afrika ülkelerinde yetişen tropikal ürünler ve sadece dünyanın belirli bölgelerinde bulunan hayvansal ürünler dışında birçok tarımsal ürün Türkiye toprakları üzerinde yetiştirilebilmektedir. Tarımsal üretim konusunda öne çıkan diğer tüm ülkeler gibi Türkiye'nin de tarımsal üretim hacminin büyük olması, tarım sektörünün ülke ekonomisi için önemli bir konumda bulunmasına ve tarımsal nüfusun toplam işgücü içerisinde büyük bir paya sahip olmasına neden olmaktadır. Türkiye'de tarım sektöründe doğrudan ve dolaylı olarak faaliyette bulunan iktisadi birimler arasında; Devlet, KİT'ler, tarım satış kooperatif birlikleri, ticaret borsaları ve bazı tarımsal aracı kuruluşlar yer almaktadır. Türkiye'de tarım sektörü denilince akla iki tip tarımsal üretim gelmektedir. Bunlar; bitkisel ve hayvansal üretimdir. Bitkisel üretim içerisinde tahıllar, baklagiller, tohumlar, tekstil hammaddeleri, sebzeler, meyveler ve içecek bitkileri yer almakta iken; hayvansal üretim canlı hayvanlar, süt, et, yumurta, bal ve deri gibi ürünleri kapsamaktadır.

AMAÇ 4 *Türkiye'de tarım sektörünün temel sorunlarını analiz etmek*

Türkiye'de tarım sektöründe karşılaşılan belli başlı sorunlar; göç ve tarımsal istihdam sorunu, küçük üreticilerin fazlalığı, tarımın gelişimine yönelik projelerin hayata geçirilememesi, tarımsal verimin düşük olması, tarımsal kooperatifçiliğin etkin çalışmaması, tarıma dayalı sanayi kuruluşların etkin çalışmaması, gıda ürünleri satışında yaşanan haksız rekabet, tarım kesiminde yaşanan kayıtdışılık, hayvancılıkta yaşanan sorunlar olarak sıralanabilir.

AMAÇ 5 *Türkiye'de tarım ve tarımsal destekleme politikalarını değerlendirmek*

Tarım politikasının temel hedefi; kaynakları etkin bir biçimde kullanarak ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörü oluşturmak ifade edebilir. Bu amaçların gerçekleştirilmesinde tarım politikasının bir parçası olan tarımsal destekleme de önemli role sahiptir. Türkiye'de destekleme alımları, girdi destekleri, düşük faizli tarımsal kredi, süt teşvik primi ödemeleri, doğal afet ödemeleri, ekim alanları sınırlandırılması ve destekleme primleri gibi birtakım destekleme faaliyetleri yürütülmektedir. Ayrıca, AR-GE, yatırım, pazarlama ve dış ticarete yönelik destekleme faaliyetler de bulunmaktadır. Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikaları, dünyada gözlemlenen yapıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu politikaların yeterliği ve etkinli konusunda pek çok eksiklik söz konusudur. Tarımın istihdamdaki payı %25 iken, GSYH'daki payı %8,4'tür. Bu durum sektörde verimlilik konusunda ciddi eksikliğin olduğunu göstermektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi dar anlamda tarım kapsamına giren faaliyetlerden biri **değildir?**

a. Arazide ekim
b. Arazide dikim
c. Arazide bakım
d. Arazide yetiştirme
e. Arazide saklama

2. Aşağıdakilerden hangisi tarımın fonksiyonlarından biri **değildir?**

a. İnsanların besin gereksinimlerini karşılamak
b. Çevre sağlığı ve toplumun ruhsal dengesini korumak
c. Sürekli kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olmak
d. Sanayi sektörüne hammadde sağlamak
e. Tarım dışı sektörlere istihdam sağlamak

3. Aşağıdakilerden hangisi tarım sektörünün genel özelliklerinden biri **değildir?**

a. Tarımsal üretim iklim şartlarına bağlıdır
b. Tarımsal üretim mevsim şartlarına bağlıdır
c. Tarımsal mallar talebinin gelir esnekliği yüksektir
d. Tarım sektöründe üretim alanları dağınıktır
e. Tarım sektöründe azalan verimler kanunu geçerlidir

4. Aşağıdakilerden hangisi iktisadi kalkınmada tarım sektörüne öncelik veren görüşlerin dayanak noktalarından biri **değildir?**

a. Tarımsal yatırımların finansman maliyeti nispeten düşüktür
b. Tarımsal yatırımların ithalat gereği diğer sektörlere kıyasla oldukça yüksektir
c. Tarım sektörü dışa açılan ülkelerin ihracat gelirlerinin arttırılması ve ülkeye döviz girdisi sağlanmasında önemli bir kaynaktır
d. Tarım sektörü iktisadi kalkınmanın ilk yıllarında, başta sanayi sektörü olmak üzere, diğer sektörler için sermaye birikimi yaratır
e. Tarım sektörü iktisadi kalkınmanın ilk yıllarında, başta sanayi sektörü olmak üzere, diğer sektörlerde üretilen mal ve hizmetler için talep yaratır

5. Aşağıdakilerden hangisi Türk Tarım Politikası'nın amaçlarından biri **değildir?**

a. Tarım kesiminin gelişme hızını, ekonomik gelişmeyi yavaşlatmayacak, ekonomide darboğaz ve enflasyona yol açmayacak seviyede tutmak
b. Tarımsal üretim seviyesi ve verimliliği arttırmak
c. Tarıma dayalı sanayinin, tarımsal hammadde ihtiyacını yurtiçi üretimle karşılamak
d. Tarımsal işsizliği önlenmek ve tarım sektöründen başka sektörlere olan işgücünü denetlemek
e. Tarımda destekleme politikasının etkinliğini azaltmak

6. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de tarımı destekleme nedenlerinden biri **değildir?**

a. Tarımın doğa koşullarına bağlılığı, buna bağlı olarak da risk ve belirsizliğin fazla olması
b. Tarım ürünlerinin arz ve talep esnekliğinin yüksek olması
c. Tarımda üretim periyodunun diğer sektörlere göre uzun olması
d. Tarımsal işletmelerin küçük ve arazilerin parçalı ve dağınık olması
e. Tarım sektörü gelirlerinin diğer sektörlere göre düşük olması

7. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de kullanılan tarımsal destekleme araçlarından biri **değildir?**

a. Fiyat müdahaleleri
b. Girdi destekleri
c. Vergi politikaları
d. Genel hizmetler
e. Enflasyon destekleri

8. Aşağıdakilerden hangisi Türk tarım sektörünün temel sorunlarından biri **değildir?**

a. Göç ve tarımsal istihdam sorunu
b. Büyük üreticilerin fazlalığı
c. Tarımsal verimin düşüklüğü
d. Kayıtdışılık
e. Haksız rekabet

9. Aşağıdakilerden hangisi Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası'nın amaçlarından biri **değildir?**

a. Üretim standartlarını ve tarım teknolojisini geliştirmek
b. Tarımsal üretim araçlarının etkili kullanımını sağlamak
c. Piyasalarda istikrarı sağlamak
d. Tarımsal ürünlerin fiyatlarını yükseltmek
e. Ürün arzının güvenliğini sağlamak

10. Aşağıdakilerden hangisi Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasının üzerine kurulduğu ilkelerden birisidir?

a. Tek tarım pazarı ilkesi
b. Ayrık güçler birliği ilkesi
c. Tarımda bireysellik ilkesi
d. Yüksek kalite ilkesi
e. Düşük fiyat ilkesi

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Tarımsal Faaliyet: İşlevleri ve Özellikleri" konusunu gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Tarımsal Faaliyet: İşlevleri ve Özellikleri" konusunu gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Tarımsal Faaliyet: İşlevleri ve Özellikleri" konusunu gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "Tarımsal Faaliyet: İşlevleri ve Özellikleri" konusunu gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları" konusunu gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları" konusunu gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları" konusunu gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Türk Tarım Sektörünün Üretim Yapısı ve Ürün Profili" konusunu gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "Türk Tarım Sektörünün AB Ortak Tarım Politikası'na Uyumu" konusunu gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Türk Tarım Sektörünün AB Ortak Tarım Politikası'na Uyumu" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tarım sektörü denilince akla toprak ve/veya suda yapılan bitkisel ya da hayvansal üretim faaliyetleri gelse de sektörün tanımı iki farklı şekilde yapılmaktadır. *Dar anlamda* ***tarım;*** ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yoluyla bitki ve bitkisel ürünler, hayvan ve hayvansal ürünler üretilmesi veya bunların üreticileri tarafından işlenip değerlendirilmesi faaliyetlerini kapsar. *Geniş anlamda* ***tarım*** ise; bitkisel ve hayvansal ürün üretiminin yanı sıra, bu ürünlerin yetiştiricileri tarafından işlenmesini, ormancılık ve balıkçılık faaliyetlerini, tarımsal ürünlerin taşınmasını ve saklanmasını, üreticiler tarafından satılmasını ve tarım alet ve makinelerinin üretim faaliyetlerinde bir bedel karşılığında kullandırılmasını kapsar.

İktisadi kalkınma sürecinde tarım sektörüne büyük önem veren iktisadi görüş (ekol) Fizyokrasi'dir. Fizyokrasi'nin kurucusu Fransız iktisatçı Quesnay'e göre, bir ekonomide tarım sektörü gelişmeden diğer üretim unsurlarının gelişmesi mümkün değildir. Ona göre, tarımsal faaliyet, bir üretim ve değer yaratır. Ayrıca tarım sektöründeki katma değer, diğer sektörlerden daha yüksektir. Fizyokratlara göre bir ülkenin zenginliğini belirleyen unsur, tarımsal hasıladaki artıştır. Fizyokrasi tarımsal üreticiyi ön plana çıkaran ve "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" düşüncesini savunan bir iktisat görüşüdür. Fizyokratlara göre ticaret faydalı bir uğraş değildir. Bunun sebebi, o dönemde ticaretin mal karşılığı yapılan bir faaliyet olarak görülmesidir. Fizyokratlara göre ekonomide devlet müdahalesine gerek yoktur. Arz ve talep arasındaki dengesizlikler geçicidir.

Sıra Sizde 2

Tarım sektörü önemli ölçüde doğal koşullara özellikle arazi yapısı ve iklim şartlarına bağlıdır. Oldukça ve kurak bir arazide verimli bir tarımsal faaliyet gerçekleştirilemez. Tarımsal üretim mevsimlerin ritmine bağlıdır. Tarım kesiminde üretim tekniklerini geliştirebilme imkânları sınırlıdır: Tarım sektörü diğer sektörlere kıyasla daha ziyade emek yoğundur ve çok ileri olmayan teknolojileri kullanır. Dolayısıyla, bu durum bölgeler, aileler ve ürünler arasındaki verimlilik farklılıklarının altında yatan en önemli etmenlerden biridir. Tarımsal mallar talebinin gelir esnekliği düşüktür: Tarımsal mallar genellikle temel/zorunlu mal statüsünde olduğu için, bu malların talebindeki değişme tüketicilerin gelirlerindeki değişmeden fazla etkilenmez.

Tarım sektöründe üretim alanları dağınıktır. Sektörde faaliyet gösteren işletmeler genellikle küçük aile şirket-

leri olduğu için, birleşmekte zorluk çekmekte ve işbölümü ile uzmanlaşmanın sağlayabileceği verimlilik avantajından yoksundurlar. Tarımsal işletmelerin içerisinde bulundukları piyasa koşulları farklıdır. Sektörde faaliyette bulunan firmalar üretmiş oldukları malları arz ederken tam rekabet piyasası koşullarına, hammadde temininde ise aksak rekabet piyasası koşulları ile karşı karşıyadır. Tarım sektöründe "azalan verimler kanunu" geçerlidir. Tarımsal üretim canlı varlıkları konu alır. Bu durum, üretim ile hasat ve hasat ile satış arasında bir gecikmenin oluşmasına neden olur. Bu gecikme; iklim, hava koşulları, girdi kalitesi, mevsimsel etkiler ve yasal düzenlemeler gibi faktörlerden etkilenir. Tarımsal ürün fiyatları istikrarsızdır. Tarımsal ürün arzı fazla olduğunda ürün fiyatları geriler; buna karşın, ürün arzı daraldığında ise, fiyatlar bir anda yükselir.

Sıra Sizde 3

Tarım sektörü yapısı itibarıyla devlet müdahalesine açık bir sektördür. Tarımsal üretimin büyük ölçüde doğa koşullarına bağlı olması, devlet desteği olmaksızın ciddi bir gelişmenin yaşanmasını engellediği için, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğu tarımsal destekleme politikaları izlerler. Türkiye de devlet çeşitli yöntemlerle tarım sektörünü desteklemiştir. Türkiye'de tarım politikasının uygulanma şekli kalkınma planları ile gerçekleştirilmektedir. Tarım politikasının temel hedefi; kaynakları etkin bir biçimde kullanarak ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörü oluşturmaktır. Tarım sektörü yapısı itibarıyla devlet müdahalesine açık bir sektördür. Tarımsal üretimin büyük ölçüde doğa koşullarına bağlı olması, devlet desteği olmaksızın ciddi bir gelişmenin yaşanmasını engellediği için, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğu tarımsal destekleme politikaları izlemektedirler.

Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikalarına bakıldığında dünyada gözlemlenen yapıyla büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Türkiye'de destekleme alımları, girdi destekleri, düşük faizli tarımsal kredi, süt teşvik primi ödemeleri, doğal afet ödemeleri, ekim alanları sınırlandırılması ve destekleme primleri gibi bir takım destekleme faaliyetleri yürütülmektedir. Ayrıca, AR-GE, yatırım, pazarlama ve dış ticarete yönelik destekleme faaliyetler de bulunmaktadır. Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikaları, dünyada gözlemlenen yapıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Türkiye'de tarımsal desteklemelerden bazıları; destekleme alımları, girdi destekleri, düşük faizli tarımsal kredi, süt teşvik primi ödemeleri, doğal afet ödemeleri, ekim alanları sınırlandırılması ve destekleme primleri şeklinde sıralanabilir. Ayrıca, AR-GE, yatırım, pazarlama ve dış ticarete yönelik destekleme faaliyetler de bulunmaktadır.

Sıra Sizde 4

Avrupa Birliği (AB) Ortak Tarım Politikası'nın (OTP) amaçları; üretim standartlarını ve tarım teknolojisini geliştirmek, tarımsal üretim araçlarının etkili kullanımını sağlamak, Avrupa'daki tarımsal üretimin verimliliğini artırmak, piyasalarda istikrarı sağlamak, ürün arzının güvenliğini sağlamak, işgücünün optimum kullanımını sağlamak, gelir artışı sağlamak ve fiyata dayalı haksız rekabetin önüne geçmektir. AB Ortak Tarım Politikası üç temel ilkeye dayanır. Bunlar; tek tarım pazarı ilkesi, topluluk tercihi ilkesi ve ortak mali sorumluluk ilkesidir. Tek tarım pazarı ilkesine göre AB'ye üye ülkeler arasında tarım ürünlerinin serbest dolaşımı önündeki tüm engellerin kaldırılmış ve tarımsal ürünlerin piyasa koşulları içerisinde alınıp satılabileceği tek bir pazarın oluşturulmuştur. Topluluk tercihi ilkesi ise ithal ikameci bir anlayış içerisinde, öncelikle AB'ye üye ülkelerin tarım ürünlerinin tüketilmesi ve söz konusu yerli ürünlerin ithalata karşı korunmasını sağlayarak, AB tarım ürünleri ihracatının geliştirilmesini hedeflemektedir. Ortak mali sorumluluk ilkesi uyarınca AB'de OTP'ye ilişkin tüm harcamalar, üye ülkeler tarafından ortaklaşa karşılanacaktır. Bu amaçla, 1962 yılında AB bütçesi içerisinde Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu (FEOGA) oluşturulmuştur.

Yararlanılan Kaynaklar

Örnek, İbrahim. (2007). **Dünya Ticaret Örgütü Kapsamında Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türk Tarım Politikasının Değerlendirilmesi,** Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), ss. 319-347.

TÜİK. (2010). **Tarım İstatistikleri Özeti 2010,** Ankara.

TÜİK. (2011). **İstatistik Göstergeler 1923-2010,** Ankara.

TİGEM. (2011a). **Tohumculuk Sektör Raporu,** Ankara.

TİGEM. (2011b). **Hayvancılık Sektör Raporu,** Ankara.

Yararlanılan İnternet Adresleri

FAO (Dünya Gıda ve Tarım Örgütü), http://faostat.fao.org/site/569/DesktopDefault.aspx?PageID=569.

İKV (İktisadi Kalkınma Vakfı), http://www.ikv.org.tr/pdfs/0b08abbf.pdf.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Türk sanayisinin gelişimini açıklayabilecek,
- Sanayi sektöründeki yapısal değişimi değerlendirebilecek,
- Sanayi sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yerini kavrayabilecek,
- Sektördeki sorunları, sanayi politikalarını ve sanayi stratejisini analiz edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Türkiye İktisat Kongresi
- Teşvik-i Sanayi Kanunu
- İthal İkamesi
- Devletçi Politika
- Varlık Vergisi
- Planlı Kalkınma
- Madencilik ve Taşocakçılığı
- İmalat Sanayi
- AR-GE Harcamaları
- Milli İktisat
- Mutedil Devletçilik
- Vaner Planı
- Sanayi
- Turquality
- Bilgiye Dayalı Ekonomi

İçindekiler

Türkiye Ekonomisi → Temel Sektörlerde Gelişmeler II: Sanayi Sektörü

- GİRİŞ
- TÜRKİYE'DE SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ
- SANAYİDE YAPISAL DEĞİŞİM
- SANAYİ SEKTÖRÜNÜN KATMA DEĞER İÇİNDEKİ YERİ
- SANAYİ SEKTÖRÜNDE SORUNLAR, SANAYİLEŞME POLİTİKALARI VE SANAYİ STRATEJİSİ

Temel Sektörlerde Gelişmeler II: Sanayi Sektörü

GİRİŞ

Ekonominin ana sektörlerinden biri olan sanayi sektörü, sınai faaliyetleri kapsar. Sınai faaliyet ise hammaddelerin taşınabilir ve kullanılabilir ürünlere dönüştürülmesi olayıdır. *Dar anlamda* sanayi, üretim faktörlerinden emek ve sermayeyi kullanarak hammadde ve yarı mamul maddeleri işleyerek mamul madde haline getiren tüm üretim faaliyetlerini kapsamaktadır. Sanayi bu açıdan bir bakıma imalatçılıktır. *Geniş anlamda* tanımlamak gerekirse sanayi, turizm sanayisinde olduğu gibi müteşebbisin kurduğu, mal ve hizmet üreten ve gelir getiren faktörlerin bileşimidir. Türkiye'de sanayi sektörü, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından madencilik, imalat sanayi ve enerji (elektrik, gaz ve su) olarak sınıflandırılmıştır. İmalat sanayi alt sektörü de tüketim malları, ara malları ve yatırım malları olarak üçe bölünmüş ve her biri kendi içinde alt sanayi dallarına ayrılmıştır. Türkiye ekonomisinde başlıca imalat sanayi dalları arasında gıda, dokuma, deri, giyim, kimya, ilaç, kauçuk ve plastik, bilgisayar, elektronik ve optik ürünler, elektrikli teçhizat, otomotiv, kok ve petrol ürünleri, maden, orman, makine, madeni eşya, taşa ve toprağa dayalı sanayi dalları sayılabilir.

TÜRKİYE'DE SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Günümüz dünyasında gelişmiş ülkelerin, aynı zamanda sanayileşmiş ülkeler olmaları, *ekonomik gelişme* ile *sanayileşme* (industrialization) arasında çok yakın bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Ülkelerin sanayileşme seviyesi ile gelişmişlik seviyesi aynı anlama gelir. *Gelişmiş ekonomi* bir anlamda **sanayileşmiş ekonomi** demektir. Sanayileşme seviyesi, sanayi sektörünün, ülkenin ulusal geliri içindeki büyüklüğüne bağlıdır. Uluslararası Para Fonu'na (IMF) göre 2010 yılında sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler (IMF'ye göre 35 ülke) dünya nominal gelirinin %65,8'i, satın alma gücü paritesine SGP'ye göre de nominal dünya gelirinin %52,1'ine sahiptirler (IMF, 2011, s. 168).

(Cari fiyatlarla, Milyar Dolar)

Tablo 5.1 *Dünya Ekonomisinde Sanayileşmiş (Gelişmiş) Ülkeler ile Gelişme Yolundaki (Sanayileşmekte Olan) Ülkelerin Milli Gelirleri*

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı, Uluslararası Ekonomik Göstergeler, 2011, s. 91.*

	2000	2005	2010
DÜNYA	**32.216,47**	**45.524,80**	**62.911,25**
Gelişmiş Ülkeler	**25.680,17**	**34.667,03**	**41.438,43**
Euro (Avro) Bölgesi	6.075,82	10.015,20	12.142,64
Gelişme Yolunda Olan Ülkeler	**6.536,30**	**10.857,77**	**21.472,82**
G-20[1]			
ABD	9.951,48	12.622,95	14.526,55
Almanya	1.891,93	2.771,06	3.286,45
Arjantin	284,47	183,00	369,99
Avrupa Birliği	8.091,29	13.627,66	16.242,26
Avustralya	400,99	737,20	1.237,36
Brezilya	642,42	890,05	2.090,31
Çin	1.198,48	2.256,92	5.878,26
Endonezya	165,52	285,86	706,75
Fransa	1.331,87	2.138,41	2.562,74
Güney Afrika	132,96	246,96	363,66
Hindistan	476,35	808,67	1.631,97
Hollanda	386,53	639,91	780,67
Hong Kong	169,12	177,77	224,46
İngiltere	1.480,53	2.282,89	2.250,21
İspanya	582,38	1.132,13	1.409,95
İsviçre	249,91	372,48	527,92
İtalya	1.100,56	1.780,78	2.055,11
Japonya	4.667,45	4.552,19	5.458,80
Kanada	724,91	1.133,76	1.577,04
Güney Kore	533,39	844,87	1.014,48
Meksika	671,93	848,53	1.034,31
Rusya	259,70	763,70	1.479,93
Singapur	94,31	125,43	222,70
Suudi Arabistan	188,69	315,76	448,36
Türkiye	266,44	482,69	735,49

[1] Yirmiler Grubu'na (G-20'ye) üye ülkeler: ABD, Almanya, Arjantin, Avrupa Birliği, Avustralya, Brezilya, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Hindistan, Hollanda, Hong Kong, İngiltere, İspanya, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada, Güney Kore, Meksika, Rusya, Singapur, Suudi Arabistan ve Türkiye

Osmanlı Devletin'de Sanayi Sektörünün Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi tarıma dayalı bir yapıda olduğu için sanayi sektörü ikinci planda kalmış ve içinde bulunulan şartlarda sanayileşme çabaları başarıya ulaşamamıştır. Türkiye'nin sanayileşme seviyesinin, Batılı gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmasının en önemli sebebi budur. Batıda sanayileşme devrimi başlamadan önce 15-18'inci yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biri idi. Lonca örgütlenmesiyle çinicilik, dokumacılık, gemi yapımı alanlarında oldukça ileri bir durumdaydı.

İngiltere'de 18'inci yüzyıl ortalarında buharın makineye uygulanması sonucunda başlayan Sanayi Devrimi'nden Osmanlılar gereken dersleri çıkaramamıştır. Bu durum sanayileşme sürecinin ülkeye gelmesini engellemiştir. Böylece, ekonomide makine gücüne dayanan bir sanayi kurulamamış, geleneksel sisteme dayanan yerli sanayi de hızla gerilemiş ve Osmanlı Devleti sanayileşen Batı ülkelerinin gerisinde kalmıştır. Ancak, Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki dönemde sanayileşme süreci hızlanmış ve Türkiye 2000'li yıllarda Meksika, Brezilya, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Çin ve Hindistan gibi yeni sanayileşen ülkeler arasına katılmıştır.

Resim 5.1

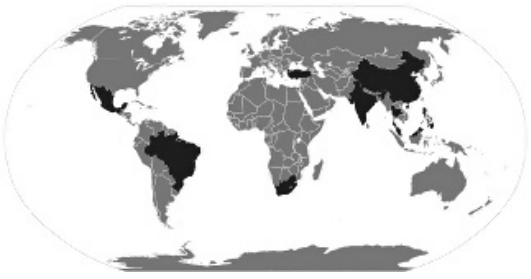

Yeni Sanayileşen Ülkeler.

	1750	1800	1830	1860	1880	1900
Avrupa (Bütün)	23.2	28.1	34.2	53.2	61.3	62
Birleşik Kraliyet (İngiltere)	1.9	4.3	9.5	19.9	22.9	18.5
Habsburg İmparatorluğu	2.9	3.2	3.2	4.2	4.4	4.7
Fransa	4.0	4.2	5.2	7.9	7.8	6.8
Alman Devletleri (Almanya)	2.9	3.5	3.5	4.9	8.5	13.2
İtalyan Devletleri (İtalya)	2.4	2.5	2.3	2.5	2.5	2.5
Rusya	5.0	5.6	5.6	7.0	7.6	8.8
ABD	0.1	0.8	2.4	7.2	14.7	23.6
Japonya	3.8	3.5	2.8	2.6	2.4	2.4
Üçüncü Dünya	73.0	67.7	60.5	36.6	20.9	11.0
Çin	32.8	33.3	29.8	19.7	12.5	6.2
Hindistan/Pakistan	24.5	19.7	17.6	8.6	2.8	1.7

Kaynak: *http://lawmin.nic.in/finalreport/2b1-2ch2.htm (22.02.2012).*

Tablo 5.2
Dünya Ekonomisinde Ülkelere Göre İmalat Sanayisinin Nispi Payındaki Gelişmeler: (1750-1900)

Sanayi Devrimi Avrupa'da 18'inci yüzyılda buhar gücüyle çalışan makinelerin sanayi sektörünü yaratması sonucunda ortaya çıkmıştır. Başlangıcı, buharlı makinenin bulunuşudur. 1763'te James Watt, İskoçya'da buharla çalışan makineyi icat etmiş ve makine çağının başlamasına yol açmıştır. 1807'de Amerikalı Robert Fulton buharlı makineyi gemilere uygulamış, 1825'te ilk buharlı makine lokomotiflerde kullanılmaya başlanmıştır.

İkinci Meşrutiyet'in 1908'de ilan edilmesiyle sanayileşme olmadan ülkenin kalkınamayacağını ileri süren devlet adamlarının sayısı artmaya başlamıştır. Gelişen milliyetçilik akımları, ekonomi alanında da kendini hissettirmiş ve Osmanlı sanayisinin teşvik edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı yıla (1914) kadar olan dönem bazı yazarlarca *milli iktisat* dönemi ortak tanımlanmaktadır. İkinci Abdülhamit'in iktidarda olduğu dönemde İttihat ve Terakki çevreleri, yöneticilerin sermayeyi gözetecekleri yerde kişilerin mal varlığına göz diktiklerini öne sürmüşlerdir. 1908 devrimi sonucunda iktidara gelen İttihatçıların liberal Maliye Bakanı Mehmet Cavit Bey, Osmanlı topraklarında sermaye birikiminin sınırlı ve dağınık olduğunu belirtmiştir.

Resim 5.2

Mehmet Cavit Bey

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sanayisinin durumu ve gelişimi konusundaki bilgiler, 1913 ve 1915 yıllarında Ticaret ve Ziraat Vekaletleri tarafından İstanbul, Bursa, Bandırma, İzmir, Uşak gibi Batı Anadolu'yu kapsayan illerde yapılan sanayi sayımlarına dayanmaktadır.

Aralık 1913 tarihinde iktidardaki İttihat ve Terakki Hükümeti sanayileşmeyi teşvik etmek amacıyla *Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatını* (Geçici Sanayi Yasasını) yürürlüğe koymuştur. 1914 yılında yasanın tüzüğü, 1917'de ise yönetmeliği çıkarılarak kapsamlı bir mevzuat hazırlanmış fakat araya giren Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla bu düzenlemelerden yeterince yararlanılamamıştır. Bu mevzuat, daha sonra 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti hükümetince yeniden düzenlenerek yürürlüğe konmuştur.

Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren kuruluşların sayım sonuçları 1917 yılında yayınlanmıştır. *Buna göre Osmanlı sanayi, tüketim malları üretmekte, ara ve yatırım malları üreten sanayi dallarına sahip bulunmamaktadır.* Sanayinin hammaddesi tarıma dayanmaktadır. Sanayi kuruluşları aşırı derecede Batı Anadolu'da yoğunlaşmıştır. Bunlardan %55'i İstanbul'da, %22'si İzmir'de toplanmıştır. Sayımlarda yer alan 264 kuruluştan %19'u (50 adet) devlete veya anonim şirketlere, %81'i ise (214 adet) gerçek kişilere aittir. Son grubun %20'si (42 adet) Türk ve Müslümanlara geri kalan %80'i (172 kuruluş) ise Rum, Ermeni, Yahudi ve yabancı olarak gayrimüslimlere aittir.

1915 sayımına göre Osmanlı sanayisinde Türkler, sermayedar ve işçi olarak %15 oranında yer tutarken, Rumlar sırasıyla %50 ve %60, Ermeniler %20 ve %18 ve Yahudiler de %95 ve %10 oranında paya sahiptirler. Büyük sanayi tesisleri, kamu tarafından ordunun ve sanayin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuştur. *Sanayide, yabancı sermayenin payı düşük, çevirici güç yetersiz, teknoloji geri idi.* 264 sanayi kuruluşunda toplam 20.977 beygir gücünde çevirici güç kullanılmıştı. Bu gücün %76'sı buhar makinelerinden, %13'ü petrol kullanan içten yanmalı motorlardan ve %6.5'u da elektrik motorlarından sağlanıyordu. Enerji daha çok kol gücüne dayanıyordu. Osmanlı Devleti'nde ilk elektrik enerjisi üretim birimi, 1902'de Adana'da kurulmuş ve 1913 yılında İstanbul'da bir benzeri faaliyete geçmiştir.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayileşmeye Yönelik Politikalar

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Mustafa Kemal Atatürk, etrafındaki milliyetçi kadro ile birlikte, Anadolu halkının gerçek kurtuluşunun ancak ekonomik zaferlerin kazanılması ile mümkün olabileceğini savunmakta idi. Nitekim, Büyük Zaferin kazanılmasından kısa bir süre sonra ve daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal şöyle demektedir:

> *"Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferlerle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler kalıcı olamaz, az zamanda söner. Bu sebeple en kuvvetli, en parlak zaferlerimizin dahi temin edebileceği faydalı sonuçları temin etmek için iktisadiyatımızın, iktisadi egemenliğimizin sağlanması, kuvvetlendirilmesi zorunludur... Yeni Türkiye'mizi layık olduğu mertebeye çıkarmak için vakit geçirmeden iktisadiyatımıza önem vermek zorundayız".*

Mustafa Kemal'in "İktisadiyatımıza önem vermek zorundayız" derken belirtmek istediği olay, sanayileşme idi. Ekonomik gelişme, sanayileşme olmadan başarılamazdı. Bu görüşünü şöyle açıklamıştır: *"Sanayileşme en ileri ve gelişmiş Türkiye'ye ulaşmak için en kısa yoldur. Vatan savunması buna bağlıdır."* Büyük Önder ve yakın çevresi, tarımı ihmal etmeden sanayileşmeye önem vermişlerdir. O yıllarda ekonomide tarımın ağırlığı bilindiği için sanayileşmenin başarılması için sektörün desteklenmesinin kaçınılmaz olduğunu herkes bilmekteydi.

Osmanlı'dan devralınan az sayıda sanayi kuruluşunun, yüksek düzeydeki rekâbetten korunması ve sanayi sektörünün gelişebilmesi için, *Türkiye İktisat Kongresi*'ne katılan sanayiciler, gümrük tarifeleri arttırılarak sanayin dış rekâbetten korunmasını istemişlerdir. Ayrıca, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yeniden düzenlenerek yürürlüğe konulmasını, bir sanayi bankasının kurulmasını, makine araç ve gereç ithâline vergi bağışıklığı sağlanmasını da talep etmişlerdir. Bu isteklerin büyük çoğunluğu Kongre'de karar altına alınmış ve Hükümet istenilenleri zaman içinde yerine getirmiştir. 9 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan bir yasa ile ihracata dönük sanayilerin kullandıkları ithal hammaddeleri gümrük vergisinden muaf tutulmuş, 1924 yılında Türkiye İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, 1929 yılında da etkili bir gümrük korumacılığı başlatılmıştır.

Gümrük korumasına geç başlanılmasının sebebi, Lozan Barış Anlaşması'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin gümrük tarifelerini 5 yıl süreyle 24 Ağustos 1928'e kadar 1 Eylül 1916 tarihinde olduğu seviyede tutma yükümlülüğüdür.

Hükümet, yerli sanayicilerin üretimini iç vergilerden muaf tutarak, prim ödeyerek, ucuz kredi sağlayarak, ithal malları üzerine tüketim vergisi koyarak korumuş ve Ekim 1929 tarihinde de *spesifik tarifeler* uygulayarak etkili bir koruma sağlamıştır. İthalattan alınan tüm vergilerin oranı Ekim 1929'da %26 iken, bu oran bir yıl sonra %38'e yükseltilmiştir. Yeni spesifik tarifede bütün tarım makine, araç ve gereçleri bu sektörde makineleşmeyi teşvik etmek için gümrükten muaf tutulmuştur. Ayrıca, ulaştırma araçlarıyla, ülkede üretilmeyen sınai hammaddelerdeki spesifik vergi oranları düşürülmüş, buna karşılık tekstil, gıda, deri çimento, ağaç ürünleri, nihai tüketim malları ile yeni gelişmekte olan yerli sanayilere rakip ithal malları üzerindeki nominal vergi oranları yükseltilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen temel ekonomi politikası ilke olarak özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşmeyi esas almaktadır. Devlet, özel girişimi desteklemiş, fakat özel sektörün yetersiz kaldığı, kârlı bulmadığı alanlarda ekonomiye müdahale ederek yatırım yapmıştır. Bunun tipik örneği, 5 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan 601 sayılı Yasa ile şeker sanayisine yatırım yapacak özel girişimcilere önemli ayrıcalıklar sağlanmasıdır.

Hükümet, 1927 yılında eski 1913 tarihli yasayı gözden geçirip genişleterek 15 yıl için **Teşvik-i Sanayi Kanunu**'nu yeniden yürürlüğe koymuştur. 1913 yılındaki Yasa, Osmanlı Devleti'nde sanayi sektörünü o günkü şartlarda önemli ölçüde teşvik etmiştir. Nitekim 1913'te 239 kuruluş bu yasadan yararlanırken, 1923 yılında rakam 342 olmuş ve 1927'de ise 470'e yükselmiştir. Mayıs 1927 tarihli 1055 sayılı yeni Teşvik-i Sanayi Kanunu 15 yıl boyunca imalat ve madencilik sanayi kuruluşlarına önemli teşvikler getirmiştir.

1932 yılında İnhisarlar Umum Müdürlüğü isimli devlet tekeli kuruluncaya kadar Türkiye'de tütün, ispirtolu içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddelere ilişkin tekeller ayrı kuruluşlarca yürütülmüştür. Osmanlı Devleti'nde tütün, içki ve tuz tekelleri, Osmanlıların dış borçlarına karşılık yabancı özel kişilerin imtiyazına verilmiş ve daha sonra Düyun-u Umumiye İdaresi oluşturularak bu İdare'nin imtiyazına bırakılmıştı.

Tütün, ispirto ve ispirtolu içkiler ile tuz 1932'de barut ve patlayıcı maddeler 1934'de, bira 1939'da, çay ve kahve 1942'de ve kibrit 1946'da devlet tekeli altına alınmıştır.

DİKKAT

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İzmir İktisat Kongresi'nde çiftçi grubunun tütün tekelinin kaldırılması önerisinin aksine, yeni devlet tekelleri oluşturulmuş ve devlet tütün tekelini kaldırmayarak onu millileştirmiştir. Ayrıca, yeni kamu tekelleri de yaratmıştır.

Daha sonra 1942'de şarap, 1946'da kahve, 1952'de kibrit ve bira, 1956'da barut ve patlayıcı maddeler üzerindeki tekeller kaldırılarak bu maddelerin üretim ve satışı serbest bırakılmıştır. Kahve ithali 1960 yılında kararname ile tekel altına alınmış ise de 1976'da bir başka kararname ile serbest bırakılmıştır. 1980'e kadar kahve ithali Tekel Genel Müdürlüğü'nce yapılmıştır. 1981 yılı İthalat Rejimi Kararında kahve ithali fon ödenmek suretiyle serbest bırakılmıştır. 1973'te Çay Tekeli, Çay Kurumu Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş, daha sonra bu tekel de kaldırılmıştır.

17 Şubat 1925 tarihinde tarımda *Aşar Vergisi* Birinci İktisat Kongresi'nin önerileri doğrultusunda kaldırılınca, devlet önemli bir gelir kaybına uğramıştır. Çünkü 1924 yılındaki devlet gelirlerinin %25'ini aşar vergisi sağlamakta idi. Yeni tekellerin oluşturulmasıyla devletin elinde önemli miktarda sermaye toplanmış ve bu kaynaklar, 1933'ten sonra kamu tarafından sınai yatırımların finansmanında kullanılmıştır.

1927 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa sanayi sayımı yapılmıştır. Sayım, 1913-1915 Osmanlı sanayi sayımlarından farklı olarak tüm ülkeyi kapsamıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ülkede üretilen değerin %65'i tarım ve sanayi sektöründen kaynaklanmaktadır. 1927 yılında sınai üretimin %44'ü gıda, %29'u ise dokuma ve giyim sanayinde olmuş, ithalatın %90'ı sanayi ürünlerinden meydana gelmiştir. Bunun %70'i tüketim, %30'da ara ve yatırım maddeleridir.

1927 sanayi sayımında, Türkiye'de 65.245 işyeri belirlenmiştir. Bu miktarın ancak 155'i, 100 kişiden fazla işçi çalıştırmaktaydı. 10 kişiden fazla işçi çalıştıran işyerlerinin toplam içindeki oranı %3 idi. 65 civarındaki işyerinin %96'sında çevirici güç yoktu ve enerji kol gücüne dayanıyordu. Sanayi işletmelerinin %44'ü tarımsal hammaddelerin basit işlemesini yapmakta idi. İşletmelerin %34'ü dokuma sanayinde, %23'ü ise maden, metal, toprak ve makine dallarında üretim yapıyordu. Toplam çalışan işçi 256.900 civarında olup, işyeri başına ortalama 2.5 işçi düşmekte idi. Çocuk işçi sayısı fazlalığı ve sosyal güvenlik sisteminin zayıflığı dikkati çekiyordu.

Yerli sanayin ülke ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması ve izlenen teşvik politikalarına rağmen istenilen başarıya ulaşılamaması sonucunda izlenen temel politikalar 1930'lu yılların ortalarından sonra değiştirilmiş ve ithal ikameci ve korumacı politikalara ağırlık verilmeye başlanmıştır. 1928 yılında, Tarım ve Ticaret Bakanlıklarının birleştirilmesiyle İktisat Vekaleti kurulmuştur.

Cumhuriyet'in ilk on yılında hükümet sanayi sektörüne öncelik veren bir kalkınma stratejisini benimsemesine rağmen, tarım sektörünü ihmal etmemiş ve bu sektörü desteklemeye devam etmiştir. Çünkü sanayinin gelişmesi için gerekli sermaye, döviz ve işgücünü sağlayacak tek sektör tarım idi. Sanayi ancak, tarım sektöründe yaşayan ve o zamanlar nüfusun %81'ini oluşturan çiftçilerin satın alma güçlerinin yükseltilmesiyle gelişebilirdi. Hükümetin temel hedefi sanayileşmeyi gerçekleştirmek olmasına rağmen, tarım sektörü desteklenmeden bu temel hedefe ulaşmak mümkün değildi.

Fakat o dönemde ülkede gerekli sermaye, girişimci ve alt yapı yoktu. Bunu bilen devlet, özel girişimin yetersiz kaldığı ve girişimi kârlı bulmadığı alanlarda kısıtlı imkanlarıyla yatırım yapmış ve yetersiz kamu kaynaklarının önemli bir kısmı, demiryolu yapımına ve yabancıların ellerindeki demiryollarının satın alınmasında kullanılmıştır.

Devletçi Sanayileşme Yılları

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 10 yılında özel girişime dayanan liberal ekonomi politikası izlenmiş, özel sektör korunarak teşvik edilmiş ve sanayileşmede bu kesime öncelik verilmiştir. Kamu kesimi 10 yıllık süre içinde, piyasa ekonomisinin çalışması için gerekli olan kurumsal ve yasal düzenlemeleri yapmış, demiryolu gibi önemli altyapı projelerinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Fakat o günkü ekonomik şartlar, sermaye yetersizliği, girişimci azlığı, nitelikli işgücü eksikliği, dış rekâbet gibi sebeplerle özel sektör eliyle sanayileşmede başarıya ulaşılamamış ve sektördeki büyüme, diğer sektörlerin gerisinde kalmıştır. Bu durumda devlet, bizzat kendisi kalkınma hamlesini başlatmak istemiştir. *Devletçilik politikası*, sanayileşmeyi hızlandırmak için bir alternatif olarak doğmuş ve *devlet öncülüğünde planlı sanayileşme hedef alınmıştır.*

Atatürk, 1935 yılında İzmir Fuarı'nı açış konuşmasında, devletçilik kavramı ile neyi anlatmak istediğini zamanın İktisat Vekili Celal Bayar'ın ağzından ifade etmiştir. Bayar, daha sonra bu tanımı, 1936 Ocak ayında toplanan Sanayi Kongresi'ni açarken yaptığı konuşmada da tekrarlamıştır. Prof. Afet İnan, ***Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Planı 1936*** isimli kitabında Atatürk'ün 1935 yılında yapmış olduğu devletçilik tanımını şöyle vermektedir:

"Cumhuriyetin ilk yıllarında özel teşebbüse dayalı liberal bir ekonomik politika izlenmiştir. Devlet ekonomide teşvik edici bir rol oynamıştır. 1923 yılında İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi'nde kabul edilen İktisadi Misak-ı Milli'ye uygun olarak, devletin özel teşebbüse yardımcı olacağı ve özel teşebbüsün ekonomik gücünü aşan alanlarda faaliyet göstermesi öngörülmüştür."
"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik... sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden... tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş... bir sistemdir. Devletçiliğin... manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin iktisadiyatını devletin eline almak... Devlet... hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa zamanda yapmaya muvaffak oldu...
Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir..."

Atatürk, bir başka konuşmasında devletçilikle ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Hülasa, bizzat takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai faaliyetini esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti alakadar etmektir."

Türkiye Cumhuriyeti'nde devletçilik ilkesini Başbakan İsmet İnönü, (1924'ten 1937'ye kadar Başbakanlık görevini aralıksız sürdürmüştür) 30 Ağustos 1930 tarihinde Kayseri-Sivas demiryolunu işletmeye açarken yaptığı konuşmada *mutedil devletçilik* olarak açıklamıştır. Bu ilke, 10-18 Mayıs 1931 tarihlerinde toplanan CHP Üçüncü Kurultayı'nda kabul edilmiştir. Daha sonra 1935'te CHP'nin Programına girmiş, 5 Şubat 1937'de de Anayasa'ya konmuştur. İnönü'nün bu konudaki görüşü şöyledir:

"Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar... Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?"

1933-1937 yılları arasında Ekonomi Bakanlığı, 1937-1939 döneminde Başbakanlık yapan ve devletçi politikaların uygulanmasında en üst seviyede sorumluluk taşımış olan Celal Bayar'ın 1947 yılında yapmış olduğu konuşmasında devletçilik kavramı ile anladığı şudur:

"Almanya'da... Büyük Frederik örnek fabrikalar yapmak ve bunları ilk fırsatta müstahsillere mal etmek yolunu tutmuştu. Yaptıklarını satar, yeniden fabrikalar kurarak onu da şahıslara devrederdi... Bu sistemin bizde de tatbiki verimli bir netice verir... Bizim devletçiliğimiz... ferdin teşebbüsünü destekleyen... bir devletçiliktir."

Resim 5.3

Başbakan İsmet İnönü

Kaynak: *19 Mayıs 1941 tarihli Time Dergisi kapağı.*

Atatürk, İnönü ve Bayar'ın belirttiği gibi devletçilik, ülkenin o günkü ihtiyaçlarından doğmuş ve ülkenin hızla sanayileşmesi için izlenmesi gereken zorunlu bir politika olmuştur. Şüphesiz her iki lideri böyle bir politika izlemeye yönelten bazı dış faktörler de vardır. Bu faktörlerden en önemlisi, 1930'lu yıllarda merkezi planlı bir ekonomiye sahip olan Sovyetler Birliği'nin, Dünya Ekonomik Krizini (1929 Buhranı) fazla hissetmemesi ve bu krizi Batılı ülkelerden daha rahat atlatmasıdır.

Sovyetler Birliği'nin 1933 yılında merkezi planlamayı uygulamaya koyması, o zamanki yöneticileri önemli ölçüde etkilemiştir. Çünkü o dönemde bu uygulama, kapitalist sisteme bir alternatif olmuştur. Ayrıca, Başkan Franklin D. Roosvelt'in 1933 yılında çıkardığı *Tennessee Vadisi Kurumu*'nun (Tennessee Valley Authority) kurulmasına ilişkin yasa ile gelişmiş kapitalist ülkelerde ilk defa bölge planlaması uygulamasını başlatması önemli bir dış gelişmedir. Aynı tarihte Almanya'da iktidarı ele geçiren Adolf Hitler de ülkesinde 4 yıllık bir planı yürürlüğe koyarak işsizlikle mücadeleye başlamıştır.

Devletçilik ilkesi, Osmanlılar zamanında da uygulanmış ve özellikle İkinci Meşrutiyet'ten (1908) sonra devlet birçok sanayi işletmesi kurarak işletmişti.

Cumhuriyet Dönemi'nde devletçilik politikası çerçevesinde hazırlanan ve dünya kapitalist sistemi içinde ilk uygulamaya konulan Türk Sanayi Planları'nın, Sovyetler Birliği'ndeki ekonominin her sektörünü kapsayan merkezi planlar ile hiçbir benzerliği yoktur. Türk planları, merkezi planlı ekonomilerdeki gibi "doktriner" değil, aksine "pragmatik" idi. Bu sebeple Türkiye'de devletçilik ve planlı ekonomi uygulaması, hiçbir zaman kolektivist sisteme geçiş için bir aşama niteliği taşımamıştır. Devletçilik, kapitalizm ve sosyalizm arasında ve bunlara alternatif bir sistemde olmamış, ülkenin o günkü ihtiyaçlarından doğmuş yeni ekonomik kalkınma yaklaşımı niteliğini taşımıştır.

Devletçi bir ekonomi politikasının izlendiği bu yıllarda, devletçilik bir sanayileşme politikası aracı olarak uygulanmış ve kamu işletmeciliğinin boyutları hızlı bir şekilde genişlemiştir.

Devletçi politika izlenerek ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmeye çalışıldığı 1933'ten sonraki dönemde de özel kesim korunmuş ve teşvik edilmiştir. 1927 tarihli *Teşvik-i Sanayi Kanunu*, 15 yıl için yürürlükte olduğu için, 1942'ye kadar özel sektör bu yasa çerçevesinde teşvik edilmeye devam edilmiştir. Ülkede piyasa ekonomisi kuralları geçerlidir ve temel ilke, yine özel girişimin gelişmesidir. Devlet sadece özel kesimin yeterli olamaması sebebiyle bazı yatırımları gerçekleştirmek durumundadır ve kamu girişimciliği özel girişimciliğin yerini almamıştır. Her iki kesim, birbirleriyle rekâbet etmemiş, tamamlayıcı görevler üstlenerek işbirliği yapmışlardır. Ayrıca kamu girişimciliği daha çok sanayi sektöründe yoğunlaşmış, tarım ve hizmetler sektöründeki faaliyetleri sınırlı kalmıştır. Kısacası devletçilik, kamunun piyasaya mal ve hizmet üretmek için işletmecilik yapmasıyla kısıtlanmış, hiçbir zaman bir devlet müdahaleciliğine dönüşmemiştir. Bu dönemde devletleştirmeler, devlet tekellerinin oluşturulması, piyasalara, fiyatlara, dış ticarete, bankalara, faiz oranlarına dolaylı ve dolaysız müdahaleler, koruma ve teşvik gibi uygulamalar sınırlı kalmıştır.

Türkiye'de izlenen devletçi politikanın en güzel tanımını Bernard Lewis vermektedir. Lewis'e göre Türkiye'deki devletçilik, özel girişimciliğin ve özel sermayenin işe yarar bir iş yapamayacak kadar zayıf olduğu bir ülkede, devletin ulusal kalkınma ve ulusal savunma temel amacıyla sınai faaliyette bir öncü, bir yönetici olarak öne çıkması durumudur.

Türkiye'de devletçilik, yoğun olarak sanayi sektöründe uygulanmıştır. Devletçilik ilkesi, iki sanayi planının hazırlanması ve yürürlüğe konulmasıyla düşünceden uygulamaya geçirilmiştir. Hızlı bir ekonomik kalkınma ve sanayileşme için kamunun sanayi tesisleri kurup işletmesinin kaçınılmaz olduğu anlaşılınca, Sovyet uzmanlar grubuna sanayi programı niteliğinde olan bir plan hazırlattırılmıştır.

Aslında plan, beş yıl içinde kamu tarafından gerçekleştirilecek sanayi projelerinin toplu olarak gösterildiği bir liste idi. Sadece, sanayi sektörünün bir kısmını kapsıyor, projelerin yatırım tutarları, finansman kaynakları, işletmelerin üretim kapasiteleri planda yer almıyordu. Çeşitli projeler arasında bağlantı ve uyum yoktu, iç tutarlılık sağlanamamıştı. Plan, bir sanayi sektörü planı özelliğinde idi. Tüm sektörleri içeren bir makro nitelik taşımamaktaydı. Dış finansman öngörülmemiş ve planın öz kaynaklara dayalı olarak yürütüleceği ilkesi benimsenmişti. Dünya üzerinde gelişme yolunda olan ülkelerde bu plan, *devlet öncülüğünde planlı sanayileşme* uygulamasının da ilk örneğini oluşturmuştur. Bütün eksikliklerine rağmen, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) Hükümet tarafından benimsenerek 17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe konmuş ve 1934-1938 yıllarında uygulanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, kamu yatırımlarının tümünü kapsamayan bir plandır. Amacı, ithal edilmekte olan tüketim malları üretiminde belli artışlar sağlamaktır. Bu planın temel özelliği ithal ikamesini amaçlamasıdır. Plan döneminde 20 kadar fabrika kurulmuştur. Sümerbank ve Etibank gibi iki büyük kuruluş bu planla ülke ekonomisine kazandırılmıştır.

BBYSP'nin uygulaması devam ederken, 20-24 Ocak 1936 tarihleri arasında *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*'nın (İBYSP) hazırlıklarını yapmak üzere Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın başkanlığında *Sanayi Kongresi* toplanmıştır. 16 Eylül 1938 tarihinde Plan taslağında bazı değişiklikler yapılmış ve 4 yılı kapsayacak şekilde Plan yeniden düzenlenmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından üç ay önce, İBYSP'den de vazgeçilerek yerine 5 Nisan 1939 tarihinde *İktisadi Savunma Planı* konulmuştur. Bunda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün büyük etkisi olmuştur. Çünkü ülkenin bir savaşa girmesi ihtimaline göre her türlü öncelikler yeniden düzenlenmek zorunda idi.

Uygulamaya geçirilemeyen İBYSP'nin amacı, daha çok hammaddesi içeride bulunan hafif sanayi dallarında ithal ikamesine gitmektir. İBYSP'de öncekinin (BBYSP'nin) aksine, ara ve yatırım mallarını kapsayan ağır sanayiye ağırlık verilmiş, maden ve hammaddelerin işlenerek ihracı amaçlanmış, madencilik sanayi, elektrik enerjisi üretimi ve liman yapımı gibi yatırımlara öncelik tanınmıştır. Bu niteliğiyle Plan, ithal ikameci bir sanayileşmeden daha ileri gitmeyi de hedeflemiştir.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (1938-1942) kapsamı Birinci Plana göre daha geniş tutulmuştur. Tüketim mallarının yanı sıra yatırım mallarına ve ara mallarına yönelik öncelikler de belirlenmiştir. Plan, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte uygulamaya konulamamıştır. Plan döneminde kurulması öngörülen 100 kadar fabrikanın bir kısmı (Ereğli Demir Çelik tesisleri gibi) daha sonraki yıllarda faaliyete geçirilebilmiştir.

Devletçi sanayileşme yıllarını kapsayan bu dönemde Türkiye'de kıt ulusal kaynaklar, oldukça güç şartlar altında ekonomik kalkınma amacıyla devlet eliyle harekete geçirilmiş ve özellikle BBYSP yıllarında bu konuda büyük bir başarı da sağlanmıştır.

Devletçi ekonomi politikalarının yürürlükte olduğu ve İkinci Dünya Savaşı'nı kapsayan yıllarda Hükümet sanayileşme programını büyük ölçüde durdurmuştur. Savaş, savunma harcamalarını artırmış, 900 bin kişi silah altında tutulmuş, normal bütçe gelirleriyle harcamalar finanse edilemediği için Merkez Bankası kaynaklarına daha sık başvurulmuş, fiyatlar bu sebeple 1945 yılında, 1938'e göre %400 oranında artmıştır. 1939 yılından savaşın bittiği 5 Mayıs 1945 tarihine kadar sanayi sektöründe İBYSP kapsamına alınan fakat o dönemde gerçekleştirilemeyen süper fosfat ve sülfürik asit tesisleri kurulabilmiş, özel sektör yatırımları ise hükümetin ön iznine bağlanmıştır.

Üretim düşüşü, ithalat tıkanıklığı, dış dünyadan aşırı koruma sebebiyle soyutlanma, dış ticaret fazlası sağlamak için ihracatı aşırı teşvik gibi sebeplerle ekonomide arz daralırken talep artmıştır. Bu durum tüketim mallarında stokçuluğa ve spekülasyona yol açmış, bunun sonucunda da toplumda belli kesimler aşırı kazançlar elde etmiştir.

1942 yılı başında Ankara ve İstanbul'da karne uygulamasına gidilmiş, başlangıçta 300, daha sonra kişi başına 175 gram ekmek verilmiştir. Karne uygulaması 1 Eylül 1944 tarihine kadar devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Marshall Planı'nın uygulanmasına dönük Semih Baran Planı, 1947 Beş Yıllık İktisadi Kalkınma Planı, 1950'de Dünya Bankası Barker Raporu hazırlanmıştır.

Bu olumsuz gelişmeleri önlemek amacıyla devletin ekonomiye müdahalesi artmış ve Başbakan Refik Saydam, 1940 yılı başında Hükümete sınırsız yetkiler veren *Milli Müdafaa Kanunu*'nu Meclis'ten geçirerek yürürlüğe koymuştur. Yasa, sanayi kuruluşlarının neleri ve hangi miktarlarda üretebileceklerini belirlemiştir.

1942 yılı Temmuz ayında Başbakan Refik Saydam'ın ölümü üzerine başbakan olan Şükrü Saraçoğlu, 12 Kasım 1942 tarihinde 4305 sayılı *Varlık Vergisi Kanunu*'nu çıkararak, savaş yıllarında stokçuluk ve spekülasyondan çok para kazananlardan vergi almak istemiştir. Bir defaya özgü olarak çıkarılan bu yasa ile 3.873'ü yabancı olan 114 bin kişiye varlık vergisi tahakkuk ettirilmiştir. Vergi, büyük ölçüde gayrimüslim azınlıklardan (Rum, Ermeni ve Yahudi Türk vatandaşlarından) alınmıştır. Vergi yükümlülerinin %70'i İstanbul'da idi. 1942 yılında tarh edilen Varlık Vergisi 463 milyon TL'yi bulmuştur. Bunun 218 milyon TL'si, 1942 ve 1943 yıllarında toplanmıştır. Gelen baskılar sonucunda uygulama 1943 yılında durdurulduğunda, azınlıkların servetlerinin önemli bir kısmı Türk işadamlarının eline geçmiştir.

Cumhuriyetin ilk on yılı içinde sanayi sektörünün Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), diğer adıyla Gayri Safi Ulusal Gelir (GSUG), içindeki payı %10'lar seviyesinde seyretmiştir. 1923 yılında Türkiye'nin ulusal geliri cari faktör fiyatlarıyla 952 milyar TL idi. 1929 yılına gelinceye kadar GSMH yılda %17 oranında artarken, sanayi üretimi %67 oranında gelişmiştir. 1929'dan sonra GSMH azalmıştır. GSMH'daki olumsuz gelişme, 1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi ile tarımsal üretimdeki kötü iklim şartlarından kaynaklanmıştır.

Savaş dolayısıyla gerekli ithalatın yapılamaması ve bunun sonucunda makine ve ara mal girdilerinde ortaya çıkan darboğaza bir de tarım sektöründeki üretim düşüşü eklenince, 1938-1939 yıllarında 343.5 milyon TL olan sanayi sektörü geliri (1938 faktör fiyatlarıyla) 1944-1945 yıllarında 267 milyon TL'ye düşmüştür (Bulutay, Tezel, Yıldırım, 1974). Aynı dönemde ülkenin GSMH'sı da 1.975 milyon TL'den 1.484 milyon TL'ye gerilemiştir. Dönem başına göre GSMH'da -%24.9 oranında, sanayi sektörü gelirinde ise -%22,3 oranında olumsuz gelişme olmuştur.

Liberal Döneme Geçiş

İkinci Dünya Savaşı yıllarında devletin Milli Korunma, Varlık, Çiftçiyi Topraklandırma Yasaları ile Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamaları sonucunda geniş halk kitlelerinin yaşam standartları düşmüş ve halkın mevcut siyasi iktidara karşı hoşnutsuzluğu artmıştır. 18 Ocak 1940 tarihli 3780 sayılı *Milli Korunma Kanunu*, Savaş koşullarında ekonominin üzerindeki baskıları denetim altına alabilmek, özellikle gıda zorluklarını gidermek üzere çıkartılmış ve hükümete üretim ve dağıtımla ilgili özel yetkiler vermiştir.

Demokrat Parti, ülkede çekilen ekonomik sıkıntıların ve yoksulluğun sebebini devletçi politikalara bağlayan yoksul halk kitleleri, savaş zenginleri, özel sermaye sahipleri ve büyük toprak sahiplerinden destek görmüştür.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısının Meclis'te görüşülmesi sırasında baş gösteren muhalefet sonucunda Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP'den ihraç edilmişlerdir. Bu karara karşı çıkan Refik Koraltan ve Celal Bayar'ın da Parti'den (CHP'den) istifa etmesiyle oluşan muhalefet, çok partili hayata geçiş izninin verilmesiyle *7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurmuşlardır.* Yeni kurulan Parti, siyasi iktidarı devletçi ekonomi politikasından dolayı sert bir şekilde eleştirmeye başlamış ve parti programında ekonomik devletçiliğe yer vermemiştir.

Demokrat Parti, liberal politikalar izlenmesinden yana bir programa sahip idi ve ekonomik kalkınmanın özel sektöre dayanacağını öne sürmekteydi. 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan ve açık oy gizli sayıma dayanan ilk genel seçimler sonucunda Demokrat Parti 465 milletvekilliğinden 62'sini kazanmış ve böylece Türkiye Cumhuriyeti'nde yasal olarak çok partili hayat başlamıştır.

Seçim sonrasında Şükrü Saraçoğlu Hükümeti istifa ederek onun yerine Recep Peker Hükümeti kurulmuştur. Fakat bu Hükümet de büyüyen dış ticaret açıkları, ABD'den beklenen yardımların gelmemesi ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 12 Temmuz 1947 tarihinde muhalefete destek vermesi üzerine istifa etmiştir. Yeni kabineyi Hasan Saka kurmuştur. Anti-devletçi politikaların kamuoyunda benimsenmesi ve toplumdan gelen baskılar sonucunda Saka Hükümeti de 15 Ocak 1949'da görevden ayrılmıştır.

CHP'nin iktidarda kaldığı 27 yıllık dönemin son hükümetini Şemsettin Günaltay kurmuştur. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimler sonucunda toplam oyların %53'ünü alan Demokrat Parti, tek başına iktidar olmuş ve Parti'nin 1946 yılından itibaren yürüttüğü anti-devletçi program, Adnan Menderes Hükümeti ile birlikte iktidara gelmiştir.

Menderes Hükümeti'nin göreve başlamasıyla devletçi politikalar terk edilmeye başlanmış ve ekonomide liberal bir dönem başlamıştır. Türkiye'de *1947 Kalkınma Planı (Vaner Planı)* ile başlatılan ithal ikamesi yerine ihracatı teşvik, sanayi yerine tarımı ve kamu kesimi yerine özel kesimi tercih eden liberal dönem, 1958 İstikrar Kararlarının yürürlüğe girmesine kadar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla Batı'yla olan ekonomik ve politik ilişkilerin gelişmesi sonucunda Türkiye Batılı ülkelerin önerilerine uygun olarak ekonomi politikalarını değiştirmiştir.

1950 yılından sonraki dönemde yeni bir ekonomi politikası uygulamaya konmuştur. 1950-1960 dönemi altyapı yatırımcılığı dönemi olarak bilinir. Önemli karayolları, su, liman, enerji projeleri bu dönemde gerçekleştirilmiştir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte özel sektör önemli bir gelişme göstermiş, kamuya ait sanayi kuruluşları da büyüdüğü için sanayi sektöründe kamunun payı azalmamıştır. Demokrat Parti, devletin ekonomideki payının küçültülmesini ilke olarak benimsemesine rağmen, bu dönemde T.C. Devlet Demiryolları İşletmesi, PTT, Denizcilik Bankası ve Devlet Malzeme Ofisi, kamu iktisadi teşebbüsü (KİT) haline dönüştürülmüştür. Et ve Balık Kurumu, Türkiye Demir Çelik İşletmeleri ile SEKA ve T.C. Turizm Bankası kurularak KİT kapsamı daha da genişletilmiştir. Sanayideki bu yapı, 1946'dan planlı dönemin başlangıcı olan 1963'e kadar geçen dönemde büyük bir değişikliğe uğramamıştır. Sanayi sektörü, 1958 yılına kadar iç talebin canlı olması sebebiyle hızla büyümüş, özellikle 1952-1957 döneminde sektörün ortalama büyüme hızı %12,5 gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında temelleri atılan sanayi, temel tüketim mallarının ithal ikamesine dayanan bir yapıya sahip olup, yerli tarımsal ve madensel hammaddeleri işlemeye yöneliktir.

DİKKAT

1950 yılından ekonomik istikrar önlemlerinin yürürlüğe girdiği 1958'e kadar ülkedeki toplam yatırımların ortalama %21'i sanayi sektörüne ayrılmıştır. Özellikle, ara malları ve tüketim malları alt dallarında yoğunlaşma olmuştur. Özel kesim yatırımları, şeker, çimento, pamuklu ve yünlü dokuma sanayilerinde ağırlık kazanmış ve bu dallarda aşırı kapasite yaratılmıştır. Bunun sebebi, iç pazarın korunmuş olmasıdır.

1953 yılında sanayi sektöründeki %19,2'lik büyümeye Cumhuriyet tarihinde bir daha ulaşılamamıştır.

Planlı dönemin başlangıcı olan 1963'e kadar sanayinin GSMH içindeki payı %15,2'den (1947) %16,7'ye (1962 yılı, sabit fiyatlarla) yükselmiştir (DİE, İstatistik Göstergeler, 1990). Bunda, dönem boyunca sanayi sektörünün diğer iki temel sektöre göre daha hızlı büyümesinin etkisi vardır. 1947 yılında sanayi sektörü sabit fiyatlarla (1968 fiyatları) %5,8, 1950'de %9,3, 1953'te en yüksek oran %19,2, 1955'te %11,3, 1960'ta %0,4 ve 1962'de %3,5 oranında gelişmiştir. Bu dönemde sanayi kesimi sadece 1949 yılında -%2,7 oranında olumsuz gelişme göstermiş, 1950-1957 yılları arasında 1951 hariç (%2,6) sanayi sektörü büyümesi %9,2 ile %19,2 arasında değişmiştir.

Planlı Dönem: 1963-1977

Türkiye ekonomisi 1960 yılına gelinceye kadar plansız büyümüş, 1950'lerin ikinci yarısından sonra sektörlerin bu arada sanayi sektörünün de büyüme hızı yavaşlamıştır. Kamu kesiminin ekonomideki ağırlığının azaltılması amaçlanmasına rağmen bu sağlanamamıştır. Yürütülen projeler sağlam kaynaklarla finanse edilememiş ve Türkiye dağınık bir şantiye görünümüne bürünmüştür. 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra ekonominin bir plana bağlanması fikri genel kabul görünce, planlama bir kurum olarak 1961 Anayasası'na girmiştir. 1961 yılında çıkarılan yasa ile *Devlet Planlama Teşkilatı* kurulmuş ve kalkınma planlarını hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilmiştir. Böylece, Türkiye'de 1962'den sonra planlı kalkınma dönemi başlamıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) 1962 yılına yetişmediği için bir yıllık program hazırlanmış ve Birinci Plan 1963 yılında yürürlüğe konmuştur. Plan, 15 yıllık uzun vadeli bir planın ilk uygulama dönemi olmuştur.

Türkiye'de 1963 yılından sonra uygulanan beş yıllık kalkınma planı dönemlerinde sanayiye dayalı büyüme temel amaçlardan biri olmuştur. *1980 yılına kadar ithal ikamesi, 1980 sonrasında ise ihracata dönük sanayileşme politikası izlenmiştir.* Türkiye'de sanayi politikası, bağımsız bir politika alanı değildir. Sanayi politikası, dış ticaret, yatırım, enerji, teknoloji, kalite iyileştirme, çevre, işgücü, KOBİ ve rekâbet gibi politikalarla doğrudan ilgilidir. Ayrıca, her bir sektörün özel ihtiyaçlarından dolayı sektörel politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

DİKKAT

1930'lu yıllardaki Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile 1960'lı yıllardaki Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı birbirine karıştırmayınız.

Türkiye'de tüm kalkınma planlarında sanayileşmeye öncelik verilmiş ve ekonomik kalkınma ile özdeş sayılmıştır.

Kalkınma Planları, 1930'lu yıllarda hazırlanan BBYSP ile İBYSP'de olduğu gibi tüm önceliğin ve ağırlığın sanayi sektörüne verildiği dengesiz gelişme felsefesine dayanmamıştır. Ayrıca her plan, sanayileşmeye farklı ağırlık vermiştir. BBYKP daha çok sosyal içerikli olduğu için, kırsal kesimin kalkınması bu planda ağırlık taşımıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (İBYKP), ilk plana (BBYKP) göre sanayileşme daha önemli bir amaç olmuştur. İthal ikamesi yoluyla sanayi malının yerli üretimi önem taşımış, bu üretimin maliyeti, fiyatı, rekâbet şansı, kalitesi ve uzun dönemde gelişmeye etkisi üzerinde durulmamıştır. Türkiye'de özellikle ilk iki planda tam anlamıyla ithal ikameci bir sanayileşme modeli benimsenmiştir.

Sanayileşme stratejisi, toplumda sanayileşmeyi gerçekleştirmek için izlenen modelleri, sanayileşme politikaları ise bu stratejiyi uygulamaya koyan araçları kapsar.

BBYKP'de dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesi amaçlanmıştır. Ara ve yatırım mallarında ithal ikamesini kamu sektörü sağlamış, özel sektör İBYKP ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (ÜBYKP) dayanıklı tüketim malları üretiminde yoğunlaşmıştır. Böylece, özel sektör ile kamu kesimi arasında doğal bir işbölümü de kendiliğinden oluşmuştur. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (DBYKP'de) sınai mal ihracatına önem verilmiş, fakat bu gelişme sanayileşmede strateji değişikliğine yol açmamıştır. Aslında, Osmanlılarda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde 1980 yılına kadar ithal ikameci sanayileşme modeli izlenmiş ve hükümetler dengeli bir sanayileşme stratejisini benimsemişlerdir.

Türkiye'de planlı dönemde benimsenen strateji sonucunda, toplumun ihtiyaç duyduğu temel tüketim mallarının üretimine öncelik verilirken, aynı zamanda yatırım ve ara malı üretecek tesislerin kurulmasına da çalışılmıştır.

1980 yılına kadar ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü olan sanayi dallarına önem verilmemiş, özellikle dayanıklı tüketim malları sanayinde büyük ölçüde ithal ikamesi gerçekleştirilmiştir. Bunda, iç pazarın, optimal ölçekte tesislerin kurulup işletilmesine imkân vermesinin büyük etkisi vardır. 1970'li yıllarda iç pazarın dış rekâbete karşı korunması sonucunda özellikle montaj sanayi dalında etkinlikten uzak, iç piyasada tekel yaratan bir sanayi yapısı meydana gelmiştir. 1980'e kadar izlenen

ithal ikameci içe dönük sanayileşme modeli, özellikle dönemin son yıllarında dışa bağımlılığı artırmış ve ekonomide döviz ihtiyacının yükselmesine yol açmıştır. Bu gelişme, Türkiye'de ekonomik bunalımın ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuş ve 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarının alınmasına yol açmıştır.

ÜBYKP'yi kapsayan 1973-1977 yılları, Türkiye için sanayileşme açısından önem taşımaktadır. ÜBYKP döneminde, yeni uzun dönemli gelişme stratejisi belirlenerek, Birinci Plan döneminde öngörülen 15 yıllık gelişme stratejisi bir kenara bırakılmıştır. *ÜBYKP, 1973-1995 yıllarını kapsayan 22 yıllık yeni kalkınma stratejisinin ilk dilimini oluşturmuştur.* 1970'li yıllarda Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkilerdeki gelişmeler ve 1 Ocak 1973 tarihinde Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle Türk sanayisinin 12 ve 22 yıllık sürelerde AET'ye entegre olmasının hedeflenmesi, yeni bir stratejinin ortaya konmasını gerektirmiştir. Batı'nın sanayileşmiş ülkelerinden oluşan AET içinde sanayi sektöründe rekâbete hazırlanma, yatırımların büyük ölçekli işletmelere yapılmasını zorunlu kılmıştır. Amaç, sadece kalkınma değil, gelişmiş Batı'yı da (örnek ülke İtalya) yakalamaktır.

İlk üç plan uygulaması sonucunda sanayi sektörünün GSMH içindeki payı hızla artmıştır. BBYKP'nin ilk uygulama yılı olan 1963'te pay %17,1 iken, plan dönemi sonunda oran %20,7 olmuştur. İBYKP'nin birinci yılında oran %21,5'e yükselmiş, dönem sonunda ise %22 olarak gerçekleşmiştir. ÜBYKP'nin ilk yılında oran %23,4 iken, 1977'de %24,8'e çıkmıştır. Özetle belirtmek gerekirse ilk üç plan uygulaması sonucunda sanayi sektörünün GSMH içindeki payı yükselmiştir. Bunun sebebi, sanayi sektöründeki büyüme hızlarının plan hedeflerinin bir miktar gerisinde kalmasına rağmen oldukça yüksek seviyede gerçekleşmesidir.

Planlı kalkınma döneminde sanayi sektöründe en fazla büyüme, Birinci Beş Yıllık Plan döneminde %10,9'luk oran ile gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde sanayi sektöründeki büyüme hızları, tarım ve hizmetlerdeki büyüme hızlarının üzerindedir. 1963 yılından 1980'e kadar geçen dönemde sanayi sektörü, ekonomide mutlak ve nispi anlamda büyürken, yapısında da önemli değişimler meydana gelmiştir.

1963-1978 döneminde sanayi sektöründe yaratılan gelirin %85'i imalat sanayinde olup, bu alt sektörde çalışanlar, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin yaklaşık %90'ı kadardır.

Sanayi üretimi içinde ara ve yatırım mallarının payı artmış, özellikle İBYKP döneminden sonra sanayide ara ve yatırım malları lehine bir değişim gözlenmiştir. Bu durum, özellikle ara mallarında ithal ikamesinin sağlandığını göstermektedir. İmalat sanayisinde yapısal değişim, incelenen dönemde plan hedefleri doğrultusunda gerçekleşmiş olmasına rağmen, yatırım ve ara mallarındaki gelişme plan hedeflerinin gerisinde kalmıştır.

1980 Sonrası Dönem

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1980 yılına kadar geçen sürede (57 yıl) sanayileşme, ithal ikamesi yönünde olmuştur. Türk sanayi, öncelikle iç talebi karşılamak ve daha önce ithal edilen malları, ülke içinde üretip yurtiçinde satmayı amaçlamıştır. Bu yönde bir gelişmeyi, yeni kurulan sanayi dallarının çok uzun sürelerle gümrük ve diğer eş etkili vergilerle korunması, sanayicinin iç piyasa için üretim yapma rahatlığı, iç rekâbetin bulunmaması ile tekel tipi üretimin vermiş olduğu rahatlık etkilemiştir.

Bunların sonucunda dışa kapalı ve rekâbetçi olmayan bir sınai yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapının başlıca özellikleri;

- Ölçek ekonomilerinden yararlanmayan küçük ölçekli işletme birimleri
- Düşük kapasite kullanımı, geri ve eskimiş teknoloji
- Rekâbet eksikliğinden kaynaklanan düşük ve kalitesiz üretim
- Yerli girdi payını arttırmaya yönelik fakat aynı zamanda uzmanlaşmadan uzaklaşan üretim

- Pazarlarda tekelleşme
- Aşırı korumanın verdiği rahatlıktan kaynaklanan etkinlikten uzaklaşma
- Bütün bunların sonucunda yüksek maliyet ve dış pazarlardan soyutlanma şeklinde sıralanabilir.

Türkiye ekonomisi 1970'li yılların sonlarına doğru çok önemli bir ödeme güçlüğü ve döviz darboğazıyla karşılaşmıştır. Bunun başlıca sebepleri arasında ekonominin dışa kapalı bir yapıda olması ve dolayısıyla izlenen ithal ikameci sanayileşme politikasıdır.

Türkiye'de ilk 15 yıllık uzun vadeli plan ile daha sonra kabul edilen 22 yıllık uzun vadeli plan hedeflerinde yeni sanayi dallarının yerli ara malları arzını artırması amaçlanmış olmasına rağmen, bu amaca ulaşılamamıştır. Dördüncü Plan'da ara ve yatırım malları üreten sektörlerin imalat sanayi içindeki payının artırılması hedeflenmiş, fakat tam tersine 1978 ve 1979'da, 1977 yılına göre tüketim malları sektörünün payı artarken, ara ve yatırım mallarının payı azalmıştır.

Birinci ve ikinci plan dönemlerinde dayanıklı tüketim mallarında ithal ikamesi büyük ölçüde gerçekleştirilerek sanayileşmede en zor aşamaya gelinmiştir. Bu, ara ve yatırım mallarında ithal ikamesinin sağlanmasıdır. Fakat bunda başarılı olunamamış, ekonomi henüz ihtiyacı olan ara ve yatırım mallarını üretecek aşamaya gelmemiştir. Tüketim malları üretimi, öncelikle ara ve yatırım mallarının ithalini gerektirmiştir. Ekonomide ara ve yatırım malları üreten sanayi dallarında dengeli bir gelişme olmadığından Türk sanayinde yatırım malı, ara malı ve tüketim malı üçlüsü arasında olması gereken yapısal denge sağlanamamıştır. Bu sebeple ekonominin döviz ihtiyacı artmıştır. Çünkü mevcut üretim kapasitesinin çalışabilmesi için arz ve yatırım malı ithalatı gerekmiştir.

Türkiye'de bilinçsiz bir şekilde izlenen ithal ikamesi politikası sonucunda negatif ithal ikamesine yol açılmış ve bir birimlik ithal ikamesi için daha fazla ithalat yapılmıştır. İthalata bağımlılığın artması döviz sıkıntısına yol açmış, finansman yetersizliği sebebiyle yapılamayan ithalat sonucunda kapasite kullanım oranları %50'lerin altına düşmüştür. Yerli ara ve yatırım malı üreten sanayi dallarının kurulamaması, Türk ekonomisinin 1970'li yılların sonunda büyük bir kronik dış ödemeler açığıyla karşılaşmasına yol açmıştır. Bu durumun, *"ithalatı azaltmak için ithalatı arttırmak"* olarak tanımlanan paradoksla, diğer bir deyişle ithal ikamesini gerçekleştirecek yatırım ve ara malları ithalatının ilk aşamada ithal talebini arttırmasıyla ilgisi yoktur.

Döviz darboğazını genişletmek amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomide köklü dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur.

İthal ikamesindeki yanlış strateji ara ve yatırım malları üretimi arzını artıramadığı için yeni kurulan sanayi dallarının ara malı ithalatı patlamış, yeni yatırımlar ithalatı artırmış, ithal ikamesi döviz tasarruf eden değil, aksine döviz ihtiyacını giderek arttıran bir özellik taşıdığından ödemeler dengesini düzeltmeye katkıda bulunamamıştır. Kısacası, izlenen yanlış sanayileşme stratejileri dolayısıyla ara ve yatırım malı üreten sanayi dallarının kurulamaması sebebiyle ekonominin döviz talebi artmıştır. Mevcut döviz arzıyla bu talebin karşılanamaması, ekonominin büyük bir döviz darboğazıyla karşılaşmasına yol açmıştır.

24 Ocak 1980 Kararları ile ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek ihracata ağırlık ve öncelik veren sanayileşme modeli benimsenmiştir. Böylece, ihracata dönük stratejiye göre sanayileşmemenin yarattığı sıkıntılar giderilmeye çalışılmıştır. Aslında 24 Ocak Kararları'nın özünde, sanayileşme stratejisindeki değişiklik yatar.

1980 sonrasında hazırlanan plan ve programlarda sanayileşme, ihracata dayalı kalkınmanın bir parçası olarak ele alınmış, kamu kurumlarına dayanan sanayileşmeden vazgeçilmiştir.

Yatırım ve ara malları üretimine öncelik veren anlayış bırakılmış, sanayinin dışa açılmasına önem verilmiş ve ithalatta liberalizasyona gidilerek Türk sanayi terbiye edilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1984'ten sonra ithalatın libere edilmesi, kaçakçılık ve karaborsayı büyük ölçüde engelleyerek haksız rekâbeti ortadan kaldırmış, yabancı sermaye girişleri üzerinde olumlu etki yaratmış ve sanayinin dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi içinde yeniden yapılanmasını sağlamıştır.

Türkiye'nin 1980'li yıllarda yeni sanayi stratejisinin benimsenmesinde önemli bir faktörde Avrupa Topluluğu (AT) ile gümrük birliğini gerçekleştirme konusundaki tercihidir. İhracatı teşvik eden yeni politikalar sonucunda sanayiciler, iç piyasa yerine dış piyasalara yönelmeye başlamışlar ve iç piyasanın darlığından kurtulmuşlardır. 1980 öncesinde Türkiye'de iç pazarın satın alma gücü yetersizdi. Bu durum, üretimin optimum ölçekte yapılamamasına yol açmıştır. Küçük sanayiciler ileri teknolojili optimum ölçekte tesisler kuramamışlar, bu sebeple verimleri düşük kalmıştır. Dışa açılma pazarı genişletmiş, bu olumlu gelişme iç pazarın yetersiz olduğu sanayi dallarının gelişmesini teşvik etmiştir. Dış pazarlara üretim yapma, kapasite kullanım oranlarını artırmış, tesislerin ölçeklerini genişletmelerine yol açmış ve yeni yatırımlara gitmelerine sebep olmuştur. Böylece, maliyetler aşağı çekilerek rekâbet şansı artmıştır.

(Yüzde)

	2009 (TR)	2010 (TR)	2011[2] (TR)	2010 (AB-27)[5]
GSYH İçindeki Payı (Cari Fiyatlarla)	15,2	15,5	16,6[3]	15,4
Üretim Artışı (Sabit Fiyatlarla)[1]	-11,3	14,4	10,1	7,6
İhracat Artışı (Cari Fiyatlarla)	-23,8	10,5	23,3	22,7[6]
Toplam İhracat İçindeki Payı	93,4	92,6	93,8	91,5[6]
İthalat Artışı (Cari Fiyatlarla)	-26,1	30,9	37,4	24,5[6]
Toplam İthalat İçindeki Payı	78,8	78,3	77,3	89,9[6]
Sabit Sermaye Yatırım (SSY) Artışı (Sabit Fiyatlarla)	-35,0	30,3	24,6[4]	...
Özel Sektör SSY İçindeki Payı (Cari Fiyatlarla)	39,8	38,1	40,0[4]	...
İmalat Sanayi İstihdam Artışı	-6,8	8,9	4,8[3]	-3,0
Kapasite Kullanım Oranı	65,3	72,6	75,0	76,5
Kurulan İşletme Sayısı (Adet)	12.508	14.629	11.662	...
Kapana İşletme Sayısı (Adet)	4.684	5.061	4.758	...

[1] NACE Rev.2'e göre 2005=100 Serisi (2) Ocak - Ağustos dönemi (3) Ocak - Haziran dönemi
[4] Kalkınma Bakanlığı-Yıllık Tahmin (5) EUROSTAT (6) SITC (3,5-8)

Tablo 5.3
İmalat Sanayi ile İlgili Temel Göstergeler

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı, 2012 Yılı Programı, s. 163.*

İhracat ile birlikte kalite yükselmiş, ambalajlar iyileşmiş, teknoloji gelişmiş, modern işletmecilik kuralları uygulanmaya başlanmış, dış pazarlar yakından izlenir olmuş, uluslararası finansman kuruluşlarıyla ilişkiler artmış, yeni pazarlama yöntem ve teknikleri ülkeye getirilmiş, yönetimde profesyonelleşme başlamış, yabancı sermaye girişinin çoğalmasıyla yeni ortaklıklar yaratılmış ve yeni iş ilişkileri gelişmiştir. *En önemlisi ise Türkiye, kendisinin dışında başka bir dünya olduğunun farkına varmıştır.*

Bütün bunların sonucunda sanayi ürünleri üretimi ve ihracatı hızla gelişmiş, toplam ulusal gelir içinde sanayi sektörünün payı artmıştır. Aslında Türkiye, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur gibi uzak doğu ülkelerinin ihracata dönük sanayileşme stratejilerini 1960'lı yıllarda benimseyip uygulamaya koysaydı, bugün sanayileşme konusunda karşılaştığı sıkıntıların büyük bir kısmından uzak kalacaktı.

1963 yılında başlayan planlı ekonomi döneminde Türkiye'de dokuz adet beşer yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır. *Planlı dönemde hedeflerin altında performans*

yakalanmıştır. Tarım sektörünün doğa şartlarına olan bağımlılığının devam etmesi sebebiyle sektörel hedeflerde daha fazla sapma olmuştur. Bu dönemde sanayileşmede başarılı olunmakla beraber, 1990'lı yıllarda krizlerin de etkisiyle sanayileşme hamlesi yavaşlamıştır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde (2007-2013) yıllık ortalama %7 büyüyecek Türkiye ekonomisinde üretimin sektörel bileşiminde sanayi ve hizmetler sektörlerinin ön plana çıkması hedeflenmiştir. Sanayi sektörünün üretim içindeki payının plan dönemi süresince artması ve dönem sonunda %27,2 seviyesine ulaşması, sanayi sektörü artış hızının ekonomik büyümenin üzerinde gerçekleşerek yıllık ortalama %7,8 olması beklenmektedir.

Uluslararası yatırım danışmanlık kuruluşu olan Goldman Sachs'ın tahminlerine göre, Türkiye'nin gelecek yıllarda büyüme trendleri aynı yönde olduğu taktirde 2050 yılında dünyanın 9'uncu büyük ekonomisi olacağı tahmini gerçekçi değildir. TÜSİAD'ın hazırladığı Vizyon 2050 Raporu'na göre de 2050 yılında Türkiye dünyanın en büyük ilk 10 ekonomisi içinde yer almayacaktır. J. Fouré ve diğerleri tarafından yapılan bir çalışmada da Türkiye 2050 yılında ilk 10 ülke arasında yer almamaktadır. 2010, 2025 ve 2050 yıllarında dünya ekonomisi içindeki ilk 8 ülke aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

(Sabit Fiyatlarla, Yüzde)

Tablo 5.4 *Dünya Ekonomisinde 8 Ülkenin Yıllara Göre Dünya Gelirleri İçindeki Ülkelerin Payları (%)*

Ekonomiler	2010	2025	2050
AB (27)	29	23	17
ABD	27	22	17
Japonya	9	8	5
Çin	7	14	20
Brezilya	2	2	2
Hindistan	2	4	7
Rusya	2	2	3
Diğerleri	22	25	29

Kaynak: *Fouré, J., Quéré, A. B., Fontagné, L. (2012). The Great Shift: Macroeconomic Projections for the World Economy at the 2050 Horizon. CEPII.*

SIRA SİZDE 1

Türkiye'de planlı dönemde öngörülen hedeflere ulaşılmış mıdır?

SANAYİDE YAPISAL DEĞİŞİM

Avrupa Birliği (AB) *Ekonomik Faaliyetler Sınıflaması'na (NACE)* göre **sanayi sektörü**; madencilik ve taşocakçılığı, imalat sanayi ile elektrik, gaz ve su alt sektörlerini kapsamaktadır. Türk sanayinde yapısal değişim ortaya konulurken, sanayinin özünü oluşturan imalat sanayindeki gelişmeler ele alınacaktır. İmalat sanayi ise ISIC Rev. 2 ve ISIC Rev. 3 sınıflandırmasına göre, TÜİK tarafından yapılan ayırımda aşağıdaki sanayi gruplarını kapsamaktadır. Bu sanayi grupları; *gıda, içki ve tütün* (31), *dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi* (32), *orman ürünleri ve mobilya* (33), *kağıt, kâğıt ürünleri ve basım* (34), *kimya, petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri* (35), *taş ve toprağa dayalı sanayi* (36), *metal ana sanayi* (37), *metal eşya, makine ve teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri* (38) ve *diğer imalat sanayidir* (39).

Ekonomilerde yüz binlerce mal üretimi olduğundan imalat sanayi mallarını kullanım amaçlarına göre sınıflandırarak gruplandırmak gerekir. Türkiye'de imalat sanayinde üretilen mallar, 36 alt sanayi dalında sınıflandırılmıştır. Bunlar; tüketim, ara ve yatırım malları üreten sanayi dalları olmak üzere üçe ayrılarak ele alınmıştır. Bu kapsam içinde televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi yatırım malı sayılmaktadır. Çünkü tüm dayanıklı tüketim malı alt sektörleri yatırım malı üreten sektörlerdir.

İmalat sanayisinde aynı malı üreten işletmeler kümesine sanayi dalı denmekte ve her malın üretimi için ayrı bir sanayi dalından söz edilmektedir.

AB ile 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesi sonucunda Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ile Topluluğun yetki alanına giren ürünleri kapsayan mallarda serbest dolaşım başlamıştır. Böylece sanayi ürünleri ithalatından alınan vergi ve fonlar sıfırlanmış, ithalatta gözetim ve korunma önlemlerine, kota uygulamalarına, dâhilde ve hariçte işleme rejimine, haksız ticari uygulamalara, tekstil ürünleri ithalatına ilişkin yeni düzenlemeler yapılmıştır.

AB ile Gümrük Birliği sonrasında Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) üstünde oranların uygulandığı kağıt, deri ve deri mamulleri, seramik, tarım alet ve makineleri ile otomotiv sektörlerindeki bazı *hassas malların* ithalatından alınan vergilerde 1 Ocak 2001 tarihinden itibaren %50'lik son indirim yapılmış ve OGT'ye uyum sağlanmıştır. Böylece, bu sanayilerde üçüncü ülkeler ile rekabetin daha da arttığı bir döneme girilmiştir.

Kalkınma planlarında sanayide yapısal değişim, sanayi üretimi içinde ara ve yatırım mallarının payının artmasına bağlanmıştır. Planlı dönemde izlenen ithal ikameci politikalar sonucunda, İBYKP dönemi içinde dayanıklı tüketim mallarında yerli üretim büyük ölçüde sağlanmıştır. Bu sebeple ÜBYKP'nin yeni stratejisinde, ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmesi hedef olarak alınmış, fakat bunda başarıya ulaşılamamıştır. Bu hedefe ulaşılabilseydi, bu malların da yerli olarak üretilmesiyle sanayileşme olgusunun son aşaması da tamamlanmış olacaktı. Üçüncü Plan dönemi sonunda (1977) ara mallarında amaçlanan %40,7 yerine %37,7'lik, yatırım mallarında ise %16,7 yerine %13,3'lük paya ulaşılabilmiştir.

Ülkenin sanayileşmiş ülke olduğundan söz edebilmek için imalat sanayi içinde ara ve yatırım malları sanayilerinin payının belli bir seviyede olması gerekir.

1980 sonrasında izlenen politikalar ve plan hedefleri çerçevesinde tüketim mallarının payında bir düşüş gözlenirken, ara ve yatırım mallarının payında artış olmuştur. Tüketim malları içinde önemli payı, ortalama %20 oranı ile gıda sanayi almıştır. Ara malları içinde petrol ürünleri, diğer bir önemli alt sektör olup imalat sanayi içinde ortalama %10'luk bir yer tutmuştur. Yatırım malları içinde ise en büyük pay, ortalama %15 oranı ile madeni eşya sanayine aittir. Çünkü bu alanlarda gelir arttıkça, talep gelişmekte ve bu durum yatırımları çekici kılmaktadır. Türkiye'de madeni eşya, makine ve taşıt araçlarının tüketim esnekliği nispeten yüksek, cam, seramik, çimento, kağıt, lastik, plastik ve petrol ürünlerinin tüketim esneklikleri 1'den büyük olmakla birlikte diğer ilk üç daldaki esnekliklerin daha altındadır. Bir dalın gelişimi sadece iç esneklik katsayılarına bağlanamaz. Ayrıca, dış talebin gelir esnekliği, yatırım ve ihracat teşvikleri, ithalat kolaylıkları da gelişmede önemlidir.

Türkiye'de imalat sanayisinin yapısında görülen değişim, ekonomik gelişmeye paralel bir seyir izlemektedir. Ekonomik gelişme ile birlikte tüketim esnekliği yüksek olan malları üreten imalat sanayi dalları daha hızlı gelişmektedir.

1980 yılından sonra izlenen yeni sanayileşme stratejisi, sanayi sektöründe hızlı bir büyümeye yol açmıştır. Büyüme oranlarında %10,1 ile %3,1 arasında meydana gelen dalgalanmalar kararsız büyümeye sebep olmuş ise de 1981-1990 arasında sanayi sektörü ortalama %7 oranında gelişmiştir. Bu kararsızlıkta, sanayi sektörü kapsamında yer alan madencilik alanında bazı yıllarda görülen negatif büyümenin etkisi vardır. Buna karşılık imalat sanayindeki büyüme biraz daha fazla olmuştur.

Benzer kararsızlık, imalat sanayinde de görülmüş ve büyümede %13,9 ile -%7,6 arasında bir değişim gözlenmiştir. Sanayi sektöründeki büyüme hızı, diğer sektör-

lerdeki hızların üzerinde gerçekleştiğinden, *sanayi gelişmenin motoru olmaya devam etmiştir*. Bunun doğal sonucu olarak sanayi sektörünün Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), diğer adıyla Gayri Safi Yurtiçi (GSYG), içindeki payı zaman içinde artmıştır. Dönemin başlangıç yılı olan 1980'de sanayi sektörünün GSYH içindeki payı %25 iken, 2005 yılında bu oranı %25,1 olmuştur. Bu seviye, aslında sanayi ürünlerinde gümrük birliğini gerçekleştirdiğimiz AB ülkelerindeki genel eğilime çok yakındır. Diğer yandan imalat sanayinin GSYH içindeki payının da, izlenen politikalara uygun olarak artması olumlu bir gelişmedir.

Hammaddeye dayanan, klasik üretim teknolojisi kullanan ve çevre kirliliğine yol açan tekstil, demir-çelik, gemi inşa gibi sanayiler emeğin ucuz olduğu gelişme yolunda olan ülkelere kaymaktadır. Buna karşılık gelişmiş ülkeler, bilgi ve beceri gerektiren, araştırma ve geliştirmeye dayanan, ileri teknolojili sanayi dallarına yönelmektedir. Dünyada sanayi sektöründe uluslararası karşılaştırmalı üstünlükler doğal kaynak zenginliğinden çok, sahip olunan teknoloji seviyesine bağlı bir duruma gelmiştir.

Bu sebeple mevcut teknolojilerin yaygınlaştırılması, yeni teknolojilerin ve buna dayalı sanayilerin yaratılması, küçük ve orta ölçekli sanayin geliştirilmesi, araştırma ve geliştirme (AR-GE) faaliyetlerinin teşviki, bölgesel gelişme ve çevrenin korunması desteklenmelidir.

İmalat sanayisinde orta teknoloji sektörlerine doğru dönüşüm devam etmektedir. Çin ve Hindistan gibi ucuz emek gücüne sahip ülkelerle tekstil, giyim, deri gibi geleneksel sektörlerde rekâbet güçleşmiş ve 2002 yılından sonra üretimde darboğazlar yaşanmıştır. Son yıllarda otomotiv, makine, beyaz eşya, ana metal ve petrol ürünlerindeki ihracat artışları, orta teknolojiye sahip sektörlerin üretim ve ihracattaki payını çoğaltmıştır. Türkiye ekonomisinde AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında yüksek ve ortanın üstü teknoloji sektörlerinin payı düşüktür. İmalat sanayisinin yapısında orta teknoloji sektörlerine doğru dönüşüm devam etmektedir.

(Yüzde Pay)

Teknoloji Yoğunluğu [1]	TÜRKİYE						AB
	Üretim			İhracat			İhracat [3]
	2002	2006	2010 [2]	2002	2006	2010	2009
Yüksek	5,1	4,5	4,2	6,2	5,6	3,4	22,2
Ortanın Üstü	18,2	23,6	23,4	24,3	30,8	32,2	39,7
Ortanın Altı	26,7	32,1	33,9	22,8	29,0	31,8	18,1
Düşük	50,0	39,8	38,5	46,8	34,6	32,6	20,0
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*[1] OECD Science, **Technology and Industry Scoreboard** sınıflandırması esas alınmıştır.*
[2] 2008 yılı fiyatlarıyla Kalkınma Bakanlığı tahminidir.
[3] OECD üyesi AB ülkeleri kapsamaktadır.

Tablo 5.5
İmalat Sanayi Üretim ve İhracatının Yapısı

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı, 2012 Yılı Programı, s.164.*

İmalat sanayinde yüksek katma değerli mal üretimini artırarak yapısal dönüşümün hızlandırılması temel amaçtır.

SIRA SİZDE 2

İmalat sanayinin yapısında son yıllarda nasıl bir değişim yaşanmıştır?

SANAYİ SEKTÖRÜNÜN KATMA DEĞER İÇİNDEKİ YERİ

İmalat Sanayi

Türkiye ekonomisinde sanayi sektörünün GSYH içindeki payı, 1998-2011 dönemi verileri dikkate alındığında, düşmüştür. Söz konusu dönemde TÜİK'in üretim yöntemiyle hesapladığı GSYH (alıcı fiyatlarıyla 1998 bazlı) verilerine göre sanayi sektörünün neredeyse tamamını oluşturan, imalat sanayinin GSYH'ya katkısı %23,9'den %16,3'e düşmüştür. İmalat sanayinin GSYH'ya katkısı 2009 yılında en düşük seviyeye ulaştıktan sonra son birkaç yılda (2009-2011döneminde) artışa geçmiştir. 2009 yılında %15,2 olan imalat sanayinin GSYH'daki katkısı 2010 yılında %15,7'ye ve 2011 yılında %16,3'e yükselmiştir (2010 yılı AB 27 ortalaması %15,4).

TÜİK'in sektörlere ilişkin Gayri Safi Katma Değer (GSKD) verileri de yukarıda belirttiğimiz bu durumu doğrulamaktadır. 2004-2008 döneminde imalat sanayinin GSYH'daki payı %17,4'ten %16,2'ye düşerken, aynı dönemde sanayi sektörünün GSKD'deki payı da %28'den %27,2'ye inmiştir.

Sanayi sektörü, 2007 yılına kadar hızla büyümüş, Küresel Finansal Kriz'den olumsuz yönde etkilendiği için sektörün büyüme hızı 2008 yılında %1,1, 2009 yılında ise -%6,9 olmuştur. 2009 yılında yaşanan küresel krizin ardından imalat sanayisinde 2010 yılından sonra belirgin bir iyileşme yaşanmıştır. Bu dönemde üretim, istihdam, kapasite kullanım oranları ve özellikle dış ticaret hacminde önemli artışlar gerçekleşmiştir. 2010 yılında yurt içi talepte ve ihracatta gözlenen yükselmenin etkisiyle imalat sanayi, sanayi sektörü içinde en hızlı büyüyen alt sektördür.

İmalat sanayisinin toplam ithalat içindeki payı 2009 yılında %78,8 iken, oran 2011'de %77,3'e gerilemiştir. Buna karşılık toplam ihracat içindeki payı 2009'da %93,4, 2011'de ise %93,8'e yükselmiştir. 2009 yılında küresel krizin etkisiyle ithalat ve ihracat artış hızları negatif olmuş, 2010 ve 2011 yıllarında ise sırasıyla %30,9 ve %37,4; %10,5 ve %23,3 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında 11.662 işletme kurulmuş, buna karşılık 4.758 işletme kapanmıştır. Aynı yılda kapasite kullanım oranı önceki yıla göre artarak %75 olmuştur (AB 27 oranı %76.5).

Türkiye'de imalat sanayi son yıllarda hızlı büyüme göstermiş ve kapasite kullanım oranları artmıştır. Tüm bu olumlu gelişmelere karşılık Türkiye'de imalat sanayinin karşılaştığı önemli yapısal sorunlar vardır. Bunlar;

- Kredi maliyetlerindeki yükseklik,
- Düşük fiyatlı ithalattan kaynaklanan haksız rekâbet,
- Bürokratik işlemlerin fazlalığı,
- Kamu kaynaklı bazı girdilerin fiyatlarının uluslararası fiyatlara göre yüksek oluşu,
- Teknoloji üretiminde yetersizlik,
- İleri teknoloji kullanımının hızlı yaygınlaştırılamaması,
- Nitelikli işgücü eksikliği,
- Yüksek katma değerli ürünlerde sınırlı üretim kabiliyeti,
- İşletmelerin üretim ve yönetim yapılarında modernizasyon ihtiyacıdır.

Yapısal sorunların çözümü sanayinin üretim ve istihdamdaki payını artıracaktır. Diğer yandan uluslararası piyasalarda ülke ekonomisinin rekâbet gücü artıracak ve bu durum ödemeler dengesine olumlu yansıyacaktır. Yapısal sorunların çözümünde en önemli husus ülke ekonomisinin istikrarlı bir şekilde büyümesi ve kalkınması olacaktır.

Madencilik

Madencilik, sektör içinde çok önemli bir yere sahip değildir. 2003 yılında sanayi sektörü katma değeri içindeki payı %1,0 iken oran 2011'de %1,3 olmuştur. Bu alt sektörün büyüme hızı da zaman içinde büyük dalgalanma göstermiştir. Madencilik sektörü üretim endeksi 2011 yılında bir önceki yıla göre %2 oranında artmıştır. Sektör üzerindeki etkisi 2008 yılının son çeyreğinden sonra hissedilen küresel kriz, dünya ekonomisinde ham petrol, doğal gaz ve metalik maden fiyatlarında düşüşlere ve üretim azalmalarına yol açmıştır. Türk madenciliğine de etki eden bu gelişmeler sonucunda 2008 yılı Kasım ayından itibaren üretim ve ihracat azalmış, 2010 ve 2011 yıllarında ise artmıştır.

Enerji

Türkiye ekonomisinde elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımını kapsayan enerji alt sektörünün GSYH içindeki payı ortalama %2 civarındadır. 2003 yılında %1,9 olan pay, 2011'de %2,4'e çıkmıştır. Enerji girdilerinde uluslararası enerji piyasalarındaki yüksek talep artışlarına paralel olarak 2008 yılında yurtiçi elektrik ve doğalgaz fiyatlarında büyük artışlar meydana gelmiştir. 2008 yılının ikinci yarısından sonra krizin etkisiyle enerji fiyatları azalma eğilimine girmiştir. Türkiye'de sanayide kullanılan enerji girdi fiyatlarının Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ortalamalarına göre yüksek olması sektörün rekâbet gücünü olumsuz etkilemektedir. OECD ülkelerinde Japonya ve İtalya'dan sonra en pahalı sanayi elektriğini Türkiye kullanmaktadır.

Dünyada nüfus artışı, sanayileşme ve kentleşme, doğal kaynaklara ve enerjiye olan talebi artırdığı için enerji arz güvenliği stratejik bir öneme sahiptir. Bu bakımdan Türkiye, verimli ve sürdürülebilir enerji üretimine yönelmektedir. Türkiye'de mevcut kaynaklarından en üst düzeyde yararlanılan, enerji çeşitliliğine sahip, etkin ve çevreci bir enerji anlayışı temel amaç olmalı, elektrik enerjisi üretiminde yerli ve yenilenebilir kaynakların kullanımına hız verilmelidir.

Dünyadaki eğilimlere paralel olarak Türkiye'de de nihai enerji tüketiminde elektrik enerjisinin payı giderek artmaktadır. 2011 yılında ortalama net elektrik tüketiminin %46'sı sanayide, %24'ü meskenlerde, %14'ü ticarethanelerde, %4'ü resmi kurumlarda ve %12'i diğer kesimlerde tüketilmektedir. Toplam tüketimin %14'ünü kayıplar oluşturmaktadır. 2012 yılında elektrik santralleri toplam kurulu gücünün %3,2 oranında artarak 53.420 MW'a ulaşacağı öngörülmektedir. Elektrik üretimindeki kaynak paylarının önemli ölçüde aynı kalması, doğal gaz yakıtlı santrallerin %43,4, hidrolik santrallerin %24,4 ve linyit yakıtlı santrallerin %16,7 oranında paylarla ilk sıraları alması, rüzgâr ve jeotermal elektrik üretimi toplam payının ise % 2,4'e yükseleceği öngörülmektedir.

SIRA SİZDE 3

İmalat sanayisindeki yapısal sorunları açıklayınız.

SANAYİ SEKTÖRÜNDE SORUNLAR, SANAYİLEŞME POLİTİKALARI VE SANAYİ STRATEJİSİ

Sanayi Sektöründe Sorunlar

Son 20 yılda dünyada sanayi sektöründe yapısal değişimler yaşanmakta, gelişmiş ülkelerde imalat sanayi teknolojisinde hızlı gelişmeler görülmektedir. Gelişme yolunda olan ülkelerde imalat sanayinin yapısı hammadde ve emeğe dayalı üretimden, teknoloji yoğun üretime dönüşmektedir. Dolayısıyla, ekonomilerin karşılaştır-

malı üstünlüğünü yeni teknolojiler belirlemektedir. Hızlı teknolojik gelişmenin yanında, dünya ticaretinin giderek serbestleşmesiyle beraber rekâbet de hızla artmaktadır. Gelişmiş ülkeler çeşitli araçlarla kendi sanayilerini destekleyerek yapısal uyum ve rekâbet gücünün sürdürülmesi yönünde politikalar uygulamaktadır. Bu gelişmeler, bilim ve teknoloji politikalarını ön plana çıkarmakta ve AR-GE çalışmalarına daha fazla kaynak ayrılmasını gerektirmektedir.

Mikro elektronik, ileri malzeme teknolojileri, moleküler biyoloji ve biyo-teknoloji alanında yapılan araştırmalar, ortaya çıkan yenilikler ve bunların sanayi sektörüne aktarılması, sanayileşmede yeni teknolojilerin bir girdi olarak üretim faktörleri arasında yer alması, esnek üretim teknolojilerinin kullanılması, KOBİ'lerin gelişmesi ve ekonomide etkinlik sağlaması, sanayide yapısal bir değişim yaratmıştır. Bu gelişmelerden Türk sanayi sektörü de etkilenmektedir.

Türkiye'de sanayinin %50'si Marmara, %20'si Ege Bölgesi'nde yoğunlaşmıştır. Bu durum ülkede iç göçlerin doğmasına, iller ve bölgeler arasında gelir dağılımında bozulmalara yol açmakta, doğal afetler sırasında büyük ölçüde etkilenme gibi sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu sorunların giderilmesi için sanayi yatırımlarının coğrafi dağılımının değerlendirilerek sanayi planlarının yapılması, geri kalmış bölgelerde alt yapıların kamu tarafından karşılanması gerekir.

Dünya ekonomisi son 25 yıllık dönemde üretici odaklı bir sistemden, tüketici odaklı bir sisteme doğru ilerlemektedir. Tüketici odaklı bu yeni oluşum, dünyanın her noktasında üretilen malın, dünyanın her noktasında tüketilebileceği yeni bir rekâbet ortamı yaratmaktadır.

Türkiye, insan gücü kaynaklarını arttırırken, ileri teknoloji alanlarına yatırım yaparak katma değeri yüksek ürünler üretimine önem vermek zorundadır. Haberleşme teknolojisinde ulaşılan düzeye bağlı olarak ekonomik özgürlük ortamı, tüketicinin piyasayla ilgili bilgiye ulaşmasını ve kendisi için en doğru kararı verebileceği bir imkâna kavuşmasını sağlamaktadır.

Günümüzde bilim, teknoloji ve yenilik, rekâbet üstünlüğünün ve sürdürülebilir sosyo-ekonomik gelişmenin belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Bu anlamda küresel pazarda rekâbet edebilmek için bilim ve teknolojiye diğer bir deyişle "bilgiye dayalı ekonomiye" önem verilmelidir. Türkiye'de AR-GE harcamalarının GSYH içindeki payı 2009 yılında %0,85 iken, AB (27) ortalaması %1,85'dir. Özel sektör tarafından gerçekleştirilen AR-GE harcamalarının toplam AR-GE harcamalarına oranı 2005 yılında %33,8'dir. Bu oran 2009'da 47,4'e yükselmiş ise de %63,9 olan AB ortalamasının oldukça gerisindedir.

2009 yılında Türkiye'de toplam istihdamın %0,62'sini AR-GE personeli oluşturmaktadır. Bu oran AB ülkelerinde %1,44'tür. Tam Zaman Eşdeğeri (TZE) cinsinden toplam AR-GE personelinin 2005'te %30,4'ü özel sektör tarafından istihdam edilirken, oran 2009'da %40'a ulaşmıştır. Bununla birlikte AB'de oran 2009 yılında %48,8'dir. AB ülkeleri arasında GSMH içinde en fazla AR-GE harcaması yapan ülke İsveç'tir (%4,27). Daha sonra Finlandiya (%3,51), Danimarka (%2,60) ve Almanya (%2,50) gelmektedir. Türk sanayinin dünya ölçeğinde rekabetçi bir yapıya kavuşması için AR-GE'ye daha fazla pay ayırması gerekmektedir.

Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi ve Eylem Planı 2011-2014'de bilgi yoğun sanayilerin geliştirilmesi amacıyla özel sektör ve kamu tarafından yürütülen özellikle ileri teknoloji gerektiren nanoteknoloji, biyoteknoloji gibi alanlarda kapasite oluşturma çalışmalarına ağırlık verileceği belirtilmiştir.

Bilgiye dayalı bir ekonominin başarısını, yeni ve geliştirilmiş ürün ya da üretim süreçleri gibi ticari formlara dönüştürülebilen teknolojik bilgi belirlemektedir. Teknolojik performansın en iyi ölçütlerinden biri de patentlerdir. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'nün (*World Intellectual Property Organisation: WIPO)* patent başvurularına ilişkin 2012 yılında yayınlanan raporuna göre, 2011 yılında toplam patent başvuru sayısı 181.900'e ulaşmıştır. En çok patent başvurusu yapan ülkeler ABD (48.596), Japonya (38.888) ve Almanya'dır (18.547). Avrupa Birliği'nde Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, İsveç, İtalya, Finlandiya ve İspanya önde gelen ülkelerdir. Türkiye'de 2011 yılında patent başvuru sayısı 541'dir. 2011 yılında patent başvurusu yapılan ürünlerin başında dijital iletişim teknolojileri (%7,1), elektrik ekipmanları (%6,9), tıbbi teknolojiler (%6,6) ve bilgisayar teknolojisi (%6,4) gelmektedir.

Son yıllarda Çin ve Hindistan gibi ucuz emek gücüne sahip ülkelerin, dünya ticaret sistemine entegrasyonuyla temel sanayi ürünlerinde maliyetlere dayalı rekâbetin sürdürülmesi güçleşmiştir. 2002 yılından sonra Türkiye'de özellikle dokuma, giyim, deri gibi geleneksel sektörlerde üretim gerilemiştir. Buna karşılık AB ile gerçekleşen gümrük birliği sonrasında üretimde orta ve yüksek teknolojili imalat sanayi sektörlerinin payı artmıştır. Otomotiv, makine, elektronik ve beyaz eşyadaki yüksek ihracat artışları bu eğilimin devam etmesinde etkili olmuştur.

TURQUALITY®, dünyanın devlet destekli ilk ve tek markalaşma programıdır. Türkiye'de rekâbet avantajını elinde bulundurduğu ve markalaşma potansiyeli olan ürün gruplarına sahip firmaların, üretimlerinden pazarlamalarına, satışlarından satış sonrası hizmetlere kadar bütün süreçleri kapsayacak şekilde yönetsel bilgi birikimi, kurumsallaşma ve gelişimlerini sağlayarak uluslararası pazarlarda kendi markalarıyla küresel bir oyuncu olabilmeleri amacıyla oluşturulan bir destek platformudur.

Günümüzün küresel dünya pazarlarında rekâbet gücünü belirleyen başta gelen faktör, işletmelerin ölçekleridir. İstanbul Sanayi Odası'nın (İSO) her yıl açıkladığı Türkiye'nin ilk 1000 sanayi kuruluşu arasında yüksek performans gösteren şirketler, büyük ölçekli olanlardır. Büyük ölçekli şirketlerin daha yüksek performans göstermeleri, şirketlerin üretim yaptıkları sektörlerin yapılarıyla yakından ilgilidir. Son yıllarda büyümekte olan sektörlerin ölçeği, gerileyen sektörlere göre daha yüksektir.

Türkiye'de dokuma, hazır giyim, deri gibi geleneksel sektörler başta olmak üzere tüm alanlarda yüksek katma değerli ürünlerin geliştirilmesini sağlamak üzere markalaşmanın desteklenmesi faaliyetlerine ve *Turquality* sisteminin uygulanmasına önem verilmelidir. Ayrıca, katma değeri yüksek tasarımlar yaratılmasına, uluslararası alanda Türk tasarımlarının tercih edilir konuma getirilmesine yönelinmelidir. Bu çalışmaları yapmak üzere 2009/15355 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile *Türk Tasarım Danışma Konseyi* kurulmuştur.

DİKKAT

Türkiye, yüksek ve orta teknoloji yoğun mal ihraç eden ülkeler içinde yer almazken, Singapur, Tayvan ve Güney Kore sıralamada üst sıralara çıkmıştır.

İsviçre'nin önde gelen araştırma kurumlarından International Institute for Management Development'ın (IMD) *Dünya Rekabet Yıllığı 2011* (World Competitiveness Yearbook) raporuna göre, 2010-2011 döneminde Türkiye'nin rekâbet gücü artmıştır. 331 kritere göre yapılan değerlendirmede Türkiye 59 ülke arasında 2010 yılında 48'inci sırada iken, 2011 yılında 39'uncu sıraya yükselmiştir.

Dünya Ekonomik Forumu'nun (World Economic Forum) hazırlamış olduğu *Küresel Rekabet Raporu*'nda (Global Competitiveness Report) ise Türkiye 2010 yılında 61'inci sırada (139 ülke arasında) iken, 2011 yılında 59'uncu sıraya (142 ülke içinde) yükselmiştir. Rapor'da ilk sırada İsviçre, ikinci sırada Singapur, üçüncü sırada İsveç yer almaktadır. 26'ncı sırada bulunan Çin, büyük ölçekli gelişme yolunda olan ülkeler arasında lider pozisyona sahiptir. Diğer BRIC ülkeleri arasında Brezilya 53, Hindistan 56, Rusya ise 66'ıncı sıradadır.

Sanayileşme Politikalarında Değişim

Türkiye ekonomisinde gerek sanayi sektörü ve gerekse imalat sanayi, 1960'lı yıllardan sonra önemli gelişim göstermiş, imalat sanayinin ulusal gelir içindeki payı yükselmiştir. İmalat sanayi bu gelişim sürecinde birincisi 1960'larda ikincisi 1980'lerde olmak üzere iki önemli aşamadan geçmiştir. 1960'larda ithal ikameci ve devletin aktif rol aldığı politikalar sanayileşmeye katkıda bulunmuş, ancak bu süreç 1970'lerde krize girmiştir. 24 Ocak 1980 Kararlarının temellerinden birini oluşturan ihracata dayalı sanayileşme stratejisiyle birlikte imalat sanayi hızla gelişmiştir. Bu gelişim, 1990'lardaki makro ekonomik istikrarsızlıklar sonucu yerini tekrar duraklamaya bırakmıştır. Buna rağmen 1980'de başlayan süreç günümüzde de devam etmektedir. Türkiye'nin sanayi politikasındaki gelişmeler, 1960-1980 ve 1980-2012 dönemine ilişkin olarak Tablo 5.6'da gösterilmiştir.

Politikalar	1960-1980 Dönemi	1980-2012 Dönemi
Dış dünya ile ilişkiler	İthal ikameci ve mutlak koruyucu politikalar. Yerli üretimi olan mallarda (sektörlerde) ithalatın bütünüyle yasaklanması.	İhracata dayalı sanayileşme, düşük tarifeler ve kotalar ile dış dünyaya açılma.
Kur, faiz, fiyat politikaları	Değerli TL, faiz ve fiyat kontrolleri, dönem sonunda döviz krizinin yanı sıra ara malı ithali ve faizde darboğaz.	Döviz kuru politikalarıyla ihracatın desteklenmesi, fiyat ve faiz denetimlerine son verilmesi ve ara malı ithalatında patlama.
Sanayileşmede kamu rolü	Merkezi planlamaya dayanan kamu yatırımları, devletçi politikalar, KİT'ler yoluyla özel sektöre ucuz girdi verilmesi.	Sanayi sektöründe kamu yatırımlarının sınırlandırılması, KİT'lerin özelleştirilmesi.
Teşvik politikaları	İmalat sanayi yatırımlarına yönelik aktif bir teşvik politikası, iç pazara yönelik sanayi yatırımlarının teşviki.	İmalat sanayi dışındaki sektörlere de yayılan bir teşvik politikası, parasal teşvikler yerine vergi indirimi muafiyeti gibi uygulamaların öne çıkışı, ihracata yönelik doğrudan teşviklerin artırılması.
Sanayide ortaya çıkan sorunlar	Dönem sonunda rekâbet edememe sebebiyle verimsiz ve uluslararası düzeyden yüksek fiyatla üretim yapan bir imalat sanayi, dış pazarın hedeflenmemesi sebebiyle imalat sanayinde ölçeğin optimumun altında kalması.	Dönem başında verimlilik ve ihracat artışına karşılık, özel sektörün rekâbet gücünü zamanla kaybetmesi, küreselleşmeyle artan rekabet karşısında düşük katma değerli sektörlerin gelişmesi, küresel pazarda Çin'in rekabeti sonucunda emek-yoğun sektörlerde pazar kaybı.

Tablo 5.6 *Türkiye'de Sanayileşme Politikaları.*

Türkiye Sanayi Stratejisi

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca hazırlanan, AB müzakere sürecindeki işletmeler ve sanayi politikası müzakere başlığının kapanış kriterleri arasında yer alan **Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi** ve **Eylem Planı 2011-2014,** Yüksek Planlama Kurulu'nun 7 Aralık 2010 tarih ve 2010/38 sayılı kararıyla onaylanmıştır. Strateji, Türk sanayisinin rekâbet edilebilirliğinin ve verimliliğinin yükseltilerek dünya ihracatından daha fazla pay alan, ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknolojili ürünlerin üretildiği, nitelikli işgücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümü hızlandırmayı amaçlamaktadır.

Strateji, AB'deki sanayi politikası yaklaşımlarıyla uyumlu, Türk sanayisinin güçlü ve zayıf yönleriyle sahip olduğu fırsatlar ve karşı karşıya kaldığı tehditler sonucu oluşturulan bir politika çerçevesini içermektedir. Stratejinin vizyonu, orta ve yüksek teknolojili ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olarak belirlenmiştir. Orta ve yüksek teknolojili sektörlerin üretim ve ihracat içindeki ağırlığının artırılması ve düşük teknolojili sektörlerde katma değeri yüksek ürünlere geçilmesi stratejik hedeflerdir.

Belge'nin eylem planında yatay sanayi politikası alanları, sektörel sanayi politikası alanları ile uygulama, izleme ve koordinasyon başlıkları altında hedefler açıklanmıştır. Yatay sanayi politikası alanları kapsamında yatırım ve iş ortamının iyileştirilmesi alanında sanayi sektöründe girişimciliğin yaygınlaştırılmasına yönelik eğitimler verilmesi ve destekler sağlanması öngörülmüştür.

Türkiye'nin dünya ekonomisindeki rekâbet gücünü açıklayınız.

SIRA SİZDE 4

Özet

AMAÇ 1 *Türk sanayisinin gelişimini açıklamak*

Türkiye'nin sanayileşme sürecine geç başlamasının en önemli sebebi, Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin tarıma dayalı bir yapıda olması dolayısıyla sanayi sektörünün ikinci planda kalmasıdır. Aralık 1913 tarihinde, iktidardaki İttihat ve Terakki Hükümeti sanayileşmeyi teşvik etmek amacıyla Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatını yürürlüğe koymuştur. Cumhuriyet'in ilk 10 yılında, özel girişime dayanan liberal bir ekonomi politikası izlenmiş, özel sektör korunarak teşvik edilmiş ve sanayileşmede bu kesime öncelik verilmiştir. Devletçi politika izlenerek ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmeye çalışıldığı 1933'ten sonraki dönemde de özel kesim korunmuş ve teşvik edilmiştir. Türkiye'de devletçilik, yoğun olarak sanayi sektöründe uygulanmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte özel sektör önemli bir gelişme göstermiş, kamuya ait sanayi kuruluşları da büyüdüğü için sanayi sektöründe kamunun payı azalmamıştır. Türkiye'de uygulanan beş yıllık kalkınma planı dönemlerinde sanayiye dayalı büyüme temel amaçlardan biri olmuştur. 1980 yılına kadar ithal ikamesi, 1980 sonrasında ise ihracata dönük sanayileşme politikası izlenmiştir.

AMAÇ 2 *Sanayi sektöründeki yapısal değişimi değerlendirmek*

Kalkınma planlarında sanayide yapısal değişim, sanayi üretimi içinde ara ve yatırım mallarının payının artmasına bağlanmıştır. Yapısal değişim özellikle imalat sanayinde meydana gelmiştir. Türkiye'de imalat sanayinde üretilen mallar, 36 alt sanayi dalında sınıflandırılmış ve tüketim, ara ve yatırım malları üreten sanayi dalları içinde ele alınmıştır. Kalkınma planlarında sanayide yapısal değişim, sanayi üretimi içinde ara ve yatırım mallarının payının artmasına bağlanmıştır. 1980 sonrasında izlenen politikalar ve plan hedefleri çerçevesinde tüketim mallarının payında düşüş gözlenirken, ara ve yatırım mallarının payında artış olmuştur. Dünyada sanayi sektöründe uluslararası karşılaştırmalı üstünlükler, doğal kaynak zenginliğinden çok, sahip olunan teknoloji seviyesine bağlı duruma gelmiştir. Bu sebeple Türkiye, mevcut teknolojilerin yaygınlaştırılmasını, yeni teknolojilerin ve buna dayalı sanayilerin yaratılmasını, küçük ve orta ölçekli sanayin geliştirilmesini, AR-GE faaliyetlerinin teşvikini, bölgesel gelişmeyi (kalkınmayı) ve çevrenin korunmasını desteklemek zorundadır.

AMAÇ 3 *Sanayi sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yerini konumlandırmak*

Türkiye ekonomisinde son onbeş yıllık dönemde (1998 yılı baz alınırsa) sanayi sektörünün GSYH'ya katkısında azalma söz konusudur. Son birkaç yıl dikkate alınırsa (baz yılı 2009 yılı olursa) sanayi sektörünün GSYH nispi olarak katkısı artmıştır. İmalat sanayinin GSYH'ya katkısı 1998'de %23,9, 2009'da %15,2 ve 2011'de %16,3 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü içinde imalat sanayi, sektörün neredeyse tümünü oluşturmaktadır. İmalat sanayi 2008 yılına kadar hızla büyümüş olmasına rağmen, sektörün büyüme oranı diğer sektörlerden düşük olduğu için GSYH'ya katkısı artmamıştır. 2008 yılında sektörün büyüme hızı küresel mali kriz sebebiyle %1,1 olarak gerçekleşmiştir. Madencilik sektörü, Türkiye'nin sanayi sektörü içinde çok önemli yere sahip değildir. Sanayi sektörü katma değeri içindeki payı 2003 yılında %1 iken oran 2011'de %1,3 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımını kapsayan enerji alt sektörünün GSYH içindeki payı ortalama %2 civarındadır. 2003 yılında %1,9 olan pay, 2011'de %2,4'e çıkmıştır.

AMAÇ 4 *Sektördeki sorunları, sanayi politikalarını ve sanayi stratejisini analiz etmek*

Gelişme yolunda olan ülkelerde imalat sanayinin yapısı, hammadde ve emeğe dayalı üretimden teknoloji yoğun üretime dönüşmektedir. Gelişmiş ülkeler çeşitli araçlarla kendi sanayilerini destekleyerek yapısal uyum ve rekabet gücünün sürdürülmesi yönünde politikalar uygulamaktadırlar. Türkiye'de sanayi sektörü ve imalat sanayi, 1960'lı yıllardan sonra önemli bir gelişim göstermiştir. Türkiye'de sanayinin belli bölgelerde yoğunlaşması, iç göçlerin doğmasına, iller ve bölgeler arasında gelir dağılımında bozulmalara yol açmakta ve doğal afetler sırasında büyük ölçüde etkilenme gibi sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır. Türk sanayi, küresel pazarda rekâbet edebilmek için mutlaka bilim ve teknolojiye önem vermelidir. IMD ve Dünya Ekonomik Forumu'nun rekabetçilik düzeyi ile ilgili verilerine göre, 2011 yılında Türkiye'nin rekâbet gücü bir önceki yıla göre artmıştır. *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi* ve *Eylem Planı 2011-2014,* Türk sanayisinin rekâbet edilebilirliğinin ve verimliliğinin yükseltilerek dünya ihracatından daha fazla pay alan, ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknolojili ürünlerin üretildiği nitelikli işgücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve toplumu duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümü hızlandırmayı amaçlamaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren kuruluşların sayım sonuçlarına göre Osmanlı Sanayi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. Sanayi tüketim malları üretmektedir.
b. Sanayi ara ve yatırım malları üreten sanayi dallarına sahiptir
c. Sanayinin hammaddesi tarıma dayanmaktadır
d. Sanayi kuruluşları aşırı derecede Batı Anadolu'da yoğunlaşmıştır
e. Sanayinin önemli bir kısmı gayrimüslimlere aittir

2. Birinci İktisat Kongresi hangi yıl ve nerede toplanmıştır?

a. 1923 - İzmir
b. 1925 - İstanbul
c. 1927 - Ankara
d. 1929 - Adana
e. 1931 - İstanbul

3. Mustafa Kemal "İktisadiyatımıza önem vermek zorundayız" derken belirtmek istediği olay aşağıdakilerden hangisidir?

a. Devletleşme
b. Tekelleşme
c. Tarımı geliştirme
d. Rekabeti artırma
e. Sanayileşme

4. 17 Şubat 1925 tarihinde tarımda Aşar Vergisi Birinci İktisat Kongresi'nin önerileri doğrultusunda kaldırılınca, devlet önemli gelir kaybına uğramıştır. O dönemde (1924 yılında) devlet gelirlerinin yüzde kaçı aşar vergisinden sağlanmakta idi?

a. Yüzde 25
b. Yüzde 35
c. Yüzde 45
d. Yüzde 50
e. Yüzde 55

5. 1970'li yılların sonuna kadar izlenen ithal ikameci içe dönük sanayileşme modeli Türkiye ekonomisinde nasıl bir sonuç **yaratmamıştır?**

a. Dönemin son yıllarında dışa bağımlılığı artırmıştır
b. Ekonomide döviz ihtiyacının yükselmesine yol açmıştır
c. İhracatın hızla artmasını sağlamıştır
d. Türkiye'de ekonomik bunalımın ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuştur
e. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarının alınmasına yol açmıştır

6. Sanayi sektörü içinde en önemli alt sektör aşağıda sayılanlardan hangisidir?

a. İmalat
b. Madencilik
c. Enerji
d. Ulaştırma
e. İnşaat

7. Türkiye'de beş yıllık kalkınma planları hangi yıldan itibaren uygulanmaya başlanmıştır?

a. 1955
b. 1957
c. 1963
d. 1965
e. 1970

8. İthal ikamesi 1980 yılına kadar özellikle aşağıdaki hangi sanayide büyük ölçüde uygulanmıştır?

a. Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan sanayilerde
b. Dayanıklı tüketim malları sanayinde
c. Yatırım malları sanayinde
d. Tarıma dayalı sanayide
e. Ara malı üreten sanayilerde

9. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de izlenen ithal ikameci politikaların sonuçlarından biri **değildir?**

a. Negatif ithal ikamesine yol açılmıştır
b. Bir birimlik ithal ikamesi için, daha az ithalat yapılmıştır
c. İthalatta bağımlılık artmıştır
d. Döviz sıkıntısı ortaya çıkmıştır
e. Üretimde kapasite kullanımı oranı düşmüştür

10. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi ve Eylem Planı'nda belirtilen amaçlar arasında **yer almaz?**

a. Türk sanayisinin rekabet edilebilirliğinin ve verimliliğinin yükseltmek
b. Dünya ihracatından daha fazla pay almak
c. Ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknolojili ürünler üretmek
d. Nitelikli işgücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümü hızlandırmak
e. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin benimsenmesi

Yaşamın İçinden

"Ülkemizde Otomotiv Sektörünün Gelişimi"

Türkiye'de otomotiv sektörü, kurulduğu 1960'lı yıllardan bugüne önemli aşamalar kaydetmiştir. Bu aşamalar esas itibariyle beş ana grupta toplanabilir: 1960'lı yıllarda ithal ikamesi amaçlı traktör ve ticari araçların montaj üretimi, 1970'li yıllarda aksam parça üretimine yönelik yerlileştirme ve otomobil üretimi, 1980'li yıllarda kapasite ve teknoloji yatırımları, 1990'lı yıllarda küresel rekabet için yeniden yapılanma ve küresel sanayi ile entegrasyon, 2000'li yıllarda daha yüksek katma değer yaratarak dünya pazarına yönelik tasarım ve üretim için sürdürülebilir küresel rekabet sürecine giriş.

Bu süreçte otomotiv sektörü, üretimde ve işletme yönetiminde çağdaş kalite yönetimi anlayışı ile yalın üretim ve yalın yönetim alışkanlığını geliştirmiştir. Aynı zamanda kamu kurumlarının uyumlaştırarak uyguladığı uluslararası teknik ve ticari mevzuata uyum göstererek küresel pazarlara ihracata başlamış ve küresel rekabet sürecine girmiştir. Bugün gelinen noktada, üretim ve pazarlama alanlarında "Küresel Entegrasyon" büyük oranda tamamlanmıştır. Otomotiv sektörü, üretimde kalite yönetimi ve verimlilikteki yetkinliğini, küresel ve gelişmiş pazarlara yaptığı ihracat ile kanıtlamıştır.

Ancak sanayide üretim alanında kârlılık yüksek rekabet nedeni ile son derece sınırlıdır ve sanayinin sadece bu alanlarda kalması aşırı risklidir. Çünkü küresel üretimde Türkiye'nin karşısında alternatif ülkeler/merkezler giderek artmaktadır ve üretim faaliyeti yer değiştirerek farklı merkezlere kayabilmektedir.

Son yıllarda siyasi ve ekonomik istikrarın sağlandığı ortamda mevcut kurulu kapasiteler tümü ile kullanılarak, otomotiv sektöründe önemli gelişmeler elde edilmiştir: Üretim hızla artmıştır: 2002 yılında 350 bin adet, 2008 yılında ise 1.150 bin adet. Aynı dönemde pazarda talep de canlanmıştır: 2002 yılında 175 bin adet, 2008 yılında 530 bin adet. Söz konusu dönemde otomotiv ihracatı da sürekli artış göstermiştir: İhracat, adet olarak, 2002 yılında 258 bin, adet, 2008 yılında 920 bin adet olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye 2009 yılı verilerine göre dünyada otomotiv üretiminde on yedinci, Avrupa Birliği'nde: otobüs üretiminde ikinci, hafif ticari araç üretiminde birinci, ağır kamyon üretiminde onuncu, otomobil üretiminde dokuzuncu, toplam üretimde (AB içinde) yedinci sırada yer almıştır. Küresel Finansal (Mali) Krizin etkilerini yitirmesi ile 2010 yılının ilk altı aylık verilerine göre dünyada otomotiv üretiminde onyedinci, AB'de Avrupa Birliği'nde otobüs üretiminde ikinci, hafif ticari araç üretiminde ikinci, ağır kamyon üretiminde dokuzuncu, otomobil üretiminde sekizinci, toplam üretimde altıncı sırada yer almıştır.

2010 yılında krizin etkilerinden hızla kurtulan otomotiv sanayi, tarihinin en yüksek ikinci üretim rakamlarına bu yılda ulaşmıştır. Küresel Mali Krizin etkilerinin değerlendirildiği Strateji Belgesi'nde, ayrıca Türk otomotiv yan sanayi firmalarının, bazı mamuller dışındaki tüm parçaları içeren ürün gamı, Türkiye'de imal edilen taşıt araçlarının yüzde 85-90 oranında yerli imal edilmesine imkân verecek çeşitlilikte olmakla birlikte daha yüksek yerli katkının sağlanması için motor-vites kutusu ve diferansiyel kutusundan oluşan güç ünitesi ile elektrik/elektronik kontrol sistemlerinin de seri olarak üretiminin de gerekliliği vurgulanmıştır.

Türk otomotiv yan sanayi gerek üretim miktarı, gerekse kalite olarak iç piyasada kendini kabul ettirmenin yanında, uluslararası pazarlarda da rekabet gücüne ulaşmış bulunmaktadır. Aynı zamanda, teknolojik olarak kendini geliştirmiş, üretim kapasitesi ve verimlilik açısından da büyük bir aşama kaydetmiştir.

Otomotiv yan sanayi, içinde doğrudan ve dolaylı olarak çok geniş istihdam olanakları sağlayan bir sanayi dalı olup aynı zamanda ham madde-tüketici arasındaki tüm işlevleri de kapsayan bir tedarik zinciridir. Burada hedef, tüketicinin talepleri doğrultusunda rekabetçi bir üretimi gerçekleştirmektir. Tedarik zinciri içinde kalite, maliyet, lojistik ve tasarım/teknoloji yönetimi ortaktır. Özellikle araç üretimi ile ham madde ve aksam-parça üretimin tam bir uyum içinde bulunması gerekir. Bu amaçla her alanda motorlu taşıt aracı üretim ile aksam-parça üretimi yapan kuruluşlar arasında uzun vadeli stratejik işbirliğinin kurulması gereklidir"

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Türkiye Otomotiv Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2011-2014, Şubat 2011, s.7-8.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise "Osmanlı Devleti'nde Sanayi Sektörünün Gelişimi" konusunu gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayileşmeye Yönelik Politikalar" konusunu gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayileşmeye Yönelik Politikalar" konusunu gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayileşmeye Yönelik Politikalar" konusunu gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise "Planlı Dönem: 1963-1977" konusunu gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Sanayi Sektörünün Katma Değer İçindeki Yeri" konusunu gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Planlı Dönem: 1963 - 1977" konusunu gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Planlı Dönem: 1963 - 1977" konusunu gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "1980 Sonrası Dönem" konusunu gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

1963 yılında başlayan planlı ekonomi döneminde dokuz adet Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Planlı dönemde hedeflerin altında bir performans ortaya çıkmıştır. Tarım sektörünün doğa şartlarına olan bağımlılığının devam etmesi sebebiyle sektörel hedeflerde daha fazla sapma olmuştur. Bu dönemde sanayileşmede başarılı olunmakla beraber, 1990'lı yıllarda krizlerin de etkisiyle sanayileşme hamlesi yavaşlamıştır.

Sıra Sizde 2

1980 sonrasında izlenen politikalar ve plan hedefleri çerçevesinde tüketim mallarının payında düşüş gözlenirken, ara ve yatırım mallarının payında artış olmuştur. Tüketim malları içinde önemli payı %20 oranı ile gıda sanayi almıştır. Ara malları içinde petrol ürünleri, diğer bir önemli alt sektör olup imalat sanayi içinde %10'luk bir yer tutmuştur. Yatırım malları içinde ise en büyük pay, %15 oranı ile madeni eşya sanayine aittir. Türkiye'de madeni eşya, makine ve taşıt araçlarının tüketim esnekliği nispeten yüksek, cam, seramik, çimento, kağıt, lastik, plastik ve petrol ürünlerinin tüketim esneklikleri 1'den büyük olmakla birlikte diğer ilk üç daldaki esnekliklerinin altındadır.

Sıra Sizde 3

Kredi maliyetlerindeki yükseklik, düşük fiyatlı ithalattan kaynaklanan haksız rekâbet, bürokratik işlemlerin fazlalığı, kamu kaynaklı bazı girdilerin fiyatlarının uluslararası fiyatlara göre yüksek oluşu, teknoloji üretiminde yetersizlik, ileri teknoloji kullanımının hızlı yaygınlaştırılamaması, nitelikli işgücü eksikliği, yüksek katma değerli ürünlerde sınırlı üretim kabiliyeti, işletmelerin üretim ve yönetim yapılarında modernizasyon ihtiyacı imalat sanayisindeki önemli yapısal sorunlardır.

Sıra Sizde 4

International Institute for Management Development'ın (IMD) Dünya Rekâbet Yıllığı 2011 raporuna göre 2010-2011 döneminde Türkiye'nin rekâbet gücü artmıştır. 331 kritere göre yapılan değerlendirmede Türkiye 59 ülke arasında 2010 yılında 48'inci sırada iken, 2011 yılında 39'uncu sıraya yükselmiştir. Dünya Ekonomik Forumu'nun hazırlamış olduğu Küresel Rekâbet Raporu'nda ise Türkiye 2010 yılında 61'inci sırada (139 ülke arasında) iken, 2011 yılında 59'uncu sıraya (142 ülke içinde) yükselmiştir. Rapor'da ilk sırada İsviçre, ikinci sırada Singapur, üçüncü sırada İsveç yer almaktadır. 26'ncı sırada bulunan Çin, büyük ölçekli gelişme yolunda olan ülkeler arasında lider pozisyona sahiptir. Diğer BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin oluşturduğu grup) ülkeleri arasında Brezilya 53, Hindistan 56, Rusya ise 66'ıncı sıradadır.

Yararlanılan Kaynaklar

Alpay, Y. (2008). **Türkiye Ekonomi Tarihi.** İstanbul: Akademia Yayınları.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. (1981). **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.** Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını.

Aydemir, Ş. S. (1971). **Suyu Arayan Adam.** İstanbul: Remzi Kitabevi.

Boratav, K. (2005). **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985.** Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, K. (2006). **Türkiye'de Devletçilik.** Ankara: İmge Kitabevi.

Bulut, C. (2006). **Ekonomik Yapı ve Politika Analizi: Türkiye Ekonomisi Performans Değerlendirmesi.** İstanbul: Der Yayınları.

CIA. (2012). **The World Factbook: Turkey.** Washington, D.C.

DPT. (1997). **Türkiye İktisat Kongresi.** Ankara.

DPT. (2000). **Sanayi Politikası ÖİK Raporu.** Ankara.

DPT. (2004). **Sanayinin Gelişme Stratejilerinin Rekabet Gücünün Artırılması.** İzmir.

DPT. (2005). **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004).** Ankara.

Kalkınma Bakanlığı. (2011). **Orta Vadeli Program: 2012-2014.** Ankara.

Kalkınma Bakanlığı. (2011). **2012 Yılı Programı.** Ankara.

Kalkınma Bakanlığı. (2011). **Uluslararası Ekonomik Göstergeler.** Ankara.

Fouré, J., Quéré, A. B., Fontagné, L. (2012). **The Great Shift: Macroeconomic Projections for the World Economy at the 2050 Horizon.** CEPII.

Genç, M. (2000). **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi.** İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gumpel, W. (1981). "Atatürk'ün Devletçiliği, Alternatifleri ve Geleceği" **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi** içinde. Ankara: TOBB Yayını.

Hatipoğlu, Z. (2003). **An Unconventional Analysis of the Turkish Economy.** İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları.

Hiç, M. (2009). **Turkish Economy and Politics:1923-2002.** İstanbul: Beykent Universty Press.

IMF. (2011). **World Economic Outlook.** Washington, D.C.

İKV. (2012). **E - Bülten,** 14 -20 Mart 2012.

Kafaoğlu, A. B. (2004). **Türkiye Ekonomisi: Yakın Tarih- 1.** İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kalkınma Bakanlığı. (2012). **Katılım Öncesi Ekonomik Program: 2012-2014.** Ankara.

Karluk, S. R. (2009). **Türkiye Ekonomisi.** 12. Baskı, İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Kazgan, G. (2009). **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi.** İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Kepenek, Y., Yentürk, N. (2010). **Türkiye Ekonomisi.** İstanbul: Remzi Kitapevi.

Kurtoğlu, R. (2012). **Türkiye Ekonomisi: 1938- 2010** İstanbul: Sinemis Yayınları.

Lewis, B. (2004). **Modern Türkiye'nin Doğuşu.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

OECD. (2011). **Science, Technology and Industry Outlook.** Paris.

Okyar, O. (1973). **Economic Development Since 1930,** Chicago Üniversitesi'nce düzenlenen T.C.'nin 50' inci Yıl dönümü seminerine sunulmuş bildiri.

Pakdemirli, E. (2004). **Türkiye Milli Gelir Hesapları** (Avrupa Birliği formatında). İstanbul: Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. (2011). **Türkiye Otomotiv Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2011-2014.** Ankara.

Sayar, A. G. (2001). **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla,** İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2008). **Türk İktisat Tarihi.** İstanbul: Dergah Yayınları.

Toprak, M., Oktay N. (2010). **Türkiye Ekonomisi.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayını.

Quartaert, D. (2008). **Osmanlı İmalat Sektörü: Sanayi Devrimi Çağında.** (Çev. Güney,T.) İstanbul: İletişim Yayınları.

World Economic Forum. (2011). **The Global Competitivenes Report 2011-12.** Geneva.

Yeldan, E. (2008). **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi.** Ankara: İletişim Yayınları.

Yararlanılan İnternet Adresleri

http://www.worldbank.org/
http://www.wipo.int/portal/index.html.en
http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/otomotiv_sektoru_strateji-23052011142305.pdf
http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/pdf/text.pdf
http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal
http://www.imf.org/external/index.htm
http://www.worldbank.org/
http://www.imd.org/research/publications/wcy/upload/scoreboard.pdf
http://www.cepii.fr/anglaisgraph/bdd/baseline.htm
http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/otomotiv_sektoru_strateji-23052011142305.pdf
http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/pdf/text.pdf
http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal
http://www.imf.org/external/index.htm
http://www.worldbank.org/
http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/sanayi_stratejisi_belgesi_2011_2014.pdf
http://www.imd.org/research/publications/wcy/upload/Web_brochure_order_form.pdf
http://www.cepii.fr/anglaisgraph/bdd/baseline.htm
https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Hizmetler sektörünün kapsamını ve Türkiye ekonomisindeki yerini açıklayabilecek,
- Ticaret sektöründeki gelişmeleri değerlendirebilecek,
- Ulaştırma ve alt sektörlerindeki gelişmeleri analiz edebilecek,
- Haberleşme sektöründeki gelişmeleri açıklayabilecek,
- İnşaat ve müteahhitlik hizmetlerindeki gelişmeleri değerlendirebilecek,
- Turizm sektöründeki gelişmeleri ifade edebilceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Hizmetler Sektörü
- Ticaret
- Ulaştırma
- Boru Hatları
- Haberleşme
- Konut
- İnşaat Hizmetleri
- Müteahhitlik Hizmetleri
- Turizm
- Dünya Turizm Örgütü
- Turist
- Elleçleme
- Konteynır Taşımacılığı
- Kabotaj Hakkı
- Mavi Akım
- Nabucco Hattı
- Telekomünikasyon Kurumu

İçindekiler

Türkiye Ekonomisi → Temel Sektörlerde Gelişmeler III: Hizmetler Sektörü

- GİRİŞ
- HİZMETLER SEKTÖRÜNÜN KAPSAMI VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMU
- TİCARET SEKTÖRÜ
- ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ
- HABERLEŞME SEKTÖRÜ
- İNŞAAT VE MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİ
- TURİZM SEKTÖRÜ

Temel Sektörlerde Gelişmeler III: Hizmetler Sektörü

GİRİŞ

Ekonomi içindeki payı giderek büyüyen hizmetler sektörünün gelişimi, dünyada yaşanan hızlı kentleşmeye, kamu sektörünün gelişmesine ve diğer sektörlerde girdi olarak kullanılan ara hizmetlere olan talebin artmasına bağlanabilir. Ülkelerin yeterli hizmet alt yapısına sahip olması, ekonominin tüm sektörlerindeki üretkenlik ve rekâbet gücü için çok önemlidir. Hizmetler ihracatı günümüzde 1 trilyon dolara ve dünya mal ihracatının %20'sine ulaşmıştır. Gelişme yolunda olan ülkelerin toplam hizmetler ihracatındaki payı daha düşüktür. Türkiye'de hizmetler sektörünün gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH), içerisindeki payı yıllar içerisinde artış göstermiştir. 1973 yılında hizmetler sektörünün payı %44,9 iken, 1980'de oran %48,4'e, 1990'da %52,2'ye ve 2011 yılında %72,5'e yükselmiştir. 2009'da 33,5 milyar dolar olan hizmetler ticareti geliri 2010 yılında 34,1 milyar dolara çıkmıştır. Hizmetler ticaret gelirinin toplam mal ihracatına oranı 2009'da %30.5 iken 2010 yılında %28,2'ye düşmüştür. Hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı 2011 yılında %55 olmuştur. Türkiye, 1970'li yılların başından günümüze kadar geçen sürede 93 ülkede üstlenilen 202.2 milyar dolar değerinde 6.282'in üzerinde proje ile dünya müteahhitlik hizmetleri sektörünün önemli aktörleri arasına girmiştir.

HİZMETLER SEKTÖRÜNÜN KAPSAMI VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMU

İngiliz klasik iktisatçısı *Colin Grant Clark* ve Fransız iktisatçısı *Jean Fourastie*'den bu yana ekonomik faaliyetler birincil (primary) sektör olarak ***tarım***, ikincil (secondary) sektör olarak ***sanayi*** ve üçüncül (tertiary) sektör olarak ***hizmetler*** şeklinde sınıflandırılmaktadır. Birleşmiş Milletler'in (BM) yapmış olduğu ayırıma göre ***hizmetler sektörü****; hükümet hizmetleri, genel kamu hizmetleri, teşebbüs ve özel kuruluşların hizmetleri, dinlenme, eğlence ve benzeri hizmetler ile kişisel hizmetleri* kapsamaktadır. Tüm bu hizmetler, son yıllarda teknolojik yeniliklerin katkısıyla büyük gelişme göstermiş ve hizmetler sektörü ticaretinde önemli artışlar olmuştur.

İngiliz ve Fransız iktisatçılar Colin Grant Clark ve Jean Fourastie, ekonomik gelişme ve kalkınmada en büyük itici gücün teknik gelişme olduğunu ve ülkelerin hangi seviyede olduklarının buna göre belirlendiğini ifade etmişler, ekonomideki sektörleri "üç sektör" altında toplamışlardır.

Resim 6.1

Colin Grant Clark (1905-1989).

Kaynak: *http://www.eumed.net/curseco n/economistas/colin -clark.htm (30.03.2012).*

Hizmetler Sektörünün Mal Piyasalarından Farkı

Bir ekonomide hizmetler mallardan nasıl ayırt edilmektedir? Genel olarak tarım ve sanayi sektörleri dışında kalan bütün faaliyetler hizmetler sektörü olarak tanımlanabilir. Hizmetlerin temel özelliklerinden biri, gayri maddi ve görünmez olmalarıdır. Oysa mallar maddi ve görülebilir niteliktedir. Hizmetler genelde mallardan farklı olarak depolanamaz.

Mal ve hizmetlerin farklı özelliklerinin olması, uluslararası işlemlerin şekillerini de etkilemektedir. Mallarla ilgili uluslararası ticaret, malların bir ülkeden diğer ülkeye fiziki hareketini içerir. Oysa çok az hizmet işlemi sınır ötesi hareketi gerektirir. Sınır ötesi işlemlere örnek olarak telekomünikasyon ile iletilen hizmetler (bankalar aracılığıyla para transferi) veya mal ticareti kapsamındaki hizmetler (bir danışmanın teknik raporu veya bir CD veya DVD'ye yer alan yazılım) verilebilir.

Mallar ve hizmetler arasındaki temel farklılıklardan birisi de ülkelerin yerli sanayilere sağladığı korumalardır. Mal üreten sanayiler, genelde tarifeler, miktar kısıtlamaları ve diğer sınır önlemleriyle korunmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kuralları, ülkelerin bu tür korumayı tarifelerle sağlamalarını zorunlu kılmakta ve miktar kısıtlamaları veya benzer kısıtlayıcı önlemlerin kullanılmamasını gerektirmektedir.

Hizmetlerin gayri maddi niteliği ve birçok hizmet işleminin sınır ötesi hareketi içermemesi dolayısıyla sektör, ulusal düzenlemeler ile korunmaktadır. Bu tür düzenlemeler, yabancı hizmet sağlayıcılarının (bankalar ve sigorta şirketleri) hizmet sunmaları için gerekli şubeleri kurmalarını veya yatırım yapmalarını yasaklayabilir. Ulusal düzenlemeler, hizmet sunan gerçek kişilere ayırımcı bir şekilde uygulanabilmektedir. Bu düzenlemeler ayrıca, farklı ülkelerin hizmet sağlayıcılarına farklı işlem yapılmasını da sağlayabilmektedir. Hizmet sağlayıcısı ile tüketici arasındaki yakınlık ithalatçı ülkede ticari bir varlık oluşturmak (bir şube veya bağlı şirket kurarak) veya gerçek kişilere geçici süre için dolaşım hakkı tanınarak (hizmetlerini sunmak üzere avukatların veya mimarların bir başka ülkeye girmesi) mümkündür.

Hizmet işlemlerinin çoğunda, işlemlerin zamanı ve tüketim yeri birbirinden ayrılamamakta ve hizmet sağlayıcısı ile tüketici arasında yakınlık olması gerekmektedir.

Az sayıda hizmet işleminin niteliği tüketicilerin hizmetlerin verildiği ülkeye gitmesini gerektirmektedir. Ülkeleri ziyaret eden turistler veya yükseköğrenim için başka ülkeye giden öğrenciler gibi. Dolayısıyla, bir ülkenin sınırları ötesine fiziki geçişi gerektiren mallara ilişkin uluslararası işlemlerden farklı olarak hizmetler, aşağıdaki hizmet sunumu yollarından birisi veya hepsinin bileşimi ile sağlanmaktadır. Bunlar; *hizmetlerin sınır ötesi dolaşımı, tüketicinin ihracatçı ülkeye hareketi, hizmetin sağlanacağı ülkede ticari varlık oluşturulması* ve *gerçek kişilerin hizmet vermek üzere başka bir ülkede geçici dolaşımıdır.* Haberleşme teknolojisinde hızlı değişiklikler ve elektronik ticaretin gelişimi, şirketlerin ithalat yapılan ülkede ticari varlık kurmalarını gerektirmeksizin sınır ötesi hareketler aracılığıyla giderek artan bir şekilde hizmet sunmalarını mümkün kılmaktadır.

Hizmetler ticaretinin büyümesinde elektronik ticaretin (e-ticaret) hızlı gelişiminin etkisi vardır. e-ticaretin uluslararasında kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Genel olarak, mal ve hizmetlerin elektronik araçlarla dağıtımı, pazarlaması, satışı veya teslim edilmesini kapsamaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO), hizmetler sektöründe yer alan ekonomik faaliyetleri 12 başlık altında ele almıştır. Bunlar; *ticari hizmetler, iletişim hizmetleri, inşaat ve mühendislik hizmetleri, dağıtım hizmetleri, eğitim hizmetleri, çevre hizmetleri, mali (sigorta ve bankacılık) hizmetler, sağlık hizmetleri, turizm ve seyahat hizmetleri, eğlence, kültür ve spor hizmetleri, ulaşım hizmetleri ve bunların dışında kalan diğer hizmetlerdir.*

Ticari hizmetler kapsamına, meslek hizmetleri, bilgisayar hizmetleri, AR-GE hizmetleri, emlak hizmetleri, kira hizmetleri, diğer ticari hizmetler girer. **İletişim hizmetleri**, posta, kurye, telekomünikasyon, görsel-işitsel ve diğer hizmetleri kapsar. **İnşaat ve mühendislik hizmetleri**, binalar için genel inşaat çalışmaları, inşaat mühendisliği için genel inşaat çalışmaları, tesisat ve montaj çalışmaları, bina tamamlama ve nihai çalışmalar ile diğer hizmetleri içine alır.

Dağıtım hizmetleri, toptan satış ticareti hizmetleri, perakende hizmetleri, franchising ve diğerlerini kapsar. **Eğitim hizmetleri**, ilköğretim seviyesinde eğitim hizmetleri, lise seviyesinde eğitim hizmetleri, yükseköğretim seviyesinde eğitim hizmetleri, erişkin eğitimi ve diğer eğitim hizmetleri alt başlıklarına ayrılır. **Çevre hizmetleri**, kanalizasyon hizmetleri, atık imha hizmetleri, hıfzıssıhha ve benzeri hizmetleridir.

Mali hizmetler, sigorta ve sigortacılığa bağlı hizmetler ile bankacılık ve diğer mali hizmetler olarak iki ana başlıktan oluşur. **Sağlığa ilişkin hizmetler**, hastane hizmetleri, insan sağlığına ilişkin diğer hizmetler ve sosyal hizmetlerdir. ***T*urizm ve hizmetleri,** otel ve restoranlar (yemek sunma dahil olmak üzere), seyahat acenteliği ve tur operatörlüğü hizmetleri, turist rehberliği hizmetleri ve diğerleridir.

Eğlence, kültür ve spor hizmetleri, eğlence hizmetleri (tiyatro, canlı orkestra ve sirk hizmetleri ve dahil olmak üzere), haber ajansı hizmetleri, kütüphane, arşiv, müze ve diğer kültürel hizmetler, spor ve diğer rekreasyon hizmetleri ile diğer hizmetleri kapsar. **Ulaşım (taşımacılık) hizmetleri,** deniz, iç su, hava, uzay, demiryolu, karayolu, boru taşımacılığı, tüm taşımacılık maddelerine bağlı hizmetleridir.

Türkiye Ekonomisinde Hizmetler Sektörü

Hizmetler alt sektörleri içinde ulusal gelire katkı bakımından en hızlı gelişen alt sektör ticarettir.

Günümüzde hizmetler sektörünün gelişmesi ekonomik kalkınmanın (gelişmenin) önemli göstergelerinden biridir. Hizmetler sektöründe yeni faaliyet alanlarının ortaya çıkması ve mevcutlarının etkinliğinin artması, sektörün yarattığı katma değeri ve istihdamı artırmaktadır.

Türkiye ekonomisinde hizmetler sektörünün payı yıllar içerisinde artış göstermiştir. 1973 yılında hizmetler sektörünün GSYH içindeki payı %44,9 iken, 1980'de oran %48,4'e, 1985'de %55,9'a, 1990'da %52,2'ye ve 2011 yılında %72,5'e yükselmiştir. Hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı ise 2011 yılında %55 olmuştur.

Ticaret sektörünün büyümesinde sektör içinde yer alan turizmin son yıllardaki hızlı gelişimi önemli rol oynamıştır. Devlet hizmetlerinin katkısının azalması ise 1980'den sonra devletin ekonomideki küçülmesine bağlanabilir.

Hizmetler sektörünün ikinci önemli alt sektörü ulaştırma ve haberleşmedir. İnşaat, mali aracı kuruluşlar, konut, serbest meslek hizmetleri ile izafi banka hizmetleri alt sektörlerinin payında son 10 yılda önemli bir gelişme gözlenmemiştir. 2008 yılında hizmetler sektörü çok az büyürken (%0,3) 2009 yılında büyüme hızı negatif (-%3,2) olmuştur. Sektör 2010 yılında %8,5 2011'de ise %7,8 oranında gelişmiştir.

Tablo 6.1
Türkiye'nin Hizmetler İhracat ve İthalatı (*)

Kaynak: *WTO.*

Türkiye'nin Hizmetler İhracatı			Türkiye'nin Hizmetler İthalatı		
Yıl	**Değer (Milyar $)**	**Dünya Hizmet İhracatındaki Payı (%)**	**Yıl**	**Değer (Milyar $)**	**Dünya Hizmet İthalatındaki Payı (%)**
1999	16,0	1,2	**1999**	8,4	0,6
2000	19,2	1,3	**2000**	7,6	0,5
2001	15,9	1,1	**2001**	6,4	0,4
2002	14,7	0,9	**2002**	6,2	0,4
2003	18,0	1,0	**2003**	7,8	0,4
2004	23,8	1,1	**2004**	10,3	0,5
2005	25,6	1,1	**2005**	10,7	0,5
2006	25,2	0,9	**2006**	10,7	0,5
2007	28,5	0,9	**2007**	14,5	0,5
2008	34,4	0,2	**2008**	16,5	0,3
2009	33,5	0,3	**2009**	1,5	0,1
2010	34,1	0,2	**2010**	18,3	0,9

(*) Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Dış Âlem Hesaplarını, Avrupa Hesap Sistemi (ESA 95) tablolarına uygun olarak hazırlamakta, dış alem hesapları tablolarını oluştururken Merkez Bankası tarafından dolar değerinden hazırlanan ödemeler dengesi istatistiklerini kullanmakta, ABD doları değerinden oluşturulan tablolar dış ticaret istatistikleri ağırlıklı ithalat ve ihracat kurları kullanılarak Türk Lirası değerine dönüştürmektedir.

2011 yılında ekonomik faaliyetlere göre GSYH içinde en büyük pay %72.5 ile hizmetler sektörüne aittir. Sanayi sektörünün payı %19.2, tarım sektörünün payı %8.3 olmuştur.

2009 yılında 33,5 milyar dolar olan hizmetler ihracatı 2010 yılında 34,1 milyar dolara çıkmıştır. Hizmet ihracatının toplam mal ihracatına oranı 2009'da %30,5 iken, 2010 yılında % 28,2'ye gerilemiştir. Hizmetler ithalatı ise 15,5 milyar dolardan 18,3 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'de bilgi yoğun hizmet sektörlerinin katma değer içindeki payı 2003-2010 döneminde önemli ölçüde artarak %40'tan %58'e ulaşmıştır.

Tablo 6.2
Gayri Safi Yurtiçi Gelir İçinde Sabit Fiyatlarla Sektör Payları ve Cari Fiyatlarla Katma Değer Artış Hızları

Kaynak: *TÜİK, Kalkınma Bakanlığı.*

	Sektör Payları (%)				Katma Değer Artış Hızları (%)			
Sektörler	**2009**	**2010**	**2011(1)**	**2012(2)**	**2009**	**2010**	**2011(1)**	**2012(2)**
Tarım	8,3	8,4	8,3	8,2	3,6	2,4	6,0	3,0
Sanayi	19,1	19,2	19,2	19,1	6,9	12,6	7,2	3,5
Hizmetler	72,6	72,4	72,5	72,7	3,2	8,5	7,8	4,3

(1) Gerçekleşme tahmini
(2) Program

2012 Yılı Programı'nda hizmetler alanında Türkiye'nin rekâbet gücünün geliştirilmesi, katma değeri yüksek alanların payının ve bu alandaki istihdam seviyesinin yükseltilmesi, hizmet ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesi temel amaç olarak belirlenmiştir.

Tablo 6.3
Hizmetler Sektöründeki Gelişmeler (Yüzde)

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı, 2012 Yılı Programı, s. 178.*

	2004	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
GSYH İçindeki Payı(1)(2)	70,2	70,4	71,6	7,4	72,6	72.6	72,4	72,5(3)
Hizmet Ticaret Geliri/ Toplam Mal İhracatı	33,5	34,3	27,3	25,1	24,9	30.5	28,2	27,1(4)
İstihdam İçindeki Payı(2)	50,9	53,5	55,1	55,7	55,4	56.2	54,9	54,3(5)

(1) Cari fiyatlarla *(2) İnşaat sektörü dahil edilmiştir.* *(3) Tahmin*
(4) Ocak-Ağustos *(5) Ocak-Temmuz*

	Girişim Sayısı (Yüzde Pay)		Çalışan Sayısı (Yüzde Pay)		Katma Değer (Yüzde Pay)		Katma Değer Oranı	
	2008	2009(2)	2008	2009(2)	2008	2009(2)	2008	2009(2)
HİZMETLER	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**0,38**	**0,41**
İnşaat	4,2	4,9	9,8	9,7	9,9	8,9	0,20	0,20
Finans ve sigorta faaliyetleri(3)	0,4	0,8	3,5	4,1	16,8	28,1	0,63	0,78
Ticaret	52,0	50,2	42,9	40,8	32,5	56,3	0,47	0,45
Turizm	9,3	9,3	9,1	8,7	3,9	3,6	0,30	0,30
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	19,3	19,2	13,7	14,3	17,7	15,2	0,29	0,28
Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri	7,1	7,9	12,5	13,8	13,2	12,4	0,47	0,49
Eğitim	0,4	0,4	2,3	2,4	1,7	1,6	0,56	0,58
Sağlık	1,7	1,7	2,7	2,8	2,7	2,5	0,50	0,49
Diğer hizmet faaliyetleri	5,6	5,6	3,4	3,5	1,6	1,4	0,35	0,30

(1) *NACE Rev. 1.1* (2) *Geçici*
(3) *NACE (EFIS) Rev. 2 2009 yılında kapsam genişletilmiştir.*

Tablo 6.4
Hizmetler Sektöründe Temel Göstergeler

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı, 2012 Yılı Programı, s.179*

Küreselleşen dünyada hizmetler sektörünü etkileyen eğilimler arasında hizmetler sektöründe teknoloji kullanımının yaygınlaşması, yeni hizmet alanları ve mesleklerin ortaya çıkması, hizmet sunumunun yaygınlaşması, üretim ve hizmet alanlarının bütünleşmesi ve dış kaynaklardan edinmenin (outsourcing) önem kazanması sayılabilir.

Hizmetler sektörünün diğer iki temel sektöre (tarım ve sanayi) göre GSYH'ye katkısını ve GSYH içindeki payını açıklayınız.

SIRA SİZDE 1

TİCARET SEKTÖRÜ

Türkiye'de ticaret, hizmetler sektörünün en önemli alt sektörlerindedir. Ticaret sektörünün tarım ve sanayi gibi temel sektörlerin yanı sıra diğer hizmet alt sektörleri olan ilişkisi, özellikle üretim ve istihdam açısından önemlidir. Ticaret sektöründe faaliyet gösteren işletme sayısı dikkate alındığında, yoğun bir rekâbetten söz edebiliriz. Sektördeki rekâbet ve verimlilik baskısı, teknoloji kullanımı ile modern tedarik zinciri yönetimi ve kombine taşımacılık sistemlerinin önemini artırmaktadır. Bilgisayar kullanımının ve online işlemlere güvenin giderek artması ve elektronik ticaretin (e-ticaretin) yaygınlaşması ticaret hizmetlerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Türkiye ekonomisinde 2008 yılının ikinci çeyreğinden sonra uluslararası piyasalarda yaşanan dalgalanmalar yurtiçi talebi ve yatırımları olumsuz etkilemiş, ulusal gelirde ve çeşitli sektörlerde daralmaya yol açmıştır. Bu durumdan en çok etkilenen sektörlerden biri ticaret sektörü olmuştur. Sektörde 2008 yılının üçüncü çeyreğinden sonra başlayan daralma, 2009 yılında da sürmüştür. Talepteki canlanmaya bağlı olarak ticaret sektörü 2010 yılından sonra yeniden büyüme eğilimine girmiştir.

Ulusal gelir hesaplarında toptan ve perakende ticaret diğer bir deyişle *iç ticaret,* ulusal gelire katkı açısından bütün hizmet sektörleri arasında en hızlı gelişen alt hizmet sektörüdür. Turizm sektörünü de kapsayan ticaret alt sektörünün 1970 yılında %11,9 olan ulusal gelire katkısı, 1980'de %16'ya ve 10 yıl sonra %19,1'e çıkmıştır.

Toptan ticaret yapan işletmeler arasında ilk sırada gıda maddeleri, ikinci sırada dokuma-giyim eşyası ve mobilya, üçüncü sırada ise kereste ve yapı malzemesi ticareti yapan işyerleri gelmektedir. Benzer sıralama, *perakende ticaret* işyerleri için geçerli değildir. Türkiye'de 1-4 kişinin çalıştığı küçük işletmeler, toplam işyerleri sayısının %89'unu oluşturmaktadır. 100 ve daha fazla kişinin çalıştığı işyeri sayısının toplam içindeki payı %0,2'dir. Buna karşılık toplam istihdamın dörtte birine yakın kısmını bu işyerleri sağlamaktadır.

Ticaret hizmetleri sektöründe rekâbetçi bir ortamda verimlilik artışının sağlanması, faaliyet hacminin büyütülmesi, teknoloji ve yenilikçiliğin özendirilmesi, KOBİ'lerin rekâbet imkanlarının geliştirilmesi temel amaçtır.

Ticaret sektörü diğer sektörlerle olan yakın bağlantısı sebebiyle diğer sektörlerdeki gelişmelerden etkilenmekte ve bağlantılı olduğu sektörlerdeki faaliyetleri doğrudan etkilemektedir. Mali krizden büyük ölçüde etkilenen ticaret hizmetleri sektörünün GSYH içindeki payı düşmüştür. Ticaret hizmetlerinin 2007 yılında %14,5 olan GSYH içindeki payı 2010 yılında %13,5'e gerilemiştir. 2010 yılında GSYH %9, hizmetler %8,5 oranında gelişirken, ticaret hizmetleri %11,6, toptan ve perakende ticaret hizmetleri ise %13,5 oranında büyümüştür.

SIRA SİZDE 2

2008 krizinden en fazla etkilenen sektörlerden biri neden ticaret hizmetleri sektörü olmuştur?

ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ

Ulaştırma sektörü, kara, hava, deniz ve demiryolları taşıma faaliyetlerini kapsamaktadır. Türkiye'nin geniş yüzölçümü ve üç tarafının denizlerle çevrili olması, Asya ile Avrupa arasında önemli bir geçiş noktası olması sebebiyle sektörün ekonomideki yeri önemlidir. Osmanlı Devleti zamanında ihmal edilmiş olan sektör, Cumhuriyet Dönemi'nde hızla gelişmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha çok demiryollarına, 1950'li yıllardan sonra ise karayollarına önem verilmiştir.

Atatürk, Millet Meclisi'nin 1 Mart 1922 tarihli toplantısında yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: *"İktisad hayatının faaliyet ve zindelisi ancak münakale vasıtalarının, yolların, şimendiferlerin, limanların hali ve derecesiyle mütenasiptir."*

Atatürk aynı tarihlerde gazetelere verdiği demeçte ise konunun önemini şöyle belirtmiştir: *"Memleketin bütün merkezleri yekdiğerine az zamanla şimendiferle bağlanacaktır. Mühim maden hazineleri açılacaktır. Memleketimizin baştan nihayete kadar harap manzarasını mamureye tahvil etmekten ibaret olan gayenin temel taşları her yerde gözleri tesrir edecektir."*

Ekonominin büyümesi ve pazar için üretim yapabilmesi, ulaştırma ile haberleşme hizmet alt sektörlerinin gelişimine bağlıdır.

Ulaştırma sektöründeki amaç, gelişen ekonomik ve sosyal yaşamın ihtiyacı olan ulaştırma altyapısının zamanında, ekonomik ve güvenli bir şekilde inşaa edilmesidir. Ekonominin pazara açılması ve bölgesel fiyat farklılıklarının ortadan kalkması, sektörün büyümesiyle mümkündür. Sektörde toplam yatırımlarda kamunun payı azalmakla birlikte yine de özel sektörden fazladır.

Türkiye'de yük taşımalarında ağırlık karayollarındadır. Yurtiçi yük taşımalarının %90'nı karayolları ile yapılmaktadır. Ucuz ve güvenli demiryollarının payı %3, denizyollarının payı ise %6,3'tür.

Ülkeler	Birim	2009	2010	2011(7)
DEMİRYOLU ULAŞIMI				
Yolcu Taşıma (Yurt içi)	Milyon-Yolcu-Km	3.469	3.493	3.985
Yük Taşıma (Yurt İçi)	Milyon-Ton-Km	9.308	10.282	10.560
Yük Taşıma (Yurt Dışı)	Milyon-Ton-Km	855	1.018	1.040
DENİZYOLU ULAŞIMI				
Yük Taşıma (Yurt içi)(1)	Milyon-Ton-Km	11.410	12.583	13.464
Yük Taşıma (Yurt Dışı)(2)	Milyon-Ton-Km	828.500	936.200	1.027.000
Türk Deniz Ticaret filosu Tankı (300 Grt ve Üstü)	Bin DWT	8.110	8.730	9.350
HAVAYOLU ULAŞIMI				
Yolcu Taşıma (Yurt içi)(3)	Milyon-Yolcu-Km	6.819	8.007	8.791
Yolcu Taşıma (Yurt dışı)(3)	Milyon-Yolcu-Km	33.311	39.943	43.857
KARAYOLU ULAŞIMI				
Yolcu Taşıma (Yurt içi)(4)	Milyon-Yolcu-Km	212.464	226.913	239.393
Yük Taşıma(Yurt İçi)(4)	Milyon-Ton-Km	176.455	190.365	201.787
BORU HATTI ULAŞIMI				
Yük Taşıma (Yurt içi)(5)	Milyon-Ton-Km	2.743	2.520	1.766
Yük Taşıma(Yurt Dışı)(5)	Milyon-Ton-Km	56.038	54.242	57.028
Doğal Gaz(6)	Milyon-Sm3	35.856	38.037	41.213

(1) Denizcilik Müsteşarlığı tarafından hesaplanan taşıma miktarları
(2) Deniz yoluyla yapılan taşımaların tümünü kapsayan hesaplanmış tahmini taşıma miktarları
(3) Yalnız THY tarafından yapılan taşımalar
(4) KGM'nin sorumluluğu altındaki yol ağında yapılan taşımalar
(5) Yalnız ham petrol taşımaları
(6) Rusya Federasyonu, Nijerya, Cezayir, Azerbaycan ve İran'dan ithalatı yapılan ve spot piyasadan temin edilen toplam doğal gaz taşımaları
(7) Gerçekleşme tahmini

Tablo 6.5
Ulaştırma Alt Sektörlerindeki Gelişmeler

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı, 2012 Yılı Programı, s.120.*

2008 ve 2009 yıllarında seçilmiş bazı ülkelerde bin kilometre yüzölçümü başına karayolu, otoyol ve demiryolu yoğunluğu aşağıdaki tabloda verilmiştir. Türkiye, karayolu, otoyol ve demiryolu yoğunluğu bakımından diğer ülkelerin çok gerisindedir.

Ülkeler	Karayolu Yoğunluğu km/1.000 km² (2008)	Otoyol Yoğunluğu km/1.000 km² (2008)	Demiryolu Yoğunluğu km/1.000 km² (2009)
Çek Cumhuriyeti	704	8	120
Fransa	575	16	55
Almanya	612	35	95
Belçika	457	58	117
Avustralya	406	20	64
AB-27	484	18	49
Türkiye	76(1)	3	12

(1) Yalnızca otoyollar, devlet ve il yolları dikkate alınmıştır

Tablo 6.6
Bazı AB Ülkeleri ile Ulaştırma Alt Sektörlerinin Karşılaştırması

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı, 2012 Yılı Programı, s.121.*

Karayolları ve Ulaştırma

Osmanlı Devleti'nden devir alınan düşük standartlı karayolu uzunluğu 13.900 km'dir. Büyük bir ülke için bu yol miktarı çok düşüktür. Bu sebeple ülkenin bölgeleri ve kentleri birbirinden kopuk kalmıştır. Türkiye'de 1950 yılında Demokrat

Parti'nin iktidara gelmesiyle karayolları yapımı hızlandırılmıştır. 1950 yılına kadar ülkede üstyapılı karayolu uzunluğu 24.200 km'dir.

1950 yılında 5539 sayılı Yasa ile Karayolları Genel Müdürlüğü kurularak devlet yollarının bakım ve onarımından bu kuruluş sorumlu tutulmuştur. Katma bütçeli, tüzel kişiliğe sahip Genel Müdürlük önceden Bayındırlık Bakanlığına bağlı iken, günümüzde Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'na bağlanmıştır. Günümüzde karayolları, devlet, il ve köy yolları olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.

Devlet yolları, bölge ve il merkezlerini, deniz ve hava limanlarını birbirine bağlayan birinci derecede ana yollardır. İl yolları, il sınırları içindeki ikinci derecede yollardır. Bu yollar kent, kasaba, ilçe ve bucak merkezlerini birbirlerine, il merkezlerine ve komşu ildeki en yakın merkezlere bağlar. Bu yolların yapım, bakım ve onarımını ayrı kamu kuruluşları gerçekleştirmektedir.

Türkiye'de ulaştırma sektörü yolcu ve yük taşıma esasına göre analiz edildiğinde karayolu taşımacılığının büyük ağırlığı olduğu görülmektedir.

2012 yılında Türkiye'de 2.080 km otoyol, 31.395 km devlet, 31.390 km il yolu vardır. Toplam yol uzunluğu 64.865 km'dir. Devlet ve il yollarının % 92'si, köy yollarının % 29'u asfalt kaplıdır.

Kamyon ve kamyonetle yük, otobüs ve minibüs ile yolcu taşımacılığı Türkiye'de son yıllarda en yaygın küçük işletmecilik alanı olmuştur. Binek otomobili sayısındaki artış buna eklendiğinde, karayollarında aşırı yoğunluklar ortaya çıkmakta ve ölümcül kazaların sayısı artmaktadır.

1923 yılında motorlu karayolu taşıtı 19 bin adet iken, bu miktar 1950 yılında 340 bine yükselmiştir. 2000 yılında 8.320 bin adet olan karayolu taşıt sayısı (4.422 bini otomobil) 2011 yılında 15.299 bin adede (7.667 bin adedi otomobil) çıkmıştır.

Karayolları, hem yolcu hem de yük taşımacılığında büyük yük altındadır. Türkiye'de yük taşımacılığının %90'lar düzeyinde karayolu ile gerçekleştiriliyor olması karayollarındaki ağır taşıt trafiğini artırmakta ve bu durum trafik güvenliğini azaltmaktadır.

Son dönemde yeni karayolu inşaatlarının yanı sıra ulaşımda standartları yükseltmeye yönelik yenileme yatırımları artmıştır. Fakat karayollarındaki araç yoğunluğu ve trafiğe yeni çıkan araç sayısının hızla artması, çözüm arayışlarını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle ulaştırmada ağırlığın karayollarından diğer ulaştırma şekillerine kaydırılması gerekmektedir.

Demiryolları ve Ulaştırma

Karayollarının hızlı gelişimine karşılık, demiryollarında Cumhuriyet Dönemi'nde önemli bir atılım gerçekleştirilememiştir. Yüksek taşıma potansiyeline ve yük taşımacılığındaki ekonomik olma özelliğine rağmen demiryolu yapımı ve işletmeciliğine gereken önem Cumhuriyetin ilk yıllarında verilmiş fakat daha sonra bu politika terk edilmiştir.

19'ncu yüzyılda İngiltere'de başlayan demiryolu ulaşımı, Osmanlı Devleti'nde ilk defa İzmir-Aydın hattının (130 km) açılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu hattın inşa ve işletme hakkı 1856 yılında bir İngiliz şirketine ayrıcalık olarak verilmiştir. 11 Temmuz 1866 tarihinde 130 km'lik bu ilk hat işletmeye açılmış, bunu 10 Ocak 1867 tarihinde 193 kilometrelik İzmir-Turgutlu hattı izlemiştir.

Padişah Sultan Aziz'in izniyle, İstanbul-Bağdat demiryolunun yapımına 4 Ağustos 1871 tarihinde Avusturyalılar tarafından başlanılmıştır. 1873'ün Ağustos ayında demiryolu İzmit'e ulaşmış, 1880 yılında yapım ve işletilmesi İngilizlere bırakılmıştır. 1889 yılında yapımına yeniden başlanmış, İzmit-Ankara arası 31 Aralık 1892 tarihinde işletmeye açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet yönetimine 4.136 kilometre demiryolu devredilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan demiryollarının uzunluğu yaklaşık 4.136 km'dir. Cumhuriyet Dönemi'nde yabancıların ellerindeki demiryolları 25 Mayıs 1924 tarihinde çıkarılan 506 sayılı Yasa ile millileştirilmiş ve *Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi* kurulmuştur.

1928-1937 yılları arasında 8 adet demiryolu ve liman şirketi satın alınarak 120.5 milyon TL ödenmiştir. 1923-1938 döneminde yeni demiryolu yapımına önem verilmiş ve 3.000 km'lik yeni hat döşenmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu, birer hatla Ankara'ya ve kıyı şehirlerine bağlanmıştır. Zamanın yöneticileri bu durumu şöyle ifade etmişlerdir: *"Demir ağlarla ördük ana yurdu".*

Türkiye Cumhuriyeti'nde demiryollarının yapımı ve işletilmesi, 31 Mayıs 1927 tarih ve 1042 sayılı Yasa ile kurulan *Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi'ne* verilmiştir. İdare, 1929 yılına kadar Nafıa (Bayındırlık), bu yıldan sonra Ulaştırma (günümüzde Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme) Bakanlığı'na bağlanmıştır. 29 Temmuz 1953 tarih ve 6186 sayılı yasa ile KİT'e dönüştürülerek Türkiye Cumhuriyet Devlet Demiryolları (TCDD) İşletmesi adını almıştır.

4 Nisan 1971 tarih ve 1381 sayılı Yasa, TCDD işletmesinin sermayesini 8 milyar TL'ye çıkarmıştır. TCDD, günümüzde 7 işletme bölgesine ayrılmış olup, 987 gar ve istasyona sahiptir. Demiryollarının inşası, Bayındırlık Bakanlığı tarafından yapılmakta ve daha sonra TCDD'ye 5487 sayılı yasa gereğince devredilmektedir. TCDD Türkiye Cumhuriyeti'ndeki demiryolu taşımacılığını düzenleyen, işleten ve kontrol eden resmi kurumdur.

Türkiye'de 2012 yılında demiryolu ağı 888 km'si hızlı tren hattı, 8.722 km'si konvansiyonel ana hat ve 2.330 km'si tali hat ve istasyon yolları olmak üzere toplam 11.940 kilometredir. Toplam ağın %33'ü sinyalli ve %26'sı elektriklidir. Hem demiryolu yoğunluğu hem de mevcut demiryolları üzerindeki trafik yoğunluğu yetersizdir. Ayrıca, %26 olan elektrikli hat oranı, %52.2 olan AB-27 ortalamasının çok altındadır.

Ana kentler arasındaki koridorlarda taşımacılık eski altyapı üzerinde sürdürülmektedir. 2010 yılı verilerine göre, demiryolu ile yolcu taşımacılığında toplam sayı yaklaşık 85 milyon kişiye ulaşmıştır. Toplam yolcu taşımacılığının üçte ikisi banliyö hatlarında gerçekleştirilmiştir.

Demiryolu altyapısının en önemli sorunu büyük nüfuslu kentler arasındaki demiryolu hatlarının yüksek hız ve kaliteli servise uygun olmamasıdır. Bu sebeple ana hatlarda yolcu taşımacılığı istenilen düzeyde değildir. Bu eksikliği gidermek için Ankara-Eskişehir hızlı tren hattı yapımı 5 yılda tamamlanmış ve 19 Ocak 2010 tarihinde hizmete açılmıştır. Ankara-Konya hızlı tren hattında ise 23 Ağustos 2011 tarihinden itibaren yolcu taşınmaya başlanmıştır.

Ankara-Eskişehir Hızlı Tren Hattı'nın km maliyeti 3,6 milyon Euro/km'dir. İnönü-Köseköy kesiminde yaklaşık 40 km tünel ve 17 km viyadük yapılacağından 2.etap yapım maliyeti yaklaşık 6 milyon Euro/km'dir. Ankara-İstanbul arasındaki hattın toplamı 533 km olup tümü sinyalli ve elektriklidir.

Türkiye'nin iki büyük kentini birbirine bağlayacak olan Ankara-İstanbul hızlı tren hattının 2013 yılında tamamlanması hedeflenmektedir. Hızlı tren projelerinin, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayacak olan Marmaray'ın ve diğer demiryolu hatlarındaki yenileme yatırımlarının bitirilmesiyle demiryolu ulaştırmasının Türkiye ekonomisindeki ağırlığı artacaktır.

Denizyolları ve Ulaştırma

Deniz ulaşım hizmetleri, liman ve iskeleler arasındaki her türlü mal ve insan taşınmasını kapsar. Özellikle mal ulaşımında denizde taşıma en ucuz olandır. Özellikle ülkelerarası taşımacılıkta çok avantajlıdır. Bu avantajlarından dolayı günümüzde dış ticarete konu olan malların %80'inin taşınması denizyolu ile yapılmaktadır.

Türkiye'de yurtdışı yük taşımacılığında denizyolları, karayollarının ardından ikinci sırada gelmektedir. Ortalama bir hesapla karayolu ile yapılan ulaştırmaya göre deniz ulaştırması 75'e 1 oranında daha ucuzdur. Çünkü karayolunda 1 metre hızla 1 beygir gücü enerji ile taşınabilen bir ağırlık demiryollarında 8 kat, denizyollarında ise 75 kat daha fazladır. Ayrıca, denizyolunun inşa ve bakım gideri yoktur.

Türkiye, üç tarafı denizlerle çevrili ve büyük oranda suyoluna sahip olmasına rağmen, bu avantajını yeterli ölçüde kullanamamaktadır. Bu durumun iyileştirilmesi, ulaşımın deniz yoluna kaydırılması ülke ekonomisi, emniyetli taşıma ve çevre kirliliği açısından çok önemlidir.

Dünya denizyolu ticaretinde *konteynır taşımacılığı* büyük bir hızla artmaktadır. Konteynır taşımacılığı sayesinde limanlara gelen yük miktarı çoğalmıştır. Klasik taşımacılığın limana bağımlı olan sınırları konteynırlarla birlikte kapıdan kapıya taşımacılığa kadar genişlemiş, limanlar konteynırların geçiş noktası durumuna gelmiştir. Konteynır taşımacılığı, özellikle pahalı mallar ve yükleme-boşaltmada zarar görme ihtimali yüksek olan mallar ile soğutma tertibatıyla taşınması gereken yüklerin taşınmasında büyük kolaylık sağlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kıyılarının uzun olması dolayısıyla 1909 yılında kurulan Osmanlı Seyrisefain İdaresi, Türk kıyıları arasındaki deniz taşımacılığı hakkı yabancılara bırakıldığı için başarılı olamamıştır. Lozan Anlaşması ile Türkiye, kendi kıyıları ve Türk karasularında gemi işletme hakkını (kabotaj hakkı) yabancılardan almıştır.

Kabotaj: bir ülkenin kendi karasuları içinde kalan deniz çevresini kullanması (ya da kullandırtması) hakkıdır.

Kabotaj hakkı, Cumhuriyet Türkiyesi'nin elde ettiği uluslararası başarıların başında gelir. Bugünkü deniz ticaret filosu, sermaye varlığını kabotaj hakkını kullanarak yapmıştır. Bu hak, Osmanlı Devleti zamanında mevcut kapitülasyonların kaldırılması sonucu elde edilmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması ise Lozan Barış Anlaşması'nın 28'inci maddesi ile sağlanmıştır.

1926'dan önce Türk limanları arasındaki yük ve yolcu taşımacılığı yabancıların tekelinde idi.

Kabotaj tekeli, 815 sayılı *Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Karasuları Dahilinde İcrayı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanun* ile 19 Nisan 1926 tarihinde yasallaştırılmıştır. 1 Haziran 1926 da Lozan Anlaşması'na dayanılarak Türk limanları arasında sadece Türk gemileri eşya ve yolcu taşıma hakkını sahip olmuştur.

Osmanlı Seyrisefain İdaresi, Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye Seyrisefain İdaresi'ne dönüşmüş, 1933 yılında limanlar arasında yolcu taşıma hakkı, özel teşebbüsten alınarak devlete bırakılmıştır. 1938 yılında *Denizbank* kurulmuş, 1939'da iktisadi devlet teşekkülü olan Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü oluşturulunca, Denizbank bu kuruluşa devredilmiştir.

1952 yılında 5842 sayılı yasa ile Denizcilik Bankası TAO, Denizyolları Umum Müdürlüğü'nün yerini almak üzere Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı bir katma bütçeli kuruluş olarak yeniden organize edilmiştir. 20 Temmuz 1960 tarih ve 23 sayılı yasa ile iktisadi devlet teşekkülü (İDT) olmuştur.

Denizcilik Bankası Deniz Nakliyatı TAO, dünya ve Türkiye denizlerinde yük taşımacılığı yapmak üzere 5842 sayılı yasaya göre kurulmuştur. Denizcilik sektörüne finansman sağlamak amacıyla kurulan Denizbank 1992 yılında Emlak Bankası çatısı altına alınmış, 1997 yılında ise mevcut yapıdan çıkartılıp özelleştirilmiştir. Denizcilik faaliyetlerine devam eden Deniz Nakliyat ise 2000 yılında özel sektöre devredilmiştir.

Deniz ulaşımı Türkiye için çok önemlidir. Türkiye, denizle iç içe yaşayan bir ülkedir. Kıyılarımızın uzunluğu Akdeniz'in boyunun 2.5 katı kadardır. İllerin %40'nın denizle kıyısı vardır. Türkiye, Anadolu kıyısı 6.480 km, Trakya kıyısı 786 km ve adalar kıyısı 106 km olmak üzere toplam 8.333 km kıyı şeridine sahiptir. Buna karşılık Fransa'nın kıyı uzunluğu 3.210 km, İspanya'nın 3.144, İtalya'nın ise 7.945 km'dir.

Elleçleme, gümrük gözetimi altındaki eşyanın asli niteliklerini değiştirmeden istiflenmesi, yerinin değiştirilmesi, büyük kaplardan küçük kaplara aktarılması, kapların yenilenmesi veya tamiri, havalandırılması, karıştırılması ve benzeri işlemleri ifade eder.

Ölçek ekonomisi yakalanamadığı için Türkiye'deki limanlara yeterli yük çekilememekte, Türkiye deniz yolunda transit bir ülke olamamaktadır. Bu sebeple Türkiye'de liman başına *elleçlenen* (handling) yük miktarları AB'nin Akdeniz'deki limanlarındaki ortalamalardan düşük kalmaktadır. Türkiye'nin denizyolunda transit ülke olması için limanlardaki yük ve elleçleme miktarının Akdeniz'deki önemli limanları geçmesi gerekmektedir.

Deniz güvenliği konusuna yönelik olarak Türk bandırasının sicili son dönemde iyileşme göstermiş, Türkiye'nin dış ticaretinin %50'sinin gerçekleştiği AB ülkeleri nezdindeki kara listenin çok yüksek risk kategorisinden orta-yüksek risk kategorisine geçilmiştir.

Havayolları ve Ulaştırma

Havayolu ile ulaşım 20'nci yüzyılda büyük gelişim göstermiştir. Zaman kavramının giderek önem kazandığı günümüzde havayolları, ulaşım hizmetleri sektöründe stratejik bir öneme sahiptir. Bu özelliğinden dolayı Cumhuriyet'in ilanından 10 yıl sonra 20 Mayıs 1933 tarih ve 2187 sayılı yasa ile Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak Havayolları Devlet İşletme Dairesi kurulmuştur. Daire, 1935 yılında Bayındırlık Bakanlığı'na bağlanmış, 1938'de 3424 sayılı yasa ile Ulaştırma Bakanlığı içinde bir İDT olan Devlet Hava Yolları'na dönüşmüştür.

1955 yılında 6623 sayılı Yasa'nın verdiği yetkiyle 01.03.1956 tarihinde yerli ve yabancı sermayeli (60 milyon TL sermayesi) Türk Hava Yolları (THY) Anonim Ortaklığı kurulmuştur. Uzun süre hava ulaşımında tekel konumunda olan THY, 1990'lı yılların başlarında özel hava yollarına da ulaşım hizmeti sunma hakkının verilmesiyle tekel olma konumunu kaybetmiştir.

26 Nisan 2001 tarihinde 4647 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Böylece, sivil havacılığı düzenlemeye yönelik çok önemli bir reform gerçekleştirilmiştir. Mevcut yasanın 25'inci maddesi, *"ruhsat sahibinin ücret tarifeleri ile uygulama tarihini, yürürlüğe koymadan üç gün önce duyurmak kaydıyla ticari ve ekonomik şartlara uygun olarak belirleyeceği"* şeklinde değiştirilmiştir.

2008 yılında THY, ayrıca Anadolu Jet olarak özellikle iç hat uçuşlarına başlamıştır. Türk Hava Yolları, 2003 yılında 104 olan uçulan nokta sayısını 2012 yılı başında 149 dış, 40 iç hat olmak üzere 189'a çıkarmıştır. Toplam uçak adedi 2012 yılında 179 adettir.

Havayolu taşımacılığı sektörüne sağladığı denetim ve hizmet karşılaştırma programları ile kuruluşların ürün ve hizmet kalitesini denetleyen Skytrax 2011 değerlendirmesinde (100'ün üzerinde değişik uyruktan 18.8 milyon yolcu arasında gerçekleştirilen anketler sonucu) Türk Hava Yolları 2011 Dünya Havacılık Ödülleri'nde Avrupa'nın En İyi Havayolu ve Güney Avrupa'nın En İyi Havayolu ödüllerini almıştır.

Türkiye'de başlıca özel havayolu olarak Onur, Pegasus, Sun Ekspres ve Atlas Havayolları iç ve dış hatlarda hizmet sunmaktadır. Havacılık sektöründe artan rekâbete paralel olarak ekonomik büyüme ve kişi başına gelirdeki artış, sektörün gelişmesini hızlandırmıştır.

2010 yılında havalimanı ve meydanlarında gerçekleşen yolcu trafiği 52,3 milyon, iç hatlarda 50,5 milyon ve toplamda 102,8 milyon yolcu olmuş, bu sayı 2011 yılında 118 milyon yolcuya ulaşmıştır. Havayolu ile yolcu ve yük taşımacılığında artan rekâbet ile birlikte sektörün istihdam katkısı da artmıştır. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı 2011 verilerine göre sektörde 170 işletme faaliyet göstermekte ve bu işletmelerde yaklaşık 110 bin kişi istihdam edilmektedir.

Boru Hatları Taşımacılığı

Dünya ekonomisinde ham petrol ve petrol ürünleri taşımasında denizyolları yanında boru hattı taşımacılığı 1960'lardan sonra hızlı bir gelişim göstermiştir. Boru hatları iç çapı 30-120 cm olan çelik veya plastik borulardan yapılır. Petrol'ün hareketi sağlamak için boru hatları ile birlikte pompa istasyonları inşa edilir.

Çoklu kullanım için yapılan boru hatlarında nakil işlemi iki veya daha çok farklı ürünü aynı hattan ard arda gönderilerek yapılır. Ham petrol belli miktarlarda balmumu veya parafin içerir. Soğuk iklimlerde balmumu boru hattı içerisinde artış gösterebilir. Balmumu birikimi periyodik olarak hat boyunca temizlenir.

Türkiye'de ilk boru hattı 1966'da Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından Batman-Dörtyol (İskenderun Körfezi) arasında döşenmiş ve işletmeye açılmıştır. Bu hat, TPAO yanında Shell ve Mobil'in Siirt ve Diyarbakır illerindeki üretim arazilerine ikincil hatlarla bağlanmıştır.

Türkiye-Irak Petrol Boru Hattının inşasına 1974'te başlanmış, hat 25 Mayıs 1977'de işletmeye açılmıştır. Toplam 891 km uzunluğundaki hattın 340 km'si Irak'ta, 641 km'si Türkiye'dedir. Bu hat Kerkük'ten başlamakta, Habur Çayı üzerinden Türkiye'ye geçmekte ve İskenderun Yumurtalık'ta son bulmaktadır.

Hat üzerinde ikisi Irak'ta, üçü Türkiye'de beş pompalama istasyonu vardır. Kapasitesi günde 700 bin varil hesabıyla yılda 35 milyon tondur. Pompalama istasyonları eklendiğinde kapasite günde 900 bin varile (yılda 45 milyon tona) çıkabilmektedir. Türkiye bu boru hattından ton başına belirli bir taşımacılık ücreti almakta, ayrıca nakledilen ham petrolün %40'ına kadar kısmını satın almak seçeneğine sahip bulunmaktadır. Hat, sermayesinin tamamı TPAO'ya ait BOTAŞ tarafından işletilmektedir.

Türkiye, Kerkük-Yumurtalık Hattının ikinci bölümünün inşa giderlerinin Irak Hükümeti tarafından üstlenilmesi karşılığında 1986 yılından sonra Musul petrollerinden Lozan Anlaşması uyarınca alması gereken payı, Birinci Özal Hükümeti döneminde Irak ile yapılan anlaşma sonunda bütçeden çıkarmıştır.

5 Mayıs 1926'da İngiltere ile Türkiye arasında yapılan anlaşma ile Irak sınırına son şekli verilmiş, Türkiye'ye 25 yıl süreyle Irak petrollerinin %10'u karşılığında toplam 5,5 milyon sterlin ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. 1927'den 1955'e kadar bu pay ödenmiştir (toplam ödeme 3,5 milyon sterlin). Geriye kalan 2 milyon sterlin tahsil edilememiş, fakat Türkiye 1986 yılına kadar tahsil edilemeyen bu payı bütçesine alacak olarak kaydetmiştir.

Bu durumu, eski Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler şöyle açıklamıştır: *"Musul petrolleri Abdülhamit Han'ın şahsi malıydı. O dönemde İngilizler, Musul petrolleri üzerinde oyunlar oynamaya başlayınca Abdülhamit Han, petrol kuyusunu üzerine almış. Ölünce, Ermeni asıllı Fransız avukatı, bu petrol kuyularını izinsiz olarak İngilizlere satmış, parasını da varislerine ödememiş, Bu konu, Türkiye ile İngiltere arasında dava konusu olmuş. Lozan Anlaşması'na kadar ihtilaf devam etmiş. Sonunda İngiltere ile anlaşma yapılmış. Bir kanunla padişah malları devlete kaldığı için petrol payı da bütçeye gelir kaydedilmiş. 1950'li yıllara kadar petrol payını almışız ama sonra Irak bu payı ödememiş. Ama bu uygulama bütçenin gerçekçiliğini ortadan kaldırıyordu. Gelir kaleminde Musul petrol payı vardı ama bütçeye giren para yoktu. Bütçe o nedenle açık veriyordu. Türkiye ile Irak arasında bir anlaşma yapılarak sembolik olarak görülen bu alacağımızdan vazgeçildi, karşılığında Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın ikinci bölümü inşa edildi, masraflarını da Irak hükümeti karşıladı. O nedenle 1986 yılından itibaren bütçeden bu kalem çıkarıldı."* (Karluk, 2007, s. 265).

Hazar havzasındaki ülkelerde üretilen ham petrolü boru hattı ile Akdeniz üzerinden dünya pazarlarına ulaştıracak Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ana İhraç Boru Hattı Projesi 2005 yılında tamamlanmış ve hatta (BTC'ye) 25 Mayıs'ta petrol pompalanmaya başlanılmıştır. BTC'nin finansmanı için 2.6 milyar dolar harcanmıştır. Boru hattının 1.076 km'lik kısmı (tamamı 1.770 km) Türkiye'dedir. Projenin maliyetinin %30'u öz kaynak katkıları ile sağlanmıştır. Proje süresince 10 hükümet değişmiştir. İlk anlaşma 1994 yılında yapılmış, inşaata ancak 2000 yılında başlanabilmiştir.

Şekil 6.1

Türkiye'de Tamamlanmış ve Proje Aşamasındaki Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

Kaynak: *http://www.commodities-now.com/reports/power-and-energy/8648-greek-turmoil-threatens-europes-gas-pipe-projects.html (04.03.2012).*

Karadeniz petrollerini Akdeniz'e taşıyacak Trans Anadolu Petrol Boru Hattı (TAP) projesinin temeli Adana-Ceyhan'da düzenlenen bir törenle Mayıs 2007'de atılmıştır. TAP, Karadeniz sahilinde Samsun-Ünye arasından başlayan ve Akdeniz kıyısında Ceyhan Petrol Terminalinde son bulan 555 km uzunluğunda Türkiye'yi kuzey-güney doğrultusunda kesen ham petrol boru hattı sisteminin geliştirilmesini kapsayacaktır.

Mavi Akım Rusya'dan Türkiye'ye doğal gaz nakletmek için Karadeniz geçişli boru hattıdır. Gazprom boru hattının Rus topraklarında kalan bölümünün işletmesini üstenmiştir. Türk topraklarında bulunan bölümün işletmesi BOTAŞ tarafından gerçekleştirilmektedir. Mavi Akım 17 Kasım 2005 tarihinde açılmıştır. Hattın uzunluğu 1200 kilometredir. 380 kilometresi Karadeniz'in altından geçmektedir. Deniz altındaki boru hattı 2 bin 140 metre derinlikle yeryüzünün en derindeki boru hattıdır. 1997 yılında imzalanan anlaşmaya göre 25 yıl süreyle Türkiye'nin Rusya'dan yılda 16 milyar metre küp doğalgaz satın alması öngörülmektedir. Bu durum enerjide Rusya'ya bağımlılık yaratmaktadır.

Kazak ve Kafkasya doğal gazını Türkiye'den Avrupa'ya taşıyacak olan *Nabucco Hattı* ise projelendirme aşamasındadır. Hat, Ankara'da 13 Temmuz 2009 tarihinde hükümetler arasında imzalanan anlaşma ile güç kazanmıştır. Türkiye'den AB ülkelerine doğal gaz taşımak amacıyla yapılması düşünülen uzun geçişli bir boru hattı taşımacılığı projesidir.

4646 sayılı *Doğalgaz Piyasası Kanunu*, 18 Nisan 2001 tarihinde kabul edilerek 2 Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Doğalgaz piyasasında, ithal edilen doğal gazın iletimi, dağıtımı ve satışında Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. (BOTAŞ) Genel Müdürlüğü'nün, kent içi dağıtımında BOTAŞ ve belediye kuruluşlarının 397 sayılı KHK çerçevesinde aldıkları izinler ile oluşturdukları tekellerin kaldırılması, bu yasanın uygulanması ile sağlanacaktır.

Yasa'da öngörülen düzenlemeler ile doğal gazın temininden son kullanıcılara iletimine kadar olan aşamalarda, yatırımlar ile işletmecilik faaliyetlerinde, kamu idarelerinin düzenleyici işlevlerinin ve varlığının yanında özel girişimcilerin de yer almaları amaçlanmıştır.

SIRA SİZDE 3

Türkiye'de ulaştırma sektöründe karayolu taşımacılığının önemi nedir?

HABERLEŞME SEKTÖRÜ

Haberleşme faaliyetleri, ekonominin temel hizmet sektörlerinden biridir. Haberleşmenin etkinliği ile ekonomik gelişme (kalkınma) arasında yakın ilişki vardır. Bu sebeple 1980'li yılların başlarına gelene kadar haberleşme hizmetleri, devlet tekeli olarak yürütülmüştür.

1980'lerde başlayan özelleştirme faaliyetleri sonucunda haberleşmede, özellikle telefon hizmetlerinin özelleştirilmesi konusunda dünya ülkeleri büyük başarı sağlamışlardır. Arjantin, Pakistan, Güney Kore, Tayland, Peru, Portekiz, Şili, Hindistan, Malezya, Meksika, Endonezya, Yunanistan gibi Türkiye'ye benzer ekonomik yapıdaki ülkelerin hepsinde telefon şirketleri özelleştirilmiştir.

Türkiye'de PTT'nin T'sinin özelleştirilmesi konusunda son yıllarda büyük çabalar gösterilmiştir. Bu konuda çıkarılan yasanın bazı maddeleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. 6 Mayıs 1995 tarihinde ve 4107 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu'na Bazı Ek Maddeler Eklenmesi, Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Yasa çıkartılmış, Türk Telekomünikasyon A.Ş.'ye ait hisselerin en çok % 49'luk bölümünün devrine ilişkin esaslar düzenlenmiştir.

Bu yasa çerçevesinde %49'luk hissenin %10'luk bölümünün Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü'ne bedelsiz olarak devredilmesi, %5'lik bölümünün PTT Yardım Sandığı'na, %34'ünün ise özel kesimdeki gerçek ve tüzel kişilere satılması öngörülmüştür. 14 Haziran 1995 tarihli Özelleştirme Yüksek Kurulu Kararı ile Türk Telekomünikasyon A.Ş. hisselerinin %49'u özelleştirme kapsamına alınmıştır. Ancak, 29 Şubat 1996 tarihinde, 4107 sayılı Yasa'nın bazı maddeleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş ve bu maddelerle ilgili yürütmenin durdurulması kararı verilmiştir. Bunun üzerine özelleştirme çalışmaları durdurulmuştur.

Türk Telekom'un %55 hissesinin blok satış yöntemi ile Oger Telekom Konsorsiyumu'na 6.55 milyar dolar ile satışı Temmuz 2005'te gerçekleşmiştir.

1 Ağustos 1996 tarih ve 4161 sayılı yasa 1996 Ağustos ayında yürürlüğe girince, PTT'nin T'sinin özelleştirilmesinin önündeki engel ortadan kalkmıştır. 4161 sayılı Yasa, 4 Şubat 1924 tarih ve 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu'nun ek 17 ve 18'nci maddelerine ek fıkralar eklemiş, ek 21'inci madde ile bir geçici madde de bu Yasa'da yer almıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde haberleşme hizmetinin düzenli ve modern bir şekilde yapılması, PTT'nin 13 Temmuz 1953 tarih ve 6154 sayılı Yasa ile bir İDT'ye dönüştürülmesiyle mümkün olmuştur. Bu tarihten sonra haberleşme hizmetlerinde çok hızlı bir gelişim gözlenmiştir. 2000 yılında yürürlüğe giren ve 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu'nu değiştiren 4502 sayılı Telekomünikasyon Kanunu ile sektörde reform niteliğinde değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Temel değişiklik, sektördeki politika belirleme, düzenleme ve işletme fonksiyonlarının ayrılmasıdır.

Telekomünikasyon Kurumu, telekomünikasyon sektöründe adil ve serbest rekâbete dayalı dinamik ve güçlü bir piyasa oluşturmayı, sektör ile ilgili politikalara katkı sağlamayı, tüketici haklarının korunmasını sağlayıcı önlemleri almayı, frekans ve numara gibi kıt kaynakların planlanarak, etkin ve verimli kullanımını sağlamayı amaçlamaktadır.

Yasa ile Türk Telekomünikasyon A.Ş. (Türk Telekom), kamu iktisadi kuruluşu olmaktan çıkartılmış ve etkin çalışmasının sağlanması amacıyla özel hukuk hükümlerine tabi, kamunun sadece hissedar sıfatı ile temsil edildiği bir şirkete dönüştürülmüştür. Telekomünikasyon Yasası ile tüm telekomünikasyon hizmetlerinin, hizmetin niteliğine göre görev sözleşmesi, imtiyaz sözleşmesi, ruhsat veya genel izin yoluyla yürütülmesi hükmü getirilmiştir.

Ayrıca, *Telekomünikasyon Kurumu* adı altında bağımsız düzenleyici bir kurum oluşturularak rekâbetin sağlanmasına yönelik düzenleme faaliyetlerine başlanmıştır. 4502 sayılı Yasa ile Ulaştırma Bakanlığı'nın genel politikaları belirleyerek lisans-

ları vermesi, Telekomünikasyon Kurumu'nun tüm telekomünikasyon hizmetlerine ait teknik, idari ve mali düzenlemeleri yapması ile bu düzenlemeler ve verilen lisanslar çerçevesinde denetim görevini yerine getirmesi öngörülmüştür. Telekomünikasyon Kurumu, 4673 sayılı Yasa'nın yürürlüğe girmesinden sonra Türk Telekom ve mobil işleticilerle görev ve imtiyaz sözleşmelerini yenilemiştir.

Türk Telekom'un özelleştirilmesinde yabancılara hisse satışındaki sınırlamalar 16 Haziran 2004 ve 5189 sayılı Yasa ile kaldırılmıştır. Aynı Yasa ile altın hissenin kapsamı daraltılmış, uydu işletmesi Türk Telekom dışına çıkarılmış ve şirketin tüm alacaklarının sulh yoluyla tahsil hususunda bir düzenleme getirilmiştir. 11 Ekim 2004 tarih ve 2004/7931 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla şirket hisselerinin %55'inin blok olarak satılmasına ilişkin ihale sürecinin 2004 yılı sonundan önce başlatılması kararlaştırılmıştır.

İNŞAAT VE MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİ

İnşaat (construction), emek-yoğun, fazla nitelikli elaman gerektirmeyen, dışa ve ithalata bağımlılığı çok düşük bir sektördür. Önsel ve gerisel ilişkileri kuvvetli olduğu için, inşaat diğer sanayi kollarını uyarır ve bu alanlarda da üretim ve istihdam artışına yol açar. Buna karşılık bir sanayi yatırımı gibi ekonomide devamlı üretim kapasitesi ve istihdam yaratmaz. Üretken yatırımlardaki payın azalması pahasına sektörün genişlemesi, ekonomideki büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilir.

İnşaat sektörü ile *inşaat sanayisini* birbirine karıştırmamak gerekir. Türkiye'de ekonomik faaliyet kollarına göre GSMH (GSUG) hesaplanmasında inşaat sanayi ile konut sahipliği ayırımı yapılmıştır. İnşaat sektörü içinde konut, en önemli olanıdır. Çünkü konut, insanların yerleşme ve barınma ihtiyacını karşılar. Konut kapsamına, her türlü konut inşaatı, ev ve apartman girmektedir.

İnşaat sektörü, topluma fayda sağlayan her türlü yeraltı ve yerüstü yapıları içine alır. Bu anlamda konut, sağlık, eğitim, spor, ticari ve turistik idari yapıları kapsayan çok geniş bir alt sektördür.

Global Construction Perspectives ve Oxford Economics tarafından 2011'de yayımlanan Küresel İnşaat 2020 Raporu'na göre 2010 yılında dünya inşaat sektörünün büyüklüğü 7.2 trilyon dolara ulaşmıştır. 2020'de sektör büyüklüğünün 12 trilyon dolara çıkması Çin, ABD ve Hindistan'ın ilk 3 sırayı alarak 4.8 trilyon dolar büyüklüğe ulaşması beklenmektedir.

İnşaat sektörü, Cumhuriyet'in ilk yıllarında öncelikle demiryolu hatları ve büyük su projeleriyle başlamış ve 1950'lere kadar devam etmiştir. Sektörün 1960'lı yıllardaki gelişiminin ardındaki temel etken, kamu altyapı yatırımlarıdır.

Türkiye'de 1980'li yıllardan sonra ciddi gelişim göstermiş olan inşaat sektörünün büyümesi 1988 yılından sonra yavaşlamıştır. 1988'de liberalizasyon (serbestleşme) süreci ve artan faizlerle yükseliş gösteren yatırım maliyetleri sonucu olarak inşaat talebi düşmüştür. 1993-2003 döneminde Türkiye ekonomisi %26 oranında büyürken, inşaat sektörü %22 oranında daralmıştır. Bu daralmada bu dönemdeki kamu sektöründeki yatırımların azalması önemli etken olmuştur. 2011 yılında inşaat sektörünün GSMH içindeki payı %5,9'dur.

İnşaat sektörü içinde yer alan konut, Türkiye gibi gelişme yolunda olan ülkelerde, kent-köy ayırımının giderilmesinde ve hızlı kentleşmenin yarattığı gecekondu sorununun önlenmesinde çok önemlidir. Türkiye'de sabit sermaye yatırımları içinde son yıllarda birinci sırayı almaktadır.

Konut üretimi, Türkiye'de toplam yapı üretiminde %90'lık paya sahiptir.

1980'li yıllardan sonra konut sektörünün toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payının yükselişinde Emlak Kredi Bankası'nın konut kredilerindeki artışın ve Toplu Konut Fonu'nun kurularak konut yapımını ucuz kredi ile desteklemesinin önemli etkisi vardır. Enflasyonist ortamda tasarruf sahiplerinin enflasyondan korunmak için konuta yönelerek sektöre talep yaratmasını da unutmamak gerekir.

Ekonomide konut talebi, krizin etkisiyle 2008 yılından sonra önemli oranda düşmüştür. 2006 yılında bir önceki yıla göre %15,5 oranında artan 2007 yılında ise artış oranı %1,8'e gerileyen yapı inşa izinlerinde 2008 yılında %17 oranında düşüş meydana gelmiştir. Yapı kullanım izinlerinde ise 2008 yılında %11,9 artış görülmüştür. 2011 yılında bir önceki yıla göre yapı inşa izninde %17 oranında azalma, yapı kullanım izninde ise %19,1 artış olmuştur.

Türkiye ekonomisinde özellikle yurtdışı müteahhitlik hizmetleri 2003 yılından sonra hızla gelişmiş, bu yılda 4,2 milyar dolar olan iş bedeli 2008 yılında 6 katına çıkmıştır. 2008-2009 yıllarında kriz sebebiyle iş hacmi daralmış, 201'in1 ilk 9 aylık döneminde yurtdışı müteahhitlik hizmeti iş bedeli 15 milyar dolar olmuştur.

Tablo 6.7
Türk Müteahhitlik Firmalarının Üstlendikleri Projelerin Bölgelere Göre Dağılımı

Kaynak:
http://www.ydmh.gov.tr/index.cfm?action=detay&yayinID=2695&icerikID=2875&dil=TR (29.03.2012).

Ülkeler	2011(1)	
	Toplam Proje Bedeli ($)	Pay (%)
Türkmenistan	2.613.120.644	17,40
Rusya Federasyonu	2.510.355.109	16,70
Irak	2.192.585.645	14,60
Suudi Arabistan	1.162.933.645	7,70
Venezüella	1.093.234.222	7,20
Umman	691.398.612	4,60
Kazakistan	554.895.121	3,70
Katar	507.753.434	3,40
Hindistan	465.280.159	3,10
Afganistan	507.534.656	3,40
Diğer Ülkeler	2.706.471.170	18,0
TOPLAM	**15.005.562.417**	**100,0**

(1) 2011 yılının ilk 9 aylık dönemini kapsamaktadır.

1972-2011 döneminde Türk müteahhitleri en fazla Rusya Federasyonu'nda (%17,7), daha sonra Libya (%12,9) ile Türkmenistan'da (%10,9) iş almışlardır. Bu dönemde emek yoğun iş türlerinden ileri teknoloji ve uzmanlık gerektiren faaliyet alanlarına geçiş kaydedilmiştir. Son yıllarda pazar, ürün ve iş çeşitlenmesi hızlanmış, bazı Türk firmaları uluslararası havaalanı, demiryolları ve kentsel metro sistemleri gibi proje türlerinde uzmanlaşmaya ve dünya markalığı hedefine yönelmişlerdir.

Tablo 6.8
Türk Müteahhitlik Firmalarının Üstlendikleri Projelerinin Gelişimi

Kaynak:
http://www.ydmh.gov.tr (12.03.2012).

Yıllar	Proje Sayısı	Ülke Sayısı	Toplam Proje Bedeli ($)
2002	128	32	2.438.175.790
2003	281	36	4.232.000.888
2004	407	37	11.291.261.856
2005	405	34	11.570.192.924
2006	513	36	24.469.796.281
2007	569	44	24.715.958.739
2008	586	39	24.008.913.284
2009	473	43	22.296.273.624
2010	576	49	22.324.478.027
2011(1)	309	39	15.005.562.417

(1) 2011 yılı ilk 9 aylık dönemi kapsamaktadır

Türkiye, 1970'li yılların başından günümüze kadar 93 ülkede üstlenilen 202.2 milyar dolar değerinde 6.282'in üzerinde proje ile dünya müteahhitlik hizmetleri sektörünün önemli aktörleri arasına girmeyi başarmıştır. Her yıl ENR (Engineering News Record) tarafından, firmaların bir önceki yıl yurt dışındaki işlerden kazandıkları gelir esas alınarak yapılan performans sıralamasına göre 2011 yılında dünyanın en büyük 225 müteahhitlik firması arasında 31 Türk firması yer almıştır.

Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girişi altyapı yatırımlarını arttırmış, firmalara yabancılarla çalışıp deneyip kazanma ve düşük maliyetlerle makine parkına sahip olma şansı vermiştir.

Türkiye'de konut talebi 2008 yılından sonra neden düşüş göstermiştir?

SIRA SİZDE 4

TURİZM SEKTÖRÜ

Turizm, dinlenmek, görmek, eğlenmek ve tanımak gibi amaçlarla yapılan geziler ve bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik ve kültürel faaliyetlerin tümüdür. Turizm, dünya ekonomisinde son yıllarda hızla gelişen hizmet sektörüdür. 2011 yılında 24 milyar dolar olan turizm geliri, dış ödemeler dengesine net katkı açısından çok önemlidir.

Merkez Bankası turizm gelirleri tanımında 2004 yılında değişiklik yapmıştır. 2003 yılından sonra turizm gelirlerine, daha önce işçi gelirleri olarak hesaplanan ancak günümüzde yurda girişte turizm geliri olarak değerlendirilen harcamalar da dahil edilmiştir.

Turizm konusundaki istatistiki bilgiler, uluslararası karşılaştırmalara imkân tanımak için 1963 yılından sonra BM İstatistik Komisyonu ile Uluslararası Resmi Seyahat Kuruluşları Birliği'nin tanımlarına göre derlenmektedir. Buna göre *turist,* sürekli oturduğu ülke dışında başka bir ülkeyi 24 saatlik bir süre için ziyaret eden kişidir. Bu kapsama girenler şunlardır: Eğlence, tatil geçirmek, sağlık, aile ziyareti için gelenler, bilimsel, idari, dinî, sportif gibi alanlarda bir görev veya toplantı için gelenler, ticari ve sınai iş izlenmesi için gelenler ile özel gezi amacıyla günü birlik gelenler (24 saatten az kalanlar).

Türkiye'de vatandaş ve yabancıların giriş ve çıkışları ile ilgili ilk resmi kayıtlar, 1938 yılında güvenlik amacıyla Emniyet Genel Müdürlüğü'nce sınır kapılarında tutulmuştur. Bu uygulama 1953 yılından sonra DİE (günümüzde TÜİK) tarafından hazırlanan fişler aracılığıyla izlenmeye başlanmıştır.

Turizm konusunda devlet yapısı içinde ilk örgütlenme, 1934 yılında çıkarılan İktisat Vekaleti Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında 2450 sayılı Yasa ile başlamıştır. 2450 sayılı Yasa uyarınca turizm örgütlenmesi, 1937 yılına kadar İktisat Vekaleti içindeki Dış Ticaret Dairesi Türk Ofisi içinde yürütülmüştür.

1938 yılında Türk Ofisi'nin içindeki yayın ve propaganda servisi, Turizm Müdürlüğü'ne dönüşmüştür. Turizm örgütü 1940 yılında Matbua Umum Müdürlüğü içinde kalmış ve 1949 yılında Basın, Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü adını almıştır. 25 Kasım 1957 tarihinde Genel Müdürlük, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. 1953 yılında, Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu çıkartılarak sektör teşvik edilmeye başlanmıştır.

1984 yılından sonra yapılan düzenlemeler ile turistlerin dövizlerini bankalar dışında otellere, mağazalara, 1988'den sonra döviz bürolarına bozdurabilmeleri mümkün olmuştur. Sadece resmi kurumlar aracılığıyla elde edilen dövizler ile turizm gelirlerini sağlıklı olarak belirlemek tam olarak mümkün olmadığı için, kalınan süre ve ortalama harcama miktarı kullanılarak bulunan rakamlar, turizm gelirlerinin belirlenmesinde esas olmuştur.

Türkiye'de 1983 yılına kadar turizmden sağlanan döviz gelir ve giderleri, Merkez Bankası ile bankalarda işlem gören dövizlerin hesaplanmasıyla belirlenmekte idi. Fakat resmi kur ile serbest kur arasındaki makas açılınca, turistler dövizlerini karaborsada bozdurmaya başlamışlar ve bu harcamalar resmi kayıtlara geçmemiştir.

Türkiye'ye gelen turist sayısında 1990'lardan sonra hızlı bir artış gözlenmiştir. Bunda, turizme verilen önem, turistik belgeli tesis ve yatak sayısındaki artış önemli rol oynamıştır. Genel ekonomide ve turizm sektöründeki altyapının (yol, yat limanı, ulaşım, arıtma tesisleri, haberleşme, tanıtım, personel yetiştirme) hızlı gelişimi sonucu etkilemiştir.

1950 yılında turizm gelirleri 6 milyon, giderleri ise 23 milyon dolardır (net bakiye -17 milyon dolar) 1960 yılında gelirler 6, giderler 8 ve net bakiye -2 milyon dolar olmuştur. 1967'de durum şöyledir: Gelirler 13, giderler 27, net bakiye - 14 milyon dolar. 1967'den sonra turizm net bakiyesi devamlı artı (+) olmuştur. Nitekim İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP) döneminde (1968-1972) resmi brüt turizm gelirlerinin ihracata oranı % 8,2 iken, BBYKP döneminde (1963-1967) bu oran % 2,3 seviyesinde idi. ÜBYKP döneminde (1973-1977) oran % 10,2 olmuş ve daha sonraki plan dönemlerinde yükseliş devam etmiştir.

Tablo 6.9
Turizm Gelirleri ve Gayri Safi Ulusal Gelir (1965- 2006)

Kaynak:
http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/turizm.html."Turizm-İstatistikleri". (04.03.2012); http://tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/vt/vt.htm "Ulusal Hesaplar" (11.04.2012).

YILLAR	GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILA (GSYH) (1)		TURİZM GELİRİ (2)	TURİZM GELİRLERİNİN GSYH İÇİNDEKİ PAYI (%)
	(Milyon TL)	(Milyon $)	(Milyon $)	
1965	76.726,3	8525,1	13,8	0,2
1970	207.815,0	19.031,0	51,6	0,3
1975	690.901,0	47.452,0	200,9	0,4
1980	5.303.010,0	68.391,0	326,7	0,5
1985	35.350.318,0	66.891,0	1.482,0	2,2
1990	397.177.547,0	150.758,0	3.225,0	2,1
1995	7.854.887.167,0	170.081,0	4.957,0	2,9
2000	125.596.128.755,0	200.002,0	7.636,0	3,8
2001	176.483.953.021,0	145.693,0	10.066,5	6,9
2002	275.032.365.953,0	180.892,0	11.900,9	6,6
2003	356.680.888.222,0	239.235,0	13.203,1	5,5
2004	428.932.343.026,0	299.475,0	15.887,7	5,3
2005	486.401.032.274,0	360.876,0	18.153,5	5,0
2006	575.783.962.136,0	399.673,0	16.850,8	4,2
2007	843.178,0	648.754,0	18.487,0	2,8
2008	950.534,0	742.094,0	21.950,8	3,0
2009	952.559,0	616.703,0	21.249,3	3,4
2010	1.098.799,0	731.608,0	20.806,7	2,8
2011	1.294.893,0	772.298,0	23.020,4	3,0

(1) 1965-2006 dönemi GSYH verileri TÜİK'in 1987 bazlı verilere göre, 2007-2011 dönemi GSYH verileri ise 1998 bazlı GSYH hesaplamalarına göredir.
(2) (1963-1978) Maliye Bakanlığı; (1980-1983) Merkez Bankası; (1984-1990) Yabancı Ziyaretçi Çıkış Anketi; (1991-1995) Merkez Bankası; (1995-1998) Turizm Bakanlığı ve DİE; (1999-2000) Merkez Bankası; (2001-2002) Turizm Bakanlığı ve DİE; (2003-2006) Kültür ve Turizm Bakanlığı, TUİK ve Merkez Bankası

1950-1967 döneminde turizm giderleri, dış seyahat kısıtlamaları ve döviz sınırlamalarına rağmen, turizm gelirlerinin üzerinde seyretmiştir.

Dünya Turizm Örgütü rakamlarına göre 2011 yılında dünya turizm gelirleri 955 milyar dolardır. Uluslararası turizm talebi son 10 yıllık dönemde %45 oranında artış göstermiş turist sayısı 2011 yılında 980 milyon kişi olmuştur. Turizm, dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinin başında gelmektedir. Yükselen refah seviyesine paralel olarak, seyahate ayrılan gelirin ve ulaşım imkanlarının artmasıyla büyüyen uluslararası turizm pazarından en yüksek payı almak için turist çeken ülkeler arasındaki rekâbet giderek artmaktadır.

1990'lı yıllar, dünya turizminin istikrarlı olarak büyümeye devam ettiği ancak rekabet ortamının giderek yoğunlaştığı dönemdir. Dünyada turist sayısında yıllık ortalama artış oranı %4,3, turizm gelirlerinde ise %6,5'tir. Bu artış hızı baz alınarak yapılan tahminlere göre 2020 yılında toplam turizm gelirleri 2 trilyon dolara ulaşacaktır.

Dünyanın gelişmiş ülkelerinde dış turizm gelirinin ihracata oranı %7, gelişme yolunda olan ülkelerde ise %9,6'dır.

Dünya turizm hareketleri içinde AB ülkelerinin gelen turist ve turizm gelirinden aldıkları pay %40'ı geçmektedir. En çok turist çeken ülkelerin başında Fransa, İspanya ve İtalya gelmektedir. OECD ülkeleri içinde yabancı turist girişi bakımından son 5 yılda %20,6 artışla en hızlı gelişen ülke Türkiye'dir.

Avrupa Birliği, Türk turizmi için çok önemli bir pazardır. Türkiye'ye gelen turistlerin yarıdan fazlası ve gecelemelerin yaklaşık dörtte üçü AB ülkeleri kaynaklıdır.

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre doğrudan veya dolaylı 32 faaliyet dalında istihdam yaratan turizm sektöründeki herhangi bir sarsıntının, ülke genelinde önemli sosyal ve ekonomik olumsuzluklara yol açması kaçınılmaz bir olgudur.

Turist Sayısı ve Geliri	1994	1998	1999	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2010	2011
Turist Sayısı (milyon kişi)	550	625	650	687	695	766	797	847	901	940	980
Yıllık Değişim (%)	6,2	2,0	4,0	7,2	-1,0	10,2	4,0	5,6	6,4	6,6	4,3
Turizm Geliri (Milyar dolar)	353	445	456	483	533	633	679	742	858	918	955
Yıllık Değişim (%)	10,0	0,4	2,5	16,9	9,4	18,8	7,3	9,3	15,6	7,9	4,0

Tablo 6.10
Dünya Ekonomisinde Turizm Sektörü

Kaynak: *UNWTO.*

	1995 (Milyon Kişi)	2010(1) (Milyon Kişi)	2020(2) (Milyon Kişi)	Ort. Yıllık Büyüme Hızı 1995-2020	Pazar Payı	
					1995	2020
Dünya	565,4	1.006,4	1.561,3	4,1	100,0	100,0
Afrika	20,2	47,0	77,3	5,5	3,6	5,0
Amerika	108,9	190,4	282,3	3,9	13,3	18,1
Doğu Asya ve Pasifik	81,4	195,2	397,2	6,5	14,4	25,4
Avrupa	338,4	527,3	717,0	3,0	59,8	45,9
Orta Doğu	12,4	35,9	68,5	7,1	2,2	4,4
Güney Asya	4,2	10,6	18,8	6,2	0,7	1,2
Bölgelerarası	464,1	790,9	1.183,3	3,8	82,1	75,8
Bölgelerarası Seyahat hariçhepsi	101,3	215,5	377,9	5,4	17,9	24,2

(1) Tahmin (Bin kişi). *(2) Ülke orijini belirtilmeyen seyahatlerdir.*

Tablo 6.11
Dünya Turizm Vizyonu

Kaynak: *UNWTO.*

1996 yılında yurtdışı çıkışlarından alınan Toplu Konut Fonu'nun kaldırılması, Türkiye'nin turizm giderlerinde bir miktar artışa yol açmıştır. Yurtdışı çıkışlarından fon alınmasına 2001 yılında yeniden başlanmış, Fon miktarı 1 Nisan 2007 tarihinde ₺15'ye indirilerek yaygınlaştırılmıştır.

Dünya Turizm Örgütü tarafından hazırlanan Turizm 2020 Yılı Vizyonu (Tourism 2020 Vision) çalışmasında, 2010 yılında dünyadaki turist sayısının bir milyarın üzerine, turizm gelirlerinin ise 1.5 trilyon dolara ulaşacağı öngörülmüştür. 2020 yılında dünyadaki turist sayısının 1.5 milyar kişi, toplam turizm gelirlerinin ise 2 trilyon dolar olacağı, 717 milyon kişi ile Avrupa'nın en çok turist kabul eden bölge olmayı sürdüreceği, ancak dünya turizminden 1995 yılında ortalama %60 oranında pay alan Avrupa turizminin payının %46'ya düşeceği tahmin edilmiştir.

Örgüt'ün tahminlerine göre, 2020 yılında en fazla turist çeken bölge Avrupa'nın ardından ikinci sırada 397 milyon kişi ile Doğu Asya ve Pasifik olacaktır. 2020 yılında dünya turizm pazarından en büyük payı Avrupa alacak (%56), bu bölgeyi %25,4 ile Doğu Asya ve Pasifik Bölgesi izleyecektir.

Türkiye, dünya turizm pazarında turist girişleri açısından %3, turizm gelirleri açısından ise %2,3 pay ile en büyük 20 turizm varış noktası içinde turist girişleri açısından yedinci, turizm gelirleri açısından ise onuncu sıradadır. Türkiye, Avrupa turizm pazarında turist girişlerinde %6, turizm gelirlerinde ise %5,1 paya sahiptir. 2011 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı 30,5 milyon kişi olmuştur.

Tablo 6.12
Dünya Ülkelerinde Turizm Gelirleri (Milyar dolar)

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı, Uluslararası Ekonomik Göstergeler, 2011, s. 50.*

ÜLKELER	2000	2005	2010
A.Gelişmiş Ekonomiler	**384,63**	**431,51**	**580**
I-AB 15	**208,82**	**365,86**	**290,89**
Almanya	24,94	29,17	34,68
Avusturya	11,48	16	18,66
Belçika	6,59	9,9	10,29
Danimarka	3,67	5	5,48
Finlandiya	2,04	…	2,81
Fransa	30,98	44,02	46,32
Hollanda	11,29	10,48	13,06
İngiltere	29,98	30,68	30,4
İrlanda	3,52	4,81	4,08
İspanya	33,83	47,97	52,53
İsveç	4,83	7,4	11,08
İtalya	28,71	35,4	38,79
Lüksemburg	1,69	3,6	…
Portekiz	6,03	7,71	10,09
Yunanistan	9,26	13,73	12,74
II-Diğer Gelişmiş Avrupa Ekonomileri	***18,1***	***14,74***	***35,16***
Çek Cumhuriyeti	2,97	4,66	6,67
Estonya	0,65	…	1,07
GKRY(1)	2,14	…	2,18
İzlanda	…	…	…
İsviçre	10,12	10,08	14,84
Malta	0,75	…	1,07
Norveç	…	…	4,78
Slovakya	0,44	…	2,23
Slovenya	1,02	…	2,31

Tablo 6.12
Devamı

III-Diğer Gelişmiş Ekonomiler	***137,64***	***102,19***	***137,26***
ABD	118,63	81,8	103,51
İsrail	…	…	4,77
Japonya	5,97	6,63	13,2
Kanada	13,04	13,76	15,79
IV-Yeni Sanayileşmiş Asya Ülkeleri	***20,72***	***48,72***	***90,45***
Avustralya	12,2	16,87	30,1
Güney Kore	8,53	5,81	9,77
Hong Kong	…	10,29	22,95
Singapur	…	5,91	14,12
Tayvan	…	4,98	8,65
Yeni Zellanda	…	4,87	4,86
B.Yükselen ve Gelişme Yolunda Olan Ekonomiler	**130,37**	**247,49**	**339**
I-AB Ülkeleri	***12,3***	***12,82***	***19,1***
Bulgaristan	1,36	2,43	3,64
Letonya	0,17	…	0,64
Litvanya	0,43	…	…
Macaristan	3,81	4,11	5,38
Polonya	6,13	6,27	9,45
Romanya	0,39	…	…
II-AB Adayı Ülkeler	***10,51***	***25,62***	***29,08***
Hırvatistan	2,87	7,46	8,27
Makedonya	…	…	…
TÜRKİYE	**7,64**	**18,15**	**20,81**
III-Diğer Yükselen ve Gelişme Yolunda Olan Ekonomiler	***72,8***	***132,48***	***200,93***
Arjantin	3,2	2,73	4,93
Birleşik Arap Emirlikleri	…	…	8,58
Brezilya	1,97	3,86	5,92
Çin	17,31	29,3	45,81
Dominik Cumhuriyeti	…	3,52	4,24
Endonezya	4,98	4,52	6,98
Fas	2,28	4,62	6,72
Filipinler	2,38	2,27	2,78
Güney Afrika	…	7,33	9,07
Hindistan	3,72	7,49	14,16
Lübnan	0,74	5,53	…
Makao	3,21	7,98	…
Malezya	5,87	8,85	17,82
Meksika	9,13	11,8	11,87
Mısır	4,66	6,85	12,53
Pakistan	…	…	0,36

Tablo 6.12
Devamı

Porto Riko	...	2,24	3,6
Rusya	3,43	5,87	8,99
Suudi Arabistan	...	5,15	8,58
Tayland	9,94	6,58	19,76
Ukrayna	...	3,13	3,79
Vietnam	...	1,88	4,45
AB (27)	**208,82**	**280,9**	**325,63**
DÜNYA	**515,00**	**679,00**	**919,00**

(1) GKRY, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin kısa adıdır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1972 yılından sonra Türkiye'ye giriş-çıkış yapan yabancı ziyaretçi ve vatandaş sayılarına ilişkin verileri sınır kapılarında Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı Pasaport Polisi'nin tuttuğu milliyet bazındaki kayıtlardan elde etmektedir. Yabancılara ve Türk vatandaşlarına ilişkin tüm ziyaretçi sayılarına günübirlikçi sayıları da dahildir.

Türkiye'ye 2010 yılında gelen turistlerin % 19'sı OECD, %21'i Rusya Federasyonu'nun dahil olduğu Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerindendir. 2010 yılında Türkiye'ye en çok turist gönderen ülke sıralamasında Almanya % 15,3 ile birinci, Rusya Federasyonu %10,9 ile ikinci, İngiltere ise % 9,3 ile üçüncü sıradadır. Türkiye'de sektörde doğrudan yaratılan istihdam yaklaşık 3,3 milyon kişidir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan belgeli yatak sayısı 2011 yılında 2.699 tesiste 645 bine, belediye belgeli yatak sayısı ise 9.185 tesiste 528 bine ulaşmıştır. Sektörde 6.278 seyahat acentesi faaliyet göstermektedir. 2012 yılında belgeli yatak sayısının 690 bine, belediye belgeli yatak sayısının ise 532 bine ulaşacağı, Türkiye'ye gelen turist sayısının 32,9 milyon kişi, turizm gelirinin ise 26 milyar doları olacağı öngörülmektedir.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Türkiye 2011 yılında (geçici verilere göre) yaklaşık 23 milyar dolar gelir elde etmiştir. Bu gelirin 17,8 milyar dolarlık kısmı sayısı 31,3 milyon kişiye ulaşan yabancı turistlerden sağlanmıştır. 2011 yılında turizm gelirinin yaklaşık dörtte birlik kısmı yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından elde edilmiştir.

Tablo 6.13
Türkiye'de Turist Sayısı ve Turizm Gelirleri (2001-2011)

Yıllar	TOPLAM			YABANCI			VATANDAŞ(1)		
	Turizm Geliri (1000 $)	Ziyaretçi Sayısı	Ortalama Harcama ($)	Turizm Geliri (1000 $)	Ziyaretçi Sayısı	Ortalama Harcama ($)	Turizm Geliri (1000 $)	Ziyaretçi Sayısı	Ortalama Harcama ($)
2001	**10.067.155**	13.450.121	748	**7.386.246**	11.276.532	655	**2.680.908**	2.173.589	1.233
2002	**11.900.925**	15.214.516	782	**9.009.677**	12.921.981	697	**2.891.247**	2.292.535	1.261
2003	**13.203.144**	16.302.050	810	**9.676.623**	13.701.418	706	**3.526.520**	2.600.632	1.356
2004	**15.887.699**	20.262.640	784	**12.124.059**	17.202.996	705	**3.763.639**	3.059.644	1.230
2005	**18.153.504**	24.124.501	752	**13.929.300**	20.522.621	679	**4.224.203**	3.601.880	1.173
2006	**16.850.947**	23.148.669	728	**12.556.829**	19.275.948	651	**4.294.117**	3.872.721	1.109
2007	**18.487.008**	27.214.988	679	**13.989.952**	23.017.081	608	**4.497.055**	4.197.907	1.071
2008	**21.950.807**	30.979.979	709	**16.801.618**	26.431.124	636	**5.149.189**	4.548.855	1.132
2009	**21.249.334**	32.006.149	664	**15.853.074**	27.347.977	580	**5.396.260**	4.658.172	1.158
2010	**20.806.708**	33.027.943	630	**15.577.357**	28.510.852	546	**5.229.352**	4.517.091	1.158
2011(2)	**23.020.392**	36.151.328	637	**17.798.294**	31.324.528	568	**5.222.099**	4.826.800	1.082

(1) Yurt dışında ikamet eden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır.
(2) 12 aylık geçici verilerdir.

Kaynak: *http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-3/turizm.html "Turizm İstatistikleri" (04.03.2012).*

Türkiye'de turizm sektöründe; küreselleşmenin ortaya koyduğu dinamikleri barındıran, ülkeye daha çok turist gelmesinin yanı sıra hizmet kalitesini artırmaya çalışan, pazarlama kanallarını çeşitlendirerek üst gelir gruplarını hedeflemektedir. Ayrıca doğal sermayeyi koruyan, turizmin karşılaştırmalı rekâbet üstünlüğüne uygun olarak golf, termal, kongre, kurvaziyer, sağlık turizmini ve eko-turizmi ön plana çıkaran bir yapının oluşturulması amaçlanmaktadır.

Türkiye'nin uluslararası turizm pazarındaki durumunu diğer ülkeler ile karşılaştırınız.

SIRA SİZDE 5

Özet

Hizmetler sektörünün kapsamını ve Türkiye ekonomisindeki yerini açıklamak

BM'nin yapmış olduğu ayırıma göre hizmetler sektörü; hükümet hizmetleri, genel kamu hizmetleri, teşebbüs ve özel kuruluşların hizmetleri, dinlenme, eğlence ve benzeri hizmetler ile kişisel hizmetleri kapsamaktadır. Hizmetler, gayri maddi ve görünmez, depolanamaz. Türkiye'de hizmetler sektörü, dünya ekonomisindeki gelişmeye paralel olarak katma değerdeki payını arttırmıştır. Hizmet alt sektörleri içinde ulusal (milli) gelire katkı bakımından en hızlı gelişen alt sektör ticarettir. Devlet hizmetlerinin katkısının zamanla azalması, 1980'den sonra devletin ekonomideki küçülmesine bağlanabilir. Hizmetler sektörünün ikinci önemli alt sektörü ulaştırma ve haberleşmedir. İnşaat, mali aracı kuruluşlar, konut, serbest meslek ve hizmetler ile izafi banka hizmetleri alt sektörlerinin payında son 10 yılda çok önemli bir gelişme gözlenmemiştir.

Ticaret sektöründeki gelişmeleri değerlendirmek

Ulusal gelir hesaplarında toptan ve perakende ticaret diğer bir deyişle iç ticaret, ulusal gelire katkı açısından bütün hizmetler sektörleri arasında en hızlı gelişen alt hizmet sektörüdür. Turizm sektörünü de kapsayan ticaret alt sektörünün 1970 yılında %11,9 olan ulusal gelire katkısı, 1980'de %16'ya ve 1990'da %19,1'e çıkmıştır. Toptan ticaret yapan işyerleri arasında ilk sırada gıda maddeleri, ikinci sırada dokuma-giyim eşyası ve mobilya, üçüncü sırada ise kereste ve yapı malzemesi ticareti yapan işyerleri bulunmaktadır. Benzer sıralama, perakende ticaret işyerleri içinde geçerli değildir. Türkiye'de 1-4 kişinin çalıştığı küçük işletmeler, toplam işyerleri sayısının %89'unu oluşturmaktadır. 100 ve daha fazla kişinin çalıştığı işyeri sayısının toplam içindeki payı %0,2'dir. Buna karşılık toplam istihdamın dörtte birine yakın kısmını, bu işyerleri sağlamaktadır.

Ulaştırma ve alt sektörlerindeki gelişmeleri analiz etmek

Bir ekonominin büyümesi ve pazar için üretim yapabilmesi, özellikle ulaştırma ile haberleşme hizmetler alt sektörünün gelişimine bağlıdır. Ulaştırma sektörü, kara, hava, deniz ve demiryolları taşıma faaliyetlerini kapsamaktadır. Türkiye, yüzölçümü olarak geniş, üç tarafı denizlerle çevrili, Asya ile Avrupa arasında bir ülke olması dolayısıyla bu sektörün Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi çok büyüktür. Türkiye'de yük taşımalarında ağırlık karayollarındadır. Yurt içi yük taşımalarının %90'nı (2012) karayolları ile yapılırken ucuz ve güvenli demiryollarının payı ise ancak %3 seviyesindedir. Denizyollarının payı %6'dır. Yurtdışı yük taşımaları denizyolu, yolcu taşımaları ise havayolu ağırlıklı yapısını korumuştur. Karayollarının toplam içindeki nispi payı zamanla artarken, demiryollarının payında azalma gözlenmektedir.

Haberleşme sektöründeki gelişmeleri açıklamak

Haberleşme faaliyetleri, ekonominin en temel hizmet sektörlerinden biridir. Haberleşmenin etkinliği ile ekonomik gelişme arasında çok yakın ilişki vardır. 1980'lerde başlayan özelleştirme faaliyetleri sonucunda haberleşmede, özellikle telefon hizmetlerinin özelleştirilmesi konusunda dünya ülkeleri büyük başarı sağlamışlardır. 4502 sayılı Yasa ile oluşturulan Telekomünikasyon Kurumu, telekomünikasyon sektöründe adil ve serbest rekâbete dayalı dinamik ve güçlü bir piyasa oluşturmak, sektör ile ilgili politikalara katkı sağlamak, tüketici haklarının korunmasını sağlayıcı önlemleri almak, frekans ve numara gibi kıt kaynakların planlanarak etkin ve verimli kullanımını sağlamayı amaçlamaktadır.

AMAÇ 5

İnşaat ve müteahhitlik alt sektöründeki gelişmeleri değerlendirmek

İnşaat, emek-yoğun, fazla nitelikli elaman gerektirmeyen, dışa ve ithalata bağımlılığı düşük bir sektördür. Üretken yatırımlardaki payın azalması pahasına sektörün genişlemesi, ekonomideki büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilir. İnşaat hizmet alt sektörü, topluma fayda sağlayan her türlü yeraltı ve yerüstü yapıları içine alır. Bu anlamda konut, sağlık, eğitim, spor, ticari ve turistik idari yapıları kapsayan çok geniş bir alt sektördür. Türkiye'de ekonomik faaliyet kollarına göre GSMH hesaplanmasında inşaat sanayi ile konut sahipliği ayırımı yapılmıştır. İnşaat sektörü içinde konut, en önemli olanıdır. Çünkü konut, insanların yerleşme ve barınma ihtiyacını karşılar. Konut kapsamına, her türlü konut inşaatı, ev ve apartman girmektedir. 2011 yılında inşaat sektörünün GSMH içindeki payı %5,9'dur.

AMAÇ 6

Turizm sektöründeki gelişmeleri ifade etmek

Turizm, dünya ekonomisinde son yıllarda hızla gelişen hizmetler sektörüdür. Turizm sektörü, Türkiye açısından öncelikle dış ödemeler dengesine net katkısı açısından çok önemlidir. Türkiye'de net turizm geliri 2011 yılında 19 milyar dolara yükselmiştir. Bu gelir rakamı ile turizm, ödemeler dengesinin görünmeyen işlemler dengesine çok önemli katkıda bulunmaktadır. Turizm sektöründen Türkiye, 1980'li yılların sonlarından sonra önemli gelir elde etmeye başlamıştır. Türkiye'de turizm sektöründe sağlanan gelirler, özelikle 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra artmaya ve net bakiye vermeye başlamıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi uluslararası hizmet sunumu yollarından biri **değildir?**

a. Hizmetlerin sınır ötesi dolaşımı
b. Tüketicinin ihracatçı ülkeye hareketi
c. Hizmetin sağlanacağı ülkede ticari varlık oluşturulması
d. Hizmet sağlayıcının ihracatçı ülkeye hareketi
e. Gerçek kişilerin hizmet vermek üzere başka bir ülkede geçici dolaşımı

2. Aşağıdakilerden hangisi Dünya Ticaret Örgütü'ne göre hizmetler sektöründe yer alan ekonomik faaliyetlerden biri **değildir?**

a. Ticari hizmetler
b. İletişim hizmetleri
c. Nihai hizmetler
d. Dağıtım hizmetleri
e. Çevre hizmetleri

3. Ekonomik faaliyetlere göre GSMH içinde 2011 yılında en büyük pay aşağıdakilerden hangisine aittir?

a. Ticaret sektörü
b. Sanayi sektörü
c. Tarım sektörü
d. Hizmetler sektörü
e. Dış ilişkiler sektörü

4. Aşağıdakilerden hangisi hizmetler sektörünün bir alt sektörü **değildir?**

a. Ulaşım
b. Haberleşme
c. İnşaat
d. Müteahhitlik
e. Organik tarım

5. Toptan ticaret yapan işyerleri arasında ilk sırada aşağıdakilerden hangisi yer almaktadır?

a. Gıda maddeleri
b. Dokuma giyim eşyası
c. Mobilya
d. Kereste ve yapı malzemesi ticareti
e. Perakende ticaret

6. Türkiye'de Karayolları Genel Müdürlüğü hangi bakanlığa bağlıdır?

a. Ulaştırma, Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı
b. Kalkınma Bakanlığı
c. İçişleri Bakanlığı
d. Milli Savunma Bakanlığı
e. Maliye Bakanlığı

7. Bir ülkenin kendi limanları arasında yolcu ve yük taşıma hakkı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Arbitraj
b. Tekel
c. Kabotaj
d. Avantaj
e. Seyr-i Sefa

8. Aşağıdaki boru hatlarından hangisi Rusya'dan Türkiye'ye doğal gaz nakletmek için yapılan boru hattıdır?

a. Bakü-Tiflis Ceyhan
b. Trans Anadolu Petrol Boru Hattı
c. Mavi Akım
d. Batman-Dörtyol
e. Nabucco

9. 1980 yılında başlayan özelleştirme faaliyetleri sonucunda haberleşmede, özellikle telefon hizmetlerinin özelleştirilmesi konusunda aşağıdaki ülkelerden hangisi başarılı **olmamıştır?**

a. Arjantin
b. Pakistan
c. Güney Kore
d. Meksika
e. Kuzey Kore

10. 2011 yılında Türkiye'ye en çok ziyaretçi gönderen ülke sıralaması, aşağıdaki şıklardan hangisinde doğru verilmiştir?

a. Almanya - Rusya - İngiltere
b. Almanya - Belçika -Yunanistan
c. Rusya -Almanya - Yunanistan
d. Yunanistan - Almanya - Japonya
e. Almanya - Rusya - Avusturya

Yaşamın İçinden

"Kongre Turizminde Türkiye Atağı

Frankfurt'ta dün kapılarını açan ve üç gün sürecek Frankfurt Kongre Turizm Fuarı'nda (İMEX) Türkiye rüzgarı esti. Türkiye Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle İstanbul, Antalya ve İzmir olmak üçere üç bölümlük bir standla katılan Türkiye standı ziyaretçi akına uğradı.

Almanya'nın Frankfurt kentinde dün kapılarını açan ve üç gün sürecek olan kongre Turizm fuarına adeta Türkiye damgasını vurdu. Dünyanın önde gelen kongre turizmi fuarlarından olan Frankfurt İMEX Fuarı'nda Türkiye rüzgarı eserken Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle Frankfurt Türkiye Turizm Ataşeliği'nin organize ettiği stand ziyaretçi akına uğradı. Fuarı gezen Frankfurt Başkonsolosu İlhan Saygılı 'Kongre turizminde İstanbul geçtiğimiz yıl dünya yedincisi oldu. Bununla gurur duyuyoruz fakat turizmcilerimizin daha da iddialı olmaları bizi mutlu ediyor. Gelecekte de bu atağımızı daha da yükseltmek ve dünya kongre turizminden daha fazla pay almak istiyoruz' dedi.

Türkiye'nin standının büyük ilgi görmesine sevindiğini belirten Frankfurt Turizm Ataşesi Dr. Rümeysa Çavuş 'Standımızda 29 şirket ürün paketlerini sunuyor. Türk Hava Yolları da ayrıca Türkiye'nin tanıtımına katkıda bulunuyor. Amacımız Türkiye'ye mümkün olabildiği kadar turist çekmek. Türkiye otelleriyle, lokumuyla, kahvesiyle, sanatıyla ve doğal güzellikleri ile burada en güzel şekilde tanıtılıyor' dedi.

Türkiye'den İstanbul Convention, İzmir Convention, Antalya Convention önderliğinde Haliç Kongre Center, ORa Arena, 1001 direk Cistern, 7Tur, Active Turizm, Adam&Eva Otel, A-Level, Dekon DMC, Elite World, Kalyon Otel, Karavan Travel, KD Tours, Marmara Babil, MAXX royal Belek, Meditarannen Destination Servis, Mep, Prado Tour, Rixox Premium, Starlight Convention, Stimpool; Susesi Hotel, Tekser, The İstanbul, The Marmara Taksim, Time, Venus, ve Vissitur Travel isimli 29 firmanın katıldığı uluslararası toplantı ve kongre fuarı İMEX fuarı hakkında bilgi veren Antalya Kongre ve Ziyaretçi Bürosu Satış Sorumlusu Nurhan Erdem Tanır 'Türkiye son yıllarda bu sektörde çok ilgi görmekte. İstanbul 7. sıraya yükseldi. İstanbul yanında İzmir ve Antalya'da tarihi zenginliği, güzelliği ve sektörde yetişmiş elemanları ile kongre turizminin vazgeçilmez kentleri arasında yerini aldılar.' dedi.

Frankfurt Türkiye Turizm Ataşesi Dr. Rümeysa Çavuş ve Türkiye Turizm Bakanlığı Yatırım İşletmeler Genel Müdür Yardımcısı Levent Demirel ve Türkiye'nin kongre turizmi sektöründe de bir marka olduğunu söylediler. İlgi büyük Türkiye standında bulunan oteller büyük ilgi görürken, çalışanlar Türkiye'nin tanıtımına katkıda bulundukların söylediler.

Frankfurt Başkonsolosu İlhan Saygılı, İstanbul'un geçtiğimiz yıl kongre fuarı turizminde 7. sıraya yükselmesinden gururlu olduğunu belirtip, İstanbul Kongre Turizmciliğinin yaptırdığı rozeti takmaktan mutluluk duyduğunu söyledi." 25.05.2011

Kaynak: http://www.euractiv.com.tr/yazici-sayfasi/article/kongre-turizminde-turkiye-atagi-018435 (20.04.2012).

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Hizmetler Sektörünün Kapsamı ve Türkiye'deki Durumu" konusunu gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Hizmetler Sektörünün Kapsamı ve Türkiye'deki Durumu" konusunu gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye Ekonomisinde Hizmetler Sektörü" konusunu gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye Ekonomisinde Hizmetler Sektörü" konusunu gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Ticaret Sektörü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Ulaştırma Sektörü" konusunu gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Ulaştırma Sektörü" konusunu gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Ulaştırma Sektörü" konusunu gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Haberleşme Sektörü" konusunu gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Turizm Sektörü" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tarım ve sanayi sektörlerine göre hizmetler sektörü 2008 yılı dışında GSMH'ye ortalama iki kat daha fazla katkı sağlamıştır. 2002-2009 döneminde inşaat, ticaret ve ulaştırma, haberleşme, hizmetler sektörünün yaratmış olduğu gelire en fazla katkıda bulunan alt sektörlerdir. Hizmetler sektörünün büyüme hızı uluslararası finansal kriz sebebiyle 2008 yılında 5,6 puanlık azalışla %0,4 olmuştur. Hizmetler sektörünün GSMH içerisindeki payı yıllar içerisinde artış göstermiştir. 1973 yılında hizmetler sektörünün payı %44,9 iken, 1980'de oran %48,4'e, 1985'de %55,9'a, 1990'da %52,2'ye, 2004'de % 58,7'ye, 2009 yılında %72,6'ya 2010'da 72,4'e ve 2011 yılında %72,5'e yükselmiştir.

Sıra Sizde 2

Uluslararası piyasalardaki dalgalanmalar yurt içi talebi ve yatırımları olumsuz etkilemiş, ulusal gelirde ve çeşitli sektörlerde daralmaya yol açmıştır. Bu durumdan en çok etkilenen sektörlerden biri ticaret hizmetleri sektörüdür. Ticaret hizmetlerinde 2008 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren başlayan daralma, 2009 yılında da sürmüştür. Sektörün sabit fiyatlarla GSMH içerisindeki payı 2007 yılında %15,2, 2008 yılında ise %14,9 olmuştur. Bu sektör diğer sektörlerle olan yakın bağlantısı sebebiyle ekonomideki olumsuz gelişmelerden fazlasıyla etkilenmekte ve bağlantılı olduğu sektörlerdeki faaliyetleri doğrudan etkilemektedir.

Sıra Sizde 3

Türkiye'de ulaştırma sektörü yolcu ve yük taşıma esasına göre analiz edildiğinde karayolu taşımacılığının büyük ağırlığı olduğu görülmektedir. Kamyon ve kamyonetle yük, otobüs ve minibüs ile yolcu taşımacılığı Türkiye'de son yıllarda en yaygın küçük işletmecilik alanı olmuştur. Günümüzde karayolları, devlet, il ve köy yolları olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Yolların yapım, bakım ve onarımını ayrı kamu kuruluşları gerçekleştirmektedir. Devlet yolları, bölge ve il merkezlerini, deniz ve hava limanlarını birbirine bağlayan birinci derecede ana yollardır. İl yolları, il sınırları içindeki ikinci derecede yollardır. 2011 yılında Türkiye'de 2.080 km otoyol, 31.395 km devlet, 31.390 km il yolu vardır. Toplam yol uzunluğu 64.865 km'dir. Devlet ve il yollarının %92'si, köy yollarının %29'u asfalt kaplıdır.

Sıra Sizde 4

Konut talebi 2008 yılından sonra önemli oranda düşmüştür. 2006 yılında bir önceki yıla göre %15,5 oranında artan, 2007 yılında artış oranı %1,8'e gerileyen yapı inşa izinlerinde, 2008 yılında %17 oranında düşüş meydana gelmiştir. Yapı kullanım izinlerinde ise 2008 yılında %11,9 artış görülmüştür. Sektörde 2008 yılından sonra görülen daralmaya paralel olarak, inşaat sektörü istihdamı 2008 yılı başından itibaren önceki yıllara göre azalmıştır.

Sıra Sizde 5

OECD ülkeleri içinde yabancı turist girişi bakımından son 5 yılda %20,6 artışla en hızlı gelişen ülke Türkiye'dir. Dünya turizm pazarında %2,4, Avrupa turizm pazarında %4,5 paya sahip olan Türkiye, turist sayısı ve döviz gelirlerindeki artış hızıyla dünyadaki en büyük yirmi, turizm varış noktası içinde girişler açısından yedinci, turizm gelirleri açısından dokuzuncu sıradadır. Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre doğrudan ve dolaylı olarak 32 faaliyet dalında istihdam yaratan turizm sektöründe Türkiye'de doğrudan yaratılan istihdam 2010 yılında 3,4 milyon kişi olmuştur. Türkiye'ye gelen turistlerin %55'i OECD, %21'i Doğu Avrupa ülkelerindendir. 2011 yılında Türkiye'ye en çok ziyaretçi gönderen ülke sıralamasında Almanya birinci, Rusya Federasyonu ikinci, İngiltere ise üçüncü sıradadır.

Yararlanılan Kaynaklar

Akbank. (1980). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi:** *1923-1978,* İstanbul: Akbank Yayını.

Alpay, Y. (2008). **Türkiye Ekonomi Tarihi.** İstanbul: Akademia Yayınları.

Atay, F. R. (1969). **Çankaya.** İstanbul: Doğan Kardeş Basımevi.

Boratav, K. (2005). **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985.** Ankara: İmge Kitabevi.

DPT. (1997). **Türkiye İktisat Kongresi.** Ankara.

DPT. (2011). **2012 Yılı Programı.** Ankara.

DPT. (2011). **2012 Yılı Programı.** Ankara.

DPT. (2011). **Orta Vadeli Program: 2012-2014.** Ankara.

DPT. **Orta Vadeli Program: 2008-2010.** Ankara.

EU. (2011). **Commission Staff Working Document: Turkey 2011 Progress Report.** Brussels.

EU. (2011). **Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012,** *EN, COM(2011) 666.* Brussels.

Fouré, J., Quéré, A.B., Fontagné, L. (2012). **The Great Shift: Macroeconomic Projections for the World Economy at the 2050 Horizon,** 1905-1989, No.2012-03.

IMD. (2011). **World Competitivness Yearbook.** Lozan.

IMF. (2011). **World Economic Outlook.** Washington, DC

Kalkınma Bakanlığı. (2011). **Uluslararası Ekonomik Göstergeler.** Ankara.

Kalkınma Bakanlığı. (2012). **Katılım Öncesi Ekonomik Program:2012-2014.** Ankara.

Karluk, S. R. (2009). **Türkiye Ekonomisi,** 12. Baskı, İstanbul: Beta.

Kazgan, G. (2009). **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi.** İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Kepenek, Y., Yentürk, N. (2010). **Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Kurtoğlu, R. (2012). **Türkiye Ekonomisi:1938- 2010.** İstanbul: Sinemis Yayınları.

Maliye Bakanlığı. (2011). **Yıllık Ekonomik Rapor 2010.** Ankara.

Tezel, Y. S. (1994). **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi.** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, M., Oktay N. (2010). **Türkiye Ekonomisi.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayını.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. (1981). **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.** Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını.

WTO. (2011). **Tourism Highlights 2011 Edition.**

WTO. (2012). **Trade Policy Review Report by Turkey.** WT/TPR/G/259,17 January 2012.

Yeldan, E. (2008). **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi.** Ankara: İletişim Yayınları.

http://mkt.unwto.org/en/content/tourism-highlights.

http://www.imd.org/research/publications/wcy/upload/Web_brochure_order_form.pdf.

http://www.cepii.fr/anglaisgraph/bdd/baseline.htm.

http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/pdf/text.pdf.

http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal.

http://www.imf.org/external/index.htm.

http://www.worldbank.org/.

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Türkiye'de genel olarak finansal yapıyı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının görev ve yetkileri ile para politikası uygulamalarını değerlendirebilecek,
- Bankacılık sektörüne ilişkin temel verileri, performans göstergelerini ve genel olarak bankaların faaliyetlerini ifade edebilecek,
- Ekonomik istikrar politikalarını açıklayabilecek,
- Türk ekonomisine ilişkin ekonomik krizler, 2008 Küresel Krizi ve bunlara yönelik istikrar politikaları ile bu süreçte çeşitli makro değişkenlerin seyrini yorumlayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Para ve Banka
- Merkez Bankası
- Ticaret Bankaları
- Katılım Bankaları
- Kalkınma ve Yatırım Bankaları
- Ekonomik Kriz
- Borç Krizi
- Borsa Krizi
- Para Krizi
- Bankacılık Krizi
- İkiz Kriz
- Küresel Kriz
- Ortodoks İstikrar Politikası
- Heterodoks İstikrar Politikası

İçindekiler

Türkiye Ekonomisi → Türkiye'de Finansal Yapı, Krizler ve Ekonomik İstikrar Kararları

- GİRİŞ
- TÜRKİYE'DE FİNANSAL YAPI, BANKACILIK SEKTÖRÜ VE PARA POLİTİKASI
- EKONOMİK KRİZLER VE İSTİKRAR POLİTİKALARI
- TÜRKİYE'DE EKONOMİK İSTİKRAR PROGRAMLARI

Türkiye'de Finansal Yapı, Krizler ve Ekonomik İstikrar Kararları

GİRİŞ

Her ekonomide zaman zaman istikrarsızlıklar ortaya çıkabilir ve bunun çeşitli sebepleri vardır. İstikrarsızlıklar, bazen reel ekonomiden, yani mal veya faktör piyasalarından kaynaklanan durgunluk, yüksek işsizlik veya enflasyon şeklinde kendini gösterebilirken, bazen de finans sektöründen kaynaklanan ulusal paranın değeriyle (döviz kuru ile), bankacılık sektörüyle, borsadaki aşırı dalgalanmalarla veya özel ve kamu borç stokunun çevrilemez duruma gelmesiyle ilgili olabilir. Ancak, son 30 yılda meydana gelen ulusal ve uluslararası çaplı ekonomik krizlere bakıldığında, çok büyük bir kısmının finansal kaynaklı krizler olduğu anlaşılmaktadır. Kaldı ki kriz nereden kaynaklanırsa kaynaklansın, netice itibarıyla kısa sürede reel ve finansal piyasalar arasında etkileşim kaçınılmaz olmaktadır. O nedenle, krizin sebebinin finansal yapı olup olmaması bir yana, alınan tedbirler muhakkak surette finansal-parasal tedbirleri içermektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türk ekonomisine bakıldığında, oldukça benzer bir durum karşımıza çıkmakta, hatta alınan istikrar kararları bakımından dünya ortalamasının üzerinde bir durumun söz konusu olduğu dikkat çekmektedir. Neredeyse her 10 yılın sonunda bir ekonomik kriz patlak vermiş ve hükümetler acil istikrar tedbirleri almak zorunda kalmışlar. Fakat mevcut yapı değişmediği için, alınan kararlar kısa süre sonra etkisini kaybetmiş ve istikrarsızlık yeniden hâkim olmaya başlamıştır. Kuşkusuz bunda uluslararası konjonktürün yanı sıra, yurtiçindeki ekonomik yapının ve zayıf hükümetlerin de büyük etkisi olmuştur. Bu bölümde öncelikle Türkiye'de para politikası ve bankacılık sektörünün yapısı ve işleyişi ele alınacak, ardından geçmişte ve günümüzde ortaya çıkmış olan krizler ve onlara karşı takip edilen istikrar politikaları anlatılacaktır.

TÜRKİYE'DE FİNANSAL YAPI, BANKACILIK SEKTÖRÜ VE PARA POLİTİKASI

Finansal sistem tüm para ve sermaye piyasalarını içine alan bir yapıdır. Buna göre, merkez bankasının da içinde yer aldığı bankacılık sektörü ile menkul kıymetler piyasasının faaliyet alanı içinde alınıp satılan kamu ve özel sektöre ait para ve sermaye piyasası araçları finansal yapının ana unsurlarıdır. Bu kısımda bu büyük yapının en önemli unsuru olarak Türk bankacılık sektörü ele alınacaktır. Bankacılık sektörü; merkez bankası, mevduat bankaları, katılım bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarından oluşmaktadır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Nihai kredi mercii görevi ile TCMB, ödeme sisteminde aksamalara sebep olabilecek geçici likidite sıkışıklıklarını ve finansal piyasaların etkin bir şekilde çalışmasını engelleyebilecek teknik kaynaklı ödeme sorunlarını gidermek amacıyla, sisteme teminat karşılığında gün içi veya gün sonu kredi imkânı sağlayabilir.

Ülke bankası olarak da nitelendirilen merkez bankaları, ekonomide parayı ve para politikasını kontrol eden, büyük ölçüde kamu kurumu niteliğinde yapılanan ve ekonomide *nihai ödünç mercii* ya da *likiditenin son kaynağı* olarak faaliyette bulunan bir banka türüdür. Merkez bankalarının en temel niteliği, ekonomiyi fonlayacak en son makam olmasıdır. Bankalar ellerindeki ticari senetleri merkez bankasına iskonto ettirmek suretiyle kısa vadeli bu krediyi temin edebilirler. Bu krediye reeskont kredisi, buna uygulanan iskonto ya da faiz oranına da *reeskont oranı* denir.

Dünya'da ilk kez 1694 yılında İngiltere'de ortaya çıkan merkez bankacılığı, olgunluğa 1800'lü yıllarda ulaşmıştır. Türkiye'de ise bir merkez bankası kurulması 1863'te İngiliz ve Fransız sermayesi ile yeniden yapılandırılan ve devlet bankası olarak tanımlanan Osmanlı Bankası ile başlar. Millî bir merkez bankası kurulması fikri ise ilk olarak 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya atılmış ve Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı kanun uyarınca bugünkü Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) kurulmuş ve 1 Ocak 1932 tarihinde fiilen görevine başlamıştır.

Merkez bankalarının en önemli görevi, bir ekonomideki iktisadi atmosferin kontrol edilmesinde para politikası araçlarından yararlanarak politika yapıcılara yardımcı olmaktır. 25.04.2001 tarih ve 4651 sayılı kanunla *TCMB'nin temel görevi,* fiyat istikrarını sağlamak ve enflasyonu kontrol altında tutmak şeklinde tanımlanmıştır. Kanuna göre, **TCMB fiyat istikrarını sağlamak için uygulayacağı para politikasını ve kullanacağı para politikası araçlarını doğrudan kendisi belirler ve fiyat istikrarını sağlama amacı ile çelişmemek kaydıyla Hükümetin büyüme ve istihdam politikalarını destekler.** Bununla birlikte, TCMB açık piyasa işlemleri, reeskont ve avans işlemleri, döviz rezervlerinin yönetilmesi, mali piyasaların izlenmesi ve zorunlu karşılıkların belirlenmesi gibi ek görevleri de yerine getirir.

TCMB'nin *temel görevleri* şunlardır:

- Açık piyasa işlemleri yapmak,
- Hükümetle birlikte Türk Lirası'nın (TL) iç ve dış değerini korumak için gerekli tedbirleri almak, TL'nin yabancı paralar ile altın karşısındaki denkliğini tespit etmeye yönelik kur rejimini belirlemek, TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerinin belirlenmesi için döviz ve efektiflerin vadesiz ve vadeli alım ve satımı ile dövizlerin TL ile değişimi ve diğer türev işlemlerini yapmak,
- Bankaların ve Bankaca (TCMB) uygun görülecek diğer mali kurumların yükümlülüklerini esas alarak zorunlu karşılıklar ve genel disponibilite ile ilgili usul ve esasları belirlemek,
- Reeskont ve avans işlemleri yapmak,
- Ülke altın ve döviz rezervlerini yönetmek,
- Türk Lirası'nın hacim ve tedavülünü düzenlemek, ödeme ve menkul kıymet transferi ve mutabakat sistemleri kurmak, kurulmuş ve kurulacak sistemlerin kesintisiz işlemesini ve denetimini sağlayacak düzenlemeleri yapmak, ödemeler için elektronik ortam da dâhil olmak üzere kullanılacak yöntemleri ve araçları belirlemek,
- Finansal sistemde istikrarı sağlayıcı; para ve döviz piyasaları ile ilgili düzenleyici tedbirleri almak,
- Mali piyasaları izlemek,
- Bankalardaki mevduatın vade ve türleri ile katılım bankalarındaki katılma hesaplarının vadelerini belirlemektir.

Disponibilite: Mevduat kabul eden bankaların taahhütlerine karşılık olarak nakit veya kolaylıkla nakde çevrilebilir (likiditesi yüksek) değerler bulundurma zorunluluğuna denir. Bankalardaki mevduat ile bu mevduata karşılık bulundurmak zorunda oldukları nakde çevrilebilecek değerler arasındaki ilişkiyi ifade eden disponibilite oranı piyasanın likiditesini etkileyen bir para politikası aracı olarak kullanılmaktadır.

TCMB'nin *temel yetkileri* ise şunlardır:

- Türkiye'de banknot ihracı imtiyazı tek elden Banka'ya (TCMB) aittir.
- TCMB, hükûmetle birlikte enflasyon hedefini tespit eder, buna uyumlu olarak para politikasını belirler. Banka, para politikasının uygulanmasında tek yetkili ve sorumludur.
- Banka, fiyat istikrarını sağlamak amacıyla Kanun'da belirtilen para politikası araçlarını kullanmaya, uygun bulacağı diğer para politikası araçlarını da doğrudan belirlemeye ve uygulamaya yetkilidir.
- TCMB, olağanüstü hâllerde ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun (TMSF) kaynaklarının ihtiyacı karşılamaması durumunda, belirleyeceği usul ve esaslara göre bu Fon'a avans vermeye yetkilidir.
- Banka, nihai kredi mercii olarak bankalara kredi verme işlerini yürütür.
- TCMB, bankaların ödünç para verme işlemlerinde ve mevduat kabulünde uygulayacakları faiz oranlarını, belirleyeceği usul ve esaslara göre bankalardan istemeye yetkilidir.
- Banka, mali piyasaları izlemek amacıyla bankalar ve diğer mali kurumlardan ve bunları düzenlemek ve denetlemekle görevli kurum ve kuruluşlardan gerekli bilgileri istemeye ve istatistiki bilgi toplamaya yetkilidir.

TCMB'nin hükûmetle olan ilişkileri ve bununla ilgili müşavirlik görevleri ise mali ve ekonomik müşavirlik, mali ajanlık ve haznedarlık şeklindedir.

Türkiye'de finansal yapı ve para politikası uygulamaları ile ilgili gelişmelerde, TCMB Kanunu'nda önemli değişikliklerin yapıldığı 2001 sonrası dönem (2002-2011 dönemi) ele alınmıştır. *Bu dönemde TCMB'nin öncelikleri ve politikalarındaki değişmeleri daha rahat görebiliriz.*

TCMB 2001 krizinden sonraki yıllarda esas olarak fiyat istikrarını sağlamaya odaklanmış; bunu sağlamak için de genel olarak faiz oranlarını yüksek tutarak iç talebi kontrol etmeye çalışmıştır. Bunun neticesinde ortalama yıllık enflasyon oranı 1995-2001 yılları arasında %71,6 olarak gerçekleşmiş iken, 2002-2011 arasında %10,5'e düşmüştür. Banka bunu yaparken de 2000'li yıllarda dünyada hızla bollaşan likiditenin yoğun bir şekilde ülkemize girmesine ve TL cinsinden varlıklara aktarılmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, bir yandan kurun uzunca bir süre düşük kalmasına (TL'nin değerlenmesine) ve rekabet gücümüzün kısıtlanmasına, diğer yandan da hızla artan cari açığa kolay finansman sağlanmasına yol açmıştır. Ancak, **2008'in son çeyreğinde küresel finansal kriz patlak verince, TCMB pek çok diğer merkez bankası gibi fiyat istikrarından çok, büyüme ve istihdam kaygılarını öne çekerek faiz oranlarında her ay kademeli bir indirime gitmiştir.**

2011 yılına gelindiğinde ise küresel krizin borç krizine dönüşmesi ve bunun finans ve bankacılık sektörünü de içine alacak bir istikrarsızlığa doğru sürüklenmesi tehlikesine karşı TCMB finansal istikrarı sağlamayı öncelikli hedef olarak görmeye başlamıştır. Banka politikasında faiz oranları yerine karşılıkları yükseltmeyi tercih etmiştir. Böylece, ekonomiyi fazla daraltmadan bankaların atıl likidite düzeylerini yükseltmeyi ve topladıkları fonun kullanımını biraz daha daraltmayı denemiştir.

Banka diğer yandan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ile birlikte sorunsuz kredi kullanımını hem arz edenler hem de talep edenler yönünden daraltma yoluna gitmiştir. Örneğin, bankaların özellikle konut ve ticari gayrimenkul kredilerinde kredi/değer oranları sırasıyla en fazla %75 ve %50 olarak sınırlandırılmış, tüketici kredilerinde kredi riski yükselen bankaların genel karşılık oranları yükseltilmiştir. Fakat **2011 yılında enflasyon oranlarının hedeflerin**

çok üzerinde çıkması ve finans sektöründe bir kriz algısının bulunmamasından dolayı, TCMB 2012 yılında fiyat istikrarı önceliğine geri dönmüş ve politika faiz oranları üzerinden iç talep büyümesinin yavaşlatılmasına yönelik yeniden parasal sıkılaştırma uygulamalarına başlamıştır. Bu çerçevede, bir yandan tasarruf açığının daraltılması, diğer yandan kısa vadeli sermaye girişlerinin caydırılması için başka para politikası önlemleri alınmıştır.

TCMB 2000'li yılların büyük bir kısmında düşük düzeydeki kurun yükseltilebilmesi ve ekonominin rekabet gücünü artırabilmek için sürekli olarak piyasadan döviz almış; böylece 2002'de 20 milyar doların altında seyreden bankanın rezervleri, 2011'de 93 milyar dolar düzeyine yükselmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye girişi ise özellikle 2005 sonrasında yıllık ortalama yaklaşık olarak 15 milyar dolar dolayında seyretmiştir.

MB 2011 yılında zorunlu karşılıkların kısmen de olsa yabancı para cinsinden tutulmasına karar vermiştir. Bu karar ilk etapta MB rezervlerini artırmış olsa da daha sonra döviz talebin artmasına ve bunun da bir kısmının MB rezervlerinden karşılanmasına ve rezervlerin azalmasına neden olmuştur. Bu durum, doğal olarak net iç varlıkların ve parasal tabanın küçülmesine yol açmıştır.

2002 sonrasında finansal varlıkların derinliği (GSYH'ya oranı) genel olarak %100 dolayında seyretmiştir. Para ve benzeri araçların GSYH'ya oranı 2010'a kadar kayda değer bir artış göstermiş, sonrasında ise azalmış, sermaye piyasası araçlarının payı ise giderek azalmıştır. Buna karşılık, para talebinin GSYH'ya oranı %38'e yükselmiştir.

2002-2011 döneminde parasal büyüklüklerin dağılımına bakıldığında; yabancı para mevduatının da dâhil edildiği geniş anlamda para talebi (M2YRF) içerisinde dolaşımdaki para ile vadeli ve vadesiz TL mevduatlarının payları (sırasıyla %5'ten %7'ye, %5'ten %10'a ve %33'ten %52'ye) epeyce yükselmiştir. Buna karşılık yabancı paraların mevduattaki payı epeyce düşmüştür (%51'den %28'e). Burada dikkate değer değişim, *mevduatta büyük bir* ***tersine dolarizasyon*** *un meydana gelmesi ve halkın banka sistemine olan güven duygusunun artmasıyla birlikte vadeli mevduatların büyük artış göstermesi*dir (www.tcmb.gov.tr; www.tbb.org.tr; TBB, Bankalarımız 2011).

Mevduat Bankaları

Temel faaliyet alanı, para ve paranın ikamesi olarak menkul değerlerin alım ve satımı olan bankalara mevduat ya da ticaret bankaları adı verilir. Bu çerçevede ticaret bankaları; bireyler, firmalar ve resmi kurumlardan sağladıkları fonları, ihtiyacı olanlara kredi, plasman ve menkul değer olarak transfer eder. Bu transfer işlemi esnasında fon temini ve aktarımından doğan maliyet ile getiri arasındaki fark ise ticaret bankalarının temel gelirlerini oluşturur.

Bir ekonomide merkez bankaları para basmak ve bunu piyasaya sürmek ve çekmek suretiyle para arzını artırır ve azaltır. *Asli para* olarak bilinen bu *emisyon* yoluyla parasal genişleme veya daralma sürecine, ticaret bankaları hesaptan hesaba devir yaparak, *kaydî para* üretmek suretiyle katkı sağlarlar. Kaydî para, bankaya yatırılan mevduatın belli bir kısmının yasal zorunluluk olarak tutulması (TCMB'de bloke edilmesi); kalanın ise kredi veya başka yollarla piyasaya sürülmesi, bundan bankacılık sistemine geri dönen kısmın aynı süreçle yeniden piyasaya çıkması ne tekrar geri dönmesi ile kümülatif bir paranın üretilmiş olmasıdır.

Katılım Bankaları

Hizmet tanımını faizsiz bankacılık olarak yapan katılım bankaları, parayı ticarete doğrudan konu olan bir meta şeklinde görmeyen, onu ticarette mübadelenin yapılmasına imkân tanıyan bir araç olarak ele alan bir finansal aracı türüdür.

Katılım bankalarının fon kaynakları ve fon toplama yöntemleri ticari bankalarınkinden farklıdır. Buna göre, bu bankalar fon arz edenlere, faiz yerine kâr-zarar ortaklığına dayalı bir sözleşme önerirler. Dolayısıyla topladıkları fonlar diğer bankalardaki mevduat hesaplarına benzese de onlarda olduğu gibi önceden belli bir faiz oranı vaat edemezler. Dönem sonunda piyasada geçerli getiri oranlarına yakın bir kâr payı verirler. Topladıkları fonlar; vadesiz ise *özel cari hesaplar,* vadeli ise *kâr ve zarara katılma hesapları* olarak kaydedilir. Ayrıca, diğer ticari bankalarda olduğu gibi kısa vadeli her türden borçlanma işlemine giremezler.

Bu doğrultuda toplanan fonlar, sadece fon talebinde bulunan kişilere kredi şeklinde kullandırılabilir. Söz konusu krediler nakdi ve gayri-nakdi biçimde olur. Gayri-nakdi krediler ticaret bankalarındaki gibi teminat mektupları ve garanti belgeleridir. Nakdi krediler ise şunlardır: Kâr-zarar ortaklığı, üretim ya da kurumsal destekler, iştirak, finansal kiralama (leasing)ve bireysel finansman desteği.

Finansal kiralama (Leasing) nedir?

SIRA SİZDE 1

Kalkınma ve Yatırım Bankaları

Çoğu zaman birlikte değerlendirilmesine rağmen, gelişmekte olan ülkelerde sermaye yetersizliği içindeki firmalara veya büyük sanayi firmalarının yapacağı yatırımlara kaynak ve teknik yardım sağlayarak ekonomik kalkınmayı hızlandırma amacı güden finansal aracılara *kalkınma bankası;* gelişmiş ülkelerde atıl fonlara sahip kurumsal yatırımcılara fonlarını menkul değer alım ve satımı ile değerlendirmelerinde aracılık ve danışmanlık yapan, işletmelere doğrudan kredi vermeyen ancak işletmelerin orta ve uzun vadeli fon gereksinimlerini karşılayan finansal aracılara ise *yatırım bankası* adı verilir.

Finansal sistem ve bankacılık sektörü ile ilgili ayrıntılı bilgi için "Ekrem Erdem (2010), *Para Banka ve Finansal Sistem*, Detay Yayıncılık: Ankara" adlı yayına bakabilirsiniz.

KİTAP

Bankacılık Sektörü ile İlgili Son Gelişmeler

*Bu başlıkta Türk bankacılık sektörünün yapısı*na son 10 yıllık perspektiften bakılacak ve sektöre ilişkin tespitlere yer verilecektir.

Tablo 7.1'de görülebileceği üzere, Türkiye'de faaliyet gösteren *toplam banka sayısı* 2002-2011 döneminde 58'den 48'e düşmüş (1999'da 81); buna karşılık, katılım bankaları hariç şube sayısı 6.106'dan 9.833'e, çalışan sayısı ise 123.271'den 181.418'e yükselmiştir. Banka sayısı yaklaşık %19 azalırken, şube sayısı %61, çalışan sayısı ise %47 artış göstermiştir. Böylece, banka başına şube sayısı 113'ten 223'e, banka başına çalışan sayısı da 2.283'ten 4.123'e çıkmıştır.

Tablo 7.1
Banka, Şube ve İstihdam Sayıları

Kaynak: *TBB, K.K.T.C ve yabancı ülkelerdeki şubeler dâhil.*

	2002			2011		
	Banka	**Şube**	**İstihdam**	**Banka**	**Şube**	**İstihdam**
Mevduat Bankaları	40	6.087	118.329	31	9.791	176.576
Kamu Sermayeli	3	2.019	40.159	3	2.909	50.239
Özel Sermayeli	20	3.659	66.869	11	4.944	89.047
Fondaki Bankalar	2	203	5.886	1	1	243
Yabancı Sermayeli	15	206	5.416	16	1.937	3.7047
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	14	19	4.942	13	42	4.842
Toplam	**54**	**6106**	**123.271**	**44**	**9.833**	**181.418**

Bankacılık sektöründeki en önemli değişikliklerden biri de *mevduat bankalarının alt bileşenlerinin dağılımı*nda meydana gelen ciddi değişikliktir. Buna göre, bu yıllar arasında özel sermayeli banka sayısı 20'den 11'e gerilerken, yabancı sermayeli banka sayısının sadece 15'ten 16'ya çıkmasına karşılık, bu bankaların şube sayısı da 206'dan 1.937'ye yükselmiştir. Ancak banka başına şube ve çalışan sayıları itibarıyla kamu bankaları sırasıyla 970 ve 16.746 sayıları ile rekabet edilemez bir öncülüğe sahiptirler. Özel bankalarda bu sayılar sırasıyla 449 ve 8.095 ve yabancı sermayeli bankalarda 2.315 olarak gerçekleşmiştir.

Mart 2012 itibarıyla *faaliyet gösteren 31 mevduat bankası*ndan 3'ü kamu sermayeli, 11'i özel sermayeli, 16'sı yabancı sermayeli, 1'i Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilmiş ve 13'ü de kalkınma ve yatırım bankasıdır (TBB, 2012). Sektörün toplam bilanço büyüklüğü yine 2011 sonu itibarıyla 615 milyar dolar olup GSYH'ya oranı %90'a (katılım bankaları dahil edildiğinde %94) ulaşmıştır. Bunun 328 milyar doları özel sermayeli bankalara, 181 milyar doları kamu, 84 milyar doları da yabancı sermayeli bankalara aittir.

Banka gruplarının toplam aktifler, mevduatlar ve krediler bakımından sektör paylarında zaman içindeki değişimin (2002 ve 2011 verileri itibarıyla) bakıldığında; *kamu bankalarının toplam aktiflerdeki ve mevduattaki payı azalırken, kredilerdeki payı artmış (hem de oldukça ciddi oranda), özel bankaların tüm kategorilerde payı azalmış,* yabancı bankaların payı ise tam tersine tüm kategorilerde 4 ila 6 kat düzeyinde artmıştır (Tablo 7.2).

Tablo 7.2
Toplam Aktifler ve Sektörel Paylar

Kaynak: *BDDK.*

	Toplam Aktifler (Bin TL)	**T. Aktifler (%)**		**T. Mevduat (%)**		**T. Krediler (%)**	
	2011	**2002**	**2011**	**2002**	**2011**	**2002**	**2011**
Mevduat Bankaları	1.120	96	97	100	100	89	96
Kamu Sermayeli	342	36	31	39	34	20	28
Özel Sermayeli	619	56	52	58	53	65	54
Yabancı Sermayeli	158	3	13	2	13	4	14
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	42	4	3	-	-	11	4
Toplam	**1.162**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Yoğunlaşma oranları ilk 5 ve 10 banka bazında artış kaydetmiş; dolayısıyla sektörde büyük bankaların hâkimiyeti biraz daha artmıştır. Ölçek büyüklüğü bakımından ciddi mesafe kat edilmiş; 2002'de sadece 10 ile 40 milyar dolar arasında aktif büyüklüğüne sahip 6 banka var iken ve bunun da ikisi kamu sermayeli iken, 2011'de 40-80 milyar dolar bandında 5 (3'ü özel), 80 milyar doların üzerinde ise 2 (1'i özel) banka yer almaktadır.

Son yıllarda fiyatlar genel düzeyinin (enflasyonun) düşmesi, kurun nispeten istikrarlı bir seyir izlemesi ve TL'nin güçlenmesine bağlı olarak, *aktifler ve pasiflerdeki para ikamesi* azalmış olsa da 2011'deki kur artışına bağlı olarak yabancı para oranı aktiflerde %31, pasiflerde ise %36 olarak gerçekleşmiştir. Mevduatların ise üçte ikisi TL cinsindendir. Fakat, yabancı para oranının kamu bankalarında sektör ortalamasının hayli altında, özel bankalarda ise üzerinde olması, izlenen politika farklılıklarının önemini göstermektedir.

Kredilerin toplam aktifler içindeki payı %23'ten %56'ya yükselmiştir. Buna karşılık menkul değerlerin payı yaklaşık %41'den %22 seviyelerine gerilemiştir. Böylece, bankalar hükümetlerin bütçe açıkları yerine, giderek reel sektörün harcamalarını finanse etmek suretiyle büyümeyi finanse eder duruma gelmiştir. Nitekim, kredilerin GSYH'ya oranı %15'ten % 50'ye, mevduata oranı ise yaklaşık olarak %100'e yükselmiştir.

*Kredilerin dağılımı*na bakıldığında; kurumsal kredilerin payının %86'dan %68'e gerilediği, buna karşılık hanehalkı kredilerinin payının ise %14'ten %32'ye çıktığı, bunda da özellikle otomobil (%1'den %10'a) ve tüketici (%3'ten %12'ye) kredilerinin büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır. KOBİ kredilerinin payı ise bugün %23 seviyelerine ulaşmış bulunmaktadır.

*Hanehalkı kredileri*ndeki artış, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hanehalkı yükümlülüklerini hızla artırmıştır. Toplam hanehalkı yükümlülüğünün GSYH'ya oranı 2006'da %10'un altında iken, 2010'da %17 düzeyine ulaşmıştır. 2001-2010 döneminde toplam konut kredilerinin GSYH'ya oranı %0,2'den %6,2'ye yükselmiştir. Her ne kadar artış oranları çok yüksek ve önlem alınması gerekse de bu oranlar diğer ülkelerle kıyaslandığında bir kriz ortamı oluşturmaktan uzak gözükmektedir. Nitekim, aynı oranlar Avro (Euro) Bölgesi'nde sırasıyla %61'den 66'ya ve %29,6'dan %40,7'ye yükselmiştir. Hatta son oran (konut kredilerinin GSYH'ya oranı) İngiltere ve ABD için sırasıyla yaklaşık olarak %84 ve %72 düzeyine ulaşmış durumdadır.

Aynı yıllarda *takipteki kredilerin toplam krediler içindeki payı* (brüt) sektör genelinde %21,3'ten %2,8'e (net olarak %0,6) gerilemiş; dolayısıyla kredi riski tüm banka gruplarında, bilhassa da kamu bankalarında oldukça azalmıştır. Hatta mevduat bankalarının takipteki alacaklarının %80'i için karşılık ayrılmıştır. Zira 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara gelindiğinde, kredi riskinin aşırı yüksek olduğu grup, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların gölgesinde etkin çalıştırılmayan kamu sermayeli bankalar olmuştur. Mevduatın ortalama vadesi son 10 yılda fazla değişmemiş; 2,4-2,9 ay bandında kalmıştır.

Sermaye yeterlilik oranı (SYO) 2001 krizinden sonra sürekli olarak yasal hedefin çok üzerinde seyretmiştir (2002'de %25,1 ve 2010'da %18,9). Ancak bazı kredi türlerinin risk katsayılarının yükseltilmesi ve kurun aşırı yükselmesi nedeniyle, SYO 2011'de %16,6 seviyelerine gerilemiştir. Böylece öz kaynak büyümesi uzun bir aradan sonra yavaşlamıştır. Ayrıca, 2011 yılından itibaren sektörde *özkaynak kârlılığı*nda da ciddi düşüşler olmuş, %20'lerdeki seviye %15'lere, ardından daha da düşük seviyelere gerilemiştir. Mevduat bankalarının büyük çoğunluğu bu orta-

lamanın altında kalmıştır. Ancak yine de gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında, hem SYO'nun hem de özkaynak kârlılığının bu ülkelerin ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir.

Bankacılık sektörünün genelinde *halka açıklık oranı* %20 iken kalan %80 ise yaklaşık %55 yerleşiklerin ve %25 ise yabancı kişi ve kuruluşların mülkiyetindedir.

Şube dışı işlemlere dair verilere bakıldığında ise; kredi kartı sayısı, banka kartı sayısı, POS cihazı sayısı, kredi kartı ve banka kartı işlem hacimleri ciddi oranlarda artmıştır.

*İnternet bankacılığında gelişmeler*in oldukça hızlı olduğu, bankacılık işlemlerinin önemli bir kısmı artık şube dışından gerçekleştirilmektedir.

Sektörün durumu uluslararası bir karşılaştırmaya tabi tutulduğunda (2010 yılı itibarıyla); son 10 yılda Türk bankacılık sektörünün sabit fiyatlarla GSYH'dan daha hızlı büyüdüğü, sektörün büyüklüğünün GSYH'ya oranının gelişmekte olan ülkeler (GOÜ'ler) ortalaması olan %89'u aşarak %94'e yükseldiği anlaşılmaktadır. Ancak, sermaye piyasası araçlarının derinliği bakımından dünya, AB ve GOÜ'ler ortalamasının çok altında kalınmıştır. Toplam finansal sektörün derinlik oranı da hepsinden küçük kalmakta; dünya ortalaması bunun iki katından, AB ortalaması da üç katından fazladır (Tablo 7.3).

Tablo 7.3
Çeşitli Finansal Sektör Göstergelerinin GSYH'ya Oranı (%)

Kaynak: *IMF (2010), Global Financial Stability Report.*

	Dünya	AB	GOÜ	Türkiye
Banka Aktifi	159	275	89	91
Sermaye Piyasası	238	275	99	75
Hisse Senedi	88	69	58	43
Tahvil ve Bono	151	206	41	32
Kamu	66	69	26	32
Özel	85	137	16	1
Toplam	**397**	**550**	**189**	**166**

Sektörün durumunu genel olarak AB ortalaması ile kıyasladığımızda ise aradaki nitelik ve nicelik farkının büyük olduğu görülmektedir. Nitekim, aktif/GSYH oranı bakımından AB ülkeleri ortalaması Türkiye'nin yaklaşık 4 katı, kredi/GSYH oranı bakımından ise 3 katı büyüklüğündedir. Türkiye'de hem personel başına hem de şube başına hizmet verilen kişi sayısı AB ortalamasının oldukça üzerindedir (Tablo 7.4).

Tablo 7.4
AB ve Türkiye Seçilmiş Göstergeler

Kaynak: *Avrupa Merkez Bankası, BDDK; TBB; TÜİK.*

	AB	Türkiye
Aktif/GSYİH (%)	345	91
Kredi/GSYİH (%)	144	48
Nüfus/Personel (kişi)	162	382
Nüfus/Şube (kişi)	2,336	7,248

EKONOMİK KRİZLER VE İSTİKRAR POLİTİKALARI

Tarihsel açıdan bakıldığında, ülke ekonomilerinin sürekli belli bir seyir izlemediği, ekonomilerin genel görünümünde kısa dönemli dalgalanmalar veya uzun dönemli yön değişimlerinin yaşandığı görülmektedir. Ekonomilerde yaşanan dengesizliklerin son dönemlerde daha sık yaşanmaya başlamış, küreselleşme ve finansal serbestleşme ile birlikte söz konusu dengesizliklerin ülkeler arasında yayılımı hızlanmıştır. Ekonomik istikrarsızlığın nedenleri olarak dünya ekonomisinde ya-

şanan gelişmeler, ülke içinde ortaya çıkan politik istikrarsızlıklar, yanlış makroekonomik politikalar, arızi gelişmeler veya ülke ekonomisindeki yapısal sorunlar sıralanabilir.

Ekonomik Krizlerin Türleri ve Sebepleri

Ekonomik krizler, ***reel sektör krizleri*** ve ***finansal krizler*** olarak iki ana başlık altında toplanabilir. *Reel krizler,* mal ve hizmet piyasalarında ortaya çıkan, enflasyon veya durgunluk şeklinde kendini gösteren dengesizlikler ile faktör piyasalarında meydana gelen ve istihdam düzeyini etkileyen dengesizliklerden oluşmaktadır. *Finansal krizler* ise finansal piyasalarda finansal ataklarla ortaya çıkan ve ülkelerin para, bankacılık, borsa ve diğer finansal piyasalarında büyük çaplı dalgalanmaları ifade eder. Finansal krizlerin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Arz ve talepteki ani dalgalanmalar
- Sürdürülemeyen büyüme ve belirsizliğin artması
- Enflasyon ve enflasyonu düşürmeye dönük yanlış politikalar
- Firma bilançolarının bozulması
- Finansal serbestleşmeye erken geçiş ve deregülasyon
- Aşırı borçlanma, faiz oranlarının yükselmesi ve uluslararası sermaye hareketleri
- Kurdaki aşırı oynaklıklar ve yanlış kur politikaları

Finansal krizleri kaynağına göre *borç krizleri, borsa krizleri, para krizleri, bankacılık krizleri* ve *ikiz krizler* olmak üzere beş alt gruba ayırabiliriz.

Borç krizleri, bir ülkenin kamu veya özel kesime ait dış borçlarıyla kamunun iç borçlarını ödeyememe durumudur. Özellikle kamunun bütçe açığına dayalı mali politikaları sonucu artan kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG), bir taraftan reel faizleri yükseltirken, diğer yandan yeni borç bulma konusunda sıkıntılara neden olmaktadır. Sonuçta borçların çevrilememesi, borç ertelemesi (konsolidasyon), borç takası gibi borçların yeniden yapılandırılmasına veya doğrudan ülkenin dış borçlarını ödeyemeyeceğini (moratoryum) ilan etmesine neden olmaktadır. Borç krizleri için verilebilecek en iyi örnek, son yıllarda Avro Bölgesi'nde başlayan ve küresel bir krize dönüşen durumdur.

Borsa krizleri, menkul kıymet borsalarında görülen aşırı dalgalanmalardır. Dalgalanmaların kaynağı mikro düzeyde borsada faaliyet gösteren firmaların yapılarındaki bozulmalar olabileceği gibi, siyasi krizler veya dünya piyasalarındaki hammadde ve emtia fiyatlarındaki hareketlilik gibi makroekonomik faktörler de olabilir. Borsa krizleri için verilebilecek en iyi örnek 1929 Dünya Bunalımıdır.

Para krizleri, ulusal paranın değerinde ortaya çıkan büyük çaplı dalgalanmaları ifade eder. Uygulanan kur rejimi ile doğrudan bağlantılı olan para krizlerini ve krizin gelişimindeki süreçleri açıklayan farklı kriz modelleri geliştirilmiştir. Dış ticaret dengesindeki açıklar, spekülatif davranışlar ve güven sorunu para krizlerinin temel sebepleridir. Söz konusu kriz, ekonomide uygulanan kur rejimine de bağlı olarak kurda aşırı oynaklıklar, döviz rezervlerinde hızlı düşüş, faizlerde yükselme, kısa vadede büyük çaplı sermaye çıkışı, ithalat ve ihracat fiyatlarında değişim gibi önemli sıkıntılara neden olmaktadır.

Bankacılık krizleri, genellikle "banka paniği" şeklinde bir ya da birkaç bankada ortaya çıkan yoğun fon çekilişleri şeklinde başlayıp kısa sürede diğer bankalara da sirayet ederek sistemik bir hâl alan bunalım durumudur. Bu krizler bazen sektör dışında gelişen ulusal ya da uluslararası makroekonomik istikrarsızlıklardan

(dışsal sebepler), bazen de sektörün kendi iç dinamiklerinden (içsel sebepler) ortaya çıkabilmektedir. Bankacılık sektöründen kaynaklanan nedenlerin başında; yasal düzenleme ve denetlemelerdeki yetersizlikler, zayıf muhasebe standartları, bankaların varlık ve yükümlülüklerinin vade yapısındaki dengesizlikler, ahlaki tehlike ve ters seçim sorunları, bankaların sermaye yetersizliği ve ölçek sorunu, risk yönetiminin zayıflığı, kredi yoğunlaşması ile yüksek kamu açıkları gelmektedir.

İkiz kriz kavramı ise para veya bankacılık krizlerinden birinin ortaya çıkmasının ardından her iki krizin birlikte yaşandığı durumu ifade etmek için kullanılır. 1990'lı yılların ikinci yarısında görülen Asya krizleri örneğinde olduğu gibi, ikiz krizlerin etkisi tek bir krize göre daha şiddetli olmaktadır.

Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Politikaları

Ekonomide yukarıda açıklanan finansal veya reel sektörlerdeki dengesizliklerin giderilmesi amacıyla hükümetler istikrar programlarını uygulamaya koyarlar. Ekonomide istikrarın sağlanmasında temel iki unsur fiyat istikrarı ve tam istihdamın sağlanmasıdır. Bu çerçevede uygulanabilecek istikrar politikaları ortodoks ve heterodoks politikalar olarak iki grupta sınıflandırılır.

Ortodoks istikrar politikaları fiyat istikrarının sağlanmasında sıkı para, sıkı maliye ve sabit kur politikalarını kullanır. Bu politikaların içeriğinde kamu harcamalarının kısılması, reel ücretlerin düşürülmesi, kamu yardımlarının azaltılması, para arzının daraltılması bulunmakta ve bu yolla toplam talebin kontrol altına alınması hedeflenmektedir. Ancak bu yönde uygulanan daraltıcı politikalar bütçe disiplinini sağlamak konusunda başarılı olsa da ekonomide durgunluğu beraberinde getirmektedir.

IMF tarafından da desteklenen ortodoks politikaların milli gelir, istihdam ve reel ücretler üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle kamuoyu tarafından desteklenme oranı düşüktür. Ortodoks politikalarda piyasada oluşan nispi fiyat yapısını bozucu etkileri nedeniyle fiyat kontrollerine sıcak bakılmamaktadır. Arz yanlı yeni ortodoks istikrar politikalarında ise temel amaç üretimin artırılmasıdır. Yeni yaklaşımda nominal döviz kurunun çapa olarak kullanılması önerilmektedir.

Heterodoks istikrar politikalarında programlarının temelinde ise sıkı para ve maliye politikaları ile sabit kur sistemine ek olarak ücret ve fiyat kontrolleri şeklinde uygulanan gelirler politikası yer alır. Bu şekilde üretim ve istihdam düzeyine zarar vermeden enflasyonla mücadele edilmesi hedeflenir.

Ortodoks istikrar programlarında enflasyonla mücadelede önerilen tedrici (aşamalı) tedbirlerden farklı olarak, heterodoks istikrar programlarında özellikle yüksek enflasyon durumlarında şok politikalar savunulur. Heterodoks programlarda her ne kadar uygulandığı dönemde enflasyonla mücadelede ortodoks politikalara oranla daha yüksek başarı sağlansa da orta vadede diğer politika araçlarının desteği de önemli hâle gelmektedir.

SIRA SİZDE 2

Ortodoks ve heterodoks istikrar politikaları arasındaki temel farklar nelerdir?

Yukarıda belirtildiği gibi, *IMF türü geleneksel daraltıcı ortodoks istikrar politikalarının* uygulanmasında genel olarak tercih edilen araçlar şunlardır:

- Sıkı para politikası,
- Faiz oranlarının yükseltilmesi,
- Devalüasyon,

- Sıkı maliye politikası (kamu harcamalarının azaltılması, kamu gelirlerinin artırılması),
- Sıkı gelirler politikası,
- Fiyat kontrollerinin kaldırılması,
- Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi.

Türk ekonomisinde de yurtiçi veya yurtdışı kaynaklı çok sayıda ekonomik bunalım (kriz) yaşanmış, ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik istikrar programları yürürlüğe konmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ekonomik dengelerin yerine oturmaya başladığı dönemde Türkiye'de 7 Eylül 1946'da gerçekleştirilen ilk devalüasyon bir yana bırakılırsa; 1958, 1970, 1980, 1994, 2000-2001 ve 2008 yılından itibaren devam eden geniş çaplı istikrar programları yürürlüğe konmuştur. Bunlara ek olarak, hayata geçirilemeyen 1978-1979 istikrar kararları ile 1997 Güneydoğu Asya ve 1998 Rusya krizlerinin Türkiye üzerindeki etkilerini hafifletmeyi amaçlayan istikrar politikaları da bu bölüm kapsamında ele alınacaktır.

TÜRKİYE'DE EKONOMİK İSTİKRAR PROGRAMLARI

4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları

Türkiye'de ilk kapsamlı istikrar programı 4 Ağustos 1958'de alınan kararlardır. 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti Hükümeti özel sektör ağırlıklı, hafif sanayi kolları ve tarıma dayalı bir büyüme stratejisi belirlemiştir. Dönemin başından itibaren uygun iklim koşulları, Marshall Planı kapsamında sağlanan mali yardımlar, genişleyen tarım alanları, İkinci Dünya Savaşı sonrası atıl fonların ekonomiye dâhil olması ve kredi koşullarının genişlemesinin etkisi ile yüksek büyüme oranları yakalanmıştır. Dış ticarette ise serbestleşmeye (liberalizasyona) bağlı olarak özellikle 1952 yılından sonra dış ticaret açığı önemli miktarda artmıştır. 1954 yılında iklim koşullarının değişmesi ve dış yardımların azalmasıyla birlikte yıllık büyüme oranları düşmeye başlamış, enflasyon oranları yükselmiş ve döviz sıkıntısı baş göstermiştir.

Sonraki yıllarda alınan önlemler sonucu makroekonomik verilerde iyileşme sağlanmakla birlikte ekonomideki yapısal sorunlar devam etmiş buna bağlı olarak bütçe dengesinde bozulmalar ortaya çıkmıştır. Diğer yandan döviz rezervlerindeki azalmanın ithalat üzerindeki daraltıcı etkisi ve para arzını artırıcı politikalar, yüksek fiyat artışları yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle 1957 yılından itibaren büyüme oranındaki sert düşüş ve kamuoyundaki devalüasyon beklentisinin de etkisiyle **4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları** yürürlüğe konmuştur. IMF desteği ile oluşturulan istikrar programı kapsamında yapılan *düzenlemeler* şunlardır:

- Dolar kuru 2.8 TL'den 9 TL'ye çıkarılarak *devalüasyon yapılmış,* döviz alım işlemlerinde 1 dolar başına ₺6,22 vergi alınması kararlaştırılmıştır.
- *Bütçe dengesinin sağlanması* amacıyla kamu harcamalarında kısıntı yapılmış, KİT ürünlerine zam yapılmış ve KİT'lerin Merkez Bankası kaynaklarıyla finansmanına sınırlamalar getirilmiştir.
- 422 milyon dolar düzeyindeki *dış borçlar ertelenmiş* ve yeni bir ödeme planına bağlanmıştır (moratoryum). Buna ek olarak IMF, ABD ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nden (OEEC) toplam 359 milyon dolarlık yeni kredi sağlanmıştır.

- *Dış ticarette serbestleşmeye gidilmiş,* bu kapsamda ithalat üçer aylık programlara bağlanmış, hammadde ve ara malı ithalatına öncelik verilmiş, ihracatta ise fiyat kontrollerinde bürokratik işlemlerin hafifletilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.
- *Emisyon hacmi kısıtlanmıştır.*

Yukarıdaki kararların temel makro ekonomik veriler üzerindeki tesiri Tablo 7.5'ten izlenebilir:

Tablo 7.5
1954-1960 Dönemi Temel Makroekonomik Göstergeler (%)

Kaynak: *DPT; TÜİK.*

Göstergeler	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
GSMH Büyüme Oranı	-3,0	7,9	3,2	7,8	4,5	4,1	3,4
Enflasyon Oranı	9,0	11,9	11,5	12,5	15,7	22,6	7,4
Bütçe Açığı /GSMH	2,2	3,3	2,1	1,2	1,6	2,0	2,7
İhracat/İthalat	70,0	63,0	74,9	86,9	78,5	75,3	68,5

4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları genel olarak açık finansman ve para arzındaki artışları frenleyerek enflasyonla mücadele amacını taşımaktadır. Ancak bir yandan KİT ürünlerinin fiyatlarında yapılan artış, diğer yandan devalüasyonun ekonomide yol açtığı maliyet enflasyonu bu amacın gerçekleştirilmesine büyük ölçüde engel olmuştur.

Alınan önlemler sonrasında dış ticarette serbestleşmeyle birlikte ithalatın ihracattan daha fazla artması sonucu, dış ticaret açığı azalmak yerine artmaya devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde o zamana kadar alınan bu en yüksek oranlı devalüasyon kararı ve dış ticarette serbestleşme politikası beklenen sonucu verememiştir.

Diğer yandan, kamu harcamalarının kamu gelirlerinden daha hızlı artması nedeniyle bütçe açığı yükselmiştir. Büyüme hızı düşmeye devam etmiş, enflasyon yüksek seyrini korumuştur. Ekonomide bir yandan kamunun harcama disiplini giderek bozulurken, diğer yandan ekonominin üretim kapasitesi neredeyse hiçbir alanda yeterince artırılamamıştır.

10 Ağustos 1970 İstikrar Programı ve 1970'li Yıllar

1963 yılından itibaren uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planları (BYKP) ekonomik büyüme, ödemeler dengesi, fiyat istikrarı ve bütçe ile ilgili somut hedefler ortaya koymuş ve ekonomi politikaları planlardaki bu hedefleri gerçekleştirecek şekilde tasarlanmaya başlanmıştır. Planlarda özellikle yatırımların artırılması ve hızlı büyüme ön planda tutulmuştur. Planlardaki hedefler kamu için zorunlu iken, özel sektör için yol gösterici nitelikteydi. Bu kapsamda hem I. BYKP'de (1963-1967) hem de II. BYKP'de (1968-1972) ekonomik büyüme hedefi yıllık %7 olarak öngörülmüştür. Birinci plan döneminde bu hedefe %97 oranında yaklaşılarak milli gelirde yıllık ortalama %6,7'lik büyüme sağlanmıştır.

1960'lı yılların sonuna doğru ekonomide yeniden ortaya çıkan sorunlar makroekonomik veriler üzerinde de kendini göstermiştir. Bu dönemde benimsenen *ithal ikameci* sanayileşme politikalarının hedeflerin aksine, 1965-1971 döneminde ithalat yıllık ortalama %12, ihracat ise %7,5 oranında artınca dış ticaret açığı planlananın üzerinde gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde dış ticaret açığı yaklaşık 4 kat artmıştır. Bu dönemde dış ticarette denetimli kambiyo rejimi ve katlı kur sistemi devam etmiştir. Özellikle 1968-70 yılları arasında büyüme hızla düşmüş (%6,7'den %4,4'e), enflasyon ise hızla yükselmeye başlamıştır (TÜFE %4,1'den %11,8'e). Toplumun refah düzeyindeki olumsuz gelişmeleri yansıtan bu makro göstergelere işçi

döviz girişlerindeki düşüş, yabancı kredilerdeki azalma ve TL'deki (₺) aşırı değerlenme de eklenince, ekonomide ciddi bir darboğaz oluşmuştur.

1963 sonrasında %5-6'larda dalgalanan yıllık enflasyon oranı dönemin sonlarına doğru yaşanan olumsuz gelişmelerin etkisiyle hızla yükselmeye başlamıştır. Bu ortamda hükümet 10 Ağustos 1970 tarihinde istikrar kararlarını açıklamıştır. *Program* kapsamında;

- Yüzde 67 oranında *devalüasyon* yapılmış, dolar kuru 15 TL olarak belirlenmiştir.
- *Mali disiplin* kapsamında vergiler yükseltilmiş, maaş ve ücretler dondurulmuş, KİT ürünlerine zam yapılmıştır.
- Ekonomide arzın daralmasını gidermek amacıyla *ithalatta teminat oranları düşürülmüş,* miktar kısıtlamaları da azaltılmıştır.

Uygulamaya konulan tedbirlerin ardından dış kaynak konusunda önemli gelişmeler sağlanmıştır. IMF'den alınan yeni krediler, artan işçi döviz gelirleri, hammadde ve mamul ihracatında artış ve kısa vadeli dış borçlar sayesinde 1973 yılında ilk kez ödemeler dengesi fazla vermiştir. Sonraki yıllarda da olumlu hava bir süre daha devam etmiş, kalkınma planlarında öngörülen ortalama yıllık büyüme oranları yakalanmış, dolar kuru 13,5 TL'ye kadar düşmüş, enflasyon oranı 1971-77 yılları arasında ortalama %18'lerde seyretmiştir.

Dünya petrol krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri neler olmuştur?

SIRA SİZDE 3

Ne var ki, yukarıdaki olumlu gelişmeler uzun sürmemiştir. Uluslararası piyasalarda 1974'teki ilk petrol şoku ve 1978 yılındaki petrol krizinin ardından petrol fiyatlarındaki artışlar ekonomiyi birçok kanaldan olumsuz yönde etkilemiştir. Şöyle ki, petrol fiyatlarındaki artış sonucu petrol ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı 1980 yılında %47'ye kadar çıkmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı %30,2'ye kadar gerilemiştir. İthalattaki bu artış döviz sıkıntısını ve kısa vadeli dış borçlarda artışı beraberinde getirmiştir. İlerleyen yıllarda finansman sorunu ile birlikte petrol ithalatının kısıtlanması gündeme gelmiş, bu durum enerji darboğazına ve eksik kapasite kullanımına neden olmuştur. Diğer yandan yurtiçinde sosyal, siyasi ve iktisadi sıkıntılar hızla artmış, bunlara ek olarak, Kıbrıs Barış Harekatı'nın doğrudan maliyeti ve sonrasında ABD'nin uyguladığı ambargo da ekonomiyi derinden etkilemiştir. İthalat vergileri ve kısıtlamalar ile korunan ancak talep karşısında yetersiz kalan yurtiçi üretim bir taraftan fiyatlar üzerinde baskı yaparken, diğer yandan ekonomik büyümeyi kısıtlar hâle gelmiştir.

Göstergeler	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Büyüme oranı*	6,7	4,3	4,4	7,0	9,2	4,9	3,3	6,1	9,0	3,0	1,2
TÜFE*	4,1	5,7	11,8	21,8	15,3	15,8	15,4	19,0	16,4	22,5	53,3
TEFE*	3,2	7,2	6,7	15,9	18,0	20,5	29,9	10,1	15,6	24,1	52,6
Bütçe Açığı**	-0,61	-1,46	0,17	-2,39	-1,74	-1,33	-1,06	-0,78	-1,19	-4,29	-1,53
İhracat/ithalat	65,0	67,0	62,1	57,8	56,6	63,1	40,6	29,6	38,2	30,2	49,8
Cari İşlemler dengesi**	-0,19	-0,17	-0,11	-0,63	-0,04	1,73	-1,88	-3,47	-3,78	-5,13	-1,89

(*) Değerler yıllık yüzde değişmelerdir.
(**) Değerler GSMH'ya yüzde oran şeklindedir.

Tablo 7.6
1968-1977 Dönemi Temel Makroekonomik Göstergeler (%)

Kaynak: *TÜİK.*

Tüm bu faktörlerin etkisiyle, 1978'e gelindiğinde enflasyon oranı %53'e, dış borç tutarı 4,8 milyar dolara yükselmiş, büyüme oranı ise %1,2'ye kadar gerilemiştir. **İç ve dış kaynak yetersizliği nedeniyle, hemen her alanda üretim kapasitesi sınırlanmıştır. Hızla artan maliyet baskısı altında ekonominin üretim ve rekabet gücü düşmüştür.** Yükselen fiyatlar genel düzeyi nedeniyle yaşam maliyeti sürekli olarak artmıştır. Bu şartlar altında, önemli ölçüde dışa kapalı, katı devletçi bir ithal-ikameci ekonomik yapı çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Dönemin başbakanlarından Süleyman Demirel'in ifadesiyle *"ülke, 70 sente muhtaç hâle gelmiştir"*.

Bunalımdan çıkış için dış kaynak gereksinimi nedeniyle IMF ile gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında 1978 ve 1979 yıllarında iki istikrar programı uygulamaya konmuştur. Mali disiplini sağlamaya yönelik olarak KİT ürünlerine zam yapılması, vergilerin artırılması, maaş ve ücret ödemeleri başta olmak üzere kamu harcamalarının disiplin altına alınması, cari işlemler açığının kapatılmasına yönelik olarak da devalüasyon, ithalatın sınırlandırılması, ihracatın teşvik edilmesi gibi maddelerin yer aldığı istikrar programları hızla tırmanan siyasi istikrarsızlığın da etkisiyle tam anlamıyla uygulanamamıştır.

24 Ocak 1980 Kararları

Ekonomideki kötüye gidişi önlemek amacıyla 1978 ve 1979 yıllarında kararlaştırılan tedbirlerin etkin şekilde uygulanamaması sonucunda, 24 Ocak 1980 tarihinde daha kapsamlı bir istikrar programı yürürlüğe konulmuştur. Program, temelde ortodoks nitelikli politikalara dayanmaktadır. Kamu açıkları, para arzındaki artış ve Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi, ödemeler dengesi açıkları ve enflasyonun temel nedeni olarak görülmüştür. Bu kapsamda sıkı para ve maliye politikalarına dayalı tedbirler üzerinde durulmuştur.

24 Ocak Kararları'nın daha önceki istikrar tedbirlerinden önemli bir farkı, ithal ikameci sanayileşmenin terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme benimsenmiş olmasıdır. Artık piyasa ekonomisine dayalı, dışa açık ve ihracata yönelik üretimi esas alan bir kalkınma politikası söz konusudur. Dolayısıyla tedbirler kısa vadeli hedeflerin yanında, ülke ekonomisinde yapısal dönüşümü sağlayacak uzun vadeli stratejileri de belirlemektedir. Bu amaçlar doğrultusunda 24 Ocak 1980'de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen 17 karar ve Haziran 1980'de ek olarak uygulamaya konan 33 karar genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir:

- Yüzde 48,6'lık bir ***devalüasyon*** yapılmış, dolar kuru 47,1 TL'den 70 TL'ye yükseltilmiştir. 1 Mayıs 1980'den itibaren günlük kur uygulamasına geçilmiştir. ***Döviz alım satımları serbest bırakılmıştır.***
- ***Fiyatların piyasa koşullarında belirlenmesi*** hedefi doğrultusunda Fiyat Saptama-Kontrol Koordinasyon Komitesi kaldırılmıştır. Bu sayede mal ve hizmet piyasaları ile üretim faktörleri piyasalarında fiyatların arz ve talep koşullarında belirlenmesi amaçlanmıştır.
- Kredi ve vadeli mevduat ***faiz oranları serbest bırakılmış***tır. 1980 öncesi uygulanan negatif reel faiz uygulamasından vazgeçilmiştir. 1983 yılında ise faiz oranlarını belirleme yetkisi TCMB'ye verilmiştir.
- ***Kamu sektörünün küçültülmesi*** amacı doğrultusunda özelleştirme politikası gündeme alınmış, kamu tarafından üretilen malların kapsamı daraltılmış, kamu harcamalarında kesintiye gidilmiştir.
- Yine bu kapsamda tarım ürünlerinde ***destekleme alımları sınırlandırılmış,*** sübvansiyonların kapsamı daraltılmış, KİT'lerin kendi ürünlerinin fiyatlarını belirlemelerine izin verilmiştir.

- ***Dış ticarette serbestleşme*** hedefine yönelik olarak ihracat artışı sağlamak amacıyla ihracat kredileri, ihracata yönelik yeni teşvikler, ihracatta vergi iadesi uygulaması, yeni vergi muafiyeti ve istisnalar uygulamaya konmuştur. İthalatın serbestleştirilmesi konusunda ise ithaline izin verilen mallar listesi yerine ithaline izin verilmeyen ürünlerin listesi belirlenmiştir.
- ***Yabancı sermayeyi teşvik*** için yeni düzenlemeler yapılmış, bürokratik işlemlerin basitleştirilmesi için 50 milyon dolara kadar olan yabancı sermaye girişleri için Başbakanlığa bağlı Yabancı Sermaye Dairesi görevlendirilmiştir.

Göstergeler	1979	1980	1981	1982	1983
Büyüme Oranı*	-0,5	-2,8	4,8	3,1	4,2
TÜFE*	62	101,4	34	28,4	31,4
TEFE*	63,9	107,2	36,8	27	30,5
Bütçe Açığı**	-3,15	-3,13	-1,54	-1,48	-2,24
İhracat/ithalat	44,6	36,8	52,6	64,9	62
Cari İşlemler Dengesi**	-1,73	-4,98	-2,71	-1,48	-3,18

(*) Değerler yıllık yüzde değişmelerdir.
(**) Değerler GSMH'ya yüzde oran şeklindedir.

Tablo 7.7 *1978-1983 Dönemi Temel Makroekonomik Göstergeler (%)*

Kaynak: *TÜİK.*

5'inci S. Demirel Hükümeti (43'üncü T.C. Hükümeti) döneminde yürürlüğe giren kararlar, her ne kadar aynı yıl askeri müdahale ile kesintiye uğramış olsa da, askeri yönetimin ekonomik işlerden sorumlu başbakan yardımcılığına kararların asıl mimarı olan Turgut Özal'ı getirmesi, 1983 seçimlerinde ise Özal'ın başbakan olması istikrar programının kesintisiz olarak uygulanmasını sağlamıştır. 24 Ocak Kararları'nın yürürlüğe girmesinin ardından 1979-1980 yıllarındaki küçülmenin aksine ekonomide 1981 yılında %4,8'lik büyüme sağlanmıştır. **Büyüme oranında en büyük pay, atıl kapasitenin harekete geçmesi sonrası sanayi sektöründe kaydedilen % 9,9'luk üretim artışına aittir.**

Yukarıda bahsedilen daraltıcı tedbirler fiyat istikrarı üzerinde kısa dönemde olumlu sonuçlar doğurmuş, enflasyon oranı üç haneli değerlerden 1981 yılında %36,8'e gerilemiştir. Bu dönemde bütçe açığında da düzelme sağlanmış, kamu personel harcamaları azalmış, buna karşılık faiz ödemelerinde artış olmuştur. 24 Ocak Kararları çerçevesinde ihracatı teşvik edici düzenlemeler kısa sürede etkisini göstermiş, 1981 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat bir sonraki yıl %61 artışla 4,7 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun yanında ihracatın içeriği de değişmiş, tarım ürünlerinin toplam içerisindeki payı azalırken, sanayi ürünlerinin oranı giderek yükselmiştir.

24 Ocak 1980 Kararlarını daha önceki istikrar programlarından ayıran temel özellikler nelerdir?

SIRA SİZDE 4

Ancak, istikrar kararları sonucu oluşan olumlu hava devam edememiştir. Büyüme hızı kısa vadeli hedefler doğrultusunda kamu yatırımlarının kısılması ve para arzının kontrol altında tutulması politikaları nedeniyle sınırlı olmuştur. Özellikle seçim yılı olan 1983'te bütçe dengesi yeniden bozulmuş, enflasyon tekrar yükselmeye başlamıştır. Uygulanan *pozitif reel faiz politikası* sonrası bankerler ve bankaların faiz oranı rekabeti ve sonrasında art arda gelen iflaslar finans piyasalarının düzenlenmesinin önemini göstermiş ve 1982 yılında Sermaye Piyasası Kanunu çı-

karılmıştır. 1980 sonrasında dış borçlar da sürekli artmıştır. Kabaca, I. Özal Hükümeti (1983-1987) döneminde hızlı büyüme ve serbestleşme politikalarının yol açtığı genişlemeci iktisat politikaları II. Özal Hükümeti'nden (1987-1989) itibaren başka ekonomik sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak, 24 Ocak Kararları ekonomide uzun vadeli istikrarı sağlayamamıştır. *Yetersiz büyüme oranları, artan işsizlik, yükselen kamu açıkları ve sürekli büyüyen dış borçlar nedeniyle, 1988 yılında ekonomide yeni bir kriz yaşanmıştır.* Bu dönemde hızla yükselen faiz oranları ile döviz talebinde artış ve TL'den kaçış sonrası 4 Şubat 1988'de özellikle finans piyasalarına yönelik yeni tedbirler yürürlüğe konmuştur. Tedbirlerin neticesinde kriz aşılmakla birlikte ekonomi daha da yavaşlama, enflasyon oranı ise yükselme eğilimine girmiştir. 1989 yılında ekonominin dış kaynak ihtiyacının da etkisiyle Türk Lirası'nın konvertibl hâle getirilmesi, sermaye hareketlerinin önündeki engelleri kaldırmıştır. Diğer yandan, ücretlere yapılan %200 dolayındaki zam ekonominin canlanması bağlamında ancak kısa süreli bir etki oluşturabilmiştir.

5 Nisan 1994 Kararları

Krizin Ortaya Çıkış Süreci

1990-1993 yılları arasında ekonomi ortalama %6 büyümekle birlikte istikrarsız bir seyir izlemiştir. *Bu dönemde büyümenin temel kaynakları finansal serbestleşmenin ardından artan sermaye girişi, kamu harcamalarını artırıcı ve açık finansman sistemine dayalı bütçe politikası ve bankacılık sisteminin iç piyasaya yönelik açmış olduğu kredilerdeki yüksek artışlardır.* Ancak sağlam iktisadi temellere dayanmayan bu süreç orta vadede sorunları da beraberinde getirmiştir.

Artan kamu açıkları, iç borçlanma ve TCMB kaynakları yoluyla finanse edilmiştir. Bütçenin finansmanına ek olarak kaynak yetersizliği sonrası dış borçların ödenmesinde dâhi iç borçlanmaya gidilmesi, faiz oranlarının hızla yükselmesine yol açmıştır. Merkez Bankası'ndan finansman ise döviz rezervlerinin giderek azalmasına neden olmuştur. Yükselen faiz oranları ise ülkeye sıcak para girişini artırmış ve TL'nin aşırı değer kazanmasına yol açmıştır. Bu ise bir taraftan ihracatta rekabet gücünün azalmasına ve ithalatın yükselmesine yol açarak reel sektörü olumsuz etkilerken, diğer yandan dış ticaret açığını artırarak dış dengenin bozulmasına sebep olmuştur.

Finansal sistemde ise bankaların sürekli artan açık pozisyonlarının 1994'e gelindiğinde 5 milyar dolara ulaşmıştır. **Bankacılık sektörü, temel amacı olan kredi sağlama işlevinden giderek uzaklaşmıştır.** Diğer yandan *TCMB'nin döviz kurlarında yükselmeyi önlemek için piyasaya döviz enjekte etmesi kırılganlığı ve dalgalanmaları artırıcı unsurlar olmuştur.* Bunlara;

- 1990 yılında I. Körfez Savaşı'nın etkisiyle bankalardaki mevduatların geri çekilmesi,
- 1991 yılındaki erken seçim öncesinde başlayan ve ardından gelen iktidarın da mali ve parasal disiplin konusunda yeterince hassas olmaması nedeniyle kamu finansmanında ciddi sıkıntıların baş göstermesi,
- 1994 yılındaki yerel seçimlerin kamu harcamalarını artırıcı etkisi,
- Bu dönemde dünya ekonomisinde yaşanan genel durgunluk ve
- 1994 yılında uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmeleri de eklenince, ekonomide kriz ortamı oluşmuştur.

5 Nisan 1994 Kararlarının Kapsamı

Ekonomideki kriz ortamına çözüm olarak **5 Nisan 1994 Kararları** yürürlüğe konmuştur. ***Programın kısa vadeli hedefi, döviz piyasası ve dış dengede istikrarın sağlanmasıdır. 5 Nisan Kararları, konjonktürel ve yapısal hedeflere yönelik kararlar olarak iki ana bölümden oluşmaktadır.*** Program kapsamında yapılan düzenlemeler şunlardır:

- ***Kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) ve enflasyonu düşürme***ye yönelik olarak kamu harcamalarının azaltılması ve gelirlerin artırılması: Bu kapsamda kamuya yeni personel alımı durdurulmuş, maaş ve ücret artışları sınırlandırılmış, vergi oranları artırılmış ve bazı ek vergiler konmuş, KİT ve TEKEL ürünlerinin fiyatlarında yüksek oranlı artışlar yapılmıştır.
- Finans piyasalarına yönelik olarak ***mevduatlara getirilen garanti*** 50 milyondan 150 milyon TL'ye yükseltilmiş, 6 Mayıs 1994'ten itibaren de mevduatların tamamı güvence altına alınmıştır. ***Hazine'nin Merkez Bankası'ndan (TCMB'den) kısa vadeli avans kullanımına sınırlama*** getirilmiştir (sınırlama bütçe ödenek artışının 1995 yılı için %12, 1996'da %10, 1997 için %6 ve sonrası için %3'ü şeklindedir). Merkez Bankası'nın özerkliğini artırmaya yönelik yeni tedbirler yürürlüğe konmuştur.
- Yapısal sorunların çözümüne yönelik olarak ***KİT'lerin yapısının yeniden düzenlenmesi, özelleştirme politikasının etkin bir şekilde uygulanması, sosyal güvenlik reformu ve tarımsal destekleme politikasının yeniden düzenlenmesine*** yönelik kararlar alınmıştır.

5 Nisan Kararları, içeriği itibarıyla hem ortodoks hem heterodoks özellikler göstermektedir. Ancak, programın tamamının kararlılıkla uygulandığını ve hedeflerinin tamamının tutturulduğunu söylemek mümkün değildir. Programın yürürlüğe konduğu 1994 yılında ekonomide %6,1'lik daralma yaşanmış, enflasyon TÜFE'de %120,7 TEFE'de %106,3 olarak gerçekleşmiştir. 1995'ten itibaren büyüme oranı tekrar artmış, ancak enflasyon oranı yüksek seviyelerde devam etmiştir. Yüksek enflasyon nedeniyle nakit ve vadesiz mevduat şeklinde para arzı daralmıştır. Faiz oranlarında beklenen düzeyde düşme gerçekleşmemiş, kriz yılında Hazine borçlanmalarında o döneme kadarki en yüksek faiz oranları ödenmek sorunda kalınmıştır (Hazine bonolarında yıllık bileşik faiz %406'ya çıkmıştır).

Göstergeler	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Büyüme Oranı*	6,4	8,1	-6,1	8,0	7,8	8,3	3,9
TÜFE*	62,1	58,4	120,7	88,5	79,4	85,0	84,7
TEFE*	70,1	66,1	106,3	93,6	74,6	81,0	71,8
Bütçe Açığı**	-4,3	-6,7	-3,9	-4,0	-8,2	-7,6	-7,3
İhracat/İthalat	64,3	52,1	77,8	60,8	53,2	54,1	58,7
Cari İşlemler Dengesi**	-0,6	-3,5	2,0	-1,4	-1,3	-1,4	1,0

(*) Değerler yıllık yüzde değişmelerdir.
(**) Değerler GSMH'ya yüzde oran şeklindedir.

Tablo 7.8
1992-1998 Dönemi Temel Makroekonomik Göstergeler (%)

Kaynak: *TÜİK.*

Diğer yandan, dış dengede ekonomideki daralmanın da etkisiyle iyileşmeler görülmüştür. TL'nin değer kaybetmesi ithalatı pahalı hâle getirmiş, buna iç talepteki daralma ve yurt dışı kredi imkânlarının azalması da eklenince, 1994 yılında ithalat ciddi oranda azalmıştır. İhracatta artışın devam etmesi dış dengeyi olumlu yönde etkilemiş, 14 milyar dolar dolayındaki açık 1995 yılında 5 milyar dolar dolayına

kadar gerilemiştir. Aynı şekilde cari işlemler açığının milli gelir içindeki payında da ekonomiyi tehdit edecek bir durum oluşmamıştır. Ancak, ihracatın ithalatı karşılama oranı mütevazı seviyelerde seyretmeye devam etmiştir.

Bu dönemde daraltıcı mali politikalar sayesinde kamu açıklarında da azalma sağlanmış, ancak bu süreklilik arz etmemiştir. 1994'ün ilk yarısında yaşanan belirsizlik nedeniyle mevduatların geri çekilmesi ve bankaların bilanço yapılarındaki bozulmaların etkisi ile banka iflasları yaşanmıştır. Banka iflaslarını önlemek ve mevduat kaçışını engellemek için mevduatların tamamına devlet güvencesi getirilmiştir. Netice itibarıyla uygulanan daraltıcı politikalar ve alınan tedbirlere rağmen, enflasyonun düşürülememesi, programın yükünün büyük ölçüde dar gelirliler üzerinde kalmasına, dolayısıyla gelir dağılımının zarar görmesine yol açmıştır.

1995-1999 Döneminde Ekonomik Gelişmeler ve İstikrar Tedbirleri

1994 yılında yaşanan krizin etkileri düzeltilmeye çalışılırken, bir sonraki yıldan itibaren Türk ekonomisi hem yurtiçi hem de yurtdışı kaynaklı birçok faktörün tesiri altına girmiştir. 1/95 sayılı OKK (Ortaklık Konseyi Kararı) uyarınca 1 Ocak 1996'dan itibaren Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nde son döneme girilmesi dış ticarette yeni bir dönemi başlatmıştır. Türkiye'nin sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde AB menşeli ürünlere gümrük vergilerini kaldırması Türkiye'nin dış ticaret açığına olumsuz katkı yapmıştır. Diğer yandan 1995-1999 döneminde siyasi istikrarsızlık artmış, beş yılda 7 hükümet değişmiştir. Siyasi istikrarsızlıklar beraberinde ekonomik belirsizlikleri getirmiş, uzun vadeli politikalar üretilmesi veya üretilen uzun vadeli politikaların uygulanması konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır.

1997 yılına gelindiğinde, Tayland'da başlayan kriz, önce diğer Güneydoğu Asya ülkelerine sıçramış, ardından Rusya ve Latin Amerika ülkelerini etkisi altına alarak küresel bir kriz hâline gelmiştir. Bu gelişmeler Türk ekonomisini doğrudan olumsuz bir şekilde etkilemeye başlamıştır.

Güneydoğu Asya Krizi'nin Türkiye üzerindeki etkisi, krizin Rusya'ya sıçramasından sonra daha hissedilir olmuştur. Rusya'nın moratoryum kararının ardından Rusya'da olduğu gibi diğer riskli ülkelerde de yüksek miktarlarda sıcak para çıkışları yaşanmıştır. Bu durum 27 Ağustos 2007 günü İMKB endeksinin %13,1 değer kaybetmesiyle iyice kendini göstermiştir.

1997 yılı, Güneydoğu Asya Krizi'nin yansımalarına ek olarak ülke içerisindeki yapısal sorunların da kendini göstermeye başladığı bir yıl olmuştur. Enflasyon hedefi ile tutarlı kur politikalarında ve para politikası değişkeni olarak kullanılan faiz oranında krizin de etkisiyle gelişmeler meydana gelmiştir. Şöyle ki, uluslararası piyasalarda kriz nedeniyle yaşanan durgunluk, enflasyonla mücadele kapsamında yürürlükteki sıkı para ve maliye politikalarıyla birleştiğinde, ekonomide durgunluk sinyalleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

1998'e gelindiğinde, hem ihracat hem ithalatta gerileme yaşanmıştır. Yılın ikinci çeyreğinden itibaren iç talebin de daralmasıyla büyüme rakamları gerilemiştir. **Bu dönemde yüksek faiz oranlarının etkisiyle büyük şirketlerin kârlarının önemli bir kısmını yatırımlar yerine kamu açıklarını finanse etmeye ayırması, bankaların da benzer şekilde kredi işlemleri yerine kaynaklarını devlet iç borçlanma senetlerinde değerlendirmeleri, finans piyasalarını dalgalanmalara karşı daha savunmasız hâle getirmiştir.**

Açıklanan bu yapısal sorunların etkisi ile, her ne kadar 1997 yılında Hazine'nin Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans kredisi kullanımına son verilmiş, 1998 yılın-

da ise *mali milat* (bankalarda kayıt altına alınan paraların bir kereye mahsus olmak üzere kaynağının soruşturulmaması) ve vergi düzenlemeleri gibi önemli kararları içerisinde barındıran *mali reform paketi* yürürlüğe konulmuş olsa da KKBG sürekli olarak artış göstermiştir. 1998 yılında KKBG milli gelirin %8,7'sine ulaşmıştır. Aynı şekilde, enflasyon oranında da hedeflenen düşüş sağlanamamış, TEFE bazında enflasyon oranları 1997 ve 1998 yıllarında sırasıyla %81,8 ve %71,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu ortamda yürürlüğe konan *istikrar tedbirleri* şu şekilde özetlenebilir;

- 1997 yılı Ağustos ve Eylül aylarında Hükümet *para piyasaları ile ilgili acil tedbirleri* hayata geçirerek uluslararası krizin Türkiye'ye sıçramasına mani olmuş ancak ihracattaki azalma reel sektörü etkilemiştir.
- 26 Haziran 1998'de *IMF* ile bir buçuk yıllık *Yakın İzleme Anlaşması* imzalanmış, bu program kapsamında IMF'den kredi kullanılmamış, üçer aylık dönemler itibarıyla ekonomideki gelişmelerin gözden geçirilmesi konusunda anlaşılmıştır.
- 11 Aralık 1998 tarihinde *ithalatı azaltma ve ihracatın artırılması*na yönelik bir dizi önlem paketi uygulamaya konmuştur.

Söz konusu olumsuzluklara ek olarak *Nisan 1999 genel seçimleri, 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 Depremleri, kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur.* Kamu kesimi faiz giderlerinin milli gelire oranı %13,7'ye yükselmiştir. Daha önceki yıllardan gelen sorunlara ilave olarak yıl içerisinde yaşanan doğal felaketlerin de etkisiyle ekonomi %6,1 oranında küçülmüş, bütçe açığının milli gelire oranı da hızla yükselerek %11,7 gibi rekor düzeye ulaşmıştır. İhracatın da aynı yıl (1999) %6 oranında azalması ve yüksek enflasyonun da sürmesi sonucu, Aralık ayının başında IMF ile üç yıllık **Stand-by (Destekleme) Düzenlemesi** içeren niyet mektubu gönderilmiş ve 9 Aralık 1999'da 2000-2002 dönemini kapsayan ***Enflasyonla Mücadele Programı*** *(9 Aralık 1999 Kararları)* yürürlüğe konmuştur. Programın amacı, ekonomideki belirsizlikleri gidererek ve enflasyon beklentisini azaltarak reel faizler ile enflasyonda düşüş sağlamak ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktır.

Stand-by (Destekleme) Düzenlemesi (Stand-by Arrangement), Türkçe'de bazen "Stand-by Anlaşması" şeklinde kullanılsa da doğru kullanım Stand-by (Destekleme) Düzenlemesi'dir.

DİKKAT

Programın üç temel unsuru vardır:

- Faiz dışı fazlanın artırılmasına yönelik sıkı maliye politikası,
- Enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası,
- Uzun dönemli beklentileri iyileştirmeyi ve bu şekilde reel faizlerin düşürülmesini sağlayacak para ve kur politikaları.

Program çerçevesinde döviz kurlarında ilk 18 aylık dönem için enflasyon hedefine uygun *kur sepeti* (1 ABD Doları + 0,77 Euro) nominal döviz kuru çıpası oluşturulmuş, sonraki 18 ay için ise kademeli olarak genişleyen *bant uygulaması* benimsenmiştir. Hedeflerin gerçekleştirilmesi için gerekli, kaynağın yurtdışından sağlanan fonlar ile özelleştirme gelirleri olacağı belirtilmiştir. Ancak programdan beklenen başarı sağlanamamıştır. Kasım 2000 Krizi, Enflasyonla Mücadele Programı'na var olan güveni önemli ölçüde sarsmış, Şubat 2001 Krizi ise Programı başarısızlığa uğratmıştır.

1997 Güneydoğu Asya ve Rusya krizlerinin Türk ekonomisi üzerindeki etkileri nelerdir?

SIRA SİZDE 5

Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri ile Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Türkiye 2000 yılından itibaren artan likidite sıkıntısı, yapısal sorunlar, spekülatif hareketler ve siyasi istikrarsızlığın etkisi ile yıl sonunda tarihinin en büyük krizlerinden biriyle karşı karşıya kalmış, ekonomide 1950 sonrasındaki en büyük daralma yaşanmıştır. Türkiye'de 1990'lı yıllarda sıcak para girişi ile finanse edilen büyüme, 1998 sonrası uluslararası piyasalarda yaşanan krizlerin ardından sürdürülemez bir nitelik kazanmıştır. **2001'de ekonomik büyüme -%9,5 olarak gerçeklemiş, ekonomi ciddi bir şekilde daralmıştır.** Bütçe açıklarının milli gelir içindeki payı hızla yükselmeye devam etmiş ve %16'ya ulaşmıştır. Uygulamaya konulan Enflasyonla Mücadele Programı'nın sürdürülebilirliğine olan inanç, cari işlemler dengesindeki bozulma, yapısal reformlardaki gecikmeler, bankacılık sektöründeki sorunların etkisiyle azalmış, piyasalardaki devalüasyon beklentisine karşılık gelmeyince, yabancı sermaye ülkeyi terk etmeye başlamıştır.

Tablo 7.9
1999-2002 Dönemi Temel Makroekonomik Göstergeler

Kaynak: *TÜİK.*

	1999	2000	2001	2002
GSMH Büyüme Oranı (%)	-6,1	6,3	-9,5	7,9
TEFE Artış Oranı (%)	53,1	51,4	61,6	50,1
TÜFE Artış Oranı (%)	64,9	54,9	54,4	45
Bütçe Deng./GSMH (%)	-11,7	-10,4	-16,3	-14,2
İth.İhr.Karş.Oranı (%)	65,4	51,0	75,7	69,9
Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	-14.084	-26.727	-10.064	-15.494
Cari İşlemler Dengesi (Milyon $)	-1.360	-9.819	3.396	-1.782

Krizin ortaya çıkışında bankacılık sektöründe yaşanan sıkıntılar önemli role sahiptir. *Türk bankacılık sektörünün söz konusu dönemde temel sıkıntıları* şu şekilde sıralanabilir:

- Bankaların pasiflerindeki yabancı para ağırlığı (döviz pozisyon açığı),
- Bankaların kaynaklarını yoğun olarak kamu iç borç senetlerinde kullanması,
- Aktif ve pasif kalemleri arasında vade uyumsuzluğu,
- Yasal altyapının finansal serbestleşmeyi takip edememesi,
- Bankaların küçük ölçekli olması ve öz kaynaklarının yeterli olmaması,
- Kamu bankalarının görev zararlarının artması,
- Özel bankaların önemli kısmının holding ya da grup bankası olması.

1999 sonrasında TL'nin aşırı değerlenmesi, bunun uzun vadede sürdürülemeyeceği beklentisini doğurmuştur. Ekim 2000'de Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinde azalma başlamıştır. Ayrıca, 2000 yılı başında IMF destekli istikrar programı uygulamaya başlanmış, hemen ardından faiz oranları aşırı şekilde düşmüş; takip eden günlerde elinde bol miktarda kamu kâğıdı bulunduran bankalar giderek artan bir likidite sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Kasım 2000'de bankaların likidite ihtiyaçlarının iyice artması, faiz oranlarını yükseltmiş, döviz talebi artmış ve bir panik havası oluşmuştur. Bankalararası piyasada çözülemeyen likidite sıkıntısına yönelik Merkez Bankası da ciddi bir tedbir almayınca, bunalımın derinleşmesi, bazı bankaların (Demirbank vd.) iflası ve bunun bir kriz hâline gelmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Gelişmeler sonrası bankalararası gecelik faiz oranları %873'e kadar yükselmiş, önemli miktarda sermaye çıkışı olmuştur. Merkez Bankası'nın dalgalanmalar karşısında önlem olarak döviz rezervlerini kullanması ve alınan diğer tedbirler ile

IMF kaynaklarının kullanılması sonrasında piyasalar bir miktar rahatlamıştır. Fakat, 19 Şubat 2001 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı ile Başbakanı arasında bir Milli Güvenlik Kurulu toplantısında yaşanan gerginliğin etkisi ile zaten aşırı kırılgan olan piyasalarda daha büyük bir kriz meydana gelmiştir. Gerginlik piyasalarda etkisini hemen göstermiş, İMKB bir gün içerisinde %14,6 değer kaybetmiş, 5 milyar doların üzerinde döviz çıkışı yaşanmış, gecelik faiz oranları %4000'lere kadar ulaşmıştır.

Hükümetin bu gelişmeler karşısında ilk tepkisi, enflasyon ile mücadelede nominal çapa olarak kullanılan döviz kurunu dalgalanmaya bırakmak olmuştur. Dalgalı kur sistemine geçişten kısa süre sonra TL, ABD doları karşısında %50'ye yakın değer kaybetmiştir.

Kısa süre içerisinde bu kadar şiddetli dalgalanmalara yol açan kriz, zamanla reel sektör üzerinde de etkisini göstermiştir. Kamu tüketim harcamaları %8,6, özel tüketim harcamaları %9 oranında azalmış, kapasite kullanım oranları düşmüş, toplam yatırım harcamaları %31,7 nispetinde gerilemiştir. Sonuç olarak 2001 yılında milli gelir %9,5 küçülmüştür. Enflasyon oranı istikrar programı kapsamında kurlardaki düzenlemelerin maliyet artırıcı etkisiyle 2000 yılında TEFE bazında %51,4 iken, 2001 yılında %61,6'ya yükselmiş, TÜFE bazında ise krizin daraltıcı etkileri sonucu önemli bir artış yaşanmamıştır.

Kriz ortamı özellikle artan borç yükünün etkisiyle kamu mali dengesinde de bozulmalara neden olmuş, bütçe açığının milli gelir içerisindeki payı 2000 yılında %10,4 iken, 2001 yılında bu oran %16,3'e yükselmiştir. Buna paralel olarak, kamu kesimi borçlanma gereğinin milli gelire oranı 2001'de %16'ya kadar yükselmiştir.

Yaşanan durgunluk dış ticaret hacmi üzerinde de etkili olmuş, ithalat ciddi oranda azalmıştır. 2000'de 54,5 milyar dolar olan ithalat 2001'de 41,4 milyar dolara düşmüştür. Diğer yandan, dalgalı kur sonrası TL'deki değer kaybı ve iç talepteki daralmanın etkisi ile reel sektör dış piyasalara yönelmiş ve ihracat 2001 yılında bir önceki yıla göre %12 düzeyinde artmıştır. Bu gelişmelerin etkisiyle 2001 yılında dış ticaret açığı 10 milyar dolara gerilemiş, cari işlemler dengesi ise 3,3 milyar dolar fazla vermiştir.

Şubat 2001'de krizin patlak vermesinin ardından, Nisan 2001'de yeni Merkez Bankası Kanunu çıkarılarak Merkez Bankası'nın temel amacının fiyat istikrarı olduğu açıklanmıştır. 14 Nisan 2001'de ***Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*** yürürlüğe konmuş, Mayıs ayında Niyet Mektubu hazırlanarak IMF ile görüşmelere başlanmıştır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel amacı, ***"kur rejiminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eşanlı olarak bu duruma bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak"*** şeklinde tanımlanmıştır. Bu temel ilkeler çerçevesinde *ikincil hedefler* ise şöyle özetlenebilir:

- Dalgalı kur sistemi içerisinde enflasyonla mücadelenin sürdürülmesi,
- Bankacılık sektöründe hızlı bir yeniden yapılanma ile bankacılık ve reel sektör arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulması,
- Kamu finansman dengesinin kalıcı şekilde güçlendirilmesi,
- Toplumsal uzlaşma ile enflasyon hedefi doğrultusunda gelirler politikasının sürdürülmesi,
- Etkinlik, esneklik ve şeffaflığın sağlanmasına yönelik yasal altyapının kurulmasıdır.

Bu kapsamda bütçe ile ilgili düzenlemeler, KİT'lerin görev zararları, bankacılık, kamulaştırma, kamu ihale sistemi, borçlanma, özelleştirme konuları başta olmak üzere 15 yasal düzenlemenin yapılması kararlaştırılmıştır. Bunlar içerisinde hiç kuşkusuz en fazla öne çıkan düzenleme *bankacılık sektörü* ile ilgili olanıdır.

Zira bankacılık sektörü 1990'lı yılların başından itibaren yurtiçi ve yurtdışı rekabet koşullarının çok ötesinde yönetilmiştir. Nitekim **devlet iç borç senetlerinin mevduat bankalarının toplam aktifleri içerisindeki payı 1990 yılında %10 iken, 2000'li yıllara gelindiğinde %40'ın üzerine çıkmış, kredilerin payı ise %47'den %25'in altına düşmüştür.** Diğer bir ifadeyle **bankacılık sektörü halktan topladığı tasarrufları yatırıma sevk ederek büyümeyi ve toplumun refahını finanse etme yerine, hükümetlerin popülist kamu açıklarını finanse etmeye odaklanmıştır.** Ayrıca, yabancı para cinsinden aktiflerin payı da %23'ten %46'nın üzerine çıkmıştır. Bu da halkın tasarruflarını kendi ulusal para birimi yerine yabancı para cinsinden varlıklara yatırmayı tercih ettiğini (*yüksek para ikamesi*) göstermektedir.

1997-2001 döneminde 20 banka iflas etmiş ya da devlet (devlet adına TMSF) el koymuştur. Özellikle 1999-2001 yıllarında toplam 18 banka ***Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'***na (TMSF'ye) devredilmiştir. Bu dönemde banka sahibi olmak ya da kurmak kolaylaştığı için 10 yıl içinde banka sayısı 67'den 81'e çıkmıştır.

Bu şartları dikkate alarak *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde 15 Mayıs 2001'de Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı* açıklanmıştır. Programın temel amaçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Kamu bankalarını mali sistem içinde bir istikrarsızlık unsuru olmaktan çıkarmak,
- TMSF bünyesindeki bankaların sorunlarını en kısa sürede çözüme kavuşturmak,
- Yaşanan krizlerden olumsuz yönde etkilenen özel bankaların sağlıklı bir yapıya kavuşmalarını sağlayacak düzenlemeleri gerçekleştirmektir.

Program iki ana unsurdan oluşmaktadır:

- Bankacılık sektöründe mali ve operasyonel yeniden yapılandırma,
- Gözetim ve denetim çerçevesini güçlendirici, sektörde etkinlik ve rekabet gücünü artırıcı yasal ve kurumsal düzenlemeler.

Yeni istikrar programının en önemli özelliklerinden birisi, enflasyonla mücadelede döviz çapası yerine, gelecekteki enflasyon değerlerini dikkate alarak kısa vadeli faiz oranlarında değişikliğe gitme şeklindeki "örtük enflasyon hedeflemesi" stratejisinin benimsenmesidir. Ayrıca, istikrar programı kapsamında mali disiplin tedbirleri doğrultusunda 2001 yılında **42 adet bütçe dışı fon kapatılmış, Türk Lirası mevduatların özendirilmesi amacıyla döviz tevdiat hesaplarına uygulanan gelir vergisi stopaj oranı da yükseltilmiştir.**

2008 ve Sonrasında Devam Eden Küresel Ekonomik Kriz: Sebepleri ve Sonuçları

2008 yılının son çeyreğinden itibaren yoğun olarak yaşanan kriz esas olarak küresel dinamiklerin tetiklediği ve yaydığı, iç dinamiklerin de buna destek olduğu bir krizdir. 2008'den bu yana küresel çapta yaşanan krizlerde sorunun kaynağı esas olarak dış piyasalarda olduğu için, çözüme yönelik etkili politikalar da küresel çapta olması gerekir. O nedenle, hiçbir hükümetin küresel bir krizin tek başına üstesinden gelmesi mümkün değildir. Bu durumda uygulanması gereken en etkili politika, mümkün olduğunca ülkelerin geniş katılımıyla sağlanacak ortak uluslararası politikaların izlenmesi olacaktır.

Mortgage Krizi'nin Küresel Krize Dönüşmesi

ABD'de ortaya çıkan ve tüm dünyayı olumsuz yönde etkileyen ipotekli konut kredisi (mortgage) sektöründeki sorunlar, ilk olarak yaklaşık 2003 yılında ortaya çıkmaya başlamıştır. ABD'de, para hacminin yüksek olması nedeniyle bazı finansal kuruluşlar 2003 yılında önce kredibilitesi zayıf olan kişilere mortgage kredisi *(Subprime Mortgage Kredisi)* vererek geri dönüşü riskli bir mali yapıya girmiştir.

2003 yılına kadar ABD'de faizler düşük tutulduğu için düşük gelir grubundaki kişiler değişken faizli kredileri kullanmayı tercih etmeye başlamışlardır. Ne var ki, ABD Merkez Bankası'nın 2006 ve 2007 yıllarında faiz oranlarını artırması, konut piyasasında durgunluğa yol açmıştır. Buna bağlı olarak, konut satış fiyatları ile kira gelirleri piyasa düzeyinin altına inmiştir. Böylece, konut kredisi kullanan düşük gelirli gruplar, kredi taksitlerini ödeyemez hâle gelmiştir. Bu durum ***Mortgage Krizi*** olarak ifade edilmiştir. Buna ilave olarak bankaların kredi kullanan bireylere alacakları ev ve dairelerin bedelinin tamamına, hatta değerinin %110'una tekabül eden kısma kadar borçlanma fırsatı vermesi, kredilerin geri dönüşünü zora sokmuştur. Bu arada bankalar, konut kredileri için gereken finansmanı yatırım bankalarının ihraç ettikleri tahviller ile borçlanarak sağlamaktaydı. Ancak, kredilerin geri dönüşünün zora girmesi, yatırım bankaları ve ABD mortgage piyasasında likidite sıkışıklığının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle dünyanın en büyük yatırım bankalarından Lehman Brothers Eylül 2008'de iflas etmiştir.

Lehman Brothers'ın iflasıyla patlak veren küresel kriz, çok kısa bir sürede dalga dalga bütün dünyaya yayılmıştır. Kriz, etkilerini ilk olarak borsalarda göstermiş, özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere birçok ülkenin borsalarında çok ciddi düşüşlere yol açmış, hatta bazı ülkelerin borsa işlemlerini durdurma derecesine kadar getirmiştir. Mali (finans) kaynaklı kriz gelişmiş ülkelerde diğer ülkelere göre daha derin ve sert küçülmelere yol açmıştır. Bunun sebebi, hiç kuşkusuz krizi tetikleyen finans sisteminin gelişmiş ülkelerde daha yaygın ve büyük çaplı olarak kullanılıyor olmasıdır.

Dünya 2009'da, 1929 Büyük Buhranı'ndan bu yana 1970'li yıllardaki büyük petrol krizi de dahil olmak üzere en büyük ekonomik daralmayı yaşamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızı ortalama %8'in üzerinde iken, %2'nin altına düşmüş, gelişmiş ülkelerin büyüme hızları ise %2 dolayında iken, -%4'e gerilemiş ve dolayısıyla dünya çapında büyük bir refah kaybı yaşanmıştır.

Yaşanan *küresel krizin belirtilerini* ana hatlarıyla şu şekilde özetleyebiliriz:

- Küresel ekonomide büyümenin hızla düşmesi,
- Gelişmekte olan ekonomilere yönelik sermaye hareketlerinin yavaşlaması,
- Büyük ülkelerin dünya çapındaki büyük bankalarının büyük kayıplar ve zararlar yazmaya başlaması ve krize doğru büyük sorunlar yaşaması,
- Menkul kıymetler borsalarında ciddi düşüşlerin yaşanmaya başlaması
- 2000'li yılların başından beri uluslararası para piyasalarında aşırı bollaşan likiditenin küresel çapta kurumaya başlamasıdır.

Krizin Temel Dinamikleri

Krizin ortaya çıkmasını tetikleyen temel dinamikler dört ana grupta toplanabilir:

i. Menkul kıymetleştirme
ii. Derecelendirme kurumlarının rolü
iii. Asimetrik bilgi
iv. Makro ekonomik arka plan (para politikası)

Menkul kıymetleştirme, çok kısa olarak, tahvil gibi piyasada alınıp satılan menkul kıymetler çıkartılarak gerçekleştirilen borçlanmaların borç verenle borç alan arasında özel olarak yapılan banka kredileri gibi karşılıklı görüşmelere dayalı kredilerin yerine geçmesidir. Bu uygulamanın avantajları; konut kredilerinin banka bilançolarından çıkarılması, varlıkların likiditesinin artması ve riskin farklılaşması olarak ifade edilebilir iken; menkul kıymetleştirmenin dezavantajları ise işletmelerin paket satışlara yönelmesinin şeffaflığı giderek zayıflatması ve mali güvenirliliğin (kredi itibarının) gözden geçirilmesini azaltması olarak söylenebilir.

Finans piyasalarında alacaklıların yanlış bir kişiye kredi kullandırmamak için borçluları sözleşme öncesinde ayrıntılı bir seçme sürecine tabi tutması **"ters seçim sorunu"**na neden olur.

Finans piyasalarında sözleşme sonrasında paranın geri dönüşünde sorun yaşamamak için olası temerrüt durumlarına karşı sürekli izlemeye alması **"ahlaki tehlike sorunu"** yaratır.

İşletme/varlık sahipleri ile yöneticiler arasında güvensizlik ve buna bağlı sürekli bir amaç çatışması yaşanması **"sahip-yönetici"** ya da **"asil-vekil sorunu"**na neden olur.

Krizin ikinci önemli kaynağı, ***uluslararası derecelendirme kuruluşlarının değişen rolleri***dir. Finans piyasalarında finansal mübadeleye dair hem alacaklılara hem de borçlulara sağlıklı bilgi temini için varlığını sürdüren bu kurumlar, maalesef devasa finans kurumları ile menfaat ilişkisine girmek suretiyle, âdeta 'tuzun koktuğu' asimetrik bilgiye dayalı bir piyasa ortamı hazırlamışlardır.

Asimetrik bilgi sorunu krizin ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuştur. Asimetrik bilgi, en basit ifadesiyle, alacaklı ve borçlu taraflardan birinin diğerine göre daha fazla bilgiye sahip olması ve bundan karşı tarafı haberdar etmemesidir. Bilgi maliyeti olarak bilinen bu yük, finans piyasalarında ters seçim sorunu, ahlaki tehlike sorunu, sahip-yönetici ya da asil-vekil sorununa neden olabilmektedir.

Hatalar zincirinde son olarak, merkez bankalarının uyguladıkları para politikalarının yol açtığı ***yanlış makro ekonomik arka plan***dan bahsedilebilir. Başta ABD Merkez Bankası (FED: Federal Reserve Bank) olmak üzere, pek çok merkez bankasının 2005 yılına kadar takip ettikleri düşük faize dayalı aşırı genişlemeci bir para politikası, başta inşaat sektörü olmak üzere neredeyse, her alanda âdeta talep patlamasına yol açmıştır. Ardından bankalararası piyasada faiz oranlarındaki artış, 2006 yılından itibaren konut sektöründe balonun patlamasına yol açmıştır. Son olarak da bilhassa ABD merkez bankası, finansal ürünler için tüketici oluşturma konusundaki rolünü ihmal etmiştir.

Küresel Krizin Avrupa'da Borç Krizine Dönüşmesi ve Türkiye'nin Durumu

Genel olarak 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren kendini hissettiren ama **2008'in son çeyreğinde küresel bir nitelik kazanan kriz, öncelikle özel kesimin borçlanma mekanizmasından kaynaklanmaktaydı.** Böylece, bankacılık sektörü ile banka-dışı özel kesimin alacak-borç ilişkisinde yukarıda açıklanan yüksek riske dayalı yürütmüş olduğu çarpık mekanizma işlemez hâle gelmiş; firmalar ve hanehalkları bankalara olan yükümlülüklerini kısmen ya da tamamen yerine getiremez hâle gelmişlerdi. Nitekim, ABD, Japonya ve AB ülkeleri başta olmak üzere, bilhassa gelişmiş ülkelerde hanehalklarının konut kredisi yükümlülüklerinin GSYH içindeki payı 2000'li yıllar boyunca büyük bir hızla yükselmiştir. 2001 ve 2010 yılları itibarıyla, örneğin İngiltere'de bu oran kabaca %60'tan %84'e, ABD'de %52'den %72'ye ve Avro Bölgesi'nde de %30'dan %41'e yükselmiştir. Aynı dönemde Türkiye'de hanehalklarının konut kredisi yükümlülüklerinin GSYH içindeki payı %0,2'den %6,2'ye yükselmiştir.

Borç krizi yaşayan Avro (Euro) Bölgesi'nde hanehalkının toplam yükümlülüğü ciddi bir oranda artmıştır. Nitekim, Avro Bölgesi'nde hanehalklarının toplam yükümlülüklerinin GSYH içindeki payı 2006'dan 2010'a %61'den %66'ya yükselmiştir. Türkiye'de ise bu oran %10'dan %17'ye yükselmiştir. Toplam yükümlülüklerle ilgili bu yüksek oranlar, gelişmiş ülkelerde ve tabii ki Avro Bölgesi'nde ödeme sınırlarını iyice zorlayacak boyutlara ulaşmıştır. Türkiye'de ise, artış oranı çok daha

yüksek olmasına karşın, durumun ödeme krizine dönüşme potansiyeli henüz zayıf gözükmektedir. Ancak, yine de borç verenler ve alanlar üzerinden düzenlemelerin devreye girmesinde yarar vardır ve zaten bazı kısıtlayıcı tedbirler alınmış durumdadır.

Özel kesimin yüksek borç yükünü hafifletmek ve finans sistemini çalışır hâlde tutabilmek için hükümetler tarafından devreye sokulan politikalar, 2011 yılından itibaren kamunun borç sorunu hâline dönüşmüş durumdadır. Şöyle ki Avro Bölgesi ülkelerde ortak para ve merkez bankası olduğu için ve AB Merkez Bankası'da diğerleri gibi *nihai ödünç mercii* ya da zorda kalındığında ekonomiyi fonlayabilecek bir yetkiye sahip olmadığı için, hükûmetlerin elinde krize karşı kullanabilecekleri tek istikrar politikası olarak maliye politikası kalmıştır. Dolayısıyla **Avro Bölgesi hükûmetleri özel sektörü temerrüt hâlinden kurtarmaya yönelik hazırladıkları ulusal ve uluslararası kurtarma paketlerini resesyonu aşmak için devreye sokmaya başlayınca, kriz bu defa doğrudan kamunun sorunu hâline dönüşmüştür.** Aslında Avro Bölgesi Ülkeleri 2000'li yıllar boyunca kendi koydukları bütçe dengesi borçlanma kriterini ihlal etmeye başlamışlar idi, bu durum da olayın kamu borç krizine dönüşmesine katkı sağlamış oldu.

Aslında AB üyesi ülkelerin tabi oldukları iki önemli kriter vardır (Maastricht Kriterleri): Birincisi, üye ülke bütçe açığının GSYH'ya oranı %3'ü, AB tanımlı kamu borç stokunun oranı ise %60'ı geçmemelidir. Para, faiz ve kur politikalarını kullanamayan söz konusu hükümetler için yegâne istikrar aracı hâline gelen genişletici maliye politikası uygulamaları, Maastricht Kriterlerini âdeta hiçe sayarcasına büyük bütçe açıkları vererek ve onun borçla finanse edilmek zorunda kalınması ile borç krizine dönüşmüş durumdadır.

Krizin en ağır hissedildiği 2009 yılında her iki mali kriter bakımından da ABD, Japonya ve AB üyesi ülkelerin büyük bir kısmı ağır bir yara almıştır. Daha sonraki yıllarda ise özellikle kamu borç stoku oranı bakımından AB ülkelerinin önemli bir kısmı söz konusu kıstasın çok üzerine çıkmış; 2007'den 2010'a AB genelinde bu oran %59'dan %80'e, Avro Bölgesi'nde %66'dan %85'e, Yunanistan'da %145'e, İtalya'da ise %118'e yükselmiştir. Diğer yandan, Türkiye'de bu oran sadece %40'tan %42'ye (2002'de %74 idi) yükselmiştir.

Türkiye Avro Bölgesi'ne göre oldukça farklı dinamiklere, mekanizmalara ve politikalara sahip olduğu için, Avro Bölgesi'nin yaşadığı sorunu ciddi ölçülerde yaşamamaktadır. Zira AB üyesi olmayan Türkiye kendi milli parasına ve merkez bankasına sahiptir ve gerek duyulduğunda, bu süreçte TCMB aracılığıyla para arzı, faiz ve döviz üzerinden piyasalara anında müdahale edebilmektedir; fonlama gerektiğinde de o işlevini yerine getirebilmektedir. Hatta 2011 yılında fiyat istikrarından ziyade, ekonominin genel makro dengelerini korumak için finansal istikrarı esas alan uygulamalara ağırlık vermiştir. Mali disiplin konusunda da hem gelirlerin daha etkin tahsili hem de harcamaların bütçe dengeleri dikkate alınarak yapılması üzerine geliştirilen üç yıllık bütçe politikasının takip edilmesi sürdürülmüştür.

Türkiye, 2009 yılı istisna tutulduğunda, bütçe dengesi ve borçlanma kriterlerini genel olarak yerine getirmiştir. 2001 yılında bütçe açıklarının GSYH içindeki payı %25 düzeyinde iken, 2000'li yılların ortalarında bu oranın %1'in altına düşmesi kaydedilen performansın büyüklüğü göstermektedir.

Türkiye Avro Bölgesi'nde yaşandığı şekliyle bir borç krizi yaşamasa da mal ve para piyasaları kanalıyla etkilenmesi kaçınılmaz olduğu için, hem para disiplini ve fiyat istikrarı konusuna hem de mali disiplin ve büyüme konusuna dikkat edilmesi gerekmektedir.

Küresel Krizin Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Alınan Tedbirler

Küresel Krizin Türk Ekonomisine Etkileri

Bilindiği gibi, **Küresel Kriz ülke ekonomilerine etkilerini ilk olarak ülke borsalarında göstermiştir.** Türkiye'de de IMKB-100 endeksi 2007 yılı boyunca yukarı yönlü bir trend göstermiştir. Ancak 2008 yılının başından itibaren bu trend aşağı yönlü olmuş ve 2008 Aralık ayında son iki yılın en düşük değerleri gerçekleşmiş ve Mart 2009'dan itibaren de yükselmeye başlamıştır.

Diğer yandan Türk ekonomisinin 2002 yılından itibaren gösterdiği ekonomik performans, Türk Lirası'nın dolar ve Avro karşısında değer kazanmasına yol açmıştır. Bu tarihten itibaren ise zaman zaman daha dalgalı bir seyir izlese de bazı ülkelere nispetle (oranla) dalgalanma marjı ekonomiyi bir para krizine götürecek ölçüde olmamıştır.

Küresel krizle mücadele uygulanan para politikası önlemlerinin başında merkez bankalarının faiz oranlarını düşürmesi gelmiştir. Bu politika, vadeli mevduat faiz oranlarının da düşmesine yol açmıştır. Türkiye için de benzer bir durum geçerlidir. Krizin daha sonra bazı ülkelerde borç krizine dönüşmesi ve bankacılık sektörünün de krize girmesiyle birlikte, TCMB 2011 yılında finansal istikrarı koruma hedefini öne alarak karşılık oranlarını yükseltme kararı almıştır. Bunu bankaların yüksek riskli kredi verme ve müşterilerin de aynı şekilde fon kullanma iştahına sınırlama getirici bazı kararların alınması takip etmiştir.

Krizin finans sektörü üzerindeki etkileri, kuşkusuz, reel sektörü de etkilemektedir. Küresel Krizin Türk ekonomisi üzerindeki reel etkilerinin incelenmesi için temel makro ekonomik büyüklüklerin son yıllarda gösterdiği gelişmeleri analiz etmek gerekir. Türk ekonomisi 2001 krizinin ardından ilk kez 2008'deki krizin etkisiyle negatif büyüme oranına sahip olmuştur. Ancak 2009 yılı dördüncü çeyreğinden itibaren, özellikle de 2010 ve 2011 yıllarında yıllık bazda yaklaşık %9 civarındaki büyüme ile dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olmuştur. İşsizlik oranı 2009'daki %14 seviyesinden %9-10 bandına geri dönmüştür. Krizin etkisiyle ortaya çıkan toplam talepteki daralma, enflasyon oranının 2009 yılında düşmesine neden olmuştur. Ancak takip eden yıllarda enerji ve emtia fiyatlarındaki aşırı artış ile iç ve dış talebin yeniden artmasıyla birlikte enflasyon yeniden yükselme trendine girmiş ve hedeften büyük ölçüde sapma göstermeye başlamıştır (Tablo 7.10).

Net kamu borç stoku rakamsal olarak artsa da borçlanma maliyeti düşmüş ve vadesi epeyce uzamıştır. Ayrıca, ağırlıklı olarak sabit faizle, ulusal para birimi üzerinden yapılan borçlanmanın milli gelire oranı hem iç hem de dış borçlarda epeyce gerilemiştir. Nitekim, toplam kamu kesimi net borç stokunun GSYH'ya oranı, 2002'deki %62'lik seviyesinden 2010 yılında %29 seviyesine gerilemiştir. Bunun da büyük bir kısmı döviz cinsinden iken, neredeyse tamamına yakın TL(₺) cinsinden borçlanmaya dönüşmüştür.

Son olarak, dış ticaret hem ihracat hem de ithalat olarak, dolayısıyla dış ticaret açığı da krizle birlikte ciddi olarak daralmış olsa da son yıllarda ticaret hacmi hızla toparlanmış, ama bu defa ticaretin mal ve ülke profiliyle birlikte cari işlemler açığı da hızla rekor düzeylere yükselmiştir. Cari açık miktarı, 2011 yılında 77 milyar dolar ile GSYH'nın yaklaşık %10'una ulaşmıştır. Ancak 2012 yılının ilk verileri söz konusu oranın daha düşük düzeylerde gerçekleşeceğini göstermektedir.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
GSMH Büy.Or.(%)	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7	9,15	8,5
Enflasyon Or. (%)	9,3	7,7	9,7	8,4	10,1	6,5	8,5	6,4
İç Borç Stoku (Mil. TL)	224.483	244.782	251.470	255.310	274.827	330.005	352.841	368.778
Dış borç Stoku (Mil.$)	160.980	169.732	207.593	249.386	277.669	271.140	292.281	306.551
İth.İhr.Kar. Or.(%)	64,8	62,9	61,3	63,1	65,4	72,3	61,4	56
Dış Tic. Den. (Mil. $)	-22.736	-33.080	-41.056	-46.852	-53.021	-24.850	-56.445	-89.471
Cari İşl. Hesabı (Mil.$)	-14.431	-22.309	-32.249	-38.434	-41.524	-13.370	-46.643	-77.238

Tablo 7.10
2004-2011 Dönemi Temel Makroekonomik Göstergeler

Kaynak: *TÜİK; TCMB.*

Türkiye'de Küresel Kriz karşısında para ve maliye politikaları kapsamında ne gibi tedbirler alınmıştır?

SIRA SİZDE 6

Küresel Kriz Karşısında Türkiye'de Alınan Tedbirler

Türkiye'de de gerek hükûmet gerekse Merkez Bankası krize karşı pek çok alanda önlem paketleri açıklamıştır. *Para politikası kapsamında alınan tedbirleri* aşağıda özetlenmiştir.

- Bankaların birbirlerinden dolar ve Avro üzerinden borç alıp vermelerine imkân sağlanmıştır.
- Bankaların bilanço büyüklükleri dikkate alınarak döviz ve efektif piyasalarında işlem yapma limitleri yükseltilmiştir.
- MB döviz alım yerine, döviz satım ihalelerine başlamış ve bankalararası döviz piyasasında, döviz likiditesi akışının artırılması sağlanarak finansal sistemdeki akışkanlığı ve kredi piyasalarının etkin çalışmasını destekleyici uygulamalara başlanmıştır.
- Yabancı para zorunlu karşılık oranı %11'den %9'a indirilmiş, TL mevduatlarını ve kredileri teşvik etmek amacıyla, yabancı para zorunlu karşılıklara faiz ödenmesine son verilmiş, TL zorunlu karşılıkların faiz oranı ise artırılmıştır.
- Bankacılık sektörünün özkaynak yapısını daha da güçlendirmek amacıyla bankaların kâr dağıtımına sınırlama getirilmiş ve bankaların kâr dağıtabilmesi BDDK onayına bağlanmıştır.

Maliye politikası kapsamında atılan adımların bazıları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Hisse senedi kazançlarında yerli yatırımcıya uygulanan %10'luk stopaj sıfıra indirilmiş,
- Vergi borçlarına taksitlendirme imkânı getirilmiş,
- Yabancı fonların portföy yönetim şirketlerine bu fonlarını Türkiye'de değerlendirmeleri için bazı vergi avantajları sağlanmış,
- Menkul Kıymet Yatırım Fonları ile Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıklarının sermaye piyasasında yaptıkları işlemler nedeniyle elde ettikleri gelirlere banka ve sigorta muameleleri vergisinin (BSMV) muafiyeti getirilmiş,
- Yurt dışı tedarikçilerden sağlanan kredilerde stopaj oranı %5'e indirilmiş,

- Gelişmişlik düzeyini dikkate alarak iller düzeyinde farklı vergi indirimi uygulamasına gidilmiş,
- Net alanı belli bir metrekarenin üzerinde bulunan konutlarda, ticari araçlarda, belli bir motor silindir hacmini geçmeyen otomobillerde, beyaz eşya ve bazı elektronik eşyalarda, mobil internet ve her çeşit haberleşme işletmeciliği hizmetinde vergi indirimine gidilmiştir.

Üretim ve ihracata yönelik alınan tedbirlerin bazıları ise aşağıdaki gibidir:

- KOBİ'lere 6 milyar TL'nin üzerinde kredi desteği verilmiş,
- Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitelerine yönelik teşvikler artırılmış,
- İhracatçılara kullandırılan ihracat reeskont kredisi ve Eximbank kredilerinden yararlanma imkânları artırılmıştır.

Özet

AMAÇ 1 *Türkiye'de genel olarak finansal yapı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının görev ve yetkileri ile para politikası uygulamalarını değerlendirmek*

Bir ülkede geniş anlamda finansal yapıdan bahsedildiğinde, menkul kıymetler piyasasında faaliyet gösteren tüm kurum ve kuruluşlar ile alınıp satılan tüm finansal araçları, bankacılık sektörü, yatırım ve tasarruf kurumları ve araçları, emeklilik fonları vb anlaşılır. Ancak bunların hepsini bu kapsamdaki bir kitap bölümünde ele almak mümkün olmayacağı için, esas olarak bankacılık sektörü ve para politikası üzerinde durmayı tercih ettik. Bankacılık kesimi kendi içerisinde merkez bankacılığı, ticaret bankaları, katılım bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları şeklinde sınıflandırılır. Tüm merkez bankaları gibi, "ekonomiyi fonlayacak en son mercii" olarak kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının temel görevi, fiyat istikrarını sağlamak ve enflasyonu kontrol altında tutmaktır. Banka, bu görevini esas olarak açık piyasa işlemleri, reeskont kredisi ve zorunlu karşılıklar gibi para politikası araçlarını kullanarak yerine getirir. Banka ayrıca hükümetin mali ve ekonomik müşavirliğini, mali ajanlık ve haznedarlık görevlerini de üstlenir.

AMAÇ 2 *Bankacılık sektörüne ilişkin temel verileri, performans göstergelerini ve genel olarak bankaların faaliyetlerini ifade etmek*

Mevduat bankaları, fon arz edenlerle fon talep edenler arasında aracılık yapan ve kaydî para üreten kurumlardır. Katılım bankaları, aynı hizmeti faiz yerine kâr payı esasına göre farklı fon toplama ve kullandırma araçları ile yerine getiren kurumlardır. Kalkınma bankaları ise gelişmekte olan ülkelerde sermaye yetersizliği içindeki firmalara veya büyük sanayi firmalarının yapacağı yatırımlara kaynak ve teknik yardım sağlayarak ekonomik gelişimi hızlandırma amacı güden; yatırım bankaları ise orta ve uzun vadeli fon gereksinimlerini karşılayan finansal aracılardır. Türk bankacılık sektörü, özellikle 2001 krizinden sonra daha sağlam uluslararası standartlara uygun olarak faaliyet göstermekte ve küresel tehditlere karşı oldukça dayanıklı bir görünüm arz etmektedir.

AMAÇ 3 *Ekonomik istikrar politikalarını açıklamamak*

Ekonomik krizler, bazen reel sektörden de kaynaklanabiliyor olsa da son dönemlerde çoğunlukla finansal kaynaklı olmaya başlamış; çözüm olarak da finansal tedbirler daha ağırlıkta kalmıştır. Finansal krizler, finansal piyasalarda finansal ataklarla ortaya çıkan ve ülkelerin para, bankacılık, borsa, borçlanma ve diğer finansal piyasalarında büyük çaplı dalgalanmaları ifade eder. Krizlerin etkisinin giderilmesinde ise ortodoks ve heterodoks istikrar politikaları başvurulan genel yöntemlerdir.

AMAÇ 4 *Türk ekonomisine ilişkin ekonomik krizler, 2008 Küresel Krizi ve bunlara yönelik istikrar politikaları ile bu süreçte çeşitli makro değişkenlerin seyrini yorumlamak*

Türk ekonomisinde ilk kapsamlı istikrar programı 4 Ağustos 1958'de alınan kararlarla uygulamaya konmuştur. İstikrar programı genel olarak açık finansman ve para arzındaki artışları frenleyerek enflasyonla mücadele amacını taşımakta idi. Daha sonra 10 Ağustos 1970 istikrar programı hayata geçirilmiştir. İlk başlarda olumlu gelişmeler yaşansa da hemen ardından yaşanan 12 Mart 1971 Askerî Muhtırası, uluslararası para siteminde yaşanan kriz, Kıbrıs Harekâtı ve uluslararası piyasalarda 1974 ve sonrasında yaşanan petrol krizi ekonomileri birçok kanaldan olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan bu sıkıntılardan dolayı, ekonomide içe kapalı, ithal-ikameci, devletçi yapıdan dışa açık, ihracatın öncülüğünde piyasa ekonomisine dayalı bir yapısal dönüşümü esas alan 24 Ocak 1980 kararları yürürlüğe konulmuştur. Aynı yıl içinde yaşanan 12 Eylül Darbesi ile iş başına getirilen Askerî Hükümet ve ardından iktidara gelen ANAP Hükümetleri bu kararlar doğrultusunda belli bir başarı sağlamış olsalar da ekonomide uzun vadeli istikrarı sağlama konusunda yeterli olamamış; düşük büyüme oranları, artan işsizlik, yükselen kamu açıkları ve sürekli büyüyen dış borçlar nedeniyle, 1988 yılında ekonomide düşük tonlu da olsa yeni bir kriz yaşanmıştır. 5 Nisan 1994 Kararları, konjonktürel ve yapısal hedeflere yönelik kararlar olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Netice itibarıyla,

uygulanan daraltıcı politikalar ve alınan tedbirlere rağmen, enflasyonun düşürülememesi, programın yükünün büyük ölçüde dar gelirliler üzerinde kalmasına, dolayısıyla gelir dağılımının zarar görmesine yol açmıştır. 1995 ve 1999 döneminde ise ülke hem iç dinamiklerin neden olduğu kötü durum hem de Asya ve Rusya krizlerinin etkisiyle zor günler geçirmiştir. Daha sonra Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ülkeyi iyice zor duruma sokmuştur. 2000 yılından itibaren artan likidite sıkıntısı, yapısal sorunlar, spekülatif hareketler ve siyasi istikrarsızlığın etkisiyle yıl sonunda en büyük krizlerden biriyle karşı karşıya kalmış, ekonomide 1950 sonrasındaki en büyük daralma yaşanmıştır. 14 Nisan 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı yürürlüğe konmuştur. Yeni istikrar programının en önemli özelliklerinden birisi, enflasyonla mücadelede döviz çapası yerine, gelecekteki enflasyon değerlerini dikkate alarak kısa vadeli faiz oranlarında değişikliğe gitme şeklindeki 'örtük enflasyon hedeflemesi' stratejisinin benimsenmesidir. Daha sonra alınan önlemler işe yaramış ve ekonomi hızla toparlanma sürecine girmiştir.

2001 yılı sonrasında alınan önlemler ve uygulanan politikalar ekonomiyi iyiye götürürken 2008 yılında patlak veren küresel kriz ekonomiyi sarsmış ve ciddi oranda daralma yaşanmıştır. Krizin ortaya çıkmasını tetikleyen temel dinamikler menkul kıymetleştirme, derecelendirme kurumlarının rolü, asimetrik bilgi ve makro ekonomik arka plan (merkez bankalarının rolü) olmak üzere dört ana grupta toplanabilir. Ayrıca, küresel kriz aynı zamanda Avrupa'da bir borç krizinin doğmasına da ön ayak olmuştur.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi TCMB'nin temel görev ve yetkileri arasında **yer almaz?**

a. Para politikasını belirleme ve hazine adına bankacılık işlemlerini yapma,
b. Ulusal paranın iç ve dış değerinin korunması için gerekli tedbirleri alma,
c. Ülke altın ve döviz rezervlerini yönetmek
d. Mali ve ekonomik konularda hükümete danışmanlık yapma,
e. Para arzının kontrol edilmesi,

2. Aşağıdakilerden hangisi TCMB'nin hükümetle ilgili görevlerinden biri **değildir?**

a. Mali ve ekonomik müşavirlik
b. Mali ajanlık
c. Haznedarlık
d. Ekonomik konularda görüş bildirme
e. Hükümetin bütçesini onaylama

3. Aşağıdakilerden hangisi ticari bankaların işlevleri arasında yer alır?

a. Para politikasını belirlemek
b. Hesaptan hesaba devir yaparak kaydî para oluşturmak
c. Reeskont kredisi vermek
d. Hükümetin haznedarlığını yapmak
e. Munzam karşılık oranını belirlemek

4. Katılım ve kalkınma bankaları ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. Katılım bankalarının fon kaynakları ve fon toplama yöntemleri ticari bankalar ile aynıdır.
b. Kalkınma bankaları işletmelere kredi vererek iştirak/ortaklık kurar.
c. Katılım bankaları yatırımlara kaynak ve teknik yardım sağlayan finansal aracılardır.
d. Katılım bankacılığı Türkiye'de diğer bankalara göre daha gelişmiştir.
e. Kalkınma Bankaları, nihai kredi veya ödünç mercii olarak bilinirler.

5. Aşağıdakilerden hangisi finansal krizlerin çıkmasında etkili olan bir faktör **değildir?**

a. Finansal serbestleşmeye erken geçiş ve deregülasyon
b. Kurdaki aşırı oynaklıklar ve yanlış kur politikaları
c. Arz ve talepteki ani dalgalanmalar
d. İhracatın artması
e. Firma bilançolarının bozulması

6. Krizler kaynağına göre sınıflandırıldığında, aşağıdakilerden hangisi bu sınıflandırmanın dışında kalır?

a. Borç krizi
b. Borsa krizi
c. Para krizi
d. Bankacılık krizi
e. Mortgage (ipotekli konut) krizi

7. Aşağıdakilerden hangisi geleneksel daraltıcı ortodoks istikrar politikası uygulanmasında tercih edilen yöntemlerden biri **değildir?**

a. Kamu harcamalarının artırılması
b. Faiz oranlarının artırılması
c. Sabit kur politikası
d. Fiyat kontrollerinin kaldırılması
e. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi

8. Türkiye'de uygulamaya konulan istikrar politikaları dikkate alındığında aşağıdakilerden hangisi uygulanan bir istikrar politikası **değildir?**

a. 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları
b. 11 Eylül 1998 İstikrar Kararları
c. 10 Ağustos 1970 İstikrar Kararları
d. 24 Ocak 1980 Kararları
e. 5 Nisan 1994 Kararları

9. Aşağıdakilerden hangisi Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde bankacılıkla ilgili amaçlardan biri **değildir?**

a. Kamu bankalarını mali sistem içinde bir istikrarsızlık unsuru olmaktan çıkarmak
b. TMSF bünyesindeki bankaların sorunlarını en kısa sürede çözüme kavuşturmak
c. Türk lirasının devalüe edilmesi
d. Bankacılık Sektöründe Mali ve Operasyonel Yeniden Yapılandırma
e. Sektörde etkinlik ve rekabet gücünü artırıcı yasal ve kurumsal düzenlemeler

10. Aşağıdakilerden hangisi 2008 küresel krizinin belirtilerinden biridir?

a. Küresel ekonomide büyümenin hızlanması
b. Menkul kıymetler borsalarında ciddi düşüşlerin yaşanmaya başlaması
c. Gelişmekte olan ekonomilere yönelik sermaye hareketlerinin artması
d. Döviz kurlarının aşırı oynaklığı
e. Petrol fiyatlarının çok yükselmesi

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası" konusunu gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası" konusunu gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtının yanlış ise "Mevduat Bankaları" konusunu gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtının yanlış ise "Kalkınma ve Yatırım Bankaları" konusunu gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Krizler ve İstikrar Politikaları" konusunu gözden geçiriniz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Krizler ve İstikrar Politikaları" konusunu gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Ortodoks ve Hetorodoks İstikrar Politikaları" konusunu gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Ekonomik İstikrar Programları" konusunugözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Ekonomik İstikrar Programları" konusunu gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "2008 ve Sonrasında Devam Eden Küresel Kriz: Sebepleri ve Sonuçları" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Finansal kiralama, finansal kurumun müşterisi olan bir firmaya ihtiyacı olan makine ve teçhizatı kendi adına satın alıp ona kiralamasıdır.

Sıra Sizde 2

Ortodoks istikrar politikaları fiyat istikrarının sağlanmasında sıkı para, sıkı maliye ve sabit kur politikaları kullanılır. Heterodoks istikrar programlarının temelinde ise sıkı para ve maliye politikaları ile sabit kur sistemine ek olarak ücret ve fiyat kontrolleri şeklinde uygulanan gelirler politikası yer alır.

Sıra Sizde 3

Petrol fiyatlarındaki artış sonucu petrol ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı 1980 yılında %47'ye kadar çıkmış, ithalattaki bu artış döviz sıkıntısını ve kısa vadeli dış borçlarda artışı beraberinde getirmiştir.

Sıra Sizde 4

24 Ocak Kararları ile iç piyasaya yönelik üretimin yapıldığı ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek piyasa ekonomisine dayalı, dışa açılmayı ve ihracata yönelik üretimi esas alan bir kalkınma politikası benimsenmiştir.

Sıra Sizde 5

İhracattaki azalma reel sektörü olumsuz etkilemiştir. Kur politikalarında ve faiz oranında aleyhte gelişmeler meydana gelmiştir. Uluslararası piyasalarda kriz nedeniyle yaşanan durgunluk, enflasyonla mücadele kapsamında yürürlükteki sıkı para ve maliye politikalarıyla birleştiğinde, ekonomide durgunluk sinyalleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Dış ticaret hacmi gerilemiş, hem ihracat hem ithalatta gerileme yaşanmıştır. Yılın ikinci çeyreğinden itibaren, iç talebin de daralmasıyla büyüme rakamları gerilemiştir.

Sıra Sizde 6

Bankaların dolar ve avro üzerinden borç alıp vermelerine imkân sağlanmış, döviz ve efektif piyasaları işlem yapma limitleri yükseltilmiş, TCMB döviz alım yerine, döviz satım ihalelerine başlamış, yabancı para zorunlu karşılık oranı %11'den %9'a indirilmiştir. Hisse senedi kazançlarında stopaj sıfıra indirilmiş, vergi borçlarına taksitlendirme imkânı getirilmiş, iller düzeyinde farklı vergi indirimi uygulamasına ve özel tüketim vergilerinde geçici indirimlere gidilmiştir. KOBİ'lere 6 milyar TL'nin üzerinde kredi desteği verilmiş, Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitelerine yönelik teşvikler artırılmıştır.

Yararlanılan Kaynaklar

BDDK. (2008). **Finansal Piyasalar Raporu.** Sayı 12. Aralık 2008. http://www.bddk.org.tr.

BDDK. (2010). **Finansal Piyasalar Raporu.** Sayı 17. Mart 2010. http://www.bddk.org.tr

DPT. (2007). **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006).** Ankara.

DPT. (1963). **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.** http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan1.pdf, (Erişim Tarihi 02.07.2010).

DPT. (1996). **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.** http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan7.pdf, (Erişim Tarihi 30.06.2010).

Erdem, E. (2008). **Para Banka ve Finansal Sistem.** Ankara: Detay Yayıncılık.

Erdem, E., Şanlıoğlu Ö. ve İlgün M.F. (2009). **Türkiye'de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı (1950-2007).** Ankara: Detay Yayıncılık.

Esen, O. (1989). **Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama. ODTÜ Gelişme Dergisi,** Cilt: 16, Sayı: 3-4, ss.33-64.

IMF. (2009). **World Economic Outlook,** Nisan.

Kähler, J. (2009). **The Current International Financial Crisis: Symptoms, Diagnosis and Therapy,** A Conference Paper Peresented at Erciyes University, 7 May, Kayseri.

TBB. (2009). **Uluslararası Finansal Kriz Karşısında Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi.** Bankacılar Dergisi, Sayı 69: 86-92.

TBB. (2009). **Türkiye'de Finansal Sistem ve Bankacılık Sektörü,** TBB Araştırmaları, (Eylül).

TBB. (2012). **Bankalarımız 2011,** Yayın No: 284

TCMB. (2001). **Yıllık Rapor 2001.** Ankara.

TCMB. (1998). **Yıllık Rapor 1998.** Ankara.

TCMB. internet sitesi: www.tcmb.gov.tr.

TOBB. (2002). Ekonomik Rapor 2001. Ankara.

TÜİK internet sitesi: www.tuik.gov.tr.

Yaşa, M. (1980). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1926-1978.** Akbank Kültür Yayınları. İstanbul: Apa Ofset.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Ödemeler dengesinin kapsamını açıklayabilecek,
- Cari açığı tanımlayabilecek,
- Türkiye'nin dış borç düzeyi ile vadesini açıklayabilecek,
- Türkiye'nin uygulamış olduğu döviz kuru rejimlerini ve sonuçlarını analiz edebilecek,
- Türkiye'nin altın ve döviz rezerv düzeyi ile işlevini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Ödemeler Bilançosu
- Cari Açık
- Dış Ticaret Açığı
- İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
- Sermaye Hesabı
- Borç Stoku
- Para İkamesi
- Yabancı Para Genel Pozisyonu
- Uluslararası Rezervler
- Uluslararası Kredi Notu

İçindekiler

Ödemeler Dengesi, Dış Borçlar ve Döviz Piyasası

GİRİŞ

Planlı dönem olarak bilinen 1960'lı ve 70'li yıllarda Türkiye, ithal ikameci sanayileşme politikaları takip ederek; dünya ekonomileri ile bütünleşmesini 1980 yılına kadar geciktirmiştir. 1980 yılından başlayarak bu politika terk edilmiş ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulamaya konulmuştur. Öncelikli olarak dış ticaretin serbestleştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda ihracatı teşvik edecek ve ithalatı serbestleştirecek nitelikte politikalar takip edilmiştir. Diğer yandan döviz kuru politikasında da bu doğrultuda 1980 öncesinde takip edilen sabit kur politikası terk edilerek dış ticaret politikalarını destekleyecek şekilde kısmi serbesti sağlanmıştır. 2001 yılından itibaren ise dalgalı kur sistemi takip edilmektedir. 1996 yılından itibaren uygulanan Avrupa Birliği ile gümrük birliği aşaması da reel sektörler aracılığıyla Türkiye ekonomisini Avrupa ekonomileriyle bütünleştirmekte ve Türkiye ekonomisinin dışa açık bir ekonomi olmasının önemli bir ayağını oluşturmaktadır. 1990 yılından itibaren ise uluslararası sermaye akımlarına imkân verecek nitelikte finansal serbestleşmeye geçilerek günümüze kadar gelen süre içerisinde Türkiye ekonomisinin finans piyasaları aracılığıyla da dünya ekonomileriyle bütünleşmesi gerçekleşmiştir. Finansal serbestleşmeye geçilmesiyle birlikte faiz oranları sadece iç talebi etkileyen bir büyüklük olmayıp, aynı zamanda uluslararası finansal akımların yönünü de belirleyen bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye ekonomisi artık hem finans piyasaları hem de mal ve hizmet piyasaları aracılığıyla dışa açık bir ekonomi hâline dönüşmüştür.

ÖDEMELER DENGESİ

Yıl içerisinde yabancı ülkelerle yapılan bütün ekonomik faaliyetler ödemeler bilançosuna (dengesine) kaydedilir. IMF'ye göre ödemeler dengesi (bilançosu), belli bir süre içinde bir ekonominin yerleşikleri ile yabancılar oluşan ekonomik akımlara bağlı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerde meydana gelen değişikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak tutulduğu istatistiki belgedir. Ödemeler bilançosu ülkenin belli bir andaki borç ve alacaklarını değil, ülkenin belli süre (genellikle 1 yıl) içinde diğer ülkelerle yapmış olduğu ekonomik işlemlerin ne yönde değiştiğini göstermektedir (Karluk, 2007, s. 467). Bu yönüyle ödemeler bilançosunu kâr-zarar tablosuna benzetebiliriz.

Ödemeler Dengesi (Bilançosu): Belli bir süre içinde bir ekonominin yerleşikleri ile yabancılar oluşan ekonomik akımlara bağlı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerde meydana gelen değişikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak tutulduğu istatistiki belgedir.

Ödemeler bilançosunda iki temel hesap türü bulunur. Bunlar **Cari işlemler hesabı ve sermaye hesabıdır.** Cari işlemler hesabına dönem içerisinde gerçek-

Cari işlemler hesabında açık oluşuyorsa ve sermaye girişleri ile bu açık giderilemiyorsa, merkez bankasının resmi rezervleri kullanılarak ödemeler bilançosu denkleştirilecektir. Bu durumda da merkez bankası rezervlerinde bir azalma meydana gelecektir.

leştirilen mal ve hizmet ticareti kaydedilir. Buna karşın yerleşik ve yabancıların gerçekleştirdiği sermaye hareketleri sermaye hesabına kaydedilir. Yılsonu itibarıyla cari işlemler ve sermaye hesabının, ödemeler bilançosunda dengeyi sağlayacak şekilde gerçekleşmeleri beklenir. Bir diğer ifadeyle cari işlemler hesabında bir açık gerçekleşirse, bu açığı giderecek şekilde sermaye hesabının fazla vermesi veya cari işlemler hesabı fazla veriyorsa bu fazlalılığı giderecek şekilde sermaye hesabının açık vermesi beklenir. Fakat ödemeler bilançosunda denge her zaman gerçekleşmeyebilir. Bu durumda denkleştirici özelliği olan resmi rezervler hesabı aracılığıyla ödemeler bilançosunda denge sağlanır.

Hatırda tutulması gereken bir nokta da takip edilen kur politikasıyla resmi rezerv değişimleri arasındaki ilişkidir. İki uç döviz kuru sistemi olan sabit ve dalgalı kur sistemine veya bu sistemlerden birisine daha yakın olan bir kur politikasına (ara sistem) göre uluslararası resmi rezervlere duyulan ihtiyaç da değişlik gösterecektir. Sabit kur sisteminin takip edildiği bir ekonomide resmi rezervlere duyulan ihtiyaç en üst düzeyde olurken, dalgalı kur sisteminde rezervlere daha az ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla uygulanan kur politikası sabit kur sistemine yaklaştıkça rezervlere duyulan ihtiyaç artmakta buna karşın dalgalı kur sitemine yaklaştıkça rezervlere duyulan ihtiyaç azalmaktadır (Seyidoğlu, 2009, s. 313-326).

Ödemeler bilançosunu belirleyen en önemli iktisadi unsurlar, milli gelir, yabancı ülkelerin gelir seviyesi, döviz kurları ve yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları farklılığıdır. Milli gelir, yabancı gelir ve döviz kurlarının cari işlemler üzerinde etkileri olurken, sermaye hareketliliği faiz farklılıklarından ağırlıklı olarak etkilenmektedir. Milli gelirdeki artış cari işlemler hesabını olumsuz etkilerken, yabancı gelirdeki bir artış ve milli paranın değer kaybetmesi cari hesabı olumlu etkileyecektir. Diğer yandan yabancı faiz oranlarının üzerinde bir oluşan bir yurtiçi faiz oranı ise sermaye girişine neden olacağı için sermaye hesabını olumlu etkileyecektir (Dornbusch ve diğ., 2004, s. 313-315).

Türkiye'de ödemeler bilançosu verilerini Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası hazırlamaktadır. Bankanın hazırlamış olduğu veriler, bankacılık sistemindeki döviz kayıtları, döviz alım ve satım yetkisine sahip kurumlarından elde edilmektedir. Söz konusu veriler, uluslararası kayıt sistemine uygun olarak hazırlanır. Ödemeler bilançosu esas alınan para birimi ABD dolarıdır. Bu sayede ülke verileri uluslararası karşılaştırmalar daha uygun hâle gelmektedir.

Türkiye ekonomisinde planlı dönemle birlikte (1963 yılından sonra) dış ekonomik ilişkilerde ve ödemeler bilançosunda dengenin sağlanması için daha bilinçli politikalar izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda hazırlanan beş yıllık kalkınma planları ve 15 yıllık uzun vadeli planlarda belirlenen politikalar uygulanmıştır. Fakat söz konusu politikalardaki hedefler gerçekleştirilememiştir. İlk üç beş yıllık kalkınma planı döneminde (1973 yılı hariç) cari işlemler hesabı devamlı açık vermiştir. Türkiye ödemeler bilançosunda dengeyi sağlayabilmek için yabancı sermaye ihtiyaç duymuş ve bu nedenle ülkenin net yabancı sermaye ithalatçısı olduğu görülmektedir (Karluk, 2007, s. 471-272). Söz konusu dönemde cari işlemler hesabında açığın temel kaynağı dış ticaret açığıdır. Bu dönemde izlenen döviz kuru politikası, Türk Lirası'nı (TL) değerli kılarken, cari işlemler dengesindeki açık da dövize olan talebi artırmıştır. TL'nin aşırı değerlenmesi ihracat gelirlerinin istenen ölçüde artmasını etkilemiştir. 1970'li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisinde döviz darboğazı ortaya çıkmıştır. Petrol fiyatlarının 1973'ün sonundan 1974'e kadar olan dönemde dört katına çıkması da Türkiye'nin ithalatını ve dolayısıyla dövize olan talebini artırmıştır. Türkiye cari işlemler hesabındaki açığı kapatmak için yurtdışın-

dan kısa vadeli olarak borçlanmıştır. Kısa vadeli borçlar arasında ilk uygulaması 1967'de başlayan dövize çevrilebilir mevduat (DÇM) önemli yer tutmaktadır. Kısa vadeli borçlanmanın önemli sakıncalar taşıması sebebiyle DÇM uygulaması 1979'da yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye ekonomisinde cari işlemler hesabındaki açığın temel kaynağı dış ticaret işlemlerinden (mal dengesinden) doğan açıktır. Cari işlemler hesabı 1976-2004 döneminde beş yıl hariç devamlı açık vermiştir. Cari işlemler hesabının fazla verdiği yıllar ve tutarları ise 1988'de yaklaşık 1,6 milyar dolar, 1989'de 938 milyon dolar, 1991'de 250 milyon dolar, 1994'de 129 milyon dolar ve 1998'de 170 milyon dolar şeklindedir (http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html, Erişim: 15.03.2012). Cari işlemler hesabı 2005-2011 dönemi boyunca açık vermiştir. 22 milyar dolardan başlayarak açık sürekli artış göstermiş ve 2011 yılında 77 milyar doları geçmiştir. Bunun istisnası 2009 yılı olmuştur. Küresel krizin etkisiyle cari açıkta bir azalma meydana gelmiştir.

Cari açığın GSMH'ya oranına bakıldığında 2005 yılından başlayarak 2010 yılına kadar sırasıyla yüzde 4,60; 6,08; 5,90; 5,74; 2,33; 6,58 ve son olarak 2011 yılında yüzde 9,82 oranında gerçekleşmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2011, s. 38). Cari açık değerlerinin 77 milyar doları aşmasına rağmen, ekonomide gerçekleşen yüksek büyüme oranları ve bununla birlikte ekonomiye sermaye girişinin devam etmesi sayesinde cari açık sürdürülebilmektedir. Sermaye (Sermaye/Finans) hesabının büyüklüğüne bakıldığında dışarıdan sermaye girişlerinin devam ettiğini ve bu hesabı fazla verdiği görülmektedir. 2005 yılında 42 milyar doları aşan sermaye/finans hesabı 2011 yılına gelindiğinde 66 milyar dolara yaklaşan fazla vermiştir. Yine 2009 yılında küresel kriz nedeniyle sermaye hesabı ancak 10 milyar dolar civarında fazla verebilmiştir.

Cari işlemler hesabı altında kaydedilen en önemli hesabı dış ticaret işlemlerinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Dış ticaret bilançosuna, diğer adıyla mal dengesine fiziki malların ihracatı ve ithalatı işlemleri kaydedilir. Buna göre Tablo 8.3'ten mal dengesini incelediğimizde, sürekli olarak açık verdiğini ve son olarak açığın 2011 yılında 56,4 milyar dolara ulaştığını görebiliriz. Bir diğer ifadeyle yapmış olduğumuz ihracat neticesinde elde edilen gelir ithalatımızı karşılamaya yetmemiştir. Dış ticaret dengesindeki (mal dengesi) açık, Küresel Mali Krizin de etkisiyle 2009 yılında bir önceki yıla göre azalmıştır. Küresel krizin (Küresel Mali Kriz) etkisiyle hem ihracatımızın (109,6 milyar dolar) hem de ithalatımızın (134,5 milyar) azalması nedeniyle dış ticareti açığı 2009 yılında 24,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Cari işlemler hesabının bir diğer alt hesap grubu da hizmet(ler) ticaretidir. Hizmet(ler) hesabına turizm, uluslararası taşımacılık ve transit ticaret, inşaat gibi işlemler kaydedilir. Hizmet gelirleri hizmet giderlerini aştığı zaman dış ticaret açıkları hafifler. Örneğin 2010 yılında hizmet ihracatı 34.743 milyar dolar ve hizmet ithalatı da 19.250 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 15.493 milyar dolar döviz girdisi elde edilmiştir. Bu da mal ve hizmet dengesinde açığın 40.952 milyar dolar olarak gerçekleşmesini sağlamıştır.

Uluslararası gelir hesabı ise sürekli açık vermektedir. Bu hesap altında uluslararası ücret ödemeleri, doğrudan ve portföy yatırım gelirleri ve banka mevduat ve kredi faiz gelir ve giderleri kaydedilmektedir (Seyidoğlu, 2009, s.337). 2010 yılında gelir dengesi 11.616 milyar dolar gider ve 4.477 milyar dolar gelir ile 7.139 milyar dolar açık vermiştir. Dolayısıyla hizmetler hesabının dış ticaret açığını giderici etkisi gelir dengesinde meydana gelen açık ile azalmaktadır.

Hizmet(ler) ticareti hesap grubunun kapsamına neler girmektedir?

SIRA SİZDE 1

2010 yıllarına ait ödemeler bilançosu verilerini kullanarak bilançonun nasıl denkleştiğini açıklayabiliriz. 2010 yılı verilerine baktığımız zaman, cari işlemler hesabının (CA) 46.643 milyar dolar açık verdiğini, sermaye (sermaye-finans) hesabının (KA) ise 58.878 milyar dolar fazla verdiği görülmektedir. Net hata ve noksan hesabı (SD) ise 2.733 milyar dolar fazla vermektedir. Bir diğer ifadeyle 2010 yılında cari işlemler hesabı altında gerçekleşen işlemler aracılığıyla ülkeden 46.643 milyar dolar yurtdışına çıkarken sermaye-finans ve net hata noksan hesaplarının toplamı olan 61.611 milyar dolar döviz girişi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla cari açık olmasına rağmen, ekonomiye giren para cari açığı fazlasıyla karşılamış ve genel denge 14.968 milyar dolar fazla vermiştir. Bilançoda oluşan bu fazlayı denkleştirmek için rezervlerde (R) bu büyüklüğe denk miktarda (-14.968 milyar dolar) artışa neden olacaktır. Rezervlerde artış olması sebebiyle işareti negatif olarak gösterilmektedir. Bunu denklem yardımıyla gösterirsek: CA + KA + SD = ΔR şeklinde ifade edilebilir (-46,643+58,878+2,733= -14.968) (Tablo 8.1).

Tablo 8.1
Ödemeler Dengesi Analitik Sunum (Milyar dolar)

Kaynak: *TCMB.*

		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
A-	**CARİ İŞLEMLER HESABI**	-22,3	-32,2	-38,4	-41,5	-13,4	-46,6	-77,2
1.	İhracat f.o.b.	78,4	93,6	115,4	140,8	109,6	120,9	143,5
2.	İthalat f.o.b.	-111,4	-134,7	-162,2	-193,8	-134,5	-177,3	-232,9
	Mal Dengesi	-33,1	-41,1	-46,9	-53,0	-24,9	-56,4	-89,4
3.	Hizmetler Dengesi: Gelir	26,9	25,5	28,9	35,6	33,9	34,7	39,0
4.	Hizmetler Dengesi: Gider	-11,7	-12,0	-15,6	-17,8	-16,6	-19,3	-20,7
	Mal ve Hizmet Dengesi	-17,9	-27,5	-33,6	-35,3	-7,5	-41,0	-71,2
5.	Gelir Dengesi: Gelir	3,6	4,4	6,4	6,9	5,2	4,5	4,0
6.	Gelir Dengesi: Gider	-9,5	-11,1	-13,5	-15,3	-13,4	-11,6	-11,7
	Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi	-23,8	-34,2	-40,7	-43,6	-15,7	-48,1	-78,9
7.	**Cari Transferler**	1,5	1,9	2,2	2,1	2,4	1,4	1,7
B.	**SERMAYE HESABI**	0,0	0,0	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	0,0
C.	**FİNANS HESABI**	42,7	42,7	49,3	34,7	10,1	58,9	66,0
8.	Yurtdışında Doğrudan Yatırım	-1,1	-0,9	-2,1	-2,5	-1,6	-1,5	-2,5
9.	Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	10,0	20,2	22,0	19,5	8,4	9,0	15,9
10.	Portföy Hesabı-Varlıklar	-1,2	-4,0	-1,9	-1,2	-2,7	-3,5	2,7
11.	Portföy Hesabı-Yükümlülükler	14,7	11,4	2,8	-3,8	2,9	19,6	19,5
11.1.	Hisse Senetleri	5,7	1,9	5,1	0,7	2,8	3,5	-1,0
11.2.	Borç Senetleri	9,0	9,5	-2,4	-4,5	0,1	16,1	20,5
12.	Diğer Yatırımlar-Varlıklar	-0,6	-13,5	-5,0	-12,1	11,0	7,0	10,9
12.1.	Merkez Bankası	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
12.2.	Genel Hükumet	0,0	0,0	-0,1	0,0	0,0	0,0	-0,1
12.3.	Bankalar	-0,1	-11,0	-3,4	-10,3	6,4	13,2	-0,5
12.4.	Diğer Sektörler	-0,4	-2,4	-1,5	-1,8	4,6	-6,1	11,5
13.	Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler	20,8	29,5	33,5	34,8	-8,0	28,3	19,5
13.1.	Merkez Bankası	-0,8	-1,3	-1,5	-1,8	-0,9	-0,6	-2,0
13.2.	Genel Hükumet	-2,2	-0,7	0,1	1,7	1,6	3,6	2,0
13.3.	Bankalar	10,5	11,7	3,7	9,5	0,5	27,3	9,7
13.4.	Diğer Sektörler	13,3	19,8	31,1	25,4	-9,2	-2,0	9,7
	Cari, Sermaye ve Finansal Hesaplar	20,4	10,4	10,8	-6,9	-3,4	12,2	-11,1
D.	**NET HATA VE NOKSAN**	2,8	0,2	1,2	4,1	4,1	2,7	12,2
	GENEL DENGE	23,2	10,6	12,0	-2,8	0,8	15,0	1,0
E.	**REZERV VARLIKLAR (*)**	-23,2	-10,6	-12,0	2,8	-0,8	-15,0	-1,0
14.	Resmi Rezervler	-17,8	-6,1	-8,0	1,1	-0,1	-12,8	1,8
15.	Uluslararası Para Fonu Kredileri	-5,4	-4,5	-4,0	1,7	-0,7	-2,2	-2,8

(*) Eski sunumdaki karşılık kalemleri Rezerv Varlıklar kalemine dâhil edilmiştir.

CARİ İŞLEMLER HESABI VE DIŞ TİCARET AÇIĞI

Cari açık, gerek literatürde gerekse uygulamada bazen ekonomik büyümenin maliyeti bazen de ekonomik krizlerin nedeni olarak görülür. Cari açık analizlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy akımları, dış krediler, dış ticaret akımları ve döviz rezervleri önemli parametrelerdir.

Cari açığın finansman kaynağının kalitesi, sözkonusu açığın sürdürülebilirliğini de belirlemektedir. Yurtdışı yerleşiklerin Türkiye'de mevduat, kamu kâğıdı ve borsadaki yatırım tutarı 100 milyar ABD dolarının üzerindedir. Günlük kullanımda sıcak para olarak nitelenin bu yatırımın likidite derecesinin oldukça yüksek olması, kimi zaman bu nitelikteki yatırıma yönelik kuşkuları da artırmaktadır. Ne var ki, kredi, portföy veya doğrudan yatırım olarak Türkiye'ye gelen kaynağın, ekonomik büyümenin sürdürülmesinde önemli bir işlev gördüğü açıktır. Dolayısıyla sıcak para girişi, Türkiye'nin ihtiyacından kaynaklanan bir husus olup, Türk finansal piyasasının güvenirliği bakımından gösterge rolü de oynamaktadır.

Kuşkusuz yabancı doğrudan yatırımların en önemli müşevviklerinden (artırıcı unsurlarından) birisi özelleştirme uygulamalarıdır.

Bugün itibarıyla ticaret kanalından gelen cari açığın kısa vadede giderilmesi bir hayli güç gözükmektedir. Dolayısıyla portföy akımları, doğrudan yatırımlar ve kredi mekanizması geride kalan üç alternatiftir. Bunlar arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının en sağlam ve dayanıklı seçenek olduğu söylenebilir.

Ulusal Ekonomi İçinde Cari İşlemler Açığının Yeri

Cari işlemler açığı bir yandan dış ticaret ve hizmet dengesini diğer yandan ise transferleri kapsadığı için, bir ülkede ekonominin rekâbetçilik düzeyi, ulusal düzeyde kaynak ihtiyacı, dış ticaret ortakları ve dış ticaret ürünlerinin yapısı itibarıyla karşılaştırmalı üstünlükleri konusunda kapsamlı bilgiler vermektedir. Literatürde, cari açık düzeyi ile ekonomik krizler arasında doğrusal ilişki kurulması, oldukça eskiye gider. Ne var ki, cari açığın hangi düzeye geldiğinde krize neden olacağı hep tartışma konusu olmuştur. Cari açık genelde milli gelirin oranı olarak ifade edilir ve bazı eşik değerlerin aşılması hâlinde döviz krizine yol açacağı tartışılır. Türkiye'de 2011 yılında cari açığın milli gelirin yüzde 9,82'sini oluşturduğu dikkate alındığında, eşik değer tartışmasının genelleştirilebilecek sağlamlıkta olmadığı söylenebilir (Tablo 8.2).

Tablo 8.2

Türkiye'de 1990-2011 Döneminde Cari İşlemler Dengesi (Milyar dolar, %)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Cari İşlemler Dengesi	-0,002	-0,25	-0,97	-6,4	2,5	-2,3	-2,4	-2,6	2,0	-0,9	-9,9	3,8	-0,6	-7,5	-14,4	22,3	-32,2	-38,4	-41,5	-13,4	-46,6	-77,2
Cari İşlemler Açığı/ GSYH	-1,1	0,2	-0,6	-6,6	2	-1,4	-1,3	-1,4	1	-0,7	-3,7	-1,9	-0,3	-2,5	-3,7	-4,6	-6,1	-5,9	-5,7	-2,3	-6,3	-9,8

Türkiye'nin Osmanlıdan 21.yüzyıl başına kadar olan dönemdeki dış ticaret temelindeki açıkları ele alınmaktadır. Gerek Osmanlı Dönemi'nde gerekse 1980'li yıllara kadar dış ticaret açığı kalemi cari açığı temsilen kullanılmıştır (Toprak, (1999a) ve Toprak (2008)). İncelenen dönem itibarıyla temsilde önemli bir hata olmadığı düşünülmektedir.

Tarihsel Süreç İçinde Dış Ticaret Açığı

Osmanlı Son Dönemi Dış Ticaret Açığı (1880-1913)

Osmanlı dış ticaret politikası, ürün bolluğunu esas alan bir anlayışa sahiptir. Dönemin uluslararası çağdaş dış ticaret anlayışının yeterince anlaşılamadığı söylenebilir. Türkiye benzer bir uygulamayı planlı dönem olarak nitelenebilecek 1963-79 döneminde de yaşamış ve bu politikanın alternatif maliyeti bir hayli yüksek olmuştur. Osmanlı dış ticaret anlayışı klasik tarım imparatorluğu anlayışına paralel olarak temelde ihracatı engelleyici, ithalatı artırıcı bir özelliğe sahiptir. Bunun bir gerekçesi Ümit Burnu'nun keşfinin etkilerini telafiyi amaçlayan kapitülasyonların (özellikle 1838 *Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması*) ise diğer önemli bir gerekçesinin de iç pazarda mal arzını artırmak yoluyla fiyat istikrarını sağlama amacı olduğu söylenebilir.

Düvel-i Muazzama: Osmanlı'da İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa gibi büyük devletlere verilen addır.

İthalatın ihracatı karşılama oranının yüzde 60'tan düşük olması, devletin bu kategoride ciddi bir gelire sahip olmasını da engellemiştir. İngilizlerle imzalanan ticaret anlaşmasından sonra, Osmanlı diğer **Düvel-i Muazzama** ile de benzeri ticaret anlaşmaları yapmıştır. 1838-64 döneminde Osmanlı Devleti ticaret anlaşmaları ile dış etkilere açılmış ve yabancılara, kendi ülkelerinde dahi göremeyecekleri derecede, yasal ve kurumsal sınırlamalardan azade (serbest) bir ortam sağlanmıştır. İhracatta tarım ürünleri ve madenler ağırlıklı kısmı oluşturmaktadır. Tarım ürünleri de genelde işlenmiş tarım ürünleri şeklinde değil de pamuk, tütün, fındık, ipek, incir, afyon gibi daha çok işlenmemiş ürünlerden oluşmaktadır. Osmanlı'nın ithalatında ise dokuma ve giyim eşyası, şeker, un, diğer gıda maddeleri ve yakıtlar başta gelmektedir.

SIRA SİZDE 2

Osmanlıda dış ticaret politikasının dayandığı esası açıklayarak, ihracatın ithalatı karşılama oranını değerlendiriniz.

1914 yılı dış ticaret istatistiklerine göre, ithalatın %59'u ağırlıklı olarak tüketim malı nitelikli sanayi mallarından, %25'i tahıllardan, %7'si hammaddelerden ve %9'u da diğer maddelerden oluşmaktadır. Aynı yıl ihracatın bileşimi incelendiğinde, tahılların %45 ile ilk sırada geldiği görülmektedir. İhracat içinde hammaddeler %38, bazı mamül mallar %13 ve diğer maddeler %4 dolayında paylara sahiptir.

Tablo 8.3
Dış Ticaret Açığı[1] (1880-1932)

Yıl	İhracat	İthalat	Açık	İhracat / İthalat (%)
1880	8,5	17,8	-9,4	47
1913	21,4	40,8	-19,4	53
1923	85,0	145,0	-60	59
1931	127,0	127,0	0,3	100
1932	101,0	86,0	15,0	117

[1] 1880-1913 arası, Milyar Osmanlı Lirası, 1923-32 arası, Cari Fiyatlarla Milyon TL

Kaynak: *Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, Hacettepe Üniv. İİBF Yayını. 3. Baskı, 1995, s.8-9; DİE, İstatistik Göstergeler, 1923-1992, s.278.*

1923-32 Dönemi Dış Ticaret Açığı

Türk ekonomisinin 1923-29 döneminde korumasız olarak dışa açık fakir bir hammadde ekonomisi olduğu söylenebilir. 1929 yılına kadar devletin dış ticaret politikası belirleme yetkisi sınırlıdır. Bu yetkisini ancak 1929 yılında yerli üretimin artırılması, özellikle sınaî üretimin dış rekabete karşı korunması amacıyla çıkarılan bir yasayla kullanabilmiştir. Bu yasal düzenlemeden sonra ilk kez dış ticaret fazlası meydana gelmiştir; ancak 1929 yılından itibaren, ülke giderek dışarıya kapanmıştır. Bu kapanma hem ithalattaki hem de ihracattaki göreli daralmalardan kaynaklanmıştır.

Bir ülkenin iktisaden dışa açıklık derecesinin bir ölçütü olarak kullanılan toplam dış ticaret hacminin milli gelire oranı, 1929 yılından itibaren önemli bir gerileme kaydetmiştir.

Esasen, bu gelişmede dünyadaki yaygın ekonomik bunalımın da bir payı vardır kuşkusuz; ancak, daralmada, sağlık malzemesi ve diğer yasalarla tanınan vergi bağışıklığı dışında kalan tüm ithal mallarında gümrük vergilerinin %16'dan %40'a çıkarılması çok etkili olmuştur. Türk Lirası'nın diğer paralar karşısındaki değer kaybı, özel kesimde iflaslara yol açmıştır. Dünya piyasalarında tarım fiyatlarındaki gerileme hem iç piyasaya yansımış hem de dış ticaret hadlerini Türkiye aleyhine çevirmiştir.

Yaygın kamulaştırmalar ve millileştirmelerin yanı sıra hükümetin yabancı şirketlere karşı kuşkulandırıcı tavrı ve politikaları sermayenin kaçışına yol açmıştır. 1926 yılında yeni vergiler almaya başlayan ve var olan vergilerin de kapsam ve oranını artıran devlet yabancı şirketlerle anlaşma yaparak yeni yatırımlara gitmiş, uzun vadeli dış kredi olanakları da fazla olmayınca, bu teşebbüsler krediye yönelik talepte patlamaya yol açmış, fon ve döviz piyasalarında talep baskısı ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin payına düşen borçların 1929 yılında ödenmeye başlanacak olması, aynı yıl gümrük vergisi artışlarının doğurduğu spekülatif ithalat, demiryolu yapımı ve imtiyazların satınalınması (demiryollarının millileştirilmesi) gibi nedenler, 1929 bunalımıyla dolaylı biçimde ilişkili olan bir kambiyo (döviz) bunalımına yol açmıştır. Ülkenin ihracatının yöneldiği ve ithalatının yapıldığı ülkeler ağırlıklı olarak Batı ülkelerinden oluşmaktadır. Dönem boyunca dış ticaret işlemleri %70 düzeyinde Batı ekonomileriyle ilişkilidir.

1923-32 döneminde en çok açığın verildiği yıl 1929'dur. Ancak 1930 yılından itibaren ithalattaki dramatik düşüş bu açığı, ihracattaki düşüşlere rağmen, fazlaya çevirmiştir. Ülkenin dışa açıklık derecesinde ithalat ve ihracattaki 1929 yılından itibaren meydana gelen gerilemelere paralel olarak, düşüşler meydana gelmiştir. Bütün dönem boyunca yıllık bazda ortalama dışa açıklık derecesi dış ticaret bağlamında %23 dolayındadır (Tablo 8.3).

1929'da Türkiye'nin yaşadığı kambiyo bunalımının arkasında yatan nedenleri açıklayınız.

SIRA SİZDE 3

1933-45 Dönemi Dış Ticaret Açığı

Bu dönemde dış ticaret açığından olabildiğince kaçınılmış ve dış ticaret daha ziyade ikili anlaşmalarla yürütülmüştür. Bir yandan ikili anlaşmalara konu olan malların dış ticareti serbest bırakılırken, diğer yandan yurtiçi üretimi yapılan malların ithalatı sınırlandırılmıştır. Kliring işlemleri 1934 yılında kurulan Dış Ticaret Ofisi tarafından yürütülmüştür. İncelenen dönemde dış ticaret 1938 yılı hariç, sürekli fazla vermiştir. Özellikle savaş yıllarında yurtiçinde üretilen tarım ürünlerine ve başta krom olmak üzere madenlere olan büyük dış talep ihracatın süregen artışına yol açmıştır (Tablo 8.4).

Ekonominin giderek içine kapanması ve kendi ürettiği ile yetinme gayreti, dönemin hükümetinin otarşik eğilimli olduğunu gösterir.

Ancak dönem boyunca tüketim mallarının ithalatına getirilen sınırlamalar dışa açıklık derecesini sürekli düşürerek dönem başında yüzde 15 olan düzeyinin dönem sonunda yüzde 6 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. Dış ticarette sıkı bir kota sisteminin uygulanması, 1932'de Takas Komisyonlarının kurulması ile ilgili kanunun çıkarılması Türk sanayinin korunması ve geliştirilmesine yönelik tedbirler olarak sayılabilir.

Dış ticaret dengesinin dönem boyunca fazla vermesi altın stokunda artışa yol açmıştır. Altın stoku 1932-45 döneminde 14,5 tondan 210,8 tona yükselmiştir. Ülkenin elindeki döviz mevcudu da 320 milyon dolardır. Dolayısıyla, ülke savaş dönemini dışa karşı yükümlülükleri bağlamında rahat bir şekilde geçirmiştir denebilir.

1946-62 Dönemi Dış Ticaret Açığı

Bu dönemde dış ticaretteki artış oranı milli gelir artışının üzerindedir. Ülke dışa açılmada önemli bir mesafe kaydetmiştir. 1946-62 döneminde GSMH'daki artış yıllık ortalama yüzde 15 iken, ihracattaki yıllık ortalama artış oranı yüzde 22 ve ithalat için bu oran yüzde 34'tür. Görüldüğü gibi ülkenin dışa açılması gelir büyümesinden daha hızlı bir şekilde meydana gelmektedir.

Dışa açıklığın önemli bir göstergesi olan toplam dış ticaret hacminin milli gelire oranı bu dönemde yıllık ortalama bazda yüzde 13 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 1947-53 aralığında bu oran yüzde 17 dolayındadır. 1953 yılındaki darboğazdan sonra söz konusu oran giderek düşmüştür. 1954 yılından itibaren gerileyen dışa açılma derecesi, 1961 yılından itibaren tekrar yükselmeye başlamıştır (Tablo 8.4).

Tablo 8.4
Dönemler İtibarıyla İhracat/İthalat Oranı (1933-2011)

	İhracat / İthalat (%)		İhracat/ İthalat (%)		İhracat/ İthalat (%)		İhracat / İthalat (%)	Cari işlem açığı/ GSMH (%)
Ortalama (1933-45)	128,6	**Ortalama (1946-62)**	82,8	**Ortalama (1963-79)**	56,2	**Ortalama (1980-2011)**	63,7	-1,6
Std.Sapma	24,6	**Std.Sapma**	29,8	**Std.Sapma**	16,2	**Std.Sapma**	9,1	3,7

Kaynak: *DİE, İstatistik Göstergeler, 1923-1992, s:278-79, 414; TCMB, EVDS; Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi Yayınları, 1995, s.69.*

7 Eylül 1946 yılında yapılan devalüasyon ile birlikte, ABD dolarının TL karşılığı 1,30'dan 2,80'e çıkarılmıştır. İthalatın ana mal grupları itibarıyla dağılımının gelişimi incelendiğinde, 1947 yılında yatırım mallarının payı %32, tüketim mallarının payı %29 ve hammaddelerin payı da %39'dur.

1962 yılında ise toplam ithalat içinde yatırım mallarının payı %45,1, tüketim mallarının payı %7,3 ve hammaddelerin payı da %47,8 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi 1950'li yılların ilk yarısında tüketim mallarının toplam ithalat içinde yüksek olan payı incelenen dönemin sonuna kadar giderek düşüş kaydetmiştir. Dolayısıyla, dönemin ithalatında ağırlık yatırım ve hammadde yönündedir. Esasen, ithal ikameci uygulamaların denendiği dönemde bu özellik beklenen bir sonuçtur.

Dış ödemelerdeki güçlükler nedeniyle, dönemin hükümeti 1956 yılında ABD dolarının TL karşılığını 2,80 TL'den 5,25-5,50 TL'ye yükseltmiştir. Fiyat denetimleri artırılmış, ticari banka kredileri sınırlandırılmış ve faiz oranları yükseltilmiştir. Ancak, sorunların devamı nedeniyle hükümet 4 Ağustos 1958 tarihinde istikrar ön-

lemleri almıştır. Buna göre hükümet TL'yi yeniden devalüe etmiş (1 doların karşılığı 9 TL'ye çıkarılmış), ithalata serbesti getirilmiş, para arzı ve bütçe harcamalarında kısıtlamalara gidilmiş ve KİT'lerin ürettiği mal ve hizmet fiyatlarına zam yapılmıştır. İthalat ve ihracatın bürokratik engelleri hafifletilmiş, dış ticaret göreceli olarak serbestleştirilmiş, para arzı bir yıl sınırlı olarak artırılmasına rağmen, daha sonra hızla artmaya devam etmiştir. Bütçe açığı başta para arzı artırılmadığı için iç borçlanmayla finanse edilmiştir.

1963-79 Dönemi Dış Ticaret Açığı

Planlı dönemin dış ticaret bilançosundaki ana kalemleri incelendiğinde, dışa açıklık derecesindeki gelişimin zaman içinde düştüğü görülmektedir. Bu durum, ülkenin dışa ticari olarak kapandığını gösterir. 1963-79 döneminde milli gelirdeki artış yıllık bazda hem ihracattaki hem de ithalattaki artıştan daha yüksek orandadır. İthalat doğrudan döviz yeterliliğine bağlı iken, ihracat da ithalata dayalı sanayi ürünleri kanalıyla döviz yeterliliğine bağlıdır. Diğer bir deyişle ihracat yapabilmek için bazı ürünleri yurtdışından ithal edilmesi gerekir, bu ise döviz yeterliliğine bağlıdır. Eğer yeterli döviz yoksa ise ihracat için gerekli hammadde ve ara malı ithalatı gerçekleştirilemeyecektir. Bu nedenle döviz varlığı bir bütün olarak ülkeyi dışa bağlı hale getirmiştir. Başlangıçta amaçlanan kendine yeterlik, böylece büsbütün ülkeyi dışa karşı bağımlı kılmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı da bu dönemde büyük düşüşler göstermiştir.

Bu dönemde işçi dövizleri ve dövize çevrilebilir mevduatın (DÇM) büyük bir rahatlatıcı etkisi olmuştur. Yüksek enflasyon, ucuz kamu kaynaklı girdiler, negatif veya çok düşük faizli krediler, mutlak anlamda engelleyici gümrük duvarları sayesinde Türk ekonomisi kalite, standart, rekabet gibi günün dünya kriterlerinden tamamen bağımsız olarak irileşmiştir.

1963-79 döneminde döviz açığını kapatmada etkili olan destekleyici faktörler nelerdir?

SIRA SİZDE 4

1980-2011 Dönemi Dış Ticaretinin Yapısı

İhracatın ithalatı karşılama oranı 1980-2011 dönemi için yıllık ortalama yüzde 63,7 dolayındadır; ancak dönem içinde bu oranda dalgalanmalar da gözlenmektedir. Ana sektörler itibarıyla ihracat kalemi 1980'den itibaren önemli gelişmeler göstermiştir (Tablo 8.5). 1980'lerin ortalarına doğru ağırlığını hissettiren sanayi ürünleri, 1990'lara gelindiğinde toplam ihracat içinde yüzde 85-90 dolayında bir paya sahip olmuştur.

İhracat, bünyesel olarak 1980'de tarım ürünleri ağırlıklıyken; söz konusu periyod (1980-2011) içinde giderek sanayi ürünleri ağırlıklı hale gelmiştir.

Dış Ticaret Açığı ve İhracatın İthalatı Karşılama Düzeyi

Dış ticaret sadece cari işlemler hesabının değil, aynı zamanda ödemeler bilançosunun da en önemli hesap grubudur. 2011 yılı için mal ihracatı ve ithalatının toplamı (dış ticaret hacmi) 375 milyar dolara ulaşmıştır. Bu nedenle bu bölümde dış ticaret hesabının yapısını daha detaylı değerlendirilmesi yapılacaktır. Tablo 8.5'te, 1980-2011 yılları arasında beşer yıllık ihracat ve ithalat rakamları verilmektedir. Türkiye ekonomisi uzun yıllar dış ticaret açıkları ile yaşamaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %70'lerin üzerine çıkamamıştır. Bu rakamlar ihracat gelirlerimiz ile ithalat faturamızın en fazla %70'ler civarında bir kısmını karşılayabildiğimizi ortaya koymaktadır. 2011 yılı için, ihracatın ithalatı karşılama oranının %56 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye orta ve uzun dönemde ithalatının ancak üçte ikisine yakınını ihracatıyla ödeyebilen bir ülkedir.

Tablo 8.5
1990-2011 Yılları Arası Dış Ticaret (Milyon dolar)

Kaynak: *TÜİK.*

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Açığı (X-M)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1990	12.959	22.302	-9.343	58,1
2000	27.775	54.503	-26.728	51,0
2010	113.883	185.544	-71.661	61,4
2011	134.954	240.833	-105.879	56,0

Dış Ticarette Yatırım, Ara ve Tüketim Mallarının Payı

1996 yılında ihracatımızın yaklaşık yarısı (%53) tüketim mallarından oluşurken bu oran zaman içinde azalarak 2011 yılında %38,7'ye inmiştir. Son yıllarda toplam ihracatımız içerisinde ham madde/aramalı ihracatımızın payı artarak yüzde 50'ye ulaşmıştır. Türkiye ihracatında sermaye malının payı zamanda içinde artmakla birlikte düşük (2011'de yaklaşık %10) seviyededir. Türkiye'nin ihracat gelirini hızla arttırabilmesi için yurt içi katma değeri yüksek olan ürünlere (sermaye mallarına) yönelmesi büyük önem arz etmektedir.

Tablo 8.6
2000-2011 Yılları Arası Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (Milyon dolar)

Kaynak: *TÜİK.*

	2000		2005		2011	
	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)
Yatırım (Sermaye) Malları	2.175,7	7,8	7.997,7	10,9	14.167,1	10,5
Hammadde (Ara Mallar)	11.565,1	41,7	30.289,8	41,2	67.980,9	50,4
Tüketim Malları	13.986,7	50,3	34.835,4	47,4	52.251,8	38,7
Diğerleri	47,4	0,2	353,5	0,5	554,6	0,4

Türkiye'de ithalatta ağırlık sermaye ve ara mallarındadır. 2011 yılında ithalatımızın %88'i sermaye (yatırım) malı ve aramalından (hammaddeden) oluşmaktadır. İthalatımızın ağırlıklı olarak sermaye ve ara malından oluşmasının nedeni, yerli üretimin ithal sermaye malı ve girdilere olan bağımlılığından kaynaklanmaktadır. İleri teknoloji ve sermaye-yoğun ürünleri üretebilen yerli üretimin yetersiz ya da hiç bulunmaması sebebiyle ithal mallara olan bağımlılık kırılamamakta ve buna bağlı olarak ekonomi büyümeye başladığında ithalat talebi de artmaktadır (Tablo 8.6). Bu dış ticaret dengesine hem de cari işlemler dengesine olumsuz yansımaktadır.

İthalatın ana sektörler itibarıyla gelişimi incelendiğinde, burada da önemli bünyesel değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. 1950'lerde ithalatta ağırlık sermaye mallarında olduğu, bu eğilimin 1960'larda artarken, 1970'li yıllarla birlikte sermaye malı ithalatının toplam ithalat içindeki payının azaldığı görülmektedir. 1980'de payı %20 civarında olan yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı, 1993'ten itibaren artma trendine girmiştir. Burada en önemli artış taşıt araçları sanayiindeki ithalatta yaşanmıştır.

Ara malı ithalatının toplam içindeki payı, 1950- 1983 döneminde artış eğiliminde olmuş, bu trend 1983'ten sonra, bazı yıllarda artış gösterse de genelde azalış yönündedir. Buna karşılık 1998-2012 döneminde ara malı ithalatının toplam ithalat içindeki payı artmıştır.

1950'lerde ithalatın yaklaşık %20'sini oluşturan tüketim mallarının payı, giderek azalmış, 1983'te en düşük seviye %1,2'ye inmiştir. 1983'ten sonra tüketim mallarının ithalattaki payı, bazı yıllarda düşüş gösterse de genelde artmış ve 2011 yılında 12,3 olarak gerçekleşmiştir. Sermaye, ara malı ve tüketim malları dışında kalan diğer malların ithalattaki payı tüm dönem boyunca yaklaşık %0,5'ler (sadece 2002 yılında %1 üstüne çıkmış) düzeyindedir.

	2000		2005		2011	
	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)
Yatırım (Sermaye) Malları	11.365,3	20,9	20.363,2	17,4	37.267,8	15,5
Hammadde (Ara Mallar)	36.009,6	66,1	81.868,3	70,1	173.135,2	71,9
Tüketim Malları	6.928,5	12,7	13.975,3	12,0	29.691,7	12,3
Diğerleri	199,4	0,3	567,3	0,5	738,6	0,3

Tablo 8.7
2000-2011 Yılları Arası Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (Milyon dolar)

Kaynak: *TÜİK.*

Coğrafi Bölgeler ve Ülkeler İtibarıyla Dış Ticaret

Türkiye'nin dünya ile olan dış ticareti ekonomisindeki yapısal değişmeye paralel biçimde sürekli olarak OECD ülkeleri lehine bir yükseliş kaydetmiştir. İslam ülkeleriyle olan gerek ihracat gerekse ithalat ilişkilerinde dönem boyunca ufak tefek dalgalanmalar yaşanmışsa da bir durgunluk ve gerileme gözlenmektedir. Ancak, OECD ve İslam ülkeleri dışında kalan Uzak Doğu ve eski sosyalist ülkelerle olan ticaret, söz konusu dönemde büyük artışlar kaydetmiştir. Bu gelişme özellikle 1988'den itibaren yaşanmaya başlanmıştır.

İthalatta da ülke grupları bağlamında ihracattakine benzer bir eğilim gözlenmesine rağmen, burada OECD ülkelerinin payları çok daha yüksektir. Bu da kuşkusuz ithal girdi bağımlı bir üretim yapısına bağlı bir ekonomik yapıya sahip olan Türkiye için, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin içerimlerine de uygun olarak, normal bir eğilimdir.

Dış ticaretimizin yarıdan fazlası OECD ülkeleri ile gerçekleştirilmektedir. 2011 yılı itibarıyla ürün ihracat ve ithalatımızın %53'ü bu ülkelerle gerçekleşmiştir. Daha önceki yıllarda bu oranlar %60'ın altına düşmemiştir. Dış ticaretimiz açısından önemli bir diğer ülke grubunu ise Avrupa Birliği (AB) ülkeleri oluşturmaktadır. 2011 yılına gelinceye kadar ihracat ve ithalatımız içerisinde AB ülkelerinin payları genelde %50'nin altına düşmemekle birlikte 2011 yılında AB'deki krizin etkisiyle meydana gelen daralma neticesinde ihracatın payı %46'ya, ithalatın payı da %37'ye gerilemiştir. 2010 ve 2011 yıllarında ihracatımız içinde AB ülkelerinin azalan payı İslam İşbirliği Örgütü ülkeleriyle yapılan ihracatın payı arttırılarak (%27-28) karşılanmaya çalışılmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne (KEİ) üye ülkelerle gerçekleştirilen dış ticaret hacmimiz de OECD, AB ve İslam ülkelerinden sonra dördüncü sırada yer almaktadır (Tablo 8.8 ve 8.9).

	2000		2005		2011	
	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)
Avrupa Birliği Ülkeleri	15.644,4	56,4	41.365,0	56,3	62.377,5	46,2
OECD Ülkeleri	19.584,7	70,5	47.325,4	64,4	71.663,8	53,1
İslam Konferansı Teşkilatı	3.573,1	12,9	13.061,0	17,8	37.348,8	27,7
EFTA Ülkeleri	324,3	1,2	820,8	1,1	1.895,7	1,4
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	2.466,9	8,9	8.619,5	11,7	17.772,4	13,2
Ekonomik İşbirliği Örgütü	873,6	3,1	2.669,6	3,6	9.296,1	6,9
Bağımsız Devletler Topluluğu	1.648,7	5,9	5.056,8	6,9	13.384,6	9,9
Türk Cumhuriyetleri	572,5	1,2	1.409,3	1,9	5.043,4	3,7

Tablo 8.8
2000-2011 Yılları Arası Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre İhracat (Milyon dolar; %)

Kaynak: *TÜİK.*

Tablo 8.9
2000-2001 Yılları Arası Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre İthalat (Milyon dolar; %)

Kaynak: *TÜİK.*

	2000		2005		2011	
	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)
Avrupa Birliği Ülkeleri	28.526,9	52,3	52.695,8	45,1	91.125,2	37,8
OECD Ülkeleri	36.821,3	67,6	70.713,5	60,6	127.599,2	53,0
İslam Konferansı Teşkilatı	6.320,9	11,6	9.741,0	8,3	31.418,1	13,0
EFTA Ülkeleri	1.155,3	2,1	4.439,6	3,8	5.844,7	2,4
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	6.746,5	12,4	20.403,1	17,5	38.766,8	16,1
Ekonomik İşbirliği Örgütü	1.543,0	2,8	5.044,3	4,3	17.305,7	7,2
Bağımsız Devletler Topluluğu	5.693,0	10,4	16.885,9	14,5	33.156,2	13,8
Türk Cumhuriyetleri	628,0	1,2	1.203,5	1,0	3.642,1	1,5

Yeniden İhracat (re-export): Bir ülkenin ithal ettiği malları çok fazla fiziki değişikliğe uğratmadan başka ülkelere satmasıdır. İthalatçı ülke, küçük değişiklikler yaptığı ve yeniden ambalajladığı malı diğer ülkelere ihraç eder. Yeniden ihracatta amaç ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarından faydalanmaktır.

Türkiye'nin ihracatında en fazla paya sahip olan ülkeler Almanya (%10,1), İngiltere (%6,4), İtalya (%5,7), Fransa (%5,3) ve Irak (%5,3) olarak sıralanmaktadır. İthalatta ise Rusya (%11,6), Almanya (%9,5), Çin (%9,3), ABD (%6,6) ve İtalya (%5,5) ilk sıralarda gelmektedir. Türkiye, karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımına paralel bir ihracat örüntüsüne sahip olmakla birlikte özellikle sermaye yoğun ihraç ürünlerinin bir kısmının yeniden ihracat (re-eksport) niteliği geleneksel yaklaşıma ters bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

Dış Ticarette Başlıca Kalemler

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılında ihracatımızın yaklaşık olarak %78'i tarım, %20'si sanayi ve %2'si madencilik ürünlerinden oluşmakta idi. Türkiye'nin sanayileşme anlamında hedeflediği sonuçları alamaması nedeniyle hem GSMH'da (veya GSYH'da) hem de ihracatta sanayi payı artırılamamıştır. Planlı kalkınmanın ilk yılı olan 1963'te ihracatın sektörel dağılımında yine Cumhuriyet'in ilk yılındaki oranlarla yaklaşık sonuçlar mevcuttur. 1980 yılında gelindiğinde ihracatta tarımın payı %57'ye düşerken sanayinin payı ise 37 olarak gerçekleşmiştir. 24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte izlenen ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ile birlikte ihracatta tarım ürünlerin payı azalırken, sanayi ürünlerinin payı ciddi oranda artış göstermiştir. Tarımın ihracattaki payı giderek azalmış 1990 yılında %17,4, 2000 yılında %6 ve 2010 yılında %4,3 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde sanayinin payı ise hızla artmış, 1990 yılında %79,9, 2000 yılında %91,9 ve 2010 yılında %92,6 düzeyine ulaşmıştır.

İhracat ve ithalat içerisinde ticareti en fazla gerçekleştirilen 20 faslın 2010 yılı için almış olduğu değer ve payları sunulmaktadır. 2010 yılı verileri değerlendirildiğinde en yüksek paya motorlu kara taşıtları sahiptir (%12). Toplam ithalat içerisinde en büyük paya %20 ile mineral yakıtlar ve mineral yağlar sahip olmaktadır. Bir diğer ifadeyle enerji ithalatı olarak değerlendirebilir. Türkiye'nin bazı ihracat ve ithalat kalemlerine baktığımızda da benzerlikler görülmektedir. Bu durum, söz konusu sektörlerde önemli miktarda endüstri-içi ticaretin var olduğunu göstermektedir. Örneğin; kazanlar, makine ve cihazlar grubu için 9.413 milyar dolarlık ihracat söz konusu iken bu ürün grubunun ithalatı 21.266 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılının en önemli ihracat ürün grubunu oluşturan motorlu kara taşıtlarında 13.812 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirilmesine rağmen, ithalatı gerçekleştirilen motorlu kara taşıtlarının 13.419 milyar dolar ile yaklaşık bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bu sektörde yerli katma değerin düşük olduğu unutulmamalıdır.

Tablo 8.10

2010 Yılında En Fazla İhracatı ve İthalatı Yapılan Fasıllar (Milyar dolar)

İhracatta İlk 20 Fasıl	Pay (%)	İthalatta İlk 20 Fasıl	Pay (%)
Motorlu kara taşıtları, vd.	12,1	Mineral yakıtlar, mineral yağlar vb.	20,7
Kazanlar, makine ve cihazlar, alet ve parçaları	8,3	Kazanlar, makine ve cihazlar, alet ve parçaları	11,5
Demir ve çelik	7,7	Demir ve çelik	8,7
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	6,8	Elektrikli makine ve cihazlar	7,9
Elektrikli makine ve cihazlar	6,6	Motorlu kara taşıtları, vd.	7,2
Demir veya çelikten eşya	4,3	Plastik ve plastikten mamul	5,2
Örülmemiş giyim eşyası, aksesuarlar	4,1	Eczacılık ürünleri	2,4
Mineral yakıtlar, mineral yağlar vb.	3,9	Organik kimyasal müstahsallar	2,4
İnciler, kıymetli taşlar vd.	3,3	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü cihaz, tıbbi aletler vd.	1,9
Plastik ve plastikten mamul	3,3	Pamuk ve ipliği, pamuklu mensucat	1,8
Yenilen meyveler, kabuklu yemişler vd.	3,1	Bakır ve bakırdan eşya	1,8
Tuz, kükürt, toprak ve taşlar	2,2	Hava taşıtları, uzay araçları vd.	1,7
Alüminyum ve alüminyum eşya	1,7	İnciler, kıymetli taşlar vd.	1,6
Kauçuk ve kauçuktan eşya	1,7	Kâğıt ve karton, kartondan eşya	1,5
Mensucattan mamul diğer eşya	1,6	Alüminyum ve alüminyum eşya	1,3
Mobilyalar, aydınlatma vb.	1,6	Kauçuk ve kauçuktan eşya	1,3
Sebze, meyve, bitki parçaları vd.	1,3	Sentetik ve suni devamsız lifler	1,1
Pamuk ve ipliği, pamuklu mensucat	1,3	Demir veya çelikten eşya	1,1
Metal cevherleri, cüruf ve kül	1,1	Muhtelif kimyasal maddeler	1,0
Halılar vd.	1,1	Dokumaya elverişli suni ve sentetik	0,9
İhracat Tutarı (Milyar dolar)	**113.9**	**İthalat Tutarı (Milyar dolar)**	**185.5**

Kaynak: *TÜİK.*

2010 yılında ihraç edilen ürünlere BEC sınıflamasına göre bakıldığında toplam ihracatın %33,7'si sanayi için işlem görmüş hammaddeler, %10,3'ü yarı dayanıklı tüketim maddeleri, %7,8'i dayanıklı tüketim malları ve %6,2'si dayanıksız tüketim mallarından oluşmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi yurtiçi katma yüksek olan malların ihracattaki payı oldukça düşüktür. Örneğin; yatırım (sermaye) mallarının (taşımacılık araçları hariç) 2010 yılı ihracatındaki payı yaklaşık %5,6'dır. İhracatımızın önemli kısmı işlem görmüş hammaddeler ve tüketim malları ile ilgili sanayi ürünlerinden oluşmaktadır.

2010 ithalatında en fazla payı %31,7 ile sanayi için işlem görmüş hammaddeler almaktadır. İkinci sırada %12,7 ile kaynağı belirtilmeyen ürünler (gizli veri), üçüncü sırada %12,5 ile yatırım malları (taşımacılık araçları hariç) yer almaktadır. Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler %6,6, işlem görmüş diğer yakıt e yağlar %6,6, taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları %5,7, yatırım mallarının aksam ve parçaları %4,9, binek otomobiller % 3,7 ve sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri ise yaklaşık %3 pay almıştır (http://www.tuik.gov.tr Erişim: 16.03.2012). Türkiye'nin ithalatında üretimde girdi olarak kullanılan ara malı ile ilgili ürünlerin önemli bir ağırlığı söz konusudur. Buna karşılık tüketim mallarına ilişkin ürünlerin ithalattaki ağırlığı, ihracata göre daha düşüktür.

SERMAYE HESABI

Ödemeler bilançosunun iki ana kaleminden biri olan sermaye hesabı cari işlemler hesabı ile bir bakıma karşılıklı çalışır. Bir ekonomide yurtiçi tasarruflar toplam yatırımları karşılayacak düzeyde değilse ekonomide cari açık oluşur. Yatırımları finanse etmek için yabancı tasarruflara ihtiyaç duyulur. Bu nedenle yabancı tasarrufların ülkeye girişi önem arz etmektedir. Örneğin, cari işlemler açığının, sermaye (finans) hesabının büyüklüğü ile karşılanması gerekir. Cari fazla varsa, bu durumda finans hesabı açığı sözkonusu olacaktır. Ne var ki, uygulamada mal, para, kayıtların zaman ve mekân uyumsuzluğu gibi birçok teknik nedenden dolayı, her zaman finans hesabı ve cari hesap birbiriyle dengelenmez ve net hata/noksan kalemine kaydedilecek bir büyüklük ortaya çıkar.

Ödemeler dengesinde çift kayıt sistemine göre tutulduğu için borç ve alacakların birbirine eşit olması gerekir. Fakat bazı kalemlere ait bilgilerin eksik olması, kayıt yapılırken gerçekleşen hatalar ve unutmalar nedeniyle ödemeler dengesi ile ilgili eksik ve fazlalar net hata ve noksan yazılmaktadır. Net hata ve noksan kaleminde pozitif (+) değer söz konusu ise ülkeye resmi kayıtlara girmeyen sermaye girişi olduğunu göstermektedir. Bir örnek vermek gerekirse; 2005 yılı için hesap: Doğrudan yatırım, portföy yatırımı ve diğer yatırımın toplamından (42,7) cari işlem açığı (-22,2) çıkarılır. Kalan bakiye rezerv varlık stokundan düşülür ve net hata noksan elde edilir (-17,8+20,5=2,7).

Türkiye, kronik tasarruf açığı yaşayan bir ülke olduğu için bu girişlerin sermaye maliyetini aşağı çekme yönünde kayda değer işlev gördüğü söylenebilir. Yatırımlar için ihtiyaç kaynaklar yetersiz olan yurtiçi tasarruflarla karşılanması durumunda faiz oranları hızla yükselerek sermaye maliyetini artıracaktır.

Finans hesabında doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve krediler yer almaktadır. 2000-2011 dönemine bakıldığında, doğrudan yatırım (13,4 milyar dolar), portföy yatırımı (22,1 milyar dolar) ve krediler (30,1 milyar dolar) bakımından Türkiye'ye net giriş olmuştur. Aynı dönemde rezervlerde meydana gelen artış 52,1 milyar dolardır. Dolayısıyla, cari işlemler hesabı, finans hesabı, rezerv varlıklar ile net hata noksan kalemlerinin toplamının matematiksel olarak sıfır dengesini vermesi beklenir (Tablo 8.11).

Türkiye ekonomisine en fazla kaynak girişi bankaların ve firmalar sektörünün yurtdışından sağladıkları krediler yoluyla meydana gelmektedir. İkinci sırada kaynak girişi ise tahvil ihracı ile meydana gelmektedir. Hisse senedi piyasası ise kaynak çekmede üçüncü sırada rol oynamaktadır.

SIRA SİZDE 5

Finans hesabında en büyük payı hangi kalemler almaktadır?

Tablo 8.11
Sermaye (Finans) Hesabı (Milyar dolar)

Kaynak: *TCMB; TÜİK.*

	2000	2001	2005	2010	2011
A-CARİ İŞLEMLER HESABI	**-9,9**	**3,8**	**-22,3**	**-46,6**	**-77,2**
C-FİNANS (SERMAYE) HESABI	**9,6**	**-14,6**	**42,7**	**58,9**	**66,0**
C-8-Yurtdışında Doğrudan Yatırım	-0,9	-0,5	-1,1	-1,5	-2,5
C-9-Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	1,0	3,4	10,0	9,0	15,9
C-10-Portföy Hesabı-Varlıklar	-0,6	-0,8	-1,2	-3,5	2,7
C-11-Portföy Hesabı-Yükümlülükler	1,6	-3,7	14,7	19,6	19,5
C-12-Diğer Yatırımlar-Varlıklar	-1,9	-0,6	-0,6	7,0	10,9
C-13-Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler	10,4	-12,3	20,8	28,3	19,5
Cari, Sermaye ve Finansal Hesaplar (A+C)	-0,3	-10,8	20,4	12,2	-11,1
D-NET HATA VE NOKSAN	**-2,7**	**-2,1**	**2,8**	**2,7**	**12,2**
E-REZERV VARLIKLAR	**3,0**	**12,9**	**-23,2**	**-15,0**	**-1,0**
E-14-Resmi Rezervler	-0,4	2,7	-17,8	-12,8	1,8
E-15-Uluslararası Para Fonu Kredileri	3,4	10,2	-5,4	-2,2	-2,8
Cari İşlemler Açığı / GSYH (%)	**-3,7**	**1,9**	**-4,6**	**-6,3**	**-9,8**

Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar, giriş yaptığı ülkeye sermayenin yanı sıra teknoloji ve işletme bilgisi de getirmektedir. Ayrıca ülkede yaratılan katma değer ile birlikte istihdam ve rekâbete önemli ölçüde katkılar sağlayabilmektedir. Söz konusu yatırımlar ihracata dönük sektörlere yapıldığında dış ticaret dengesinde olumlu gelişmeler olabilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar yarattığı ekonomik ve sosyal etkiler ülkelerin kalkınma önemli katkı sağlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında doğrudan yabancı yatırımlarına Osmanlı Dönemi'nde yaşanan olumsuz deneyimler nedeniyle mesafeli yaklaşmış, hatta yabancı mülkiyetindeki işletmeler millileştirilmiştir. 1950'li yıllarda dışa açılmayla birlikte yabancı sermayeyi doğrudan ilgilendiren ilk düzenleme 1951 yılında 5821 sayılı **Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu** olmuştur. Ardından 5821 sayılı Yasa yeniden düzenlenerek 1954 yılında 6224 sayılı Yasa olarak tekrar yürürlüğe girmiştir.

Türkiye, yabancıların doğrudan yatırımlarını yönelttikleri gelişmekte olan ülkeler arasında ilk sıralarda gelmektedir.

1954 yılındaki 6224 sayılı *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu* günün şartlarına göre oldukça liberal bir yasa idi. Söz konusu Yasa 2000'li yıllarda günün ihtiyaçlarına karşılamaktan uzaklaştığı için 2003 yılında 4875 sayılı *Doğrudan Yabancı Sermaye Kanunu* çıkarılmıştır. Bu Kanun ile birlikte bürokratik işlemler azaltılarak basitleştirilmiş, doğrudan yabancı yatırımlar her türlü ekonomik, siyasi ve sosyal olumsuzluklara karşı güvenceler artırılmış, anlaşmazlık olması hâlinde uluslararası tahkime gitme imkanı da tanınmıştır.

1980'lerdeki neo-liberal politikalar neticesinde dünya çapında başlayan dış ticaretin liberalleştirilmesi hareketi, 1990'lı yıllarda sermaye ve finans piyasalarının dışa açılmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. 2010 yılı itibarıyla dünyadaki toplam doğrudan yabancı sermaye stoku 19 trilyon doların üzerindedir. Doğrudan yabancı yatırım stoku düzeyi 1980'de 700 milyar dolar ve 2000'de 7,4 trilyon dolar iken, son yıllarda ülkelerin sermaye piyasalarını serbestleştirmeleriyle bu rakam 19 trilyon doları aşmıştır.

Türkiye'nin yabancı doğrudan yatırımlardan aldığı pay 2010 yılsonu itibarıyla 180,2 milyar dolar civarındadır. Doğrudan yabancı yatırım stok rakamı 2000 yılında 19,2 milyar dolar iken, 2008 yılında 75,4 milyar dolardır. UNCTAD'ın (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) hazırladığı *2011 Dünya Yatırım Raporu*'na göre, 2010 yılında 9,1 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekerek dünyada 27'nci sıraya yükselmiştir.

Türkiye'nin kalkınmasını hızla gerçekleştirebilmek için mutlaka daha fazla yabancı sermaye çekmesi gerekmektedir. Burada yabancı sermaye derken kastettiğimiz doğrudan yabancı sermayedir. Çünkü doğrudan yabancı yatırımlar sabit sermaye birikimine artırarak ekonomik gelişme ve kalkınması hızlandırmaktadır (Karluk, 2007, s. 585).

Türkiye'de en fazla doğrudan yatırım yapan ülkeler AB üyeleridir. AB'nin Türkiye'deki doğrudan yatırımlar içinde AB'nin payı yüzde 79'dur. AB içinde Hollanda, Almanya, Lüksemburg, Belçika, Fransa, Avusturya ilk sıralarda gelmektedir. ABD ise Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımlar içinde yüzde 8,4'lük bir paya sahiptir. Körfez ülkelerinin doğrudan yatırımlar içindeki payı yüzde 7,4'tür.

Dünyada en fazla doğrudan yatırım çeken ülke ABD'dir. Dünyadaki doğrudan yatırım stokunun yüzde 18'i bu ülkededir. Hong Kong, İngiltere, Fransa, Almanya ve Belçika gibi ülkeler, açık ara farkla ABD'yi takip eden diğer en fazla doğrudan yatırım alan ülkelerdir. Dünyadaki doğrudan yatırımların yüzde 75 civarındaki kısmı gelişmiş ülkelerdedir.

Yabancıların Portföy Yatırımları

Gelişme yolundaki ülkelerde sermaye ve tasarruflar görece kıt olduğu için bunların fiyatları (faiz) da yüksek olur. Bu nedenle sermayenin ve tasarrufun bol olduğu gelişmiş ülkeler ile doğal kaynak zengini ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru bir akış olur. Türkiye'de de tasarruflar yetersiz olduğu için, yurtdışından yurtiçine, yüksek getiri oranlarından yararlanmak için bir para akışı olur.

Yurtdışında yerleşikler veya yabancılar olarak nitelenen kesimin Türkiye'deki portföy yatırımları mevduat, hisse senedi ve bankalardaki menkul kıymetlerden oluşmaktadır.

Yabancıların portföy yatırımları 2004 yılında 38,2 milyar TL iken, 2011 yılında 173,9 milyar TL olmuştur. Türk hisse senedi borsasının üçte ikisi yabancıların elindedir. Bu borsada işlem gören şirketlerin üçte ikisi anlamına gelmez çünkü şirketlerin sadece halka açtıkları kısım borsada işlem görmektedir. Yabancılar, Türkiye finans piyasası dalgalanmaya başladığında, genelde borsadan çekildiğinde mevduat ve kamu kâğıtlarına yönelmekte, sabit getirili araçları tercih etmektedir.

Dolaylı yabancı yatırımlar olarak da nitelendirilen bu yabancı portföy yatırım için yüksek getirinin yanı sıra ekonomik ve siyasi istikrar da çok önemlidir. Ülke ekonomisine yönelik şüphe ve tereddütlerin veya olumsuz beklentilerin artması, bu yatırımların ülkeden çıkışına ve/veya maliyetlerin artışına neden olacaktır. Cari işlemler dengesi finansmanında dolaylı yabancı yatırımların rolü büyükse, ülke ekonomisinin özellikle uluslararası gelişmelere karşı kırılganlığı artacaktır. Türkiye ekonomisine şüpheyle bakanların temel dayanakta noktası yüksek cari işlemler açığı ve bunun finansman şeklidir.

Mevcut şartlar dikkate alındığında kısa ve orta vadede Türkiye cari işlemler dengesindeki açık devam edecektir. Bu şartlar altında Türkiye için ideal olan, bu açığın finansmanını uzun vadeli yabancı sermaye girişi ile finanse etmektir. Cari açığın kısa vadeli kaynaklarla finansmanı, diğer makro ekonomik değişkenlerdeki gelişmeler iyi dahi olsa, ülke ekonomisine yönelik olumsuz beklentileri her zamanlı canlı tutulmasına neden olacaktır.

DIŞ BORÇLAR

Bir ekonomide hanehalkları, kamu kesimi, firmalar kesimi ve dış âlem olarak nitelenen ekonomik aktörler arasındaki borç alacak ilişkisi borç olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Borç alma veya borç vermenin arkasındaki güdü ise, bu aktörlerin fon ihtiyaçları ile ellerindeki fon miktarlarının birbiriyle uyuşmamasıdır. Bir yandan ihtiyacından fazla fon bulunduranlar, ödünç vermeye eğilim gösterirken, diğer yandan ihtiyaç duydukları fon miktarından daha azına sahip olanlar ödünç almaya eğilimlidirler. Bu çerçevede, ulusal düzeyde yurtiçi aktörlerin toplam fon arz ve talepleri birlikte dikkate alındığında, o ülkenin net olarak fon fazlası veya açığı verdiği görülebilir.

Türkiye ulusal düzeyde fon açığı veren bir ülkedir. Borçlanmanın ve net olarak dışa karşı borçlu olmanın arkasında yatan neden de bu fon açığıdır. **Ulusal düzeyde fon açığının temel iki göstergesi tasarruf-yatırım dengesi ile cari işlemler açığıdır.** Bir ülke tasarruf açığı veriyorsa, büyük oranda cari açık da vermektedir. Türkiye son yirmi yılda, 2004 yılına kadar kamu tasarruf açığı, özel sektör tasarruf fazlası vermiş; ulusal düzeyde ise net tasarruf açığı mevcuttu. Yani kamu kesimi açığı, özel kesim fazlaları ile karşılanmaya çalışılmış, fakat kamu açıkları sırf özel kesim tasarrufuyla kapatılamadığı için net olarak yurtdışından da fon temin edilmiştir. Ancak, 2002 yılında yılındaki **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı** ile birlikte kamu kesimi disipline edilmiş, faiz dışı bütçe fazlası hedefi ile birlikte kamunun borçlanma ihtiyacı giderek azalmıştır.

2004 yılından sonra özel kesim açık vermeye başlamış, kamu kesimi fon açığı azalmış ve bazı yıllarda fazla dahi vermiştir. Ulusal düzeyde ise açık sürmeye devam etmiş ve Türkiye ekonomisi net kaynak açığı yaşayan bir ekonomi olma özelliğini sürdürmüştür. Milli gelirin oranı olarak ulusal düzeyde dış kaynak açığı %5 ile %7 arasında değişmektedir. Türk ekonomisine ne kadar fazla yabancı kaynak girerse ekonomik büyüme o kadar yüksek olmaktadır. Nitekim kriz dönemlerinde düşen yatırım harcamaları nedeniyle dış kaynak ihtiyacı düşmekte, bu da ekonomik büyümenin düşmesine yol açmaktadır.

Ulusal düzeyde fon açığının temel göstergeleri nelerdir?

SIRA SİZDE 6

Borç yönetiminde özel kesim firmaları birbirinden oldukça farklı modeller ve finansman teknikleri kullandıkları için, bütün firmalara uyarlanacak temel borçlanma ilkeleri geliştirmek çok uygun olmayabilmektedir. Oysa, kamu kesimi konusunda uluslararası camianın geliştirdiği ilkeler söz konusudur. Türkiye borç yönetiminin temel ilkelerini 1 Eylül 2002 tarihli "Borç ve Risk Yönetiminin Koordinasyonu ve Yürütülmesine İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik" ile tespit etmiştir. Buna göre temel borçlanma ilkeleri;

- Makroekonomik dengeleri gözeterek para ve maliye politikaları ile uyumlu sürdürülebilir, saydam ve hesap verilebilir bir borçlanma politikası izlenmesi.
- Finansman ihtiyaçlarının, iç ve dış piyasa koşulları ve maliyet unsurları göz önüne alınarak belirlenen risk düzeyi çerçevesinde orta ve uzun vadede mümkün olan en uygun maliyetle karşılanması.

Türkiye Dış Borçlarının Tarihi Seyri

Osmanlı'da Dış Borçlanma ve Cumhuriyete Devreden Dış Borçlar

Osmanlı iç borçlanması, dış borçlanmasına göre çok daha önce başlamıştır. Osmanlı ilk dış borcunu aldığı 1854'ten Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar toplam 41 adet dış borç anlaşması imzalamıştır. 1875 yılında dış borç stokunun bütçeye oranı yüzde 25'tir (Bulut, 2008). Osmanlı, 1875 yılında dış borç ödemesini yapamayacağını (moratoryum) ilan etmiş ve Nisan 1876'da dış borç ödemelerini tamamen durdurmuştur.

1881 tarihindeki **Muharrem Kararnamesi** ile dış borçlarda yeniden yapılanmaya gidilmiş ve **Düyun-u Umumiye İdaresi** kurulmuştur. Bu İdare, dış borç ödemelerini güvence altına alacak vergi ve harç gibi gelirlerin toplanması yetkisini almıştır. Moratoryum ilan edildiğinde Osmanlı'nın dış borç stoku 239 milyon Osmanlı Lirası'dır.

Dış borçlar, Osmanlı Devleti çöktükten sonra Osmanlı topraklarında kurulan devletler arasında paylaştırılmış ve en büyük borç yükü Türkiye'ye verilmiştir. 1925 yılında Osmanlı borçlarının yaklaşık %67'sinin Türkiye tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin payına düşen 107,5 milyon altın Osmanlı Lirası tutarındaki borcun ödenmesi için Düyun-u Umumiye İdaresi ile 13 Haziran 1928 tarihinde Paris'te bir anlaşma imzalanmıştır. Osmanlıdan kalan borçların son taksidinin ödeme tarihi, ilk borçlanma tarihinden tam bir yüzyıl sonra 25 Mayıs 1954'tür.

Osmanlı Devleti'nin, Kırım Savaşı'nın etkisiyle ilk kez 1854 yılında gayrimüslim ülkelerden borçlanmaya başlamasında Galata Bankerlerinin aracılık rolleri kayda de-

ğerdir. İlk yıl 5 milyon İngiliz Poundu borçlanan Osmanlı, ikinci yıl bir 5 milyon Pound daha borçlanmış ve borçlanma trendi âdeta patlama yaparak devam etmiştir.

1877 yılında 191 milyon İngiliz Poundu ana para ve 62 milyon İngiliz Poundu da faiz olmak üzere toplam borç tutarı 253 milyon İngiliz Poundu dolayındadır. Bu borçlar karşılığı, Mısır Vergisi; Bursa ve Edirne ipek aşarları; Midilli, Balıkesir ve İzmir zeytinyağı aşarları; Halep, Adana, Suriye, Yanya, Trabzon, Bursa, Aydın, Menteşe, Konya gelirleri; Edirne, Tuna ve Selanik vilayetleri gelirleri; Anadolu ağnam vergisi ve İstanbul tütün rejisi gelirleri teminat olarak gösterilmiştir (Toprak, 1999a).

Esasen, 191 milyon Sterlin dolayındaki anapara borcun nominal değeri ile satış fiyatı farklı olmuş ve satış fiyatının düşüklüğünden ötürü, ancak %53'ü Osmanlı'nın eline geçmiştir. Borçların %90'ı gerçek kişilerden ve bankalardan alınmıştır. 1881 Muharrem Kararnamesine göre borçların menşe ülkeler itibarıyla dağılımı şu şekilde Tablo 8.12:

Tablo 8.12
Osmanlı Borçları

Ülke	Yüzde Pay
Fransa	40,00
İngiltere	29,00
Türkiye (iç borç)	7,93
Hollanda	7,60
Almanya	4,70
İtalya	2,60
Avusturya-Macaristan	0,97
Diğer	7,20
Toplam	**100,00**

Kaynak: *Devlet İstatistik Enstitüsü (1973), Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, s. 18.*

Tablo 8.12'de görüldüğü gibi, borçların ağırlıklı kısmı Fransa ve İngiltere'ye olan borçlardan oluşmaktadır. 1914 yılındaki dış borçlar toplamı Düyun-u Umumiye yönetiminin Paris Maliye Konferansına verdiği rapora göre 153,7 milyon Osmanlı Lirası'dır. Toplam borçların devlet gelirlerine oranı ise yüzde 28,2 düzeyindedir.

Cumhuriyetin İlk Yıllarından İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Olan Dönemde Dış Borçlar

Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla birlikte yeni devlet, belki de uzun bir savaş döneminden çıkmanın ve gayrimüslimlerden çekinmenin verdiği bir halet-i ruhiye ile sadece Türklerin girebileceği alanlar, sadece Türklerin yararlanabileceği kolaylık ve imkânlar ihdas etmiştir (Toprak, 1999a). Lozan Anlaşması 1924 yılında yürürlüğe girmiş ve toplam tutarı 129.384.910 altın lira olan Osmanlı borçlarının 84.597.495 altın lirasını (%65,4) yeni devlete yüklemiştir. Bu borcun yıllık taksit ödemesi 5.809.312 altın liradır. Yeni devlete bu ödemenin getirdiği yükün ağırlığı, imkânlar dikkate alındığında daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle, 1930'lu yıllarda, 1928 yılında yapılan indirimlere rağmen, bütçe harcamalarının %13-18'ini Osmanlı borçları oluşturmaktadır. 1928 yılında Cemiyet-i Akvam aracılığı ile Türkiye'nin borç yükü kriteri yeniden belirlenmiştir. Buna göre, Osmanlı borçlarının 1912 öncesi olanların %62'si 1912 sonrası olanların ise %79'u Türkiye'ye yüklenmişti. Görüşmeler 1933 yılına kadar sürmüş ve sonuçta, Türkiye'nin 8 milyon altın lira (yıllık 700 bin altın lira taksit ödemeli olarak) ödemesi karara bağlanmıştır. Türkiye bu borçları daha önce de belirtildiği gibi 1954 Mayıs ayında tamamen ödemiştir.

Cumhuriyet rejimi ilk dış borçlanmasını demiryollarının ve Haydarpaşa limanının kamulaştırılmasını yapmak amacıyla yapmıştır. Bir Amerikan şirketi, kibrit tekelinin kendisine bırakılması karşılığında 1930 yılında 10 milyon dolar borç vermiştir. Savaş yıllarına kadar ABD'den alınan 10 milyon dolar, Merkez Bankası'nın kuruluşunda; Sovyetler Birliği'nden alınan 10,5 milyon liralık kredi ise sanayileşmede, özellikle dokuma sanayiinde ve İngiltere'den sağlanan 16 milyon İngiliz Sterlini de Karabük Demir Çelik Fabrikasının yapımında kullanılmıştır. Savaş yıllarında önemli boyutlarda iç borçlanma yapılmıştır.

Savaş sonrasında ABD önderliğindeki gelişmiş ülkeler hem Avrupa'nın yeniden imarı hem de diğer ülkeleri Sovyet tehdidine karşı korumak için önemli kurumsal düzenlemeler ve mali yardım programları devreye sokmuştur. Türkiye de özel sektör ve ticaret serbestisi uygulamalarını başlatarak bu uluslararası trendden yararlanma yoluna gitmiş ve Cumhuriyet'in dış yardım ve dış borçlanmaya yelken açması bu dönemle başlamıştır denilebilir. 1948-49 aralığında **Marshall Planı** bağlamında ABD'den 50 milyon dolarlık bir dış yardım alınmıştır. Yine bu dönemde Türkiye'nin henüz kurulan uluslararası örgütlerine üyeliği söz konusu ana eğilimin bir uzantısı olarak alınabilir.

Demokrat Parti Döneminde Dış Borçlanma

Menderes Hükümetleri döneminde (1950-1960) dış borçlanmaya âdeta yegane çare olarak başvurulmuştur. 1950 yılında 776 milyon dolar olan dış borç toplamı, 1956 yılında 1.2 milyar dolara ve 1960 yılında 5 milyar dolara yükselmiştir. Devlet dış borç faizlerini dahi ödeyemeyecek hâle gelince moratoryum ilan etmiştir. 4 Ağustos 1958 tarihinde IMF önerileri doğrultusunda alınan istikrar tedbirleri ile TL devalüe edilmiş ve bir ABD doları 2.8 TL'den 9 TL'ye yükseltilmiş, OECD, IMF ve ABD ile anlaşmalar imzalanarak 600 milyon dolarlık dış borç ertelenmiş, 350 milyon dolarlık yeni bir kredi alınmıştır. Bu aşamadan sonra Türk ekonomisi adeta borçlanabildikçe yaşayabilen bir işleyişe sahip olmuştur.

Bir ülkeye döviz girişinin birkaç yolu vardır. Dış ticaret, dış borç, dış yardım ve dış kredi, yabancı doğrudan veya portföy yatırımı. Bu dönemde Türkiye'de menkul kıymet piyasası sınırlı ve yüzeysel olduğu için portföy yatırımı yoluyla yabancı sermayenin gelmesi pek söz konusu olmamıştır. II.Dünya Savaşı esnasında dış borçlanmada önceki dönemlere oranla önemli artışlar olmasına rağmen bu sırada altın ve döviz miktarının da artması nedeniyle ülke, savaştan net borçluluk düzeyini sıfırlayarak çıkabilmiştir. Dış borçlanmada ABD başlıca kaynak durumundadır.

1946-50 aralığında daha çok dış borç şeklinde gelen dış kaynak, 1950 yılından başlayarak bağış olarak gelmeye başlamıştır. ABD kaynakları *Truman Doktrini*, *Marshall Planı*, *AID* ve *PL 480* programları çerçevesinde gelmiştir. PL 480'e göre ABD tarım ürünleri fazlasından Türkiye'ye gönderilen miktarın karşılığı TL olarak Merkez Bankası'nda ayrı bir hesapta tutulmakta ve ikili anlaşmalara göre kullanılmaktaydı.

Bu kaynağın Türkiye tarafından kullanılan bölümü bütçe ve KİT finansmanında, ABD tarafından kullanılan bölümü de ABD'nin Türkiye'deki özel ortaklıklarına kredi verilmesi biçiminde değerlendirilmiştir. PL 480 kanalıyla sağlanan kaynağın tutarı 351,2 milyon ABD dolarıdır. 1954 sonrası dönemde ithal edilen bir çok ithal malın bedeli ödenememiş ve bunlar ödenmesi gecikmiş dış borç durumuna gelmiştir. 1960 yılında bu tür borçların tutarı 376,6 milyon ABD dolarını bulmuştur. Toplam dış borçlar bu dönemde, TL cinsinden %750, dolar cinsinden ise %410 oranında artmıştır. Aradaki farklılık 1958 devalüasyonundan kaynaklanmaktadır. Bu

dönemde ülkeler itibarıyla ABD kaynaklı yabancı sermayenin oranı toplam içinde %40 iken, Batı Almanya, İsviçre ve Hollanda %10'luk paylarla arkada gelmekte ve gerçekleşen yabancı sermaye içinde bu dört ülkenin payları birlikte % 85'i bulmaktadır.

Planlı Dönemde Dış Borçlanma

Planlı dönemde dış borçlanma özellikle 1975 yılından sonra hızlanarak artış kaydetmiştir. Bu borçlar hem yabancı devletlerden hem de yabancı firma ve uluslararası kuruluşlardan sağlanmıştır. Dış borçların önemli bir bölümü proje finansmanında kullanılmış ve bakiyesi de dış ticaretin finansmanına yönlendirilmiştir. Kamu kesimine açılan uzun dönemli krediler genellikle altyapı, ara malları üretimi, tarım ve kentleşme alanlarına yönelmiştir. Planlı dönem boyunca artan dış borçlar ülkeyi 1970'li yılların sonunda bir döviz krizine sokmuştur.

Tablo 8.13
Dış Borçlar 1964-80 (Milyar dolar)

Kaynak: *Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk (1995), Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi Yayınları, s. 159.*

	I. BYKP	II. BYKP	III. BYKP	1978	1979	1980
Kamu Kesimi Dış Borcu	3,6	9,1	15	5,4	8,5	10,8
Özel Kesim Dış Borcu	1,0	0,6	1,8	0,8	0,7	0,5
Toplam Dış Borç	4,6	9,7	16,8	6,2	9,2	11,3

12 Eylül 1980 Sonrası Deregülasyon Döneminde Dış Borçlar

1980-98 döneminde iç ve dış kaynaklara borçlanma şeklinde yoğun bir başvuruyla ekonomik gelişmenin finansmanı sağlanmıştır. Bütün dönem ortalaması bakımından vergi gelirlerinin %89'u borç anapara ve faizlerine gitmektedir. İç borç anapara ve faizi dönemin başında toplam vergi gelirlerinin %10'u ve dış borç anapara ve faiz ödemeleri de dönem başında yine toplam verginin %2'si oranında olmasına rağmen, dönem boyunca gerek iç borçlanmada gerekse dış borçlanmada büyük artışlar olmuştur. Dönem boyunca yıllık bazda ortalama olarak iç borç anapara ve faiz ödemeleri vergi gelirlerinin %69'u oranındayken, dış borç anapara ve ödemeleri de vergi gelirlerinin yine yıllık bazda ortalama olarak %21'i dolayındadır. 1983-97 döneminde ortalama olarak dış borç stokunun milli gelire oranı %39 düzeyindedir. Aynı dönemde kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlar içindeki oranı ortalama %20'ye yaklaşmaktadır. Bu da, anılan dönemde dış borç yükü bakımından ağır bir tabloya işaret etmemektedir.

Dış Borçlarda Güncel Durum

Dış borcun kamu ve özel sektör itibarıyla dağılımı: Türkiye'nin dış borçlarında IMF ile 1999 yılında imzalanan ve 2000 yılında yürürlüğe giren 17'nci **destekleme düzenlemesi** (stand by arrangement) sonrasında yapısal bir değişim gözlenmiş; dış borçlar içinde devletin payı çarpıcı bir düşüş, özel kesimin payı ise artış yaşamıştır. Özel sektör dış borcunun toplam dış borç içindeki payı 1990'da yüzde 21, 2000'de yüzde 46 ve 2011'de yüzde 66 düzeyindedir. Buna paralel olarak kamu kesiminin dış borç içindeki payı da gerileme yaşamıştır. Türkiye ekonomisi, büyümenin dış kaynak yoluyla finansmanında kamu yoluyla finansmanı yerine özel kesim yoluyla finansmana doğru bir yönelme yaşamıştır.

Türkiye'nin dış borç stoku ve vade yapısı: Türkiye ekonomisinin hızlı büyüme dönemlerinde dış borçlarda hızlı bir artış, daralma veya düşük büyüme dönemlerinde ise dış borçlarda bir durağanlık veya düşük bir artış gözlenmektedir. Türkiye'nin iç tasarrufları ekonomik büyümesini finanse etmede yetersiz kaldığı

için dış tasarruflara (dış borç) ihtiyaç duymaktadır. 2011 yılı sonunda toplam dış borç tutarı 310 milyar dolardır. Bunun yüzde 29'u kısa vadeli iken, geriye kalan yüzde 71'i orta ve uzun vadeli dış borçtur. Kısa vadeli borçların toplam borçlardaki payı 2009 yılında yüzde 18,2 olduğu dikkate alındığında, son iki yılda bu kalemdeki ciddi artış dikkat çekicidir. Kısa vadeli borçların vadesi bir yılın altında olduğu için, ülkedeki döviz darboğazı olasılığında, ihtiyaç duyulan dövizin temini yönünden bir risk ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, kısa vadeli borcun toplam borçtaki oranının her zaman düşük olması, diğer bir deyişle, kısa vadeli borç düzeyinin düşük olması arzulanır.

Kamu dış borç stoku: Türkiye'nin dış borçlarının kamu alt kesimleri itibarıyla izlenmesi nispeten yeni bir yaklaşımdır. Bu yeni yaklaşımla dış borçların izlenmesi ve disipline edilmesi, hükümetin hesap verebilirliğinin artırılması ve şeffaflaşması mümkün hale gelmiştir. Genel ve katma bütçeli idareleri kapsayan merkezi yönetim, mahalli idareler, kamu iktisadi teşebbüsleri, Merkez Bankası gibi kamu alt kesimlerinin borçları ayrı ayrı izlenmektedir. 2002 yılında dış borçların merkezi yönetim toplam iç ve dış (hükümet) borçları içindeki payı yüzde 38 iken, 2007 yılında bu oran yüzde 23 ve 2011 yılında yüzde 29 olmuştur. Son yıllardaki bu artışta, hükümetin ekonomik durgunlukla mücadelede ve alt yapı yatırımlarına finans sağlamada dış kaynağa müracaatı önemli bir etken olmuştur.

Kamu brüt ve net borç stoku: Kamu kesiminin toplam borcunda belediyeler, il özel idareleri, kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT), döner sermayeli kuruluşlar, İller Bankası, genel ve katma bütçeli idareler (merkezi yönetim) gibi bütün kamu alt kesimleri birlikte dikkate alınır. Buna göre, toplam kamu borç stoku brüt olarak 2002 yılında 257 milyar TL, 2007 yılında 355 milyar TL ve 2011 yılında ise 540 milyar TL'dir. Brüt kamu borcundan net kamu borcuna ulaşmak için, kamu kesiminin sahip olduğu varlıklarını düşmek gerekir. Buna göre işsizlik sigortası fonu net varlıkları, kamu mevduatı, Merkez Bankası net varlıkları dikkate alınarak brüt kamu borcundan düşülür. Bu çerçevede, Türkiye'nin net kamu borç stoku 2002 yılında 215 milyar TL, 2007 yılında 248 milyar TL ve 2011 yılında ise 293 milyar TL'dir. Kamu net varlıklarının brüt borç stokundan düşülmesiyle ulaşılan kamu net borç stokunda önemli bir hususa vurgu yapmak gerekir. Buna göre, özellikle 2006 yılından itibaren kamu kesiminin Merkez Bankası, kamu mevduatı ve işsizlik sigortası gibi alanlarda önemli düzeyde tasarrufçu bir eğilim gösterdiği ve bu alanlardaki net varlıklarını artırdığı görülmektedir.

Kamu Kesimi Dış Borçları

Kamu borcunun yabancı para cinsinden dağılımı: Türkiye'nin dış borcu ağırlıklı olarak dolar üzerinden yapılmaktadır. Nitekim 2002 yılında dış borç stokunda avronun (euro'nun) payı %31, doların payı %47 ve IMF alacaklarını gösteren ve bir sepete dayalı hesap birimi olan IMF parası SDR'nin payı yüzde17'dir. 2011 yılında ise dış borç içinde sırasıyla doların payı yüzde 53, avronun payı %36 ve SDR'nin payı ise %1,7'dir. Türkiye, son iki yıldır dış borçlanmanın bir kısmını TL cinsinden yapmaya başlamıştır. Bu da, yabancıların TL cinsinden borç vermeye razı olduklarını, dolayısıyla TL'nin itibarlı hale geldiğini göstermektedir. 2010 yılında TL cinsinden dış borç oranı %9,3 iken, 2011 yılında bu oran %5,9'dur. Türkiye'nin tıpkı dolar, avro, yen ve pound gibi paralarda olduğu gibi TL için de uluslararası bir simge (₺) geliştirmesi, TL'nin bundan sonraki yıllarda diğer ülkelerin yatırımcıları ve parasal otoriteleri tarafından da rezerv para olarak kabul edilebileceği beklentisine dayanmaktadır.

SIRA SİZDE 7

Türk Lirası için bir sembol geliştirilmesinin temel gerekçesi ne olabilir?

Kamu borcunun ulusal ekonomi içindeki ağırlığı: Türkiye 2001 krizinden sonra uyguladığı başarılı maliye politikası sayesinde son birkaç yıldır Avrupa'nın maruz kaldığı borç krizini görece daha hafif atlatabilmektedir. Bir göstergenin, ulusal ekonomi içinde tuttuğu yere bakmada genelde milli gelire oranlama yapılır. Buna göre, kamu borç stokunun milli gelir içindeki payı 2001 kriz yılında %79 iken 2007 yılında %42 civarına gerilemiştir. Ancak, son üç yılda telafi edici maliye politikası çerçevesinde kamu brüt borç stokunun milli gelire oranı yükseliş göstermiş ve 2011 yılında %56,4 düzeyine ulaşmıştır. Buna çok da paralel olmayan bir eğilimde, kamu net borcunun milli gelire oranı 2001 yılında %66 iken, 2007 yılında % 30 ve 2011 yılında %31 olmuştur.

Kamu net varlıklarındaki artışlar, kamu net borç stokunun kamu brüt borç stokuyla aynı oranlarda artmasına engel olmaktadır.

Kamu iç ve dış borç stokunun ulusal ekonomi içindeki önemi: Kamu kesimi ekonominin finansman ihtiyacındaki ağırlıklı rolünü özel sektörle paylaşmaya başladıktan sonra, kamu iç ve dış borç stokunun da milli gelire oranında önemli bir gerileme yaşanmıştır. Kamu borç stokunun milli gelire oranı 2001 yılında yüzde 79 iken, 2007 yılında bu oran yüzde 42 ve 2011 yılında ise yüzde 48 olmuştur. Kamu borç stokunun bir alt kalemi olan kamu iç borç stokunu milli gelire oranı 2001 yılında yüzde 52 ve 2011 yılında yüzde 34 iken; kamu dış borç stokunun milli gelire oranı 2001 yılında yüzde 27 ve 2011 yılında yüzde 14 olmuştur. Dolayısıyla, kamu kesiminin borçluluk düzeyinde önemli bir gerileme dikkati çekmektedir. Maastricht kriterine göre kamu toplam borç stokunun milli gelire oranı en fazla % 60 olmalıdır.

Bu durumda Türkiye'nin yüzde 48'lik oranla Avrupa içinde görece yüksek bir performans gösterdiği söylenebilir.

Kamu kesimi borcunun yerli ve yabancı alacaklıları: Türkiye'de finans kesimi bankacılık sektörüne dayanmaktadır. Bankacılık sektörünün finans kesimi içindeki payı son yıllarda diğer piyasaların da gelişmesine paralel olarak gerilemesine rağmen, yüzde 90 civarındadır. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin finansmanında ve kamu iç borçlanmasında doğal kaynak bankacılık kesimi olmaktadır. Bankacılık kesimi ya doğrudan kamuya borç vermekte ya da müşterilerini yönlendirerek kamu kâğıtlarının satınalınmasını sağlamaktadır. Türkiye'de kamu kesimi iç borçlarının yarıdan fazlasının alacaklısı bankacılık sektörüdür. Banka kesimi dışındaki alacaklılar ise tüzel kişiler, yurtdışı yerleşikler, menkul kıymet yatırım fonları ve Merkez Bankası olarak sıralanmaktadır.

SIRA SİZDE 8

Kamu kesimi iç borçlanmasında bankacılık kesiminin rolü nedir? Açıklayınız.

Kamu kesimi dış borç stokunda iki başlıca borçlanma şekli vardır. Kredi bulma yoluyla borçlanma ve tahvil ihraç ederek borçlanma. 2011 yılında kredi yoluyla temin edilen borçların toplam kamu dış borç stoku içindeki payı yüzde 41 iken, tahvil ihracı yoluyla yapılan borçların toplam dış borç stoku içindeki payı yüzde 59'dur. Uluslararası sermaye piyasalarına kamu kâğıdı ihraç ederek borçlanma, kuşkusuz o ülke hükümetlerinin prestijini gösterir. 1990'lardan itibaren uluslararası sermaye piyasaları liberalleşmeye başlamış daha önce kayda değer ölçüde devletlerarası kredi şeklinde cereyan eden dış borçlanma giderek piyasa ortamında serbestçe yapılmaya başlamıştır. Türkiye'nin kredi olarak temin ettiği dış borcun önemli bir kısmı uluslararası kuruluşlar ile hükümet kuruluşlarına aittir. Kamu kesiminin yabancı bankalardan temin ettiği dış borç oranı sadece yüzde 9,3'tür.

Kamu borç faizinin ulusal ekonomiye maliyeti: Bir ekonomide borç stoku ne kadar yüksekse, o ekonominin katlandığı faiz yükü de o kadar ağır olur. Ne var ki, eğer ülke içi tasarruflar yetersizse, ekonomik kalkınmanın finansmanında dış kaynak ihtiyacı kaçınılmaz olmaktadır. Kıt olan yurtiçi tasarruflar, nispeten bol ve ucuz olan yurtdışı tasarruflarla (borç) desteklenmeye çalışılır ve dış kaynak yoluyla içerdeki yüksek sermaye maliyetleri düşerek ülke için kaldıraç etkisi ortaya çıkar. Türk ekonomisinde kamu kesiminin iç ve dış borç faiz ödemelerinin milli gelire oranı 2001 krizinde yüzde 17 düzeyine kadar çıkmıştır. Aşırı yüksek sayılabilecek bu oran, sonraki yıllarda izlenen istikrarlı ve tutarlı makro ekonomik politikalar sayesinde 2011 yılında yüzde 4,4 olarak gerçekleşmiştir.

Borç ve döviz rezervi ilişkisi: Bir ekonomide vadesi bir yılın altında olan dış borçların, herhangi bir ekonomik kargaşa döneminde ödenme kabiliyeti, merkez bankasının döviz rezerviyle ilişkilendirilir. Buna göre, eğer Merkez Bankası'nın döviz rezervi, vadesi bir yılın altında olan dış borçları karşılayabiliyorsa, kısa vadede o ülkenin döviz krizine karşı nispeten dayanıklı olduğu söylenebilir.

Eğer merkez bankası döviz rezervi kısa vadeli dış borçlardan düşük ise döviz krizi olasılığı yüksek olur ve finans piyasasındaki kırılganlık artar.

Dolayısıyla, Merkez Bankası döviz rezervinin kısa vadeli dış borçları karşılayabilmesi, ekonominin bir panik anında likidite krizini aşması için önemli bir güvence olarak görülür. Türkiye'de 2000 yılı sonuna kadar kısa vadeli dış borçların Merkez Bankası döviz rezervine oranı ortalama yüzde 100 civarında seyrederken 2001'den itibaren oran hızla düşmüş ve 2007'de ortalama %60 düzeyine gerilediken sonra 2011 yılında tekrar yüzde 100'ün üzerine çıkmıştır.

Türkiye'nin Uluslararası Kredi Notundaki Gelişim

Türkiye'nin uluslararası derecelendirme kuruluşlarının nezdindeki borçlanma ve yatırım itibarını gösteren kredi notları son yıllardaki ekonomik krizlerde nispeten istikrarını korumuştur. Özellikle 2010-2011 yıllarında Avrupa'da şiddetlenen kamu borç krizleri dikkate alındığında, Türkiye'nin iyi bir performans gösterdiği söylenebilir. Türkiye'nin uzun vadeli TL ve yabancı para cinsinden kredisi son yıllarda sürekli bir iyileşme göstermiştir.

Kredi Derecelendirme Kuruluşları	Uzun vadeli TL		Yabancı Para	
	2003 sonu	2011 sonu	2003 sonu	2011 sonu
Standard&Poors	B+ (durağan)	BBB- (pozitif) (20/09/2011)	B+(durağan)	BB (pozitif) (19/02/2010)
Moody's	B3 (pozitif)	Ba2 (pozitif) (05/10/2010)	B1 (durağan)	Ba2 (pozitif) (05/10/2010)
Fitch	B (pozitif)	BB+(pozitif) (03/12/2010)	B (pozitif)	BB+ (durağan) (24/11/2011)
JCR	B+(pozitif)	BB (durağan) (01/02/2010)	B+(durağan)	BB (durağan) (01/02/2010)

Tablo 8.14
Türkiye'nin Kredi Notu

Kaynak: *Hazine Müsteşarlığı, Kamu Borç Yönetimi Raporu.*

DÖVİZ PİYASASI

Döviz piyasası, döviz arz ve talebinin karşılaştığı piyasadır, bu piyasada oluşan fiyata da **döviz kuru** denir. Bir ülke parasının diğer ülke paraları cinsinden fiyatına veya yabancı ülke paralarının yerli ülke parası cinsinden fiyatlarına döviz kuru denirken, yabancı ülke paralarının birbiri cinsinden fiyatına **çapraz kur** denmektedir. Döviz kuru, kalite, marka, patent, know how, inovasyon gibi alanlarda söz sa-

Döviz kuru, kalite, marka, patent, know how, inovasyon gibi alanlarda söz sahibi olmayan, sadece fiyat yönünden avantajı bulunan mal ve hizmet üreten ülkeler bakımından dış ticaretin artırılmasında en önemli enstrümandır. Bu bakımdan Türkiye'nin ihraç ettiği malların önemli bir kısmında bu özellik geçerli olup, dış talebin fiyat esnekliği oldukça yüksektir.

hibi olmayan, sadece fiyat yönünden avantajı bulunan mal ve hizmet üreten ülkeler bakımından dış ticaretin artırılmasında en önemli enstrümandır.

Türkiye'de döviz kuru yükseldiğinde (TL'ye karşı yabancı paranın değeri arttığında, yani TL değer kaybettiğinde) ihracat canlanmakta ve ithalat pahalılaşmakta; döviz kuru düştüğünde (TL'ye karşı yabancı paranın değeri düştüğünde, yani TL değerlendiğinde) ise ihracat düşmekte ve ithalat teşvik edilmektedir.

Türkiye 1980'li yıllara kadar sabit kur rejimi uygulamış, karaborsa döviz piyasası oluşmuş ve 1980'e gelindiğinde dış ticaret politikası ve kur rejimi politikası iflas etmiş bir ekonomi ortaya çıkmıştır. 24 Ocak 1984 Kararlarından sonra döviz piyasasının serbestleştirilmesine yönelik çeşitli kararlar alınmıştır. 25 Ocak 1980'de 1 dolar 70TL'ye eşitlenmiş, ardından Türk Lirası farklı oranlarda devalüe edilerek Mayıs 1980'e gelinmiştir. Bu tarihe kadar döviz kurunu belirleme yetkisi Bakanlar Kurulunda idi.

Mayıs 1980'de yayımlanan Maliye Bakanlığı tebliği ile Merkez Bankası'na, uluslararası ekonomik gelişmeleri de esas alarak döviz kurunu belirleme yetkisi verilmiştir. Bu tarihten itibaren TCMB döviz kurunu günlük olarak belirlemeye başlamıştır. 1983 yılının sonunda Merkez Bankası'nın döviz kurunu belirleme yetkisine ABD doları hariç son verilmiştir. Yetkili bankalara da TCMB'nin belirlediği kurun %6 altında ve üstünde alış ve satış kurundan işlem yapma imkânı tanınmış, bu oranlar efektif kurlar için Şubat 1984'te %8'e çıkartılmıştır. Mart 1986'ya gelindiğinde yetkili bankalara tanınan döviz kuru ile bu imkan %1'e indirilmiştir. Artık yetkili bankalar TCMB'nin belirlediği kurun en fazla %1 üstünde ve en düşük %1 altında kur belirleyebileceklerdir.

Ağustos 1988'e gelindiğinde döviz kurunun serbestçe belirlenmesi yönünde önemli bir adım atılmış, TCMB bünyesinde döviz ve efektif piyasalar açılmıştır. Döviz kuru artık Merkez Bankası'nın döviz işlemlerinde sorumlu yetkililerin yanı sıra bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseselerin yer aldığı Döviz ve Efektif Piyasalar tarafından belirlenmeye başlanmıştır (Karluk, 2007, s. 557-558).

Türkiye, TL'yi 3 Mart 1990 tarihinden itibaren uluslararası konvertibl para ilan etmiş ve hem yurtiçinde hem de yurtdışında serbestçe alınıp satılmasını sağlamıştır. Böylece bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseseler ticari ve ticari olmayan tüm işlemler için gişe alış ve satış kurlarını TCMB kurlarından bağımsız bir şekilde serbestçe belirlemeye hak kazanmışlardır (Altınkemer, 1990, s. 3). Böylece, TL aynı zamanda spekülasyon ve manipülasyonlara da daha açık hâle gelmiş; Türk hükümetlerinin TL'nin değeri üzerinde oynayarak destekleme ve genişletici maliye politikaları uygulama imkânı sınırlanmıştır. 1944 yılında kurulduğundan 1970'li yılların başında çöküşüne kadar Bretton Woods Sistemi uluslararası döviz piyasasında başlıca mekanizma olmuştur. Ne var ki, bu dönemde dahi salt bir sabit veya esnek döviz kuru rejiminden söz etmek güçtür.

Efektif kur; sadece nakit döviz işlemleri için geçerli kurdur. **Döviz kuru** ise efektif kurun aksine döviz cinsinden çek, senet, poliçe ve hazine bonosu gibi ödeme araçlarını da kapsamaktadır.

Diğer ülke paralarına serbestçe ve kolaylıkla çevrilebilen dövizlere, **konvertibl** döviz ve yapılan bu işleme **konvertibilite** denir.

Döviz kuru rejimleri esnek dalgalanma, yönetimli dalgalanma, bir bant aralığında dalgalanma gibi tam veya kısmi serbest rejim olabileceği gibi sürünen bant, sürünen kur, sabit fakat ayarlanabilir kur şeklinde önemli ölçüde sabit rejim de olabilir. Yine daha ziyade gelişmekte olan ülkelerde 1990'larda moda olan para kurulu uygulaması da sabit döviz kuru rejimine örnek verilebilir. Bazı ülkeler, ekonomik ilişkilerinin yoğunluğu, parasının saygınlığı ve istikrarı gibi nedenlerle ulusal paralarını başka bir ülkenin parasına tam anlamıyla bağlayabilmektedir. Bu uygulamaya **tam dolarizasyon** denmektedir. Döviz kuruyla oynayarak ekonomiyi soğutma veya ısıtma imkânı varken bunun aynı zamanda ekonomik değer ölçüsü olan parayla oynayarak ekonomik aktörlerin ölçü birimi algısını zedelediği hatırda tutulmalıdır.

Türkiye'de döviz işlemleri temel üç piyasada yapılmaktadır. Bunlar; serbest döviz piyasası, TCMB denetimindeki döviz ve efektif piyasası, bankalararası döviz piyasasıdır. Serbest piyasada işlemler nakit döviz işlemleri ile yapılır ve efektif kur geçerlidir. Merkez Bankası piyasasında TCMB, bankalararası döviz hareketlerini yönetmenin yanı sıra kendi döviz kaynaklarını bankaların kullanımına sunmaktadır. Ayrıca Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki değerini ayarlamaktadır. Bankalararası döviz piyasasında ise bankalar Merkez Bankası döviz ve efektif piyasası dışında bankaların kendi aralarında döviz işlemleri yaptıkları piyasadır. 1990 yılında itibaren faaliyette bulunan bankalararası döviz piyasasında işlemler bankaların limitleri dahilinde yapılır. Döviz işlemlerinin yoğun olarak yapıldığı piyasa bankalararası döviz piyasasıdır.

Türkiye, hem sabit kur rejimi uygulamalarında hem de esnek kur rejimi uygulamalarındaki başarısızlıklar nedeniyle birçok kriz yaşamıştır. Verimlilik, yenilik, üretken faaliyetlerde canlanma olmaksızın, kısa ömürlü hükümetlerle sırf para politikasına ve genişletici popülist maliye politikasına dayanan icraatler bu krizlerde başlıca rolü oynamıştır. Nitekim Türkiye'nin 2001 finans kesimi krizi, milli gelirini 13 yıl önceki seviyesine geriletmiştir. Bu krizin referans göstergelerinde enflasyon ve kur düzeyi ilişkisi esas alınmış ve öngörülen ilişki gerçekleşmeyince, sonuç krizi tetikleyici olmuştur.

Şubat 2001 krizinden sonra Türkiye dalgalı kur sistemine geçmiştir. Dalgalı kur politikası kapsamında döviz piyasasında kur döviz arz ve talebine göre belirlenmektedir. Merkez Bankası döviz kurlarında aşırı dalgalanma olması veya başta fiyat istikrarı olmak üzere Banka'nın belirlediği çeşitli hedeflere uygun olarak döviz piyasasında alım veya satım yaparak kura müdahale edebilir. 2008'de başlayan Küresel Mali Kriz'e bağlı olarak döviz piyasasında yaşanan aşırı dalgalanmalara karşı TCMB'nin etkili müdahaleleri söz konusudur.

Türkiye'nin devalüasyon tarihi genelde askerî darbelerin yapıldığı tarihlerle örtüşmektedir. Literatürde ülkelerin ekonomik istikrarları ile siyasi istikrarları arasında doğrusal bir ilişki gören çalışmalar mevcuttur. Türkiye 7 Eylül 1946, 4 Ağustos 1958, 10 Ağustos 1970, 21 Eylül 1977, 1 Mart 1978, 10 Haziran 1979, 24 Ocak 1980, 5 Nisan 1994 ve nihayet 22 Şubat 2001 tarihinde devalüasyon yapmış ve TL'nin değerini idari kararla düşürmüştür. Serbest piyasa ortamında esasen devalüasyon kavramı yerine değer aşınmasından söz edilmelidir. Ancak devalüasyon hem uygulamada hem de literatürde yaygın bir kabul ve kullanıma sahip olduğu için hem sabit ve yönetimli kur sistemlerinde hem de dalgalı veya esnek kur sistemlerinde paraların değerlerindeki büyük oranlı düşüşler devalüasyon kavramıyla ifade edilmektedir.

Devalüasyon ve değer aşınması kavramlarını açıklayınız.

SIRA SİZDE 9

Türkiye'de Döviz Kuru Rejimi ve Döviz Kurunda Gelişmeler

Türkiye'de döviz kurunun belirlenmesi 1990'lara gelene kamu otoritesinde olmuştur. Özellikle 1950- 1970 döneminde döviz kuru yapılan devalüasyonlar dışında önemli ölçüde sabit tutulmaya çalışılmıştır. 1980'e kadar ki dönemde izlenen döviz kuru politikaları nedeniyle TL aşırı değerlenmiştir. Türkiye, 1980'lerde döviz kurundaki artışı veya buna paralel olarak enflasyondaki artışı, ekonomik büyümenin bedeli gören argümanlara tanıklık etti. Ne var ki, gerek literatürde gerekse vaka bazında ülke örneklerinde büyüme ve enflasyon ilişkisinin orta ve uzun dönemde aynı yönde gittiği ile ilgili kayda değer bir bulgu söz konusu değildir. Tür-

kiye, 2005 yılı başında TL'den altı sıfır atarak parasını istikrarlı ve değeri korunan paralar kategorisine sokma yönünde önemli adımlar atmıştır. Ne var ki, ekonomik kırılganlıklar ve son yıllarda küresel piyasalarda yaşanan krizler, TL'nin değeri bakımından enflasyon çerçevesindeki hedeflere ulaşmada güçlüklere yol açmaktadır.

Bir ülkede döviz kuru hareketinden bahsedildiğinde, aynı zamanda o ülkedeki enflasyon oranından da dolaylı olarak bahsedildiği hatırlanmalıdır. Örneğin iki ülkedeki iç fiyat hareketleri ile bu ülkelerin paralarının birbirine karşı değer değişimi arasında yakın bir ilişki vardır. Bu durumda, yurtiçindeki enflasyon hareketlerinden bağımsız olarak bir ülkenin diğerinin parasına karşı kendi parasının değerini düşürmesi, ihracatı olumlu yönde etkilemekle birlikte, dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi gibi refah azaltıcı etkiler de doğurabilecektir. Ne var ki, sırf döviz kurunda oynamalarla dış ticaret politikasını yürütmek pek mümkün değildir. Oysa Türkiye'de sıklıkla ihracat kesiminin bu yönde argümanları medyada yer almaktadır. Baz alınan döneme göre değerlendirme farklılık gösterebilse de, Türk parasının değer kazandığı açıktır. Örneğin, 2000 yılındaki değeri baz alındığında, bugün Türk parasının daha fazla değerli olduğu söylenebilir. Türk parasının (₺) değeri ile ilgili tartışma üretici ve ticari kesimin nominal fiyatları artırma alışkanlıkları ve rekâbet için nominal fiyatlarda indirime direnmeleri nedeniyle de ortaya çıkmaktadır. TL'nin aşırı değerli olduğunu belirtenler, devalüasyonu önermektedir; oysa devalüasyondan önce hammadde, yarı mamül madde ve nihai mamül fiyatlarının indirilmesi gerekmektedir. Bu durumda, TL'nin aşırı değerinden bahsetmek de gerekmeyecektir.

Değer ölçüsü olarak TL'nin değerindeki artışın anlamı, aynı miktar TL ile satınalınabilecek yabancı veya yerli mal miktarının artması yabancı parayla alınacak Türk malı miktarının ise azalmasıdır. Bu durumda yabancı parayla alınacak yerli mal miktarının azalması istenmiyorsa yapılacak ilk şey ulusal para değeriyle oynamaktan ziyade, mal ve hizmetlerin nominal fiyatlarını düşürmektir. Ne var ki bireysel bazdaki satıcı veya üreticiler, ürettikleri veya sattıkları ürünlerin fiyatlarını düşürerek ek maliyete katlanmak yerine; devletin ulusal parasının değerini düşürmesini talep ederek maliyetin toplumun geneli tarafından paylaşılmasını önermektedirler.

Tüketici (TÜFE) ve üretici (ÜFE) enflasyonları çerçevesinde hesaplanan kur endeksi incelendiğinde, TL'nin 2002-2011 döneminde, 2006, 2009 ve 2011 yılları hariç sürekli değerlendiği dikkat çekmektedir. Enflasyonla mücadele programı uygulayan ülkelerde yerli paranın değerlenmesi, programa güven bakımından yaygın olarak karşılaşılan bir sonuçtur.

Tablo 8.15
1950-2010 Döneminde Döviz Kurunda Gelişmeler

Kaynak: *Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010 verilerine göre hesaplanmıştır.*

Yıllar	Ortalama Dolar Kuru	Ortalama Euro Kuru	Ortalama Sterlin Kuru	Reel Kur(1) 1987 Ocak = 100
1950-59	2,8	…	7,8	…
1960-69	9,0	…	23,4	…
1970-79	17,8	…	36,7	…
1980-89	652,1	…	1.057,3	101,1
1990-99	101.270,8	113.270,0	164.729,2	122,6
2000-2004	1.254.072,9	1.310.075,8	2.002.540,576	142,6
2005-2010(2)	1,402	1,881	2,465	1,885

(1) *$+1,5 Euro ağırlığına göre, göreli fiyat hesaplarında ABD için üretici fiyatları, Euro Bölgesi için uyumlaştırılmış tüketici fiyatları ve Türkiye için TÜFE kullanılarak Kalkınma Bakanlığı tarafından hesaplanmıştır.*

(2) *1 Ocak 2005 tarihinden itibaren Türk Lirasından altı sıfır atılmıştır.*

Döviz Piyasası ve Bankacılık Sistemi

Türkiye'de döviz piyasasının arz ve talep yanlarında en önemli aktör bankalardır. Ekonomik aktörlerin işlemlerinin sonucunu bankacılık sisteminden izlemek mümkündür. Türkiye'de finans sektörünü bankacılık yönlendirmektedir. Bankalar dışındaki finansal kurumların sahipliği de ağırlıklı olarak bankalara veya bankalara sahip grupların elindedir. Türk finans sektöründe bankalar mevduat bankaları, kalkınma-yatırım bankaları ve katılım bankaları olarak üç ana grupta sınıflandırılmaktadır. Bankalar sistemi aktif büyüklüğünün milli gelire oranı 2001 yılında %67 iken, 2011 yılında %81'dir.

Bankacılık Sisteminde Döviz Kullanım Yaygınlığı

Bankacılık kesiminde toplanan fonların (mevduat) ve kullandırılan kaynakların (kredi) hangi düzeyde yerli ve yabancı para cinsinden oldukları, doğrudan o ülkenin parasal ve finansal istikrarına işaret eder. Ulusal (milli) parası itibarlı, finansal sistemi sağlam olan bir ülkede, diğer şartlar sabit olduğunda (ceteris paribus), yurtiçi tasarruflar daha ziyade ulusal para ile tutulur. Aksine ulusal sermaye ve finans piyasaları istikrarsız, enflasyonu yüksek, makro ekonomik yönetimi zayıf olan ülkelerde ise yurtiçi birikimler yabancı sağlam paralara yönelir. Türkiye'de geçmişte sıklıkla yaşanan finansal krizlerden dolayı **para ikamesi** olgusu ciddi kabul görmüş ve yurtiçi tasarruflarda yabancı para tercih edilir olmuştur. Nitekim bankacılık sisteminde yabancı para ile tutulan mevduatların toplam mevduat içindeki payı 2002 yılında %58,5 iken, 2011 yılında %35,3 olmuştur. Benzer şekilde, bankacılık sisteminde yabancı para cinsinden kullandırılan kredilerin toplam krediler içindeki payı 2002 yılında %58,8 iken, 2011 yılında %29,2 olarak gerçekleşmiştir.

Para ikamesi: Özellikle kriz dönemlerinde tasarruf aracı, işlem aracı, ölçü birimi olarak ulusal paradan yabancı paraya doğru bir yönelmeyi ifade etmektedir.

Aksine istikrar dönemlerinde ise para ikamesi olgusu tersine dönmekte ve yerli paraya yönelme artmaktadır. Bankaların menkul değerler cüzdanının hemen hemen tamamı kamu borçlanma kâğıtlarından oluşmaktadır. Bankalar da yatırım yaptıkları kamu kâğıtlarını nihai bireysel ya da kurumsal müşterilerine satarak gelir elde etmektedir. Dolayısıyla, bankaların menkul değerler cüzdanının ulusal veya yabancı para cinsinden ağırlığı bir yandan doğrudan bankaların tercihlerinden etkilenirken, diğer yandan nihai satınalıcıların tercihlerini de yansıtmaktadır. Bankacılık kesimindeki menkul değerler cüzdanında yabancı para cinsinden borçlanma araçlarının payı 2002 yılında %38,7 iken, 2011 yılında %17,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu tablo, Türk Lirasının son yıllarda önemli ölçüde hem yurtiçi yerleşikler (Türk vatandaşları) hem de yurtdışı yerleşikler (yabancılar) nezdinde itibar kazandığını göstermektedir; çünkü menkul değerlere yatırım yapanlar hem Türklerden hem de yabancılardan oluşmaktadır.

Türkiye'nin Uluslararası Rezervleri

Türkiye'nin geçmiş yıllardaki krizlerinde başlıca tetikleyici unsur, yetersiz döviz rezervleri olmuştur. Son yıllarda ulusal döviz rezervi bu tür bir tehlikeyi kolaylıkla savuşturacak düzeydedir. Uluslararası piyasalarda meydana gelen altın fiyatlarındaki yükselişler, Merkez Bankası'nın (TCMB) altın rezerv tercihinde de kendini göstermiş ve 2005 yılında 2 milyar doların altında olan altın rezervi, Mart 2012'de yaklaşık 11,5 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Merkez Bankası döviz rezervi de on yıl öncesiyle karşılaştırılamayacak düzeyde artış göstermiş, 2000 yılı sonunda 22,2 milyar dolarlık düzeyinden 2011 yılı sonunda 78,3 milyar dolara çıkmıştır. TCMB

döviz rezervleri Mart 2012'de ise yaklaşık 78,9 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı şekilde bankaların döviz rezervleri de dikkate alındığında, Türkiye'nin uluslararası net altın ve döviz rezervi 2000 yılı sonunda 34,2 milyar iken, 2011 yılı sonunda 110,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Uluslararası rezervlerin tamamı istendiğinde kullanılacak elverişlilikte olmamaktadır. Örneğin Merkez Bankası altın ve döviz rezervi brüt olarak 88 milyar dolar civarında iken, muhabir açıkları dikkate alındığında net rezerv düzeyi 78 milyar dolara gerilemektedir. Yine Merkez Bankasının söz konusu net rezervinin bütününün mülkiyeti kendisine ait değildir. Merkez Bankası'nın hem iç piyasaya hem de dış piyasaya döviz yükümlülükleri vardır. Bilindiği gibi Merkez Bankası, sadece yurtdışında yerleşik Türk vatandaşlarına yönelik kredi mektuplu döviz tevdiat hesapları (KMDTH) yoluyla bir yerde mevduat bankacılığı yapmaktadır. KMDTH'nın düzeyi 2000 yılı sonunda 10,3 milyar dolar iken, 2004 yılı sonunda 18,4 milyar dolar ve 2011 sonunda ise 9,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bankaların kendilerinde tutulan döviz tevdiat hesapları nedeniyle Merkez Bankası nezdinde ayırdıkları karşılıklar da Merkez Bankasının yükümlülükleri arasındadır. Bu durumda, Merkez Bankası'nın nezdinde bulunan toplam döviz ve altın rezervinden Merkez Bankası'nın iç ve dış yükümlülükleri düşüldükten sonra kalan net tutar, Merkez Bankası'nın operasyonel olarak kullanacağı düzeyi göstermektedir. Sonuçta, Merkez Bankası'nın yükümlülükleri düşüldükten sonra kalan net rezerv pozisyonu 2011 yılı sonunda 48 milyar dolara gerilemektedir.

Yabancı Para Genel Pozisyonu

2001 krizinde bankacılık sistemindeki döviz açığı tetikleyici ve krizi sürdürücü bir rol oynamıştır. IMF gözetiminde yürütülen yeniden yapılanma ve istikrar programı çerçevesinde bankacılık sisteminin bu yöndeki zayıflıkları önemli ölçüde giderilmiştir. Bankacılık sisteminin yabancı para pozisyon açığı 2000 yılı Ekim ayında en yüksek seviyesi olan 22,2 milyar dolara yükselmiş, 2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat aylarında ortaya çıkan finansal krizler nedeniyle bankalar yabancı para pozisyon açıklarını azaltmışlardır. 2001 yılı sonunda bankaların yabancı para pozisyon açığı 12,1 milyar dolara gerilemiştir. Bankacılık sisteminin yabancı para pozisyon açığı 2011 yılında 325 milyon dolar fazlaya sahiptir. Burada bir noktaya işaret etmekte yarar vardır. Bankaların yabancı para pozisyonları bilanço içi ve bilanço dışı kalemlerin birlikte dikkate alınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Örneğin; 2007 yılında bilanço içi yabancı para açığı 10 milyar dolar iken, bilanço dışı fazla 9,8 milyar dolardır. Bu durumda 2007 yılında net açık 200 milyon dolardır. Yine 2011 yılında bilanço içi açık 17,8 milyar dolar iken, bilanço dışı fazla 18,1 milyar dolardır. Bu durumda 2011 yılındaki net fazla 325 milyon dolar olmaktadır. Bilanço içi yabancı para açıkları, bilanço dışı önlemlerle (hedging) karşılanmakta ve böylece geleceğe yönelik işlemlerle döviz dalgalanmalarının etkileri en aza indirilmeye çalışılmaktadır. Bu durumda, bilanço dışı tedbirlerin kalitesi ve gerçekçiliği son derece önem kazanmaktadır.

Firmalar Kesiminin Döviz Yükümlülükleri

Türkiye'de son on yılda firmalar doğrudan yurtdışından kredi temininde önemli bir mesafe kat etmiştir. Bir yandan yurtdışı fonları adına Türkiye'de fon satan danışmanlık şirketlerindeki artış, diğer yandan firmaların artan dış ticaretleri yoluyla

yurtdışıyla doğrudan ilişki kurmaları, yurtdışından doğrudan fon temininde önemli faktörler olmuştur. Ayrıca, yabancı bankaların ve fon kuruluşlarının Türkiye'deki bankalar üzerinden de yabancı fon kullandırdıkları gözlenmektedir. Firmalar kesiminin net yurtdışı borçları 2003 yılında 20,5 milyar dolarken, 2011 yılında bu rakam 129 milyar dolara ulaşmıştır.

Yurtdışı yerleşiklerin hisse senedi piyasasındaki ağırlıkları 2004 yılı sonunda yüzde 52 iken, 2007 sonunda yüzde 72 olmuştur. 2011 yılı sonunda yabancıların hisse senedi piyasasındaki (İMKB) sahiplik oranı yüzde 62 düzeyindedir.

Özet

Ödemeler dengesinin kapsamını açıklamak

Ödemeler dengesi (bilançosu) belli bir süre (1 ay, 3 ay veya 1 yıl) içinde bir ekonominin yerleşikleri ile yabancılar oluşan ekonomik akımlara bağlı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerde meydana gelen değişikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak tutulduğu istatistiki belgedir. Ödemeler bilançosu ülkenin belli bir andaki borç ve alacaklarını değil, ülkenin belli süre (genellikle 1 yıl) içinde diğer ülkelerle yapmış olduğu ekonomik işlemlerin ne yönde değiştiğini göstermektedir. Ödemeler bilançosu cari işlemler hesabı ve sermaye hesabı gibi iki temel hesabı bulunmaktadır. Ayrıca istatistiki farklar (net hata ve noksan) ile resmi rezervler hesabı bulunmaktadır. Cari işlemler hesabında mal ve hizmet ticaretine ek olarak karşılıksız transferlere ilgili kayıtlar yer alır. Sermaye hesabında ise ülkeye giren ve ülkeden çıkan kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri izlenir. Net hata ve noksan hesabında, ödemeler bilançosu ile ilgili hesapların eksik veya fazla yapılmasından ve/veya kaynağı belirsiz işlemlerden doğan kayıtların yer aldığı hesaplardır. Resmi rezervler hesabında ise ülkenin yurt içinde ve yurt dışındaki altın, döviz IMF nezdindeki Özel Çekme Hakları (SDR) gibi uluslararası rezervleri takip edilir.

Cari açığı tanımlamak

Cari açık, gerek literatürde gerekse uygulamada bazen ekonomik büyümenin maliyeti bazen de ekonomik krizlerin nedeni olarak görülür. Cari açık analizlerinde, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy akımları, dış krediler, dış ticaret akımları ve döviz rezervleri önemli parametreler olup, cari açığın finansmanında doğrudan rol oynarlar. Cari açığın finansman kaynağının kalitesi, söz konusu açığın sürdürülebilirliğini de belirlemektedir. Buna karşın yerleşik ve yabancıların gerçekleştirdiği sermaye hareketleri sermaye hesabına kaydedilir. Yılsonu itibarıyla cari işlemler ve sermaye hesabının, ödemeler bilançosunda dengeyi sağlayacak şekilde gerçekleşmeleri beklenir. Bir diğer ifadeyle cari işlemler hesabında bir açık gerçekleşirse bu açığı giderecek şekilde sermaye hesabının fazla vermesi veya cari işlemler hesabı fazla veriyorsa bu fazlalığı giderecek şekilde sermaye hesabının açık vermesi beklenir. Fakat ödemeler bilançosunda denge her zaman gerçekleşmeyebilir. Bu durumda denkleştirici özelliği olan resmi rezervler hesabı aracılığıyla ödemeler bilançosunda denge sağlanır. Mesela, cari işlemler hesabında açık oluşuyorsa ve sermaye girişleri ile bu açık giderilemiyorsa, merkez bankasının resmi rezervleri kullanılarak ödemeler bilançosu denkleştirilecektir. Bu durumda da merkez bankası rezervlerinde bir azalma meydana gelecektir.

Türkiye'nin dış borç düzeyi ile vadesini açıklamak

2011 yılı sonunda toplam dış borç stoku 310 milyar dolardır. Bunun yüzde 29'u kısa vadeli iken, geriye kalan yüzde 71'i orta ve uzun vadeli dış borçtur. Kısa vadeli borçların toplam borçlardaki payı 2009 yılında yüzde 18,2 olduğu dikkate alındığında, son iki yılda bu kalemdeki ciddi artış dikkat çekicidir. Kısa vadeli borçların vadesi bir yılın altında olduğu için ülkedeki döviz darboğazı olasılığında ihtiyaç duyulan dövizin temini yönünden bir risk ortaya çıkabilmektedir.

Türkiye'nin uygulamış olduğu döviz kuru rejimlerini ve sonuçlarını analiz etmek

Türkiye 1980'li yıllara kadar sabit kur rejimi uygulamış, karaborsa döviz piyasası oluşmuş ve 1980'e gelindiğinde dış ticaret politikası ve kur rejimi politikası iflas etmiş bir ekonomi ortaya çıkmıştır. Türkiye, TL'yi 1990 yılından itibaren uluslararası konvertibl para ilan etmiş ve hem yurtiçinde hem de yurtdışında serbestçe alınıp satılmasını sağlamıştır. Türkiye, hem sabit kur rejimi uygulamalarında hem de esnek kur rejimi uygulamalarındaki başarısızlıklar nedeniyle birçok kriz yaşamıştır. Türkiye'nin devalüasyon tarihi genelde askeri darbelerin yapıldığı tarihlerle örtüşmektedir. Literatürde ülkelerin ekonomik istikrarları ile siyasi istikrarları arasında doğrusal bir ilişki gören çalışmalar mevcuttur. Türkiye 7 Eylül 1946, 4 Ağustos 1958, 10 Ağustos 1970, 21 Eylül 1977, 1 Mart 1978, 10 Haziran 1979, 24 Ocak 1980, 5 Nisan 1994 ve nihayet 22 Şubat 2001 tarihinde devalüasyon yapmış ve TL'nin değerini idari kararla düşürmüştür.

AMAÇ 5

Türkiye'nin altın ve döviz rezerv düzeyi ile işlevini açıklamak

Türkiye'nin geçmiş yıllardaki krizlerinde başlıca tetikleyici unsur, yetersiz döviz rezervleri olmuştur. Son yıllarda ulusal döviz rezervi bu tür bir tehlikeyi kolaylıkla savuşturacak düzeydedir. Uluslararası piyasalarda meydana gelen altın fiyatlarındaki yükselişler, Merkez Bankası'nın altın rezerv tercihinde de kendini göstermiş ve 2005 yılında 2 milyar doların altında olan altın rezervi 2011 yılı sonunda 10 milyar dolara yaklaşmıştır. Merkez Bankası döviz rezervi de on yıl öncesiyle karşılaştırılamayacak düzeyde artış yaşamış, 2000 yılı sonunda 22,2 milyar dolarlık düzeyinden 2011 yılı sonunda 78,3 milyar dolara çıkmıştır. Aynı şekilde bankaların döviz rezervleri de dikkate alındığında, Türkiye'nin uluslararası net altın ve döviz rezervi 2000 yılı sonunda 34,2 milyar iken, 2011 yılı sonunda 110,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Uluslararası rezervlerin tamamı istendiğinde kullanılacak elverişlilikte olmamaktadır. Örneğin; Merkez Bankası altın ve döviz rezervi brüt olarak 88 milyar dolar civarında iken, muhabir açıkları dikkate alındığında net rezerv düzeyi 78 milyar dolara gerilemektedir. Yine Merkez Bankası'nın söz konusu net rezervinin bütününün mülkiyeti kendisine ait değildir. Merkez Bankası'nın hem iç piyasaya hem de dış piyasaya döviz yükümlülükleri vardır. Bilindiği gibi Merkez Bankası, sadece yurtdışında yerleşik Türk vatandaşlarına yönelik kredi mektuplu döviz tevdiat hesapları (KMDTH) yoluyla bir yerde mevduat bankacılığı yapmaktadır. KMDTH'nın düzeyi 2000 yılı sonunda 10,3 milyar dolar iken, 2004 yılı sonunda 18,4 milyar dolar ve 2011 sonunda ise 9,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bankaların kendilerinde tutulan döviz tevdiat hesapları nedeniyle Merkez Bankası nezdinde ayırdıkları karşılıklar da Merkez Bankası'nın yükümlülükleri arasındadır. Bu durumda, Merkez Bankası'nın nezdinde bulunan toplam döviz ve altın rezervinden Merkez Bankası'nın iç ve dış yükümlülükleri düşüldükten sonra kalan net tutar, Merkez Bankası'nın operasyonel olarak kullanacağı düzeyi göstermektedir. Sonuçta, Merkez Bankası'nın yükümlülükleri düşüldükten sonra kalan net rezerv pozisyonu 2011 yılı sonunda 48 milyar dolara gerilemektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. 1960'lı ve 1970'li yıllarda, Türkiye'nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesini engelleyen en önemli faktör nedir?

a. İthal ikameci politika
b. Dönemin yöneticilerinin başarısızlığı
c. İşadamları
d. Öğrenci hareketleri
e. Yabancı devletler

2. Yıl içerisinde yabancı ülkelerle yapılan bütün ekonomik faaliyetlerin kaydedildiği bilanço hangisidir?

a. Ödemeler bilançosu
b. Ulusal bilanço
c. Envanter ve bilanço
d. Milli gelir bilançosu
e. Dış ticaret bilançosu

3. Aşağıdaki döviz kuru rejimlerinin hangisinde resmi döviz rezervine daha az ihtiyaç duyulur?

a. Yönetimli kur rejimi
b. Sabit kur rejimi
c. Yarı sabit kur rejimi
d. Esnek veya dalgalı kur rejimi
e. Bant aralıklı kur rejimi

4. Aşağıdakilerden hangisi cari işlemlerin bir alt kalemi **değildir?**

a. İhracat
b. İthalat
c. Hizmetler
d. Cari transferler
e. Portföy hareketleri

5. Aşağıdakilerden hangisi finans hesabı altında **yer almaz?**

a. Yurtiçinde doğrudan yatırım
b. Portföy hesabı-yükümlülükler
c. Yurtdışında doğrudan yatırım
d. Hizmetler dengesi
e. Portföy hesabı-varlıklar

6. Türkiye'de ihracatın ithalatı karşılama oranı ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

a. İhracat sürekli olarak ithalattan yüksektir
b. İhracat ağırlıklı olarak ileri teknoloji ürünlerine dayalıdır
c. İhracat sürekli olarak ithalattan düşüktür
d. İthalatta lüks tüketim ağırlıklı paya sahiptir
e. İhracat tanım gereği ithalatla aynı düzeydedir

7. Aşağıdaki ülke gruplarından hangisi, Türkiye'nin ihracatında en büyük paya sahiptir?

a. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)
b. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)
c. Kuzey Amerika Birliği (NAFTA)
d. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ)
e. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)

8. Aşağıdakilerden hangisi, Türkiye'nin ihracatında en yüksek paya sahip ilk üç kalem arasındadır?

a. Motorlu kara taşıtları
b. Mobilya
c. Pamuk ve mensucat
d. Metal cevheri
e. Tuz, kükürt, toprak, taş

9. Türkiye'nin tasarruf ve yatırım dengesi bakımından aşağıdakilerden hangisi **söylenemez?**

a. Yetersiz yurtiçi tasarruflar
b. Yetersiz özel kesim ve hanehalkı tasarrufları
c. Yetersiz kamu kesimi tasarrufları
d. Aşırı kamu tasarrufları
e. Tasarrufları aşan yatırım harcamaları

10. Türkiye'nin dış borçları ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a. Büyük kısmı kısa vadeli borçlardan oluşur
b. Büyük kısmı Merkez Bankası tarafından yapılır
c. Büyük kısmı hanehalkı sektörü tarafından yapılır
d. Büyük kısmı kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından yapılır
e. Üçte birinden daha azı kısa vadelidir

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Bilançosu" konusunu gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Bilançosu" konusunu gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Bilançosu" konusunu gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Ödemeler Bilançosu" konusunu gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "Cari işlemler Hesabı ve Dış Ticaret Açığı" konusunu gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Cari işlemler Hesabı ve Dış Ticaret Açığı" konusunu gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Cari işlemler Hesabı ve Dış Ticaret Açığı" konusunu gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "Dış Borçlar" konusunu gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Dış Borçlar" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Cari işlemler hesabının bir diğer alt hesap grubu da hizmet ticaretidir. Hizmetler hesabına turizm, uluslararası taşımacılık, inşaat gibi işlemler kaydedilir. Hizmet gelirleri hizmet giderlerini aştığı zaman dış ticaret açıkları hafifler.

Sıra Sizde 2

Osmanlı dış ticaret politikası, ürün bolluğunu esas alan bir anlayışa sahiptir. Osmanlı dış ticaret anlayışı klasik tarım imparatorluğu anlayışına paralel olarak temelde ihracatı engelleyici, ithalatı artırıcı bir özelliğe sahiptir. Bunun bir gerekçesi Ümit Burnu'nun keşfinin etkilerini telafiyi amaçlayan kapitülasyonların ise (özellikle 1838 Türk İngiliz Ticaret Anlaşması'nın), diğer önemli bir gerekçesinin de iç pazarda mal arzını artırmak yoluyla fiyat istikrarını sağlama amacı olduğu söylenebilir. İthalatın ihracatı karşılama oranının yüzde 60'tan düşük olması, devletin bu kategoride ciddi bir gelire sahip olmasını da engellemiştir.

Sıra Sizde 3

Osmanlı borçlarının 1929 yılında ödenmeye başlanacak olması, aynı yıl gümrük vergisi artışlarının doğurduğu spekülatif ithalat, demiryolu yapımı ve imtiyazların satınalınması gibi nedenler, 1929 bunalımıyla dolaylı biçimde ilişkili olan bir kambiyo bunalımına yol açmıştır.

Sıra Sizde 4

Bu dönemde işçi dövizleri ve dövize çevrilebilir mevduatın büyük bir rahatlatıcı etkisi olmuştur. Yüksek enflasyon, ucuz kamu kaynaklı girdiler, negatif veya çok düşük faizli krediler, mutlak anlamda engelleyici gümrük duvarları sayesinde Türk ekonomisi kalite, standart, rekâbet gibi günün dünya kriterlerinden tamamen bağımsız bir yol takip etmiştir.

Sıra Sizde 5

Türkiye ekonomisine portföy yatırımı bağlamında en fazla kaynak girişi bankaların ve firmalar sektörünün yurtdışından sağladıkları krediler yoluyla meydana gelmektedir. İkinci sırada kaynak girişi ise tahvil ihracı ile meydana gelmektedir. Hisse senedi piyasası ise kaynak çekmede üçüncü sırada rol oynamaktadır.

Sıra Sizde 6

Ulusal düzeyde fon açığının temel iki göstergesi tasarruf yatırım dengesi ile cari işlemler açığıdır. Bir ülke tasarruf açığı veriyorsa, büyük oranda cari açık da vermektedir. Türkiye son yirmi yılda, 2004 yılına kadar kamu tasarruf açığı, özel tasarruf fazlası vermiş; ulusal düzeyde ise net tasarruf açığı vermiştir. Yani kamu kesimi açık vermekte, özel kesim fazlaları bu açığı karşılamada kullanılmakta, fakat kamu açıkları sırf özel kesim tasarrufuyla kapatılamadığı için net olarak yurtdışından da fon temin edilmektedir.

Sıra Sizde 7

Türkiye, son iki yıldır dış borçlanmanın bir kısmını TL cinsinden yapmaya başlamıştır. Bu da, yabancıların TL cinsinden borç vermeye razı olduklarını, dolayısıyla TL'nin itibarlı hale geldiğini göstermektedir. 2010 yılında TL cinsinden dış borç oranı yüzde 9,3 iken, 2011 yılında bu oran yüzde 5,9'dur. Türkiye'nin tıpkı dolar, avro, yen ve pound gibi paralarda olduğu gibi TL için de uluslararası bir simge (₺) geliştirmesi, TL'nin bundan sonraki yıllarda diğer ülkelerin yatırımcıları ve parasal otoriteleri tarafından da rezerv para olarak kabul edilebileceği beklentisine dayanmaktadır.

Sıra Sizde 8

Türkiye'de finans kesimi bankacılık sektörüne dayanmaktadır. Bankacılık sektörünün finans kesimi içindeki payı son yıllarda diğer piyasaların da gelişmesine paralel olarak gerilemesine rağmen, yüzde 90 civarındadır. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin finansmanında ve kamu iç borçlanmasında doğal kaynak bankacılık kesimi olmaktadır. Bankacılık kesimi ya doğrudan kamuya borç vermekte ya da müşterilerini yönlendirerek kamu kâğıtlarının satınalınmasını sağlamaktadır. Türkiye'de kamu kesimi iç borçlarının yarıdan fazlasının alacaklısı bankacılık sektörüdür. Banka kesimi dışındaki alacaklılar ise tüzel kişiler, yurtdışı yerleşikler, menkul kıymet yatırım fonları ve Merkez Bankası olarak sıralanmaktadır.

Sıra Sizde 9

Serbest piyasa ortamında esasen devalüasyon kavramı yerine değer aşınmasından söz edilmelidir. Ancak devalüasyon hem uygulamada hem de literatürde yaygın bir kabul ve kullanıma sahip olduğu için hem sabit ve yönetimli kur sistemlerinde hem de dalgalı veya esnek kur sistemlerinde paraların değerlerindeki büyük oranlı düşüşler devalüasyon kavramıyla ifade edilmektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

Altınkemer, Melike. (1990). **Türkiye'de Döviz Piyasası ve Kurların Belirlenmesi.** TCMB Araştırma Tebliği No: 9012, Ankara.

Blanchard, Oliver. (2007). "Current Account Deficits in Rich Countries", **IMF Staff Papers,** Cilt 54, Sayı 2, ss.191-219.

Bulut, Mehmet. (2008). "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Borçları", **Türkiye'nin Borçları ve Cari Açık Meselesi**, MÜSİAD Ankara Şubesi Y., Ankara, 17-30.

Central Intelligence Agency. **Factbook,** periyodik.

DİE (1992), **İstatistik Göstergeler 1923-1992.**

Dornbusch, R., Fischer, S., Richard, S.. (2004). 9.Edt., **Macroeconomics,** McGraw-Hill.

Kalkınma Bakanlığı. (2011). **Uluslararası Ekonomik Göstergeler,** Ankara.

Karluk, S. Rıdvan. (2010), **Türkiye Ekonomisi,** Editör: Nüvit Oktay ve Metin Toprak, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.

Karluk, S. Rıdvan. (2007). **Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm,** Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, İstanbul: Beta A.Ş.

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk. (1995). **Türkiye Ekonomisi,** Remzi Kitabevi Yayınları.

Seyidoğlu, Halil. (2009). **Uluslararası İktisat,** 17. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

TCMB. EVDS.

Tokgöz, Erdinç. (1995). **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi,** Hacettepe Üniv. İİBF Y.,3. Baskı.

Toprak, Metin. (1999a). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi,** 75.Yıl Armağanı, Kara Harp Okulu Y., XII + 216s.

Toprak, Metin. (1999b). **Türkiye Ekonomisinde Reel ve Finansal Etkileşim,** Kara Harp Okulu Y., XI+128s.

Toprak, Metin. (2001). **Küreselleşme ve Kriz: Türkiye ve Dünya Deneyimi,** Siyasal Kitabevi Y., IV+272s.

Toprak, Metin. (2008). "Cari Açık: Türkiye ve Dünya Deneyimi", içinde, **Türkiye'nin Borçları ve Cari Açık Meselesi,** MÜSİAD Ankara Şubesi Y., Ankara, 77-101.

TÜİK, www.tuik.gov.tr.